

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

ERMƏNİLƏRİN SOYQIRIM SİYASƏTİ
BƏŞƏRİYYƏTƏ QARŞI CİNAYƏTDİR

BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSIN

MATERİALLARI

Sumqayıt Dövlət Universiteti

21-22 aprel 2015

SUMQAYIT - 2015

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Elxan Hüseynov
(*sədr*)

Sumqayıt Dövlət Universitetinin
rektoru, dosent

Ramazan Məmmədov
(*sədr müavini*)

Sumqayıt Dövlət Universitetinin
Elm və İnnovasiyalar üzrə
prorektoru, professor

Qafar Atayev

Sumqayıt Dövlət Universitetinin
Qiyabi, distant və əlavə təhsil üzrə
prorektoru, dosent

Nizami Namazov

Sumqayıt Dövlət Universitetinin
Humanitar məsələlər üzrə prorektoru,
dosent

Naib Hacıyev

Sumqayıt Dövlət Universitetinin
İqtisadi məsələlər üzrə prorektoru

Adil Baxşəliyev

Sumqayıt Dövlət Universitetinin
Tarix və Coğrafiya fakültəsinin
dekanı, professor

Daniyal Kidirniyazov

Rusiya Elmlər Akademiyası Dağıstan
Elmi Mərkəzi Tarix, Arxeologiya və
Etnoqrafiya İnstitutunun professoru

Ramazan Uslu

Türkiyə Respublikasının Ağrı
İbrahim Çeçen Universitetinin Tarix
bölümünün başqanı, dosent

Qasım Hacıyev

AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun Qarabağ şöbəsinin
müdiri, professor

Şikar Qasimov	Azərbaycan Texniki Universitetinin Tarix kafedrasının müdiri, professor
Həsən Sadıqov	Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Fəlsəfə və hüquq” kafedrasının müdiri, professor
Şirxan Səlimov	Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və ən yeni tarixi” kafedrasının müdiri, professor
Əmirxan İsayev (<i>məsul katib</i>)	Sumqayıt Dövlət Universitetinin Azərbaycan tarixi” kafedrasının müdiri, dosent

ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ КОМИТЕТ

Эльхан Гусейнов <i>(председатель)</i>	доцент, ректор Сумгайытского государственного университет
Рамазан Мамедов <i>(зам.председателя)</i>	профессор, проректор по науке и инновациям Сумгайытского государственного университета
Гафар Атаев	доцент, проректор по заочному, дистантному и дополнительному образованию Сумгайытского государственного университета
Низами Намазов	доцент, проректор по гуманитарным вопросам Сумгайытского государственного университета
Наиб Гаджиев	проректор по экономическим Сумгайытского государственного университета
Адиль Бахшалиев	профессор, декан факультета истории и географии Сумгайытского государственного университета
Даниял Кидирнъязов	профессор Института Истории, Археологии и Этнографии ДНЦ РАН, доктор исторических наук

Рамазан Услу	доцент, руководитель отдела истории университета Агры Ибрагим Чечен Турецкой Республики
Гасым Гаджиев	профессор, заведующий Карабахским отделением Института истории им. А.А.Бакиханова НАНА
Шикяр Гасымов	профессор, заведующий кафедрой истории Азербайджанского технического университета
Гасан Садыгов	профессор, заведующий кафедрой Философии и права Сумгайытского государственного университета
Ширхан Салимов	профессор, заведующий кафедрой Новой и новейшей истории стран Европы и Америки Сумгайытского государственного университета
Амирхан Исаев <i>(ответственный секретарь)</i>	доцент, заведующий кафедрой истории Азербайджана Сумгайытского государственного университета

Organization Committee

Huseynov Elkhan (chairman)	rector of Sumgayit State University, associated professor
Mammadov Ramazan (chairman deputy)	vice-rector on Science and Innovation of Sumgayit State University, professor
Atayev Gafar	vice-rector on Correspondence, Distant and Extra Education of Sumgayit State University, associated professor
Namazov Nizami	vice-rector on Humanitarian problems of Sumgayit State University, associated professor
Hajiyev Naib	vice-rector on Economical Problems of Sumgayit State University
Bakshaliyev Adil	dean of History and Geography Faculty of Sumgayit State University, professor
Kidirniyazov Daniyel	Academy of Sciences of the Russian Federation, Archeology and Ethnography, Daghistan Science Center, professor
Uslu Ramazan	Republic of Turkey, University after Agri Ibrahim Chechen, Dean of History faculty, associated professor

Hajiyev Qasim	Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of History after A.A.Bakikhanov, professor
Qasimov Shikar	Azerbaijan Technical University, Head of History department, professor
Sadiqov Hasan	Sumgayit State University, Head of Philosophy and Law department, professor
Salimov Shirkhan	Sumgayit State University, Head of the Department of New and the Newest History of Europe and America, professor
Isayev Amirkhan (secretary)	Sumgayit State University, Head of the Department of Azerbaijan history, associated professor

PLENAR İCLAS

HÜSEYNOV E.B.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ERMƏNİLƏRİN TORPAQ İDDİALARI VƏ TARİXİ HƏQİQƏTLƏR

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, təhrif edilmiş hadisələr özünün əsl qiymətini alır.

Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımı da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Qafqaz Albaniyası ərazisinə tarixən ermənilər tərəfindən müxtəlif iddialar irəli sürülmüş və indi də davam etməkdədir. Erməni iddialarını əslində iki yerə bölmək olar, onların bir iddiasına görə, Albaniya ərazisinin müəyyən hissəsi, yəni Kür çayı ilə Araz çayı arasındakı torpaqlar köklü erməni əraziləri imiş, digər iddiaya görə, Albaniyanın bütün ərazisi ermənilərə məxsus imiş, başqa sözlə, Albaniya ərazisi Şərqi Ermənistan imiş. Ermənilərin ikinci iddialarının meydana çıxması “Böyük Ermənistan” yaratmaq xəlyası ilə bağlıdır. Üç dəniz arasındakı torpaqlara yiyələnməyə can atan ermənilər Albaniyanın bütün ərazisinin özlərinə məxsus olduğunu iddia etməklə Xəzər dənizinə çatmaq niyyəti güdürlər.

XX əsr erməni müəllifi S.Yeremyanın tərtib etdiyi xəritəyə əsasən ərəb hakimiyyəti dövründə yaradılmış erməni inzibati-idarə sisteminə Albaniya da aid olduğu üçün bu ərazi də erməni torpağıdır – iddiasını irəli sürmüşdü. Bu cür qəbildən olan erməni müəllifləri bütün dövr və zamanlarda öz sələflərinin iddialarını təkrarlamaqdan yorulmurlar.

XVII əsrin sonlarından etibarən ermənilərin Rusiya ilə əlaqələri yaxşılaşmışdı. Çünki, Rusiya yaxşı başa düşürdü ki, onun Qafqaza aid işğalçılıq planlarını həyata keçirməsində ermənilərdən yaxşı dəstək ala bilər. Ermənilər də özlərini Rusiya qarşısında “əzabkeş xalq”, müsəlmanların “zülm və əsarətinə məruz qalmış” xristianlar kimi göstərməklə, öz məkrli niyyətlərini Rusiyanın vasitəsi ilə həyata keçirməyə ümid bəsləyirdilər.

Ermənilər “Böyük Ermənistan” yaratmaq niyyətlərini böyük dövlətlərin əli ilə həyata keçirmək üçün, təlimatlandırılmış erməniləri Qərbi Avropaya və Rusiyaya göndərməyə başladılar. Çünki, XVIII əsrin əvvəllərində həm Səfəvi, həm də Osmanlı dövlətlərindəki zəifləmələr, onlarda öz məqsədlərini həyata keçirmək ümidi yaratmışdı. Ermənilər də yaxşı başa düşürdülər ki, həm Qərb dövlətləri, həm də Rusiya bu vəziyyətdən yararlanmağa çalışıb, Şərqlə təcavüz edəcəklər. Bütün bu siyasi hadisələrdən onlar istifadə etməyə, yararlanmağa çalışırdılar.

İsrail Ori adlı erməni 1698-1711-ci illər arasında Fransa, İngiltərə, Almaniya və Rusiyanı dolaşaraq onları Ermənistanı “xilas etmək” üçün bir xaçlı yürüşünə cəlb etməyə çalışmışdır. Ancaq buna nail ola bilməmişdir. Bununla belə, demək lazımdır ki, onun rus çarı I Pyotra Qafqaz, Qafqazın xristian aləmi, burada yaşayan ermənilər və gürcülər haqqında verdiyi bilgiler rusların diqqətini bu bölgəyə yönəldə bilmişdi. Məhz bu baxımdan da böyük dövlətlər qarşısında cilddən-cildə düşərək öx məkrli məqsədlərini həyata keçirməyə çalışırlar, əksər vaxtlarda isə onların əlində oyuncağa çevrilirlər. Lakin onlar bu uzun yolda çoxlu qətlər törədib, arxalarınca qanlı izlər buraxmışlar. Ermənilər ilə türklər arasında ermənilərin xəyanəti nəticəsində başlanan ziddiyyətlər də regionda olan hadisələrə öz təsirini göstərirdi. Bu erməni millətçilərinin Türkiyə və Azərbaycan ərazilərində “Böyük Ermənistan” yaratmaq iddialarından irəli gəlirdi. Qərbin hakim dairələri tərəfindən şirnikləndirilən erməni separatçıları Türkiyənin Zeytun (1862, 1878 və 1884-cü illərdə), Sasun (1880-ci ildə), Van (1884-cü ildə) vilayətlərində qanlı

faciələr və qırğınlar törətmişdilər. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində erməni millətçiləri mübarizənin ağırlıq mərkəzini Qafqaza keçirdilər. Ermənilərin “Böyük Ermənistan” xülyələrindən Rusiya özünün təcavüzkar siyasəti üçün fəal şəkildə istifadə edirdi. “Gülüstan” və “Türkmənçay” müqavilələrindən sonra Azərbaycan ərazisində Rusiyanın imperiya məqsədlərinə xidmət edən inzibati idarə sistemi formalaşdı ki, bundan da ermənilər öz xeyirlərinə istifadə edə bildilər.

1887-ci ildə ermənilərin Rusiya, Türkiyə, İran, Bolqarıstan və Rumıniyada fəaliyyət göstərən “Qnçak” (Zəng) adlı partiyaları yaradılmışdı. 1890-cı ildə isə Tiflisdə “Daşnaksütyun” partiyası yaradıldı. Bundan sonra ermənilərin “Böyük Ermənistan” yaratmaq iddiaları yeni, daha kəskin mərhələyə daxil oldu. XX əsrin əvvəllərində bu partiyanın Rusiyada 2311, Türkiyədə 693, İranda 90 və s. yerli təşkilatları fəaliyyət göstərirdi. Bu partiyanın Cenevrədə “Droşak” (Bayraq) adlı qəzeti nəşr olunurdu. Daşnaklar ilk gündən erməni milləti daxilində millətçilik meylini qızıqdırmış, onlarda başqa millətlərə düşmənçilik və nifrət hissi oyatmağa çalışmış, çarizmin müttəfiqi rolunu oynamışdılar.

“Daşnaksütyun”un əli ilə 1905, 1906 və 1918-ci illərdə erməni-müsəlman qırğını törədilmiş və azərbaycanlılara qarşı soyqırım aparılmışdır. XX əsrin sonrakı dövrlərində də ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti davam etmiş və bugünkü Ermənistan ərazisində öz əzəli torpaqlarında yaşayan bir nəfər də azərbaycanlı qalmamışdır. Əsrlərlə xalqımızın başına gətirilən bu müsibətlərə hüquqi siyasi qiymət müstəqillik əldə edildikdən sonra Ümummilli liderimiz H.Əliyev tərəfindən verilmişdir. H.Əliyevin imza etdiyi tarixi sənədlərdə – “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən, tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” 1997-ci il 18 dekabr, “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanlarında ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri etnik təmizləmə və soyqırım siyasəti ifşa olunmuşdur. Bu tarixi sənəddə əsrlər boyu

ermənilərin başımıza gətirdikləri müsibətlərə hüquqi-siyasi qiymət verilmişdir. Ümummilli liderimizin bu tarixi fərmanları başımıza gətirilən müsibətləri dərindən və hərtərəfli öyrənməyi tələb edir.

BAXŞƏLİYEV A.
Sumqayıt Dövlət Universiteti

1918-Cİ İL MART SOYQIRIMI AZƏRBAYCAN TARİXİNİN QANLI SƏHİFƏSİDİR

Mart Soyqırımı 1918-ci ilin 30 mart və 3 aprel tarixləri arasında Bakı şəhərində Bakı quberniyasının müxtəlif bölgələrində, eləcə də Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Səlyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər ərazilərdə Bakı Soveti və daşnak erməni silahlı dəstələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğındır. Rəsmi mənbələrə əsasən soyqırımın nəticəsində minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, on minlərlə insan itkin düşmüşdür. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 26 mart 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırım Günü kimi qeyd olunur.

1917-ci ildə Rusiyada baş vermiş Oktyabr çevrilişi nəticəsində Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi bolşevik Bakı Soveti Bakı quberniyasında hakimiyyəti ələ keçirmişdir. Etnik erməni olan və Britaniya hökumətindən milyon qızıl rubl məbləğində ilkin yardım alan Stepan Şaumyan, Bakıda azərbaycanlılara qarşı bolşeviklərlə erməni milliyətçilərinin əməkdaşlığını təmin etmişdir.

Beləliklə, 1917-ci ilin sonu, 1918-ci ilin əvvəllərində Rusiyada yaranmış vəziyyətdən istifadə edən ermənilər öz istədiklərinə bolşevizm bayrağı altında nail olmağa cəhd göstərmişlər. Bakı soveti 1918-ci ilin martında cinayətkar planı həyata keçirməyə başlayır. Təxminən 7 min erməni əsgəri müxtəlif cəbhələrdən Bakıya gətirilir. Bundan başqa "Qırmızı Qvardiya" adı altında yaradılan 10-12 minlik ordunun da 70%-i

ermənilərdən ibarət idi. Qabaqcadan hazırlanan anlaşmaya əsasən, bolşevik-erməni koalisiyası cəbhə boyu hücum keçir. Martın 30-da axşam saatlarında Bakıda ilk atəş səsləri eşidilir. Təpədən dınağa qədər silahlanmış erməni əsgərləri müsəlmanların evlərinə basqınlar edərək onları vəhşicəsinə öldürür, körpələrə və qocalara aman vermişdilər. Qadınlar daha ağır şəkildə öldürülürdü. Arxiv materiallarına əsasən qulaqları, burunları kəsilən, orqanları parça-parça edilən 37 qadının meyiti tapılmışdı. N.Nərimanov erməni vəhşilərinin törətdikləri qətləmlər haqqında belə bəhs edir: "Bolşevik olan bir müsəlmana belə aman verilmədi. Nəinki kişilər, hətta hamilə qadınlar da daşnaqlardan canlarını qurtara bilmədilər".

Milli sülhə və birliyə qarşı "sınıf mübarizə" və "sinfilik" mövqeyindən çıxış edən S. Şaumyan başda olmaqla Bakı bolşevikləri "Bakı Sovetini Zaqafqaziyada vətəndaş müharibəsinin başlıca mərkəzinə və istehkamına" çevirmək yolunu seçdilər. Onlar daşnaqlarla birlikdə "antisovet qiyamına", "əksinqilaba" qarşı mübarizə adı altında 1918-ci il mart ayının axırlarında (30-31-də) milli qırğın təşkil etdilər. Bu müsəlmanlara qarşı, xüsusilə azərbaycanlılara qarşı milli soyqırımı, Azərbaycanın milli istiqlalına xəyanətkar sui-qəsd idi. Həmin soyqırım zamanı 12 mindən çox (bəzi sənədlərdə 15 min) günahsız azərbaycanlı qanına qəltan edildi. Bu soyqırımında daşnak silahlı dəstələri, habelə A. Mikoyanın başçılıq etdiyi qvardiya dəstələri xüsusilə fərqlənmişdilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bakıda qırğın törədilməsinə hələ 1918-ci ilin yanvarında cəhd edilmişdi. Müsəlman korpusunun komandiri general Talışinskinin həbsi şəhərin türk-müsəlman əhalisində ciddi qəzəb doğurmuşdu. Bundan istifadə edən ermənilər isə silahlı toqquşmaya cəhd göstərdilər. Lakin Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Nəriman Nərimanov və başqalarının səyi nəticəsində onların yanvar ayında qırğın törətmək planı baş tutmadı. Ermənilər bu məkrli niyyətlərini mart ayında həyata keçirə bildilər. Stepan Şaumyan Bakı Sovetinin iclasında bildirmişdi ki, bu təşkilat Zaqafqaziyada vətəndaş

müharibəsinin başlıca istehkamına çevrilməlidir. Toqquşmanın başlanması üçün bəhanə isə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin oğlu Məhəmmədin cənazəsinin "Evelina" gəmisində Lənkəranda Bakıya gətirilməsini təşkil edən 48 hərbcinin gəlişi oldu. Ermənilər şayiə yaydılar ki, bu zabitlər Muğandakı malakan kəndlərini dağıtmaq barədə göstəriş alıblar. Bunu bəhanə gətirən Şaumyan gəmidəki zabitlərin tərksilah olunması üçün göstəriş verdi. Buna etiraz edən yerli əhali isə küçələrə çıxıb zabitlərin tərksilah olunmasına etirazını bildirdi. Beləliklə, dinc əhaliyə qarşı soyqırımı başlandı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaradılmış istintaq komissiyasının hesabatında bu hadisələr zamanı ölənlərin sayının 20 mindən çox olduğu bildirilir.

Mart soyqırımı zamanı təkcə Bakıda 12 mindən çox adam qətlə yetirildi. Bolşevik- daşnak dəstələrinin bu vəhşilikləri ancaq Bakı ilə bitmir. Onlar Quba, Şamaxı, Kürdəmir, Salyan və Lənkəran qəzalarında soyqırımı davam etdirmişdilər. S.Lalayansın dəstələri 3-16 aprel tarixində Şamaxı əhalisinə divan tutdu. Yerli erməni və rus-malakan kəndlilərinin köməkliyi ilə təkcə mart ayında Şamaxının 58 kəndi ermənilər tərəfindən dağıldı. Təxminən 8 minə yaxın insan öldürüldü ki, bunun da 1653 nəfəri qadın, 965-i isə uşaq idi.

Ermənilərin 1918-ci il mart və aprel aylarında Şamaxı və ona qonşu kəndlərdə törətdikləri qətləmləri isbat edən çoxlu sayda arxiv materialı var. Bu materiallar arasında 22 noyabr 1918-ci ildə Təcili Araşdırma Komissiyasının başçısı A.Xasməmmədovun Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi başçısına Şamaxı şəhəri və ona qonşu kəndlərin dağıdılması və müsəlman əhali üzərində ermənilərin işgəncələri və cinayətləri haqqında məlumatını, həmin komissiyanın üzvü A.Novatskinin bu məsələylə bağlı komissiya başçısına verdiyi məlumatı, bu işlərdə cinayətkar şəxslərlə bağlı məhkəmə işinin başlandırılması haqqında Təcili Araşdırma komissiyasının 12 iyul 1919-cu tarixli qərarını göstərmək olar.

Şamaxı şəhəri və ona qonşu kəndlərdə ermənilər tərəfindən

törədilən soyqırım hadisələri haqqında 7 cild, 925 səhifədən ibarət araşdırma materiallarında toplanmış məlumatlar ermənilərin cinayət və qətliaclar etdiklərini bir daha göstərir. Onu da qeyd edək ki, Araşdırma Komissiyası tərəfindən hazırlanan sənədə görə hələ yanvar ayında Bakı Soveti tərəfindən 15 maşın, mart ayının ortalarında isə 60 maşın dolu silah və 2000 erməni əsgəri Şamaxıya göndərilmişdi.

Quba qəzasında da hadisələr eyni istiqamətdə cərəyan edirdi. Aprel ayında Quba qəzasına göndərilən daşnak dəstələrinin komandiri Hamazasp bildirmişdi: "Mən erməni xalqının qəhrəmanı və onun müdafiəçisiyəm... Mənə Xəzər dənizindən Şahdağadək olan ərazidə bütün müsəlmanları məhv etmək əmri verilmişdir" Onun başçılıq etdiyi daşnak dəstələri Quba qəzasında 122 kəndi yandırdılar. Yerli sakinlər isə min bir əzablarla qətlə yetirdilər. Ermənilər adamların gözlərini çıxararaq "gözmuncuğu" düzəldirdilər. Erməni millətçiləri tərəfindən törədilən bu soyqırım zamanı 30 minə yaxın adam öldürüldü.

Ermənilər bütün Azərbaycanı işğal etməyə cəhd göstərirdilər. Onlar bu dəfə Qarabağda yaşayan ermənilərlə birləşib Gəncəyə hücum hazırlayırdılar. Lakin 1918-ci ilin mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda ölüm-dirim mübarizəsinin başlanması işğalçıların bütün planlarını pozdu.

Mart hadisələri əslində bolşeviklərin daşnaqlarla birlikdə həyata keçirdikləri milli qırğın idi. Bu qırğının əsas təşkilatçısı olan S.Şaumyan özü də 1918-ci il aprelin 13-də RSFSR XKS-ə yazdığı məktubunda etiraf etmişdi: "Biz süvari dəstəmizə birinci silahlı hücum cəhətdən bəhanə kimi istifadə etdik və bütün cəbhə boyu hücum keçdik... Bizim altı min nəfərə yaxın silahlı qüvvələrimiz var idi... "Daşnaksütyunun" da üç-dörd min nəfərlik milli hissələri var idi ki, bunlar da bizim ixtiyarımızda idi. Milli hissələrin inkişafı vətəndaş müharibəsinə qismən milli qırğın xarakteri vermişdi, lakin buna yol verməmək mümkün deyildir. Biz bilərəkdən buna yol verdik".

Lakin mart soyqırımından bir il sonra ermənilər bu

hadisələri bolşeviklərlə müsəlmanlar arasında cərəyan edən hakimiyyət mübarizəsi kimi mətbuatda yaydılar. 1919-cu ilin yayında ABŞ tərəfindən Bakıya göndərilən general Harborda təqdim edilən sənəddə erməni yepiskopu Baqrat ermənilərin mart hadisələrində iştirakını inkar edir. Baqrat Bakıda hadisələr zamanı öldürülən 1000 nəfərdən 300-nün erməni və rus, 700-nün müsəlman olduğunu iddia edirdi.

Ümumilikdə 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı, Şamaxı, Quba, Lənkəran və digər ərazilərdə ermənilər 50 min azərbaycanlıyı qətlə yetirmiş, 10 minlərlə insanı öz torpaqlarından qovmuşlar. Mart hadisələri Azərbaycan xalqının tarixinin qanlı səhifələridir.

QASIMOV Ş.

Azərbaycan Texniki Universiteti

XOCALI FACİƏSİ ERMƏNİLƏRİN SOYQIRIMI SİYSƏTİNİN NƏTİCƏSİDİR

Son iki əsrdə xalqımız məqsədyönlü şəkildə həyata kesirilmiş soyqırımı siyasəti nəticəsində böyük faciələrlə üzləşmişdir. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən siyasət nəticəsində azərbaycanlılar qırğınlara məruz qalmış, yaşayış məskənləri viran edilmişdir. Türkmənçay müqaviləsindən sonra 200 minə qədər erməni, İran, İraq, Türkiyə, Livan və başqa yerlərdən Qarabağa, Naxçıvana, Şamaxıya köçürülür. Vətənimizin Naxçıvan, Zəngəzur, Qarabağ və Gəncə kimi gözəl yerləri onlara vəd edilmişdir. Moskva təkcə Azərbaycanı parçalamaqla kifayətlən-mirdi. 1917-ci il dekabrın 30-da Lelin və Stalinin imzaladıqları 13 sayılı dekretə əsasən Türkiyənin şərq vilayətləri ermənilərə vəd edilmişdi. Məqsəd Türkiyəni federasiya halına salmaqdan ibarət idi. Bu kimi tədbirlər sonralar da genişləndi. 1948-1953-cü illərdə indiki Ermənistan adlandırılan ərazilərdən 100 minlərlə azərbaycanlılar köçürüldü.

Zəngibasar, Vedibasar, Şərur-Dərəlyəz, Zəngəzurda azərbaycanlılara divan tutuldu. Mərkəz tərəfindən müdafiə olunan ermənilərin məkrli planları beləcə davam etdirilirdi. Bütün bunların yekununda isə 1985-ci ildə bədnam yenidənqurma siyasəti xeyli fəsadlar törətdi. Milli ədavət, millətçilik qızıışdı, müstəqillik uğrunda mübarizə aparan xalqlara hədələr, təcavüzlər artdı. Bu proseslərin ağrı-acısının çoxunu Azərbaycan yaşasa da müstəqillik uğrunda mübarizədən dönmədi. 1991-ci il oktyabrın 18-də müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı qəbul edildi. 1991-ci il dekabrın 8-də üç respublika rəhbərlərinin Minsk görüşü, SSRİ-nin buraxılması, iktidar-müxalifət ziddiyyətləri üçün yeni məqam yaratdı. Hakimiyyət hərisliyi çıpaqlığı ilə üzə sıxdı. «Beynəlxalq problem» kimi xaraktə-rizə olunan qondarma Dağlıq Qarabağ problemini həll etmək üçün tarazlaşdırılmış prinsiplial xarici siyasət xətti götürmək vacib idi. Lakin, iqtidar düzgün xarici siyasət xətti müəyyən edə bilmədi. Hərbi əməliyyatların keçirilməsində buraxılan ciddi səhvlərin və daxili qarşıdurmaların nəticəsində torpaqlarımızın bir hissəsi hələ 1992-ci ilin yanvar, fevral aylarında düşmənin əlinə kəsdi. 1992-ci il yanvarın 21-də Qeybəli, fevralın 12-də Aşağı Quşçular, Yuxarı Quşçular, Malıbəyli, fevralın 17-də Qaradağlı və s. yaşayış məntəqələri yandırılaraq viran qoyuldu. Azərbaycan xalqının böyük oğlu H.Əliyevin respublikaya rəhbərlik etməməsi, A.Volskinin rəhbərliyi ilə yaranmış təşkilatt komitəsinin antiazərbaycan siyasəti seperatçı erməniləri daha da şirnikləndirirdi. Ermənilər artıq DQMV-də olan 53 Azərbaycan kəndindən azərbaycanlıların qovulmasını təşkil etdilər. Bütün bunlar A.Volskinin və Polyaniçkonun əli ilə həyata kesirildi. 1991-ci ilin sentyabrın 2-də Vilayətin ərazisində qondarma «Dağlıq Qarabağ Respublikası»nı elan etdilər. Artıq Moskva və Bakıdan heç bir kömək gözləməyən əhali özü könüllülər təşkil edib, müdafiyyə qalxdı. Fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə, Erməni ordusu keçmiş SSRİ-nin 366-cı motoatıcı alayının köməyi ilə Xocalı şəhəri üzərinə hücum etdi. Bu alayın

tərkibində 100 ədəd zirehli döyüş texnikası vardı. Polkun tərkibində olanlardan 49-u zabit və gizir idi. Təkcə aeraport istiqamətində müdafiədə 150 nəfərə qədər adamı qətlə yetirmişlər. Xocalılar müdafiəsiz qalmışdı. Şaxtalı qış gecəsində uşaq-lar, qadınlar, qocalar ayaqyalın Ağdam tərəfə üz tutdular. Naxçıvanik kəndi yaxınlığında 200 nəfərə qədər əsir götürülmüşdür. Gülablı kəndi yaxınlığında da 200 nəfərə qədər əsir düşmüşdü. Qocaların, qadınların, uşaqların gözləri çıxarılır, qulaqları kəsilir və yandırılırdı. 50 nəfər xüsusi qəddarlıqla öldürülmüşdür. AzTV-nin operatoru Seyidağa Mövsumovun dediyinə görə, bütün dağ-dərə insan meyid-ləri ilə dolu imiş. Əsgəran körpüsünün altında başı kəsilmiş xeyli insan görüb. Bu soyqırım nəticəsində 613 nəfər Xocalı sakini öldürülmüş, əlil olmuş, 1275 nəfərə-dək adam qırov qötürülmüşdür. Ölənlər arasında 83 uşaq olmuş, (onlardan 33-ü, 2-15 yaş arasında olmuşdur). 106 qadın, 70 nəfər qoca var idi. 8 ailə tamamilə məhv edilib, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə 1 valideynini itirib. 150 nəfərin taleyi bu günədək məlum deyil.

Köməksiz qalan Xocalılar faciə ilə üzləşsələr də öz qəhrəmanlıqlarını göstərdilər. Öldülər, ancaq əyilmədilər. Neçə-neçə erməni məhv etdilər. Əlif Hacıyev, Aqıl Quluyev, Tofiq Hüseynov, Hikmət Nəzərli və İncilab İsmayılov Xocalının müdafiəsində qəhrəmanlıq göstərdiklərinə görə, Azərbaycanın Mill Qəhrəmanı fəxri adına layiq görüldülər.

Xocalı faciəsindən iyirmi üç il keçir, yenidən o günləri təhlil edərkən bu qənaətə gəlmək olur ki, Xocalı erməni təcavüzünün, müxalifət-iqtidar qarşısürmə-sının qurbanı olmuş və ermənilərin yeritdiyi soyqırım siyasətinin nəticəsidir. Beynəlxalq təşkilatlara bu barədə rəsmi müraciətlər göndərilə də Ermənistan təcavüz-kar kimi töhmətləndirilmirdi. Beynəlxalq təşkilatlar müəmmalı şəkildə susur, mövqeyini bildirmirdi. Ancaq Ulu Öndər Heydər Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində Xocalı faciəsi dünya ölkələrinə çatdırıldı. Elə bunun nəticəsidir ki, ABŞ Konqre-sində, Sankt-Peterburqda, Moskvada, İranda, Pakistanda

və dünyanın bir çox yerlərində Xocalı faciəsi anılmış və soyqırımını kimi qiymətləndirilmişdir.

HACIYEV Q.

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu*

ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCANLILARA QARŞI SOYQIRIMI SİYASƏTİ VƏ BUNUN AĞIR NƏTİCƏLƏRİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 26 mart 1998-ci ildə «Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında» fərman imzalamışdır.

Ermənilərin törətdiyi 1918-ci il mart soyqırımını və 1992-ci il Xocalı soyqırımını XX əsrin ən dəhşətli faciələrindəndir.

Erməni millətçiləri Rusiya dövlətinin Azərbaycana qarşı ekspansiya siyasətinin önündə gedərək öz tarixi torpaqlarında yaşayan azərbaycanlılara qarşı planlı surətdə etnik təmizləmə, deportasiya və soyqırımını həyata keçirmişlər.

1918-ci ilin mart ayından etibarən əks-inqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Azərbaycanı təmizləmək məqsədi ilə azərbaycanlı əhali yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmişdir.

Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə Türk-İslam ordusunun erməni quldurları və separatçılara qarşı mübarizədə böyük rolu olmuşdur.

Ermənilərin yürütdüyü soyqırımını siyasəti təkcə azərbaycanlılara qarşı deyil, həmçinin, Türkiyə və Cənubi Azərbaycan türklərinə qarşı da yönəlmişdir.

1920-ci il mayın 3-də XI Ordunun silahlı dəstələri Azərbaycana soxulmuş, AXC-ni ləğv edərək bolşevik rejimi yaratmışdır.

Sovet imperiyası Azərbaycanın daxilində ermənilər üçün nə tarixi, nə də sosial-iqtisadi əsası olmayan bir qurum – Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaratmışlar.

Sovet hakimiyyəti dövründə ermənilərin vaxtaşırı baş qaldıran ərazi iddiaları 1988-ci ilin əvvəllərindən etibarən intensiv hal aldı.

1991-ci ildə Ermənistanın silahlı qüvvələri açıq hərbi əməliyyatlara başladılar.

1992-ci ildə Ermənistan silahlı qüvvələri Yuxarı Qarabağda irimiqyaslı hərbi əməliyyatlara başlayaraq Qarabağ Müharibəsini törətdilər.

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə erməni hərbi qüvvələri Rusiya Federasiyasının Stepanakertdə (Xankəndidə) yerləşən silahlı qüvvələrinin 366-cı alayının köməyi ilə Xocalı soyqırımını törətmişlər.

Ermənistan hərbi qüvvələri 1992-1993-cü illərdə Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20 %-ni işğal etmişdir.

Türkcə qarşı ermənilərin böhtanları bitib tükənmək bilmir.

Osmanlı dövlətində ermənilər himayə edilmiş, onlara yaşamaq üçün hər cür şərait yaradılmışdır.

Ermənilər soyqırımına məruz qalmamış, xəyanətkarlıqlarına görə Türkiyədən köçürülmüşlər.

Uydurma genosid təbliğatında ermənilərin əsas hədəfi XX əsrin əvvəllərində guya 1,5 mln və daha çox erməninin öldürülməsidir.

Tarixdəki gerçək erməni itkisi ermənilərin iddia etdiyindən kəskin şəkildə fərqlidir.

24 aprel 1915-ci il tarixinin mənası və mahiyyəti ermənilərin iddia etdiyi kimi deyil.

Birinci dünya müharibəsindən sonra «erməni məsələsi» ilə ən çox maraqlanan ermənilər deyil, bir sıra xarici dövlətlər olmuşdur.

I BÖLMƏ

ERMƏNİLƏRİN TÜRKIYƏYƏ QARŞI UYDURMA SOYQIRIM İDDİALARI VƏ TARİXİ HƏQİQƏTLƏR

SADIQOV H.Ş.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

SOYQIRIMI SİYASƏTİ BƏŞƏRİYYƏTƏ QARŞI ƏN AĞIR CİNAYƏTDİR

“Soyqırımı” anlayışı beynəlxalq ictimai şüurda ən çox səslənən yunan və latın dillərindən götürülmüş sözlərin birləşməsindən olan “genos” - “qəbilə” və “caldere” - “öldürmək” söz birləşməsindən alınan termindir. Onun leksik mənası irqi, milli, dini fərqli olan bir xalqın ayrı-ayrı qəbilə və tayfalarını məhv etməkdir. Soyqırımı siyasəti aparmaq isə bəşəriyyətə qarşı törədilmiş ən ağır cinayətdir. Soyqırımı siyasəti irqçiliyin və faşizmin tərkib hissəsidir.

Bir xalqa qarşı düşünülmüş soyqırımı siyasəti müxtəlif metodlarla aparılır: iqtisadi, siyasi, mədəni, hərbi, milli-etnik, terrorçuluq və s.

Müxtəlif dövrlərdə xarici ölkələrdən təşkilli qaydada gətirilərək Azərbaycan torpağında yerləşdirilmiş erməni icmaları (gəlmələr) lobbiləşdikdən (yerləşdikdən) sonra “dənizdən-dənizə geniş ərazili Ermənistan dövləti” yaratmaq xəyalına düşərək azərbaycanlıları tədricən öz dədə-baba torpaqlarından təzyiqlə, zorakılıqla, silahlı münaqişələrlə sıxışdırıb çıxarmağa başlamışlar. Buna əyani misal olaraq göstərək ki, 1828-1832, 1877-1878, 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlılar öz torpaqlarından kütləvi şəkildə qovulmuşdur. 1988-ci ildə isə, 230 mindən artıq azərbaycanlı qadın, uşaq, qoca,

xəstə məcbur olaraq öz əmlaklarını, mal-qaralarını qaniçən ermənilərə qoyub qaçmışdır.

Nəhayət, 1992-ci ilin fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə faşist psixologiyalı ermənilər Xankəndində yerləşdirilmiş və sırası əsgər və zabitlərinin əksəriyyəti ermənilərdən təşkil olunmuş Sovet ordusunun 366-cı moto-atıcı alayı ilə birlikdə ərazisi 922 km, əhalisi 11544 nəfər olan Xocalı şəhərində soyqırımı hadisəsi törətdilər. Güzəl bir şəhər yerlə yeksan edildi, 613 nəfər insan ağır işgəncələrlə öldürüldü, onlardan 106-sı qadın, 83-ü uşaq, 70-i qoca idi. 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini itirmiş, 130 uşaq valideynlərinin birini itirmişdir. 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər itkin düşmüş, 437 nəfər adam şikəst olmuşdur.

Ermənilərin Xocalıda törətdikləri soyqırımı faciəsi tarixdə misli görünməyən qeyri-bəşəri metodlarla həyata keçirilmişdir.

Ermənilərin nadürüst, ərazisində yaşadığı xalqa son nəticədə xəyanət edən bir xalq olması barədə tarixi şəxsiyyətlər müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Onlara qulaq asağ və dediklərindən tarixi ibrət dərsi götürək. Çünki, azərbaycanlılarla ermənilər qonşu olan coğrafi ərazidə yaşayırlar. Azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağ torpağı özlərinə qayıtdıqdan sonra bu iki qonşu xalqın arasında yenə də əlaqələr yaranacaqdır, ermənilər yenə də “şirin kirvə” dillərini işə salacaqlar.

-Əmir Teymur: “Erməniləri bir millət kimi Yer üzündən silmədiyim üçün gələcəkdə ya məni alqışlayacaq, ya da lənətləyəcəklər.”

-Aleksandr Düma: “Ermənilər həmişə başqa dinə qulluq edən hökmdarların hakimiyyəti altında olmuşlar. Nəticədə öz fikir və duyğularını gizli saxlayan, hiyləgər və kələkbaz adamlara çevrilmişlər.”

-İngilis səyyahı Adam Mets: “Dərisi ağ olan qulların pisi ermənilərdir. Abır-həyələri yoxdur, oğurluqda olduqca məşhurdurlar. Onlar yalnız dəyənək və qorxu altında işləyirlər.”

-“Qabusnamə”: “Ermənilərin eybi: bədfel, kündəbədənli, oğru, gözü götürməyən, bir ayağı qaçmaqda olan, əmrə

baxmayan, yersiz hay-küy salan, vəfasız, riyakar, söyüb-söyən, ürəyi xoflu, ağasına düşmənçilikdir.”

-A.S.Puşkin: “Sən köləsən, sən qorxaqsan, çünki sən ermənisən.”

-Fransız səyyahı qraf de Şoll: “Ermənilərin yoxsulluq və əzab-əziyyət çəkməsi məndə onlara qarşı böyük rəhm yaratmasına baxmayaraq, onların haramzadalığı, kələkbazlığı o dərəcədə biabırçı, o qədər hiddətləndirici idi ki, mən heç vaxt onlara bağlana bilməzdim.”

-Fars şairi Sədi Şirazi: “Erməni Yer üzünün ilanı, insanlığın düşmənidir.”

-İngilis səyyahı Vilson: “Ermənilər acgöz və tamahkardır. Onlar istənilən bir cəfəngiyyatı böyütmək üçün abırsız dərəcədə mahirdirlər və bunları yalnız özlərindən başqalarına edirlər.

MƏMMƏDOV R.Ə.

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu

Ə.ŞƏRİF BORÇALIDA ERMƏNİ-AZƏRBAYCAN MÜNAQİŞƏLƏRİ HAQQINDA

Ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş soyqırımlar, vəhşiliklər zaman-zaman milli faciəmizə çevrilmiş və torpaqlarımızın zəbt olunması ilə nəticələnmişdir. Bakı, Şamaxı, Quba, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan, Lənkəran və başqa bölgələrdə bu soyqırımlar xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilmişdir. Bütün bunlar azmış kimi “yazıq, məzlum erməni xalqı” surəti yaratmağa çalışan ermənilər bir sıra başqa regionlarda da öz çirkin əməllərini həyata keçirməyə səy göstərmişlər. Belə bölgələrdən biri də Borçalı qəzası olmuşdur.

Çar Rusiyası tərəfindən qızıqdırılan ermənilər hələ 1905-ci ildən başlayaraq Tiflisdə və Borçalıda yaşayan azərbaycanlılara qarşı qırğınlar törətmişlər. Belə qırğınların biri 1905-ci il noyabr ayının 20-də Tiflisdə baş vermişdi. Həmin qanlı toqquşmanın

canlı şahidi olmuş Ömər Faiq Nemanzadə yazırdı ki, “deyəsən o günlərdə Tiflisdə nə hökumət vardı, nə də əsgər və polis”. M.S.Ordubadi bu qırğının doqquz gün, Ö.F.Nemanzadə isə iki həftəyə yaxın çəkdiyini yazırlar.

1918-1920-ci illərdə Gürcüstanın müxtəlif bölgələrində, xüsusilə də Tiflis, Borçalı, Loru, Ahısqa, Axalkələkdə erməni-Azərbaycan qarşıdurmaları daha geniş vüsət almışdır. Bu münaqişələrdə ermənilərin əsas məqsədi Borçalını parçalamaq, Ahısqa, Axalkələk, Loru bölgələrini isə ələ keçirmək idi.

Bədxah əməllərini gerçəkləşdirmək üçün hər cür hiylə və alçaqlığa əl atan ermənilərin çirkin niyyətləri o vaxtlar Tiflisdə yaşayan və Gürcüstan azərbaycanlılarının ictimai-mədəni həyatının inkişafında böyük xidmətləri olan Əziz Şərifin diqqətindən yayınmamışdır.

Tiflisdə fəallığı ilə seçilən, siyasi hadisələrə biganə qala bilməyən Ə.Şərif Gürcüstanda yeni qurulmuş milli dövlətin siyasətini dəstəkləmiş, onun dirçəlməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdi. Bütün sahələrdə olduğu kimi o, millətlərarası münaqişələrin alovlanmaması, azsaylı xalqların, xüsusilə də azərbaycanlıların hüquqlarının pozulmaması üçün var gücü ilə çalışmışdı.

Ə.Şərifin fəallığını nəzərə alan Tiflis Müsəlman Milli Şurası 29 sentyabr 1918-ci il tarixində onun Gürcüstan parlamentinə deputatlığını irəli sürmüşdür. Ə.Şərifdən başqa həmin dövrdə həmvətənlərimiz Gürcüstan parlamentində daha üç azərbaycanlı deputatla (Ə.Haqverdiyev, Ə.Qarayev, müəllim M.H.Həsənzadə) təmsil olunurdular.

Gürcüstan parlamentinin iclaslarında azərbaycanlı deputatlardan Əziz Şərif və sevimli ədibimiz Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev fəallıqları ilə daha çox seçilmişlər. Ə.Haqverdiyev və Ə.Şərif dəfələrlə Borçalı, Ahısqa və digər bölgələrə göndərilmiş, onlara yerlərdə hadisələri öyrənmək və parlamentə hesabat vermək tapşırılmışdır. Ə.Şərif bölgələrdə baş verən milli münaqişələr haqqında parlamentin iclaslarında çıxış edərək obyektiv məlumat vermiş, yerli sakinlər olan azərbaycanlıların

hüquqlarının kobudcasına pozulduğunu qətiyyətlə söyləmişdir. Onu da xatırladaq ki, Ə.Haqqverdiyev Zaqafqaziya Seymi dövründə Borçalı qəzasının komissarı olmuş, Ə.Şərif isə “zemstvo”da maarif və mədəniyyət şöbəsinə rəhbərlik etmişdir.

Gürcüstanda erməni-Azərbaycan münəqişəsinin dərinləşməməsi, milli qırğınların əhatəsinin genişlənməməsi üçün Tiflisdə 1918-ci il mart ayının 23-də Erməni-Müsəlman Sosialist İttifaqı (bloku) yaradılmışdır. Ə.Şərifin də üzvü olduğu bu blokun məqsədi əhali arasında görüşlər keçirmək, ədavətin baş qaldırdığı bölgələrə gedərək onu dayandıрмаğa nail olmaqdan ibarət idi. Miting və iclaslarda natiq kimi çıxış etmək hüququ verilmiş Ə.Şərif bu sahədə də xeyli işlər görmüşdür.

Erməni millətçilərinin törətdikləri vəhşilikləri Ə.Şərif müxtəlif mətbuat orqanlarında çap etdirdiyi məqalələrində ətraflı və obyektiv işıqlandırmışdır.

ХАРСИЕВ БОРИС МАГОМЕТ-ГИРЕЕВИЧ

*кандидат философских наук, зав. отдела этнологии
ингушского научно-исследовательского института
гуманитарных наук им. Ч.Ахриева
Республика Ингушетия*

К ВОПРОСУ О ГЕНОЦИДЕ НАСЕЛЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА В 1918-1920 ГОДЫ XX ВЕКА

Победа Октябрьской революции 1917 года в России и установление на Кавказе Советской власти, положили начало процессу радикального переустройства социальной жизни народов Кавказа. В основе нового политического эксперимента, как и других, социально-культурных экспериментов советского времени, лежало желание ликвидации классового общества, переустройство традиционных культурных отношений, отмена религиозного

уклада. Ценности прошлого отменялись в пользу новой формации, формирующейся на основе атеистических, материалистических учений новой коммунистической культуры.

К 1918 году победой Советской власти завершился первый этап большевистского передела бывшей Российской Империи. Предстоял второй этап жесткой модернизации, ввергнувшей страну в ужас репрессии и тотального насилия над отдельными гражданами и целыми народами.

Главная установка советского государства в том, что порожденный февралем национальный подъем необходимо было использовать для победы революции. Единственный выход - овладеть этой стихией, соединить с социальными интересами масс через идею «пролетарского федеративного государства» и превратить ее в оружие в войне против врагов советского строя. Для этого были приняты требования самоопределения, выдвинутые рядом национальных движений, а также Всероссийским мусульманским съездом (1-11 мая 1917 г., г. Москва).

Коммунистические лидеры умело манипулировали утопическими надеждами народных масс на справедливую власть, декларируя лозунгами всеобщего равенства и интернационализма, что в свою очередь соответствовало чаяниям угнетенных народов Кавказа.

Сам вождь революции Ленин писал следующее: «Необходимо отличать национализм нации угнетающей и национализм нации угнетенной, национализм большой нации и нации маленькой».

По отношению ко второму национализму почти всегда в исторической практике мы, националы большой нации, оказываемся виноватыми в бесконечном количестве насилия, даже больше того незаметно для себя совершаем бесконечное количество насилий и оскорблений».

Мысль Ленина о возмещении неравенства со стороны нации большой к нации маленькой свидетельствует о его линии,

проникнутой только одной заботой: как сохранить пролетарское единство». Позиция Ленина в отношении угнетенных народов была с воодушевлением воспринята горцами-мусульманами.

Однако, различные декларации и договоренности не воспрепятствовали геноциду против тюрко-мусульманского населения Азербайджана и Восточной Анатолии в 1918-1920 годы.

В условиях экономической диспропорции и политического кризиса постепенно зарождаются формы этнической и религиозной дискриминации.

Заклятый тезис об обострении классовой борьбы, большевиками был перенесен на плоскость анти исламской и национальной политики.

Ключевым понятием советской идеологии стало **«диктатура пролетариата»**. Термин этот, введенный Марксом в 1852 г., не был достаточно разработан, в России он употреблялся как метафора, без придания ему конституционного значения. Диктатура практиковалась как необходимая мера насилия советских комиссаров, назначенных красным Кремлем в борьбе за победу коммунизма.

Кровавые мартовские события 1918 года в г. Баку и его окрестностях унесли жизни более 12000 человек, в подавляющем своем большинстве мусульман азербайджанцев. «События 1918 г., когда были изгнаны, истреблены и терроризированы сотни тысяч азербайджанцев в разных городах и уездах Азербайджана, представляли собой политику геноцида, которую проводил Бакинский совет, наполовину состоящий из армян».

Отношение Сталина к мусульманским народам зависело от того, насколько мешала или нет, с его точки зрения, та или иная нация его планам.

О том, что дело обстояло именно так, свидетельствует отношение к нациям в период его пребывания на посту наркома по делам национальностей.

Из письма Сталина к С. Шаумяну в мае 1918 года, опубликованного в газете «Правда» 20-IV-1963 года: «По отношению к дагестанскому народу и прочим бандам, мешающим продвижению поездов с Северного Кавказа, нужно быть особенно беспощадным: нужно предать огню ряд аулов, выжечь дотла, чтобы неповадно было делать набеги на поезда».

Большевики, и прежде всего, И.В. Сталин, стояли за концентрацию всей государственной власти в центре. Коба прекрасно знал, что полная централизация системы управления является непременным условием для концентрации власти в одних руках, в руках главы государства. Унаследованные новыми правителями России, монархические принципы гарантировали пожизненную тенденциозную несменяемость главы государства.

Фактор перманентной конфликтности, умело провоцируемый комиссарами, влиял на принятие решений и формирование способов достижения целей в государственном пространстве Советов.

Обратимся к некоторым документам. Советский комиссар Шаумян С. в своей речи 19 апреля 1918 г. на заседании Совета рабочих, солдатских и матросских депутатов говорил следующее: «Национальный состав нашего города пугал нас. Мы боялись, что борьба примет нежелательную окраску. Нам пришлось даже прибегнуть к помощи армянского полка. Мы даже не могли допустить себе роскошь отказаться от его услуг. Было необходимо пользоваться услугами армянского полка, а победа настолько велика, что это мало омрачает действительность. В результате гражданской войны пострадала масса бедных и бездомных мусульман».

Лидер Бакинских комиссаров Шаумян С. не был ни мусульманином, ни азербайджанцем. Ему как коммунисту были чужды идеи веры и конечно их носители. Получив огромные полномочия, он действовал в соответствии с интересами жестокого деспота, дорвавшего до власти.

3 марта 1918 г. Шаумян С. телеграфирует Сталину: «Посылаю просьбу Военно-революционного комитета об ассигновании 10 миллионов рублей....было бы все-таки лучше, чтобы деньги были в прямом моем распоряжении или в распоряжении Военно-революционного комитета. Относительно орудий для дашнаков, прошу оформить дело так, чтобы окончательное решение вопроса зависело от меня на месте. Смотря по конъюнктуре, мы и решим здесь. Я не жду изменения в их политике, но лучше, если они больше будут зависеть от нас на месте».

Для вооружения преданных комиссару дашнаков, необходимо было заручиться поддержкой Военно-революционного комитета и получить от него деньги в личное распоряжение Шаумяна С.

Очень скоро с одобрения Шаумяна С., начались кровавые расправы над мусульманами Азербайджана. «После того, как известный глава разбойничьей шайки, занимавшейся похищением людей, Т. Амиров, став во главе «социалистической» армии, вырезал до шести тысяч беззащитной мусульманской бедноты в Баку, а мартыновский собутыльник, ублюдок Степа Лалаев, во главе дашнакцаканских (тоже «социалистических») банд очистил ряд кварталов от представителей мусульманской интеллигенции, которых он вытаскивал из домов и расстреливал на улице, Шаумян и ему подобные «вожди демократии», должно быть нашли стаж этот весьма блестящим для своих командиров. Амиров с Лалаевым были назначены в Шемаху с отборным дашнакцаканским отрядом для борьбы с «контрреволюционерами». Не знаем, что стало с шемахинскими «контрреволюционерами», но знаем то, что

«красно-социалистический» отряд с «социалистами» Амировым и Лалаевым во главе, вырезали мусульманское население всей Шемахи и разгромили до 40 селений. Перед зверствами, учиненными Лалаевым над шемахинскими мусульманами бледнеют все ужасы, виданные нами за все время этой войны. Злодеяние оказалось ужасным. До 21 марта истребляли мусульман и прекратили избиение уже после требования 36 Туркестанского полка и после угроз моряков и вмешательств Джапаридзе, председателя исполнительного комитета, военные пароходы «Ардаган» и «Красноводск» подошли к восточным пристаням и пригрозили открыть стрельбу из пушек по армянской части города, если не прекратится резня мусульман».

Декларируя псевдонаучные идеи коммунистических ценностей, на самом деле большевизм развил ненависть между классами и народами, объявляя врагами советского общества, то одних, то других.

«При отступлении турецких войск на Кавказском фронте турецкие армяне присоединились к кавказским и совместно стали нападать на отступающие части и преследовать их. С одной стороны орудовали отряды Андраника, с другой стороны - Дро, Кери, Мурада. Все покинутые мусульманские деревни были ограблены и уничтожены... Одновременно со всем этим, благодаря провокациям Шаумяна и Авакяна разыгрались Шемахинские события. Письмо, написанное Шаумяном по этому поводу, попало в руки гянджинского коменданта. Из этого письма явно видно, что Шаумян и Авакян — дашнаки чистой воды...».

Примечательно, что в своем докладе 16 мая 1918 г. по вопросу о власти в Закавказье на конференции промышленно-заводских комитетов Шаумян С. говорил следующее: «Наша политика – гражданская война. И кто против этой политики, те слуги наших врагов. Гражданская война важна для

будущего. На Кавказе ни в коем случае невозможна гражданская война без национального оттенка....».

Любые политические репрессии являются проявлением политического насилия.

По ущербу для этнокультурного развития народов геноцид против тюрко-мусульманского населения Азербайджана и Восточной Анатолии в 1918-1920 гг. необходимо отнести к числу невосполнимых утрат.

С начала своего существования, советская власть во многом пользовалась приемами и методами колониальной политики по отношению к народам Кавказа, прикрываясь термином «национальная политика».

Коммунистическое строительство воплощалось в жизнь: сначала Ленинскими, затем Сталинскими методами, основанными на насилии и репрессиях по отношению к населению страны, с социальной и этнической градацией граждан на «хороших» и «плохих», «благонадежных» и «неблагонадежных», в зависимости от преданности идеалам коммунистической власти.

Тактика политических репрессий, направленная против мусульман в СССР, использовалась с самого раннего периода.

Несмотря на марксистскую идеализацию, по сути, утверждение единой и неделимой власти «диктатуры пролетариата», означало осознанное восстановление самодержавного государства в его большевистском, советском образе.

Постепенно в советской России сложился особый тип карательной идеологии, оправдывавшей насилие уже над целыми народами. Правда, через годы идеология насилия, в конечном счете, станет одной из важнейших причин развала советского строя.

РАБАДАН СУЛТАНБЕКОВ

к.и.н., доцент кафедры истории ДГПУ

г. Махачкала, Россия

РОЛЬ Н.ГОЦИНСКОГО В СОБЫТИЯХ ВЕСНЫ 1918 г. В ДАГЕСТАНЕ И АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Сложная политическая ситуация в Дагестане на рубеже 1917-1918 гг. послужила поводом для проведения Всеобщего съезда дагестанских представителей. Главная цель съезда заключалась в принятии мер к введению порядка и управления в Дагестане. На съезд были приглашены Нажмуддин Гоцинский и Узун Хаджи, которые решили воспользоваться этим и привести за собой большой отряд вооруженных горцев из Нагорного Дагестана, чтобы продемонстрировать свою силу. По городу разнеслись слухи, что целью этого похода являлось убийство дагестанских интеллигентов, получивших русское образование, и дагестанских социалистов; изгнать все комитеты, все дела взять в свои руки.

8 января в Темир-Хан-Шуре на площади перед губернаторским домом состоялся митинг, созванный социалистами, на котором их руководитель Джелал-Эд-Дин Кормасов выступил с речью. В частности, он отметил, что Нажмуддин Гоцинский и Узун Хаджи с 6-тысячным войском приближаются к Темир-Хан-Шуре. Он подчеркнул о необходимости направить навстречу Гоцинскому представителей для предупреждения не приводить такого количества вооруженных людей в город.

Однако не все присутствовавшие придерживались этого мнения. Выступивший затем доктор Темир Болат Баммат заявил, что Гоцинский идет в Шуру не для кровопролития, а для проведения в жизнь предписаний шариата и самыми благими намерениями.

Тем временем в город поступили сведения, что «Нажмуддин Гоцинский и Узун Хаджи с многочисленным народом прибыли на Аркасскую гору... Затем стало известно, что они готовятся войти в город. Узнав об этом, горожане, особенно русские и евреи, сильно испугались, даже некоторые из них приготовились бежать из города. Дагестанские социалисты начали сильно волноваться. Они немедленно раздали оружие своим сторонникам и приверженцам и, чувствуя себя подготовленными дать отпор, заявили, что не впустят Нажмуддина в город».

9 января для успокоения горожан в город пришло обращение Узуна Хаджи на русском, арабском, кумыкском и аварском языках, в котором говорилось:

«Я довожу до сведения всех мусульман, русских и евреев, что я не из числа тех, кто вносит раздор и беспорядок. До меня дошло, что обо мне говорят, будто я вражду с учившимися по-русски офицерами, инженерами, докторами и другими необходимыми для нас интеллигентными силами и что я говорю, будто нужно убивать эту интеллигенцию. Эти слухи распространяются подлыми лжецами, не знающими моих мыслей, сеющими ко мне вражду в народе. Я ясно понимаю, что интеллигентных сил у нас очень мало, нам необходимо пригласить их из других народов, так как эти народы имеют людей, изучавших медицину, военное дело и другие светские науки, без которых мы не обойдемся. Дело не так, как обо мне говорят. Ввиду того, что я являюсь духовным лицом, я хочу восстановить шариат в его полноте и к этому призываю народ. Я враг всех не уважающих шариат и не преклоняющихся перед его всеобъемлющей глубокой мудростью. Такими могут быть лишь приспешники царя и сторонники старой власти... Я иду с целью устранения на пути деятельности Исполнительного комитета и национального комитета их противников. Я надеюсь, что при совместном обсуждении с

этими комитетами мы примем общие полезные мероприятия, идущие на пользу вере, родине и жизни на этом свете».

После ознакомления с посланием Узун Хаджи горожане несколько успокоились, а по полученным сведениям стало известно, что Гоцинский и Узун Хаджи со своим войском находятся уже в ауле Нижнее Казанище.

Утром 10 января небольшой вооруженный отряд горцев с повязанными на головах зелеными чалмами с религиозным пением вошел в город. Это был авангард, а к концу дня в город вступило все войско, распевая молитвы.

«...В 6 часов вечера улица наполнилась непрошеными Гостями в количестве 6 тысяч человек. Они группами шли через город вниз. Воины прибывающей армии имели на голове зеленые, красные чалмы. У многих не было винтовок, те, кто не имели винтовок, держали в руках обнаженные кинжалы, револьверы, сабли. На красных, голубых знаменах, которые несли воины прибывающей армии, были написаны разные молитвы, во главе армии ехал на коне с обнаженной саблей борец Али Клыч, с обеих его сторон шло несколько телохранителей, таким строем армия остановилась перед зданием Исполнительного комитета Дагестанской области.

Как только отряды вошли в город, Гоцинский сразу же поставил караул вокруг православной церкви с тем, чтобы кто-нибудь из радикально настроенных горцев не нанес урон имуществу храма и прихожанам, а еврейское население, собрав 3 тыс. руб., поднесло их Нажмуддину для нужд войска.

На заседании Областного совета, состоявшемся 14 января в 10 часов утра, он выступил с двухчасовым докладом о происходивших событиях.

«Приняв на себя ответственное звание(имама-Р.С.), я всеми силами был готов направить дело к объединению населения на основе святой свободы и независимости страны, к искоренению всего опустошительного, к водворению порядка и единодушия у населения, но встретил

упорное препятствие к сему со стороны Социалистической партии, которая ухищренными подпольными делами сеет раздор и не дает мне развернуться».

В заключение работы съезда был избран новый Исполнительный комитет, в который вошел и Н. Гоцинский, большинством делегатов съезда утвержденный еще и муфтием.

Вновь вернувшись в Темир-Хан-Шуру, Н. Гоцинский подготовил обращение к «Мусульманам, богатому и бедному, ученому и неученому, честному и порочному», которое было опубликовано в местной прессе:

«...После восхода солнца свободы из-за высот политики люди разделились в деле свободы. Среди них есть те, кто хочет шариатской свободы, а она освобождает людей от обязанностей по отношению к деспотическому несправедливому государству, запрещающему выполнение большинства заповедей мусульманского шариата, и не освобождает людей от того, чтобы быть рабом Аллаха и выполнять предписания Аллаха. Следовательно, никто не может сделать людей свободными, освобожденными от обязанностей перед Аллахом...».

В конце марта в Баку произошли кровавые события, во время которых большевики уничтожали мусульманское население города. «Беззащитные азербайджанцы, спасались от поголовной резни бегством... в горы Дагестана...». Такие же трагические события произошли в Кубинском уезде и в самом городе Куба в конце марта 1918 г. Всего погрому подверглось по данным источников «122 мусульманских селения». Для защиты мусульманского населения Баку в Азербайджан прибыли представители северокавказских народностей из Дагестана.

Национальные лидеры Азербайджана направили телеграмму с просьбой о помощи ко всем мусульманам Северного Кавказа. В Дагестане состоялось заседание Национального комитета Дагестана под председательством

Д. Апашева. Имам Дагестана и Северного Кавказа Н. Гоцинский заявил: «Проблемы азербайджанского народа мы решим булатным кинжалом Базалая». В своем обращении к армянскому национальному совету Н. Гоцинский пообещал суровое наказание для всех виновных в гибели мирных жителей. Вот, что он писал: «После моего скорого приезда в Баку я надеюсь убедиться в том, от кого погибли невинные женщины и дети – от большевиков или от дашнаков соответствующее наказание будет очень жестокое... Относительно вашего существования на Кавказе вы должны были знать давно и в будущем вам придется жить только с мусульманами». По решению Дагестанского облисполкома в Азербайджан был направлен отряд горцев численностью до 5 тыс. человек. Имам Н. Гоцинский, князья Тарковские и Каплановы собрали в Хасавюрте съезд сельских обществ для обсуждения вопроса о походе на Баку в помощь единоверным братьям. Мюриды Гоцинского выступили на помощь азербайджанцам. По пути в Азербайджан к отрядам Гоцинского присоединились южные кумыки, табасаранцы, и лезгины.

По ходу продвижения отрядов Гоцинского по направлению к столице Азербайджана, в Кубе, Хачмасае, и Дивичи к ним присоединялись вооруженные отряды местных жителей. Войска Гоцинского и его сторонников заняли боевые позиции у ст. Хырдалан в 10 км. От Баку. Здесь к ним примкнули вынужденные отойти за пределы города части азербайджанских национальных формирований. Два полка дагестанских бойцов численностью около 1500 человек и 1000 человек добровольцев возглавляли полковники М. Джафаров и Д. Мусаев. Общее командование осуществлял царский генерал Лазарев.

7 апреля в ставку командования дагестанских отрядов прибыла делегация во главе с А. Джапаридзе. Он обратился к дагестанцам от имени бакинских мусульман о признании советской власти в Баку. Однако эта миссия не имела

успеха. По сообщению комитета революционной обороны Баку от 7 апреля 1918 г., 12 часов того же дня дагестанские отряды открыли орудийную стрельбу по броневнику исполнительного комитета. Конные и пехотные отряды Н. Гоцинского повели наступление в направлении Баладжар и Баку. 7-8 апреля у станции Хырдалан произошли ожесточенные бои между отрядами Гоцинского и большевиками. Под натиском численно превосходящих сил противника 10 апреля 1918 г. Отряды Гоцинского вынуждены были отступить в Дербент.

В ночь на 20 апреля Красная армия высадилась около г. Петровска и повела наступление на город. Пытаясь спасти город, от захвата большевиками, Н. Гоцинский бросил на Петровск под знаменем джихада десятки тысяч горцев, вооруженных одними саблями и кинжалами. Их встретили пулеметным огнем, залпами корабельной и полевой артиллерии. Войска Н. Гоцинского, потеряв свыше ста человек убитыми, три орудия, оставив также Темир-Хан-Шуру, отступили в горы. Большевики требовали разоружения «дагестанских полков и милиции Гоцинского с выдачей оружия...».

Вся последующая борьба в Дагестане разворачивается между немногочисленной группой социалистов, зараженных идеями русской революции, и пользовавшимся непререкаемым авторитетом в массах с одной стороны и мусульманским духовенством с другой.

ГУРАМ МАРХУЛИЯ

*Доктор истории, ассоциированный профессор
Сухумского государственного университета,
Президент кавказского международного центра
исследования геоистории и геополитики. Грузия*

ПЕРЕСЕЛЕНИЕ АРМЯН НА КАВКАЗ И ИХ ПОЛИТИКА ГЕНОЦИДА

Уважаемые дамы и господа я уверен, что только самое строгое чувство долга собрало нас здесь, где нам предоставляется возможность объяснить мировому сообществу об армянских исторических маневрах. Неизменные на протяжении веков притязания армянских националистов на чужие территории требуют скрупулезного исследования и объективного освещения. Опираясь на умело налаженную пропагандистскую машину, односторонне освещая события, армянским идеологам удалось создать субъективное отношение к своей истории.

История человечества с глубочайшей древности по сегодняшний день – это история борьбы за мира, благодаря которому общество существует поныне, и войн – этнических, расовых, религиозных, внутри отдельных стран (государств), эти войны систематически уничтожали часть общества и созданной им цивилизации. Память человечества хранит свою историю в многочисленных проявлениях духовной культуры, включая и комплекс исторических наук; последние играют значительную роль в формировании самосознания общества, господства в нем толерантности либо агрессивности, которые в значительной степени определяют вехи его будущей истории. В свете отмеченного, значима ориентированность исследований истории и истории культуры на реанимирование памяти о мире, направленной на выживание, либо памяти о войнах, направленных на

саморазрушение общества, его частичную гибель, попытки уничтожения представителей иных рас, этносов.

Любое государство старается выносить свои интересы на территории других стран и народов оперировать там в собственных интересах, это закон геополитического развития любого государства. Но очень важно понять, почему на протяжении истории армянское общество стремится к этническому расширению своего пространства за счет территории соседних народов и государств, осознает ли она свои интересы и понимает, где начинаются чужие? Видимо это порочный участок генов который постоянно приводит к одному и тому же результату. Внешняя агрессивность Армении - это постоянный поиск своей миссии в мире чтобы не потеряться среди сильного окружения.

Идейные основы политики захватничества, агрессии и «Армении без грузин и азербайджанцев» то скрытно, а то и открыто поддерживалась армянской церковью, а в течение последнего столетия и партией «Дашнакцютюн».

В связи с успешным окончанием русско-иранской и русско-османской войн в 20-ых годах XIX века открылись широкие возможности для переселения армян на Южный Кавказ. Статьей XV Туркманчайского договора обеспечивалось право беспрепятственного перехода «из Персидских областей в Российские» для всех подданных Персии, желающих покинуть ее пределы. Переселяя армян на завоеванные земли, Россия не столько ограждала их от ассимиляции в Иранском и Османском государствах, сколько преследовала собственные политические, военные, экономические и в целом колониальные цели. Русские чиновники, создавшие армянскую провинцию на территории Азербайджана руководствовались указом Сената Царской России от 21 марта 1828 года. В нем говорится: Силою трактата с Персией, заключеного 10 февраля 1828г. присоединение к России Ханства

Нахичеванское повелеваем во всех делах именовать отныне областью Армянской».

Образовав на Южном Кавказе т.н. «Армянскую область», Россия была уверена, что армяне станут ее верной опорой. Первая партия мигрантов из Персии, так и вторая из Турции была поселена в Южных областях Грузии и в Северном Азербайджане. Это было началом планомерного, массового и целенаправленного переселения армян на Южный Кавказ.

Именно с этого времени начинается преобладание армянского населения над грузинским в Южных областях Грузии. «Образовалось сплошное армянское население в Южной части Тифлисской губернии», не без радости писал один из лидеров армянского националистического движения А. Шахатунян. Этим «сплошным армянским населением» придавалось какое-то подобие законности претензиям на чужие земли.

Относительно создавшейся ситуации Вермишев писал: «Из Турецкой стороны переселились армяне и покрыли густыми поселениями почти весь Ахалкалакский уезд и лишь кое-где между ними маленькими оазисами остались грузинские деревни». «Страна приобретает такой вид, – писал Загурский, – будто она изначально была заселена армянами».

Новоселы были вольны в своих поступках. «Разрушались и уничтожались церкви, башни, крепости, изымались монастыри, грабились святые образы, нарушался покой дорогих останков...» Они настолько разошлись, что намеревались переименовать Ахалцихе в Нор-Эрзерум, а Баку- в Бакуракерт однако тогдашней власти, – по словам Загурского, – на этот раз хватило здравого ума не поддаться их желанию.

Таким образом, Россия, поселив армян в Карабахе и Джавахети, заметно уменьшила здесь численность коренного населения, в дальнейшем демографический натиск все более

усилился, в результате азербайджанцы в Карабахе и грузины в Джавахети превратились в меньшинство. Этническое расширение «Армянской области» и перспектива политического объединения земель, населенных армянами, вскружила головы армянских лидеров. Они начали подумывать о воссоздании некогда существовавшей Великой Армении.

В 1838 г. был образован Совет главного управления Закавказским краем, и 16 декабря 1839 г. Комитет об устройстве Закавказского края определяет свое отношение к региону как части России. Таким образом, после долгой и кропотливой работы 10 апреля 1840 г. был утвержден проект, согласно которому Закавказье разделялось на Грузино-Имеретинскую губернию и на Каспийскую область.

Лидеры зарождавшегося армянского националистического движения, думавшие о создании «Великой Армении», были возмущены тем, что территория некогда их знаменитого царства была обращена в простой уезд Грузино-Имеретинской губернии. Однако, бунтовать из-за этого пока было неудобно – они богатели и незаметно подготавливали сперва экономическую почву для будущих «маневров».

Назначенный в конце 1844 г. наместником Кавказа Михаил Воронцов провел ряд реформ, в том числе и в области административного деления края. Это новое деление края было вызвано стремлением создать как можно больше культурных центров. Так, вместо Грузино-Имеретинской губернии и Каспийской области в 1846 г. были учреждены четыре губернии – Тифлисская, Кутаисская, Шемахинская и Дербентская. В 1849 г. настойчивыми сетованиями армян к ним добавилась еще одна – Ереванская. Это было первой, незначительной победой армянского национализма на пути к «великой» цели. Ядро будущего государства было создано. Теперь можно было приступить к расширению пределов этого образования. Началось приармянивание топонимов

Грузии и Азербайджана, присвоение церквей и монастырей, городов и деревень, памятников культуры, чтобы заявить впоследствии претензии на сопредельные регионы. Грузинская общественность была возмущена подобными действиями армян. «...Армяне, – писал Илья Чавчавадзе, – пытаются обрести жилище свое там, где его никогда не имели ... желая уверить всех в том, будто располагают историческим правом обосноваться в этих местах».

Неблагодарностью армян был возмущен и Акакий Церетели, по его словам: «Грузинские цари из жалости селили армян в разных уголках Грузии, как торговцев, им также предоставляли города. Грузины же, вели борьбу против многочисленных завоевателей и когда уставшие, изнуренные, раненые возвращались домой, то с удивлением находили, что их дома были заняты братьями-армянами. И вместо того, чтобы извиниться, они громко кричали: «Кто вы такие, откуда пришли? Когда вы жили здесь? Эта земля всегда была наша!» Для доказательства указывали на грузинские же церкви и монастыри, где грузинские надписи были стерты и вместо них были вставлены армянские».

Во второй половине XIX века Россия планировала дальнейшее расширение и развитие своей завоевательно-наступательной политики на южном направлении. В своей политике Россия вновь стремилась использовать армян и обещала им создание на новой территории армянской государственности, утраченной в другом месте. Началась борьба армян в Турции за свою «национальную независимость», в отдельные периоды эта борьба перерастала в настоящие народные войны. Это – армянское движение впоследствии получило название – «Армянского вопроса».

Армянские меценаты из разных стран мира для подготовки исторической основы образования из территории соседних государств будущего независимого «Великого» армянского государства, стали усиленно заботиться о

создании особенной истории Армении. По мнению армянских меценатов и «делателей истории» это должно было привлечь внимание европейских государств. Эта хитроумная политика вскоре принесла свои плоды, выдуманный «армянский вопрос» стал головоломкой для международной дипломатии.

Армянские историки и их наемные разбойники пера расширили границы Армении до фантастических размеров, претендовали на чужие земли, утверждая, что некогда обладали территориями далеко за пределами своего современного расселения и выпускали сумасбродные карты «Великой Армении». Такое направление деятельности армянских националистических движений объясняется тем, что Армения на протяжении многих столетий была лишена государственности и была понятием, лишенным конкретного содержания и определенных границ, к тому же рекламированием своего величия в прошлом они хотели привлечь внимание мирового сообщества к т.н. «Армянскому вопросу» и в то же время избавиться от существующей нелестной репутации.

Дабы убедить мир в том, что претендуемые ими территории явно армянские, в историческую литературу были введены и в разных вариациях муссировали такие понятия как «Великая Армения», «Западная Армения», «Турецкая Армения», «Армянское нагорье», «Армянское плоскогорье», многообещающий «Армянский вопрос» и др. Этими политическими, то географическими терминами мировое сообщество было введено в неслыханное заблуждение.

Одновременно последовало обращение армянского патриарха Нерсеса к Российскому правительству перед заключением Сан-Стефанского мирного договора, где он «от имени армянского населения» просил заступничества России». Именно эта армянская инициатива послужила причиной включения в Сан-Стефанский договор §16,

согласно которому Турция обязывалась провести в тех вилайетах, где компактно проживали армяне, реформы, предоставляющие им самоуправление.

Эта армянская инициатива привела, естественно, к значительному обострению отношений между султанским правительством и армянской общиной в Турции – зерна вражды и недоверия были посеяны.

С появлением Сан-Стефанского прелиминарного соглашения армянский вопрос впервые стал объектом международной юриспруденции, официально войдя в международный договор. А европейские державы впервые стали подозревать Османскую империю в плохом отношении к армянам.

Следует отметить, что до возникновения «армянского вопроса» в результате деятельности григорианской церкви, с одной стороны и политики великих держав – с другой, в жизни армян в Османской империи не происходит ничего экстраординарного, что могло бы привлечь чье-то внимание.

После подписания в 1878 г. Берлинского трактата стало ясно, что европейские государства не допустят дальнейшего продвижения Российской империи вглубь Османской империи. Сорвав попытку России использовать в собственных интересах турецких армян, Британия впоследствии сама поддержала их. В такой сложной ситуации возник новый виток «армянского вопроса», который уже являлся составной частью т.н. восточного вопроса.

Таким образом, великие державы в собственных интересах создали «Армянский вопрос» и использовали его и армян в качестве мяча в своих геополитических играх. Подкинутая мысль о возможности образования независимого армянского государства была подхвачена лидерами армянских политических организаций в конце XIX века.

На вооружение партии Арменакан, Гнчак и Дашнакцутюн была принята идея о создании «Великой

Армении от моря до моря». Начались волнения в Сасуне и Ване, результаты которых были печальны для армян.

Продолжением этой политики на территории Российской империи было возникновение армяно-азербайджанского и армяно-грузинского конфликта в 1905 году. Армянские террористы в окрестностях Тбилиси уничтожали грузинское население, а в Баку Азербайджанское. В межнациональных столкновениях армянская сторона преследовала цель – «очистить смешанную населенную территорию от Грузин и азербайджанцев» – и тем самым подготовить этническую базу для независимого Великого армянского государства.

В соответствии с такой установкой дашнаки решили отделить от Тифлисской губернии Борчалинский и Ахалкалакский уезды, и из этих территорий образовать новую – Александропольскую губернию.

Царизм, безусловно, мог бесцеремонно провести административно-территориальные преобразования и передать определенную часть территории Грузии армянам, однако создавать взрывоопасную обстановку перед мировой войной правительство посчитало нецелесообразным. Поэтому поле деятельности армянских националистов царизмом было направлено на восточные вилайеты Османской империи, ловко внушая армянам мысль о тяжести их положения в Турции.

Возбуждать турецких армян было весьма нетрудно. Бывало, на собрании кто-нибудь из дашнаков возражал против поднятия восстания в Турции, заметив, что всех армян там вырежут – то другие им отвечали – нужно пролить кровь и тем самым обратить на себя внимание цивилизованного мира. Так размышляли лидеры Дашнакцутюна о своих планах.

Известно, что каменные снежные завалы на Кавказе часто происходят от камушка, покотившегося из-под вспорхнувшего на вершине горы ворона. Гибельные

движения, смуты и резня в жизни народов имеют своими виновниками также ничтожных воронов в образе какого-нибудь фанатичного зачинщика или своекорыстного агитатора.

Турецкие армяне, смотревшие на Россию как на исконного врага Турции и единственную защитницу христиан на Востоке, охотно поверили словам злых гениев своего народа, будто русское правительство при первой пролитой ими крови предпримет решительные меры для защиты армян.

Все камни для разрушительного завала перед первой мировой войной были уже в полу-висящем положении на пространстве огромного ската.

В 1914 году, когда началась война, армяне приступили к очищению территории от этнических турок.

26 февраля 1914г. в Карсе и Ардагане армянскими бандформированиями убито 30 000 этнических турок и особенно весной 1915 года армяне, решив, что наступило их время, в нескольких вилайетах учинили беспощадную резню мирного турецкого населения. Занятые дашнакскими отрядами турецкие деревни уничтожались – было убито более 90 000 этнических турок.

Турецкое правительство, видя подобные действия дашнакских «героев» и зная царский план «решения» т.н. армянского вопроса, 24 апреля 1915 года принимает решение о всеобщей депортации армян, проживающих в Турции.

Коварная политика России и европейских держав в «армянском вопросе» обернулась трагедией армянского народа, турки отплатили армянам той же монетой.

По иронии судьбы, Россия после революционного взрыва 1917 года вышла из войны, русская армия оставила передовые позиции, вместе с ними новые сотни тысяч армян перебрались в Закавказье, большая их часть вновь осела в южных областях Грузии.

Большевистский переворот в России и политика

Советской России в отношении «армянского вопроса» повергла дашнаков в смятение, а армянская общественность ломала голову, как быть дальше?

Дашнакские лидеры, давно мечтавшие стать хозяевами независимого армянского государства, вынуждены были после восстановления независимости Грузии объявить Армению независимой республикой.

Однако, территория независимой Армении составляла всего 9 тыс. кв. км. гористой и пустынной местности. План создания «Великой Армении» провалился, хотя после поражения Германии в мировой войне, Армения как верная союзница Антанты на Кавказе, рассчитывала на особую благосклонность Англии, Франции и США и требовала от них помощи в деле расширения пределов Армении.

Таким образом, надеясь на поддержку держав, Армения предъявила территориальные претензии к Грузии и Азербайджану. Правительство О. Качазнуни намеревалось присоединить к Армении почти всю Восточную Грузию, даже столицу Грузии – Тбилиси. В соответствии с такой установкой 7 декабря 1918 года армянские войска неожиданно, без объявления войны вторглись в пределы Грузии. Однако, армянские войска за считанные дни были разгромлены, дорога на Ереван была открыта, но в это время на помощь армянам пришли представители Англии и Франции, по требованию которых продвижение грузинских войск было приостановлено. Именно с их помощью в начале 1919 года была образована Лорийская нейтральная зона.

В период существования Азербайджанской Демократической Республики (АДР) в 1918-1920 годах, когда Армения, получившая известность под именем Араратской республики, развязала захватническую войну против Азербайджана, и опустошила Зангезур. В Зангезурском уезде армянскими террористическими и государственными формированиями было уничтожено 115 азербайджанских деревень. Более того, в течение двух лет в

нагорной и низменной частях Карабаха армянскими карателями из террористической организации «Дашнакцутюн» было полностью уничтожено 150 азербайджанских деревень, где были вырезаны 400 000 азербайджанцев.

После установления Советской власти на Южном Кавказе большевики приступили к установлению «национального мира» в регионе. В результате этой политики Армения получила Лорийскую «нейтральную зону» – 381 кв. км. исторической территории Грузии. Азербайджан утратил почти 12 тыс. кв. км. своей земли. Территория Советской Армении в итоге была заметно увеличена.

Те же армянские руги и в 1922 году представили новый проект, согласно которому большая часть Джавахети или же Ахалкалакского уезда должна была быть присоединена к Борчалинскому уезду с целью создания единой армянской административной единицы. По словам И. Джавахишвили, «ясно, что и этот план являлся первой ступенью мастерски придуманного проекта отчленения этих двух уездов из состава Грузинской ССР и присоединения их к Армении, за которым обязательно последовала бы и вторая. И на этот раз, как видно, шла борьба за осуществление прежних целей, однако другими путями». И эта попытка в 1923 году закончилась неудачей.

Такая же борьба продолжалась и в Азербайджане, где сменившие цвет дашнаки добились определенных успехов. ЦИК Азербайджана 7 июля 1923 года вынужден был постановить: «Образовать из армянской части Нагорного Карабаха автономную область как составную часть Азербайджанской ССР, с центром в Ханкенди». Образованием автономной области Карабаха армянами была заложена основа присоединения этой области Азербайджана к Армении, оставалось лишь дожидаться «благоприятной политической погоды» для решения вопроса.

Тихое, ползучее расширение пределов Армении продолжалось и в последующие годы. Так, в 1929 году постановлением Закавказского Центрального Исполнительного комитета 657 кв. км. территории Азербайджанской ССР – села Гурдгулаг, Горадиз Шарурского района, Огбин, Агхач, Алмалы, Итгыран, Султанбей Шахбузской волости Нахчыванского уезда, село Горчеван Ордубадского уезда, а также часть земель села Килид были переданы Армении. А в 1930 году Армении были отданы населенные пункты Алдере, Лехваз, Астазур, Ньюеди и на этой территории был образован Мегринский район. Территориальные притязания Армении, связанные с Нахчываном, продолжают и поныне.

В 1936 году армянские большевики попытались аналогично расширить пределы Советской Армении и в северном направлении. В соответствии с древнеармянской установкой, первый секретарь ЦК КПА А. Ханджян обратился с просьбой к Л.П. Берия передать Ахалцихский и Ахалкалакский районы Армении. Однако 9 июля 1936 года эта просьба плачевно завершилась для Ханджяна. Однако, несмотря на это, в последующие годы Советской власти армянское этническое пространство заметно расширилось, создавались новые основы для будущих притязаний.

20 февраля 1988 года внеочередная сессия Совета народных депутатов Нагорно-Карабахской автономной области XX созыва обратилась в Верховные Советы Азербайджанской ССР, Армянской ССР и СССР с ходатайством о передаче НКАО из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР.

В конце 1980-х коммунистический мир рухнул, и международная система времен “холодной войны” стала историей». При этом, следует отметить, что, распад СССР для всех составляющих бывшей империи на долгие годы «останется событием центральной значимости». После распада Союза социалистических республик в на Южном

Кавказе начинают образовывать самостоятельные государства, в рамках взаимозависимо образовавшейся новой геополитической реальности. Последнее влечёт, как логическое следствие, стратегическое изменение статуса региона в условиях формирования нового политического порядка.

Политическая независимость сама по себе стала парадигмой политической науки, заложенной в истории политической мысли. Политическая независимость как основная ценность сохранения национальности, государственной независимости и территориальной целостности.

Новейший период истории грузино-азербайджанских взаимоотношений представляет особый интерес для исторической науки. Входящих в состав Российской империи народов Кавказа всегда волновали живые традиции прошлого.

В мире трудно найти более близкие народы, чем азербайджанский и грузинский народы. Поэтому неудивительно, что на протяжении истории наши народы стремились к единству для защиты своих национальных интересов и противостояния региональным и мировым державам.

Азербайджанский и грузинский народы должны совместными усилиями вести борьбу за территориальную целостность наших государств, мы уверены, что не далек тот день когда Азербайджанский и грузинский народ вернет в пределы своей государственности Нагорный Карабах, Абхазети и Самачабло.

Руководству России, пора, наконец, понять, что без единого Азербайджана и Грузии, стабильного всего Кавказа нет, и не может быть стабильной России и всерьез задуматься о коренном изменении своей внешней политики по отношению к Кавказу, ибо конфронтация с Кавказом в конечном итоге может привести к распаду самой России.

АМИРБЕКОВА НАРМИНА

Институт истории НАН Азербайджана

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РОССИЙСКИМ КОМАНДОВАНИЕМ АРМЯНСКИХ ДРУЖИН НА КАВКАЗСКОМ ФРОНТЕ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Еще с момента проникновения на Южный Кавказ в начале XVIII века Россия активно использовала армян как одно из средств достижения своих целей. Армяне, с IV века не имевшие своего государства (армяне компактно проживали в районе озера Ван и до XV века не жили на Кавказе), рассчитывали с помощью России закрепиться на Кавказе и за счёт земель исконного населения создать своё государство.

Это стремление еще более охватила армян с началом Первой мировой войны.

Армян в Российской империи считались «нежелательными элементами», но не по национальному, а именно по религиозному признаку. Их считали народом достаточно бездарным, паразитным, могущим жить только на иждивении другого народа. Армянские солдаты в русских войсках считались элементом последнего, дрянного сорта. Сами они всегда «старались польститься на тыловых должностях от неотрадных и уклониться от фронта». Но так как они были противниками османов, которые, в свою очередь, были геополитическими противниками русских в борьбе господство в Черноморско-Кавказском регионе. К армянам официальные власти Российской империи относились настороженно, но по сравнению с мусульманами — более благожелательно, памятуя про принцип «враг моего врага — мой друг». По это принципу и действовала русская сторона в период первой мировой войны на Кавказском фронте. И поэтому Россия принимает образ защитницы

интересов армян. В апреле 1914 г. в послании С.Сазонову католикос Геворк V заявлял: «Под мудрым руководством Вашего Высокочествовавшего Высочайшего Представительства русская дипломатия взяла на себя активную инициативу в выработке и в осуществлении реформ в Турецкой Армении...По Державной воле моего Возлюбленного Монарха Государя Императора Николая Второго армянский народ вновь призывается на историческую арену как единственный элемент, способный проводить в азиатской Турции начала европейской духовной и материальной культуры. И сразу «проведение духовной и материальной культуры единственного элемента» получает реальное воплощение: посредством плотно «курируемого» Петербургом «Дашнакцутюна» османские армяне начинают вооружаться. Как отмечал мининдел Советской Армении, историк Джон Киракосян «партия Дашнакцутюн полностью впряглась в военную колесницу царской России... заключалась сделка с царизмом - врагом свободы народов».

В результате военной провокации, совершенной германскими военно-морскими офицерами на турецкой службе Османская империя вынужденно вступила в декабре 1914 года в войну на стороне Германии и Австро-Венгрии. Османские сухопутные войска Анатолийской армии, действовавшей против войск русской Кавказской армии, имели задачей прикрытие государственной границы и отражения возможного вторжения со стороны России, которого она совершить из-за активной маневренной войны на полях Европы на тот момент объективно не могла. Войска Кавказского военного округа, реорганизованные по случаю войны в армию, не могли вести активных наступательных действий против Турции, поскольку были ослаблены выделением сил и средств 2-му Кавказскому армейскому корпусу для участия в Варшавско -Ивангородской операции в ноябре-декабре 1914 года.

Узнав об этом, соединения османской армии в Анатолии начали наступление в направлении Карса и Батума, которое было остановлено русскими войсками в Саракамышском оборонительном сражении. С декабря 1914 по январь 1915 года, в этой операции были задействованы все силы и резервы сухопутных сил обеих сторон на этом фронте. Саракамышское сражение с военно-стратегической точки зрения было проиграно османами, но оно также полностью исчерпало силы обеих противоборствующих сторон. Свидетельством этому стало то, что боевые действия на Южном Кавказе вновь активно начались только без малого через год, в декабре 1915 года, с началом Эрзерумской наступательной операции русской Кавказской армии.

Надо указать и тот факт, что параллельно наступлению русских войск, на османской территории «дашнаки вели...партизанскую войну с целью включения Турецкой Армении в будущую независимую Армению». Католикос Геворк V заявлял, что «вместе со всей Россией и победоносным русским войском армяне должны напрячь крайние усилия в борьбе с общими врагами». Поэтому ничего удивительного нет в том, что когда «29 декабря 1914 г. русский командующий, генерал Мышлаевский, контратаковал в Саракамыше...среди русских войск, участвовавших в сражениях, был дивизион армян христианского вероисповедания. Многие из них были турецкими подданными, но не проявляли лояльности к Турции». По этой причине можно утверждать, что в годы I мировой войны Османская империя на востоке страны воевала с русскими войсками и армянскими бандами, воевавшими на стороне России, а с другой стороны - была вынуждена обороняться от армянских восстаний в тылу. Таким образом, османские войска воевали на два фронта .

После Саракамыша у русских и османов объективно не осталось резервов. Обе стороны они начали формировать

новые резервы за счет местного населения: османы - из курдов, русские - из армян, бывших тогда подданными Османской империи.

В годы Первой Мировой войны на армян русские возлагали такие задачи как восстания в тылу, чтобы ослабить османскую армию. А также для обеспечения более легкого захвата территорий русской армией организация добровольческих отрядов для прорыва линии обороны османской армии. Все эти планы осуществлялись под руководством царской России. Согласно задуманному с российской стороне плану, эти дружины должны были быть составлены из элементов, по разным причинам освобождённым от воинской службы, из лиц, ещё не достигших или уже перешагнувших призывной возраст, и армян, прибывших из-за границы.

Это предложение было воспринято высшим командованием Кавказского фронта. Было выгодно использовать во время войны элементы, питавшие лютую ненависть к врагу, знавшие досконально театр войны, владевшие местными языками и наречиями и имевшие связи с местным населением. После многочисленных переговоров в середине сентября Армянский Национальный Совет в Тифлисе получил разрешение сформировать на Кавказе четыре дружины из армян. Их формирование было завершено к концу октября 1914 года. Сформированные царским правительством армянские добровольческие дружины отличались распущенностью и недисциплинированностью. В этом не было ничего удивительного, поскольку основу их составляли лица, за которыми числилось немало тяжких преступлений, в т.ч. совершенных на территории Османской Турции в 1895-1896 гг. и Южного Кавказа во время кровавых межэтнических столкновений 1905-1906 гг.

Командование ими было доверено Андранику, Дро, Амазаспу, Кери. Все четверо – бандиты, испытанные в борьбе против турок.

Дружины не объединяли в более крупные единицы, а придавали различным корпусам и группам обширного Кавказского фронта, потому что их считали особенно полезными для разведывательной службы. Этим и объясняется их распределение равными частями почти по всему фронту.

Общее число армянских добровольцев из числа подданных Османской империи, главным образом - **из дезертиров из османской армии**, в рядах русской армии составило до 25 тыс. человек. Уже в ноябре 1914 года четыре армянских отряда батальонного состава по 1000 человек влились в ряды действующей армии на различных участках Кавказского фронта, которые при подготовке к Эрзерумской наступательной операции были переформированы в кадровые стрелковые части Российской императорской армии.

Успех русского наступления увеличил приток в части русской армии этнических армян, из числа которых в 1917 году было сформировано 2 стрелковые дивизии по 10 тыс. штыков каждая. Если учитывать боевые и санитарные потери той войны, используя соответствующие коэффициенты, с большой степенью вероятности можно говорить о том, что за годы Первой мировой войны на сторону войск русского Кавказского фронта перешло от 30 до 35 тыс. армянских мужчин, большинство из них - с оружием в руках. Каким же образом на все это должно было реагировать турецкое командование, несшее от дезертирства убыль гораздо большую, чем от боевых потерь? Естественно, полицейской «зачисткой» тыла своего фронта.

Отметим еще одно обстоятельство. Войска османской Анатолийской армии, действовавшей на Южном Кавказе, тыловым районом имели территории, так называемой

Западной Армении, находившиеся в состоянии мятежа. Через эти территории происходило все снабжение османских войск, насчитывавших несколько сот тысяч человек, которые не могли довольствоваться только за счет местного населения. Чтобы не умереть с голоду, эти войска должны были обеспечивать безопасное прохождение к себе продовольственных транспортов из центральных районов империи, проводка каждого из которых превращалась в боевую операцию. Именно необустроенные коммуникации стали причиной военного краха Османской империи в годы войны. А тактику войны на коммуникациях противника русские разработали за 100 лет до этого при разгроме похода на Россию французского императора Наполеона Бонапарта. Защита коммуникаций от атак местных инсургентов всегда сопровождается гибелью местного населения.

Широкие армянские массы, прежде всего, подданные Османской империи, приняли активное участие в организации добровольческих отрядов и поднятии восстаний.

В архивах хранятся многочисленные обращения армян, живших на территории Османской империи, в частности на землях Восточной Анатолии к российским официальным лицам с просьбой принять их на службу в царскую армию, чтобы сражаться против Османов в составе добровольческих дружин. Сотни отчетов и докладов, написанных царскими генералами и офицерами, сотни протоколов и решений военных судов царского периода содержат сведения о том, что в период Первой мировой войны на захваченных русскими территориях армянские добровольческие дружины совершали разбойные нападения и жестоко истребляли местное мусульманское население.

Эти действия носили систематический характер. Даже русские командиры, использующие армянские дружины в своих интересах, приходили в ужас от зверств, которые совершали армяне. Об этом писали и армянские большевики.

Так, А. Каринян в своей статье «О характеристике армянских националистических течений», написанной в 1928 г. писал: «Из донесений и приказов русской армии видно, что армянские добровольческие отряды занимались главным образом истреблением нехристианского мирного населения. Систематически уничтожая курдское и турецкое население, добровольческие отряды выполняли план партии Дашнакцутюн, который заключался в «очищении» армянской территории от мусульманского элемента и «округлении» границ». Однако, одним из серьезных препятствий к осуществлению намеченного идеала, — как далее пишет Каринян, — являлся пестрый национальный состав Турецкой Армении и малочисленность армян в «шести вилайетах». Армяне лишь в некоторых районах составляли незначительное большинство. Количество же всех других групп, особенно народностей, исповедующих мусульманскую религию, было неизмеримо больше. Поэтому и по отношению к этим последним группам была выработана, по инициативе партии Дашнакцутюн, указанная выше мера».

Русское командование стало ясно осознавать, что армянские добровольцы, состоящие в своем большинстве из членов партии "Дашнакцутюн", являясь людьми с весьма темным прошлым, путем уклонения от боя, дезертирства, членовредительства и политиканства, будут действовать растлевающим образом на русскую армию. С другой стороны, после отступления в конце июля 1915 года русских и армянских частей из Вана, город оставался в руках турецкой армии всего лишь девять дней, после чего русская армия вновь заняла его и, уже без армян держала его в руках до весны 1918 года.

В июле 1915 года русские заняли Битлис, а весной 1916 года - Эрзерум. После установления русской армией полного контроля над данными стратегическими районами в Восточной Анатолии, активные военные действия на

Кавказском фронте вплоть до начала 1918 года прекратились.

Армяне посчитали, что, установив контроль над районами, населенными армянами, царское правительство вскоре предоставит им автономию. Однако русские не собирались ни с кем делить плоды своей победы, а тем более с армянами. С окончанием активных военных действий необходимость в армянских дружинах отпала. Они и не представляли никогда той внушительной военной силы, на которую можно было бы опираться в случае проведения крупных военных операций. Русское командование умело использовало "патриотические" чувства армян в начале войны и с легкостью отказалось от них, когда стратегическая задача была уже достигнута .

ИМАШЕВА МАРИНА

Астраханский филиал ФГБОУ ВПО «Саратовская государственная юридическая академия», кандидат исторических наук, г. Астрахань, Российская Федерация

ТАТАРСКАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ НАЧАЛА XX В. ОБ ЭТНИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В ПРЕДРЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД

В начале XX века тюркско-мусульманский мир Российской Империи находился в поисках путей развития своей этноконфессиональной идентичности. Тюркские народы в рамках Российского государства стремились защищать свои религиозные, национальные права. В борьбе за сохранение своих прав в экономической, культурной, религиозной сферах жизни приводило к пробуждению национального самосознания.

Это не только время идейного единения тюркомусульман в границах российской государственности, но и период активного вовлечения самой думающей и передовой части российских мусульман в процессы этноконфессиональной интеграции. Признанными лидерами этого движения были бакинские миллионеры А. Топчибашев, З.А. Тагиев, М.Т. Алиев и др., в течение десятилетий бок о бок сотрудничавшие и в коммерческих и в общественных делах с татарской буржуазией и интеллигенцией.

Само царское правительство подталкивало российские тюркские народы к объединению. В исторической традиции и официальных документах России в отношении всех тюркских народов огромной страны на протяжении столетий использовался термин «татары», под которым подразумевались и собственно татары (жившие в Средневожских и приуральских губерниях), и узбеки («хивинские», «бухарские» татары), и азербайджанцы («кавказские татары») и другие народы. Все тюрки Империи воспринимали свою этническую идентичность и в моменты острых социальных, этнических или конфессиональных конфликтов старались выступать единым фронтом.

Именно в этот период происходит идейное и организационное оформление общероссийского мусульманского движения – создание партии «Иттифак-аль-Муслимин». Общеизвестно, что у истоков этой организации стояли татарские и азербайджанские промышленники, видные деятели тюркской культуры и ислама.

Ведущая роль татарско-азербайджанской интеллигенции в процессе становления мусульманского движения в стране, признавалась безоговорочно. Если тюрки Средней Азии, Северного Кавказа, Сибири, Алтая, а также башкиры и чувашаи еще жили своей традиционной патриархальной жизнью, то такие народы как казанские татары и азербайджанцы были на пути к индустриальному

обществу. И на кожевенных фабриках Казани и на нефтяных промыслах Баку уже начинал формироваться свой слой буржуазии и рабочий класс.

Уже в то время выдающиеся мыслители отмечали ведущую роль лидеров российского мусульманства – тюрок. По мнению выдающегося татарского общественного деятеля начала XX века, Юсуфа Акчуры, тюркские народы, находившиеся в наибольшем взаимодействии с Европой, первыми среди мусульман восприняли новые веяния европейской мысли. Он вполне справедливо отмечал, что «среди тюркских народов эти идеи, особенно национальную идею, восприняли турки, крымские татары, казанские татары и азербайджанцы».

В конце XIX в. именно среди татар и азербайджанцев впервые появляются и распространяются идеи пантюркизма и панисламизма. Казань, Уфа, Астрахань, Баку становятся главными объектами пристального внимания царской жандармерии в целях недопущения распространения этих идей среди всех мусульман империи.

В этих условиях любые события, происходившие в каком либо уголке российско-тюркского мира, тотчас же находили живой отклик в сердцах мусульман огромной страны. Любые конфликты, военные действия находят отражение в выступлениях у татарских деятелей. Наглядным примером служит отношение татар к геноциду тюрок в Закавказье.

Татарская и азербайджанская буржуазия составила самую активную часть общероссийского мусульманского движения. 16-21 августа 1906 г. проходил III Всероссийский съезд партии «Иттифак-аль-Муслимин», в котором приняли участие самые выдающиеся представители татарской финансовой, политической и интеллектуальной элиты: И. Гаспринский, С. Алкин, Г. Ибрагим, Г. Баруди, Г. Апанай, Ю. Акчура, С. Максуди, А. Максуди, Г. Исхаки и другие тюрко-мусульманские лидеры Российской Империи. Но

единогласно председателем представительного собрания (на нем присутствовали представители от 17 регионов империи со значительным мусульманским населением), был избран азербайджанский миллионер Алимардан-бек Топчибашев.

После татарской делегации (представленной сразу 6 регионами России – Казанской, Оренбургской, Уфимской, Астраханской, Самарской губерниями), азербайджанская делегация была самой многочисленной. От Астраханской же губернии, в числе четырех заявленных делегатов-татар, на самом деле двое – Мустафа Лутфи Измаилов и Хусаин (Гусейн) Хаятов были азербайджанцами. Не случайно Юсуф Акчура отмечал: «Казанские татары и азербайджанцы всегда тесно контактировали и работали на благо своей нации».

На этом съезде впервые была затронута проблема армяно-азербайджанских столкновений на Кавказе. Многие видные представители азербайджанской и татарской интеллигенции, в том числе и великий идейный вдохновитель всех тюрок России Исмаил-Бей Гаспринский высказались по поводу печальных событий. Речи выступавших были наполнены глубоким переживанием создавшейся на Кавказе ситуации, выражалась готовность встать на защиту интересов и жизней братьев-азербайджанцев. В итоге общероссийский мусульманский съезд выносит резолюцию «О протесте действий против мусульман в Закавказской области».

В резолюции, в частности, говорилось: «С глубоким огорчением Всероссийский мусульманский съезд выслушал сообщение о продолжающихся столкновениях армян с мусульманами в Закавказье. Наши братья в Шуше и в уездах делались жертвами действительно несправедливых и пристрастных в отношении мусульман распоряжений и действий генерала Голощапова. Протестуя против таких действий, съезд надеется, что Наместник Его Величества на Кавказе граф Воронцов-Дашков, во внимание к справедливым жалобам мусульман города Шуши и уездов,

удалит не только генерала Голощапова, но и всех долженствующих лиц, сеющих и поддерживающих своими пристрастными действиями рознь между двумя народами, веками и жившими в мире. Вместе с тем съезд считает своим долгом обратиться к духовным и светским представителям обоих народов взять в свои руки дело взаимного примирения Закавказских мусульман с армянами...».

Таким образом, мы видим, что участники Мусульманского съезда пытались предотвратить кровопролитие и сохранить мир. Последовательно данной позиции придерживался председатель Алимардан-бек Топчибашев и другие видные азербайджанские делегаты.

Вопрос о притеснениях азербайджанцев на III съезде продемонстрировал единство идейных установок российских мусульман. Один из татарских делегатов, Адиле Айда, вспоминал: «Как и на предыдущих съездах, на III съезде мусульман царил дух единения, т.е. чувство тюркского единства, сознание того, что все тюркские народы России (помимо тех, которые не являлись мусульманами), носящие разные названия, составляют единую семью... После длительного выступления председателя съезда Алимардана Топчибашева делегаты-сунниты со слезами на глазах обнимались с азербайджанскими делегатами-шиитами».

Начиная с 1906 г. лидеры российских мусульман активно (насколько это позволили царские власти) работают в Государственной Думе. Ограничительные рамки избирательных законов 1905 – 1907 гг., а также непосредственное участие центральной и региональной администраций в процессе регулирования избирательных кампаний привели к тому, что за весь период существования дореволюционной Думы в российский парламент было избрано 79 депутатов-мусульман – 25 депутатов в Думу 1-го созыва, 37 мусульман во вторую, 10 – в третью и 7 – в четвертую Думу.

Поскольку отдельные депутаты избирались дважды и более, то интересы мусульманского населения страны представляли всего 67 персон, объединившихся в самостоятельную мусульманскую фракцию. Архивные материалы и публицистика того времени свидетельствуют, что как сами мусульмане, так и не мусульмане рассматривали мусульманскую фракцию в качестве «национальной группы», хотя она и возникла на почве общей религиозной идентичности. Именно «национальной группой» делал фракцию национальный состав – подавляющее большинство были татарами и азербайджанцами - Волго-Уральский регион (татарский) в четырех Думах был представлен 40, Туркестан и Степной край — 16, Кавказ (в основном азербайджанцы) и Крым — 23 депутатами.

В условиях, когда мусульмане отдельных регионов были лишены возможности посылать в Думу своих избранников, миссию по защите их интересов, по озвучиванию их пожеланий и требований брали на себя мусульмане иных регионов и областей империи, прежде всего, Волго-Уральского региона и Кавказа. Этим можно объяснить стремление мусульманских депутатов действовать в общеимперском парламенте консолидированно.

В это время Ю. Акчура являлся одним из деятельнейших депутатов мусульманской фракции, он сдружился со своими коллегами – Мамед Таги Алиевым, Алимарданом Топчибашевым, Исмаилом Зейналом Тагиевым. Единым фронтом татары и азербайджанцы боролись за этноконфессиональные права российских мусульман, отстаивали право мусульман на образование. Именно в этот период Юсуф Акчура основательно знакомится с проблемой этнического гнета последовательно проводимого в отношении азербайджанцев.

В целом ряде своих работ этот яркий представитель татарской интеллектуальной мысли затрагивает вопрос

армян. Он пишет следующее: «Христианские бунтовщики всячески притесняют мусульман, доводят этот терпеливый народ до белого каления. Затем правительство вместо того, чтобы преследовать смутьянов, начинает поощрять мусульманское население к ответным действиям. Мусульмане же, сначала лишь защищаясь, потом увлекшись, переходят в наступление и совершают погром. Христиане же в своих статьях делают упор на результат событий, а не на причины, их вызвавшие. Если бы армяне, которые во всех османских провинциях сейчас занимают важные позиции в торговле, финансовой деятельности, промышленности и сельском хозяйстве – одним словом, во всех сферах экономики, продолжали оставаться жить в пределах горной местности на востоке Анатолии, смогли бы они достичь своего счастья и богатства?».

Не оставили татарские интеллектуалы в стороне и ситуацию, сложившуюся в начале XX века в Османской Империи (в границах которой, также как и в России турки соседствовали с христианскими народами).

Другой видный татарский деятель и просветитель Фатих Карими (жил в Оренбурге. В 1937 году репрессирован и приговорен к смертной казни советской властью как турецкий шпион) в своей работе «Иstanbul мәктуплары» (Стамбульские письма) писал, как его поражает и огорчает то, что почти все магазины в Стамбуле принадлежат грекам и армянам, отели и рестораны – грекам, книгоиздательское и газетное дело – тоже в руках не турецкой буржуазии. Турецкие школы учебниками снабжают, в основном, армяне, они же изготавливают эти учебники.

Карими был искренне возмущен тем, что у турецкого народа, можно сказать, отсутствует периодическая печать. Армянские, греческие, еврейские и даже арабские газеты, все они служат идеалам своих наций, своим интересам. Их ориентиры и цели всем известны и они двигаются очень

уверенно и решительно. Лишь у турецкой прессы нет известного и точного ориентира, у нее нет идеала.... .

Таким образом, татарские деятели пытались объединить свои усилия в борьбе за независимость тюркских народов, сохранить язык, культуру. Татары в начале XX века не отделяли свою судьбу от судеб своих братьев тюркомусульман, прежде всего, азербайджанцев. Их глубоко волновали события в Закавказье, этнический и конфессиональный гнет направленный против азербайджанского народа.

МУСХАДЖИЕВ САИД-ХАСАН ХАМЗАТОВИЧ
*ФГБОУ ВПО "Майкопский государственный
технологический университет" кандидат исторических
наук, доцент*

**МУСУЛЬМАНЕ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА:
МЕЖДУ ИМПЕРСКИМ РЕВАНШЕМ И
БОЛЬШЕВИСТСКИМ ЭКСПЕРИМЕНТОМ
В 1917-1918 гг.**

Гражданская война на Северном Кавказе вызвала активность различных социальных слоёв и политических сил. Она представляла собой явление более сложное и многослойное, чем противоборство между "белыми" и "красными", как привыкла её трактовать советская официальная историография. В этой войне столкнулись буржуазно-демократические и социалистические, анархистские и консервативно-монархические партии; центробежные и центростремительные тенденции; национальные и имперские, религиозные и политические линии.

15 ноября 1917 г. Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана провозгласил Горскую

республику, включавшую все горские народы, а также ногайцев и туркмен на территории от Каспийского до Черного моря, включая Ставрополье, Кубань и Черноморье. В декларации (2 декабря 1917 г.) ЦК Союза горцев извещал, что ввиду чрезвычайных обстоятельств он решил встать на путь осуществления на горской территории «федеративно-республиканского государственного строя», объявив Горскую республику автономным штатом Российской Федеративной Республики, а ЦК — Временным правительством её. На заседании 3 декабря ЦК Союза горцев постановил, что провозглашаемая автономия распространяется на всю территорию Дагестанской области, на 6 горских округов и Караногайский участок Терской области, а также на территорию ногайцев и туркмен Ставропольской губернии. В условиях установления большевиками своей власти правительство Горской республики 11 мая 1918 г. объявило об отделении Северного Кавказа от Советской России: представители северокавказских народов обнародовали Декларацию об объявлении независимости Республики Союза горцев Северного Кавказа и Дагестана (Горской республики).

Весьма интересной является точка зрения современных ставропольских историков, которые правильно полагают, что при Деникине белые в отношении горцев продолжали политику самодержавия, действовали в духе великодержавного шовинизма. Хотя деникинское правительство допускало образование автономий — в 1919 г. Кабарда, Осетия, Ингушетия, Чечня и Дагестан получили статус особых автономных округов, управление в которых осуществлялось избранными народами правителями, подчиняющихся белому командованию, Деникин не признавал стремление горцев к самостоятельности. Фактически горские народы, полагает Н.И. Суханова, якобы пользовались полнейшей самостоятельностью, они были обязаны только поставлять продовольствие войскам и

направлять в действующую армию боевые части. Сообразно с величиной территории и культурным уровнем населения, горским народам предоставлялось право достаточно широкого самоуправления в их этнографических границах, с выборной администрацией и полным невмешательством власти в вопросы религии, шариата и народного образования. Ассигнования для этих целей поступали из казны. По словам Н.И. Сухановой, в ходе гражданской войны «мусульманское духовенство совместно с националистическими организациями выступило с требованиями отделения мусульманских районов от России и создания на их территориях независимых государств. В те годы ислам выступил в качестве идейного знамени вооруженной оппозиции советской власти. Примером тому может служить создание Северо-Кавказского эмирата в составе Чечни и северо-западной части Дагестана, выступавшее под лозунгом “борьбы с неверными”. Политическая нестабильность усиливала религиозные чувства мусульман, что стимулировало центробежные тенденции».

Но в 1918–1920 гг. стихия гражданской войны опрокинула все проекты автономии, порождая и усиливая тенденции к полной политической независимости горских народов. «Ставка на силу» при проведении национально-государственной политики оказалась бесперспективной и привела лишь к обострению противоборства и многочисленным жертвам, как со стороны горских повстанцев, так и со стороны белой армии.

Несмотря на некоторую спорность, позиция Цветкова является несомненным шагом вперед по сравнению с прежними догмами и современным мифотворчеством.

Весьма распространенную еще с советских времен точку зрения выражает В.Д. Дзидзоев (Владикавказ). Он пишет, что с начала 1919 г. международный империализм опирался на войска адмирала Колчака и генерала Деникина,

как на главную ударную силу в борьбе против большевиков. С лета 1919 г., после разгрома Колчака, Деникин стал главной силой борьбы против советской власти в России. Генерал-монархист не признавал самоопределения для нерусских народов, выступал под знаменем: «Россия едина и неделима». Особенно наглядно антигорская политика Деникина проявилась в том, что он откровенно защищал казаков, а горцев притеснял.

Заняв территорию Горской республики, Деникин начал восстанавливать дореволюционную административно-полицейскую власть. Руководители Горской республики рассчитывали на то, что при Деникине смогут укрепить основы независимой государственности горцев. На деле оказалось по-другому. Добровольческая армия не ограничивалась очищением территории Северного Кавказа от большевиков, а приняла на себя функции управления. Деникин отказался признавать власть Горской республики, которая его поддержала в борьбе против советской власти. Таким образом, отношения между Горской республикой и Добровольческой армией не просто ухудшились, а стали непримиримы. Деникин, как пишет Дзидзоев, и не думал признавать республику, так как ключевым принципом национальной политики в России считал великодержавный шовинизм без всяких автономий для нерусских народов.

Среди «многих других факторов» следует в первую очередь указать на пропаганду, которую вело командование Добровольческой армии, чтобы вызвать у горцев-мусульман резкий протест против оскорбления их религии красными и тем самым поднять их на вооруженную борьбу в защиту своей веры.

Чтобы привлечь мусульманское население из других частей страны к антибольшевистскому движению, в Ростове-на-Дону летом 1919 г. был образован Мусульманский отдел Отдела пропаганды Особого совещания при главкоме Вооруженных сил Юга России. В принятом положении об

этом центре было подчеркнuto: «Все мусульманские народы России... являются равноправными членами семьи народов российского государства, им открыты пути для культурного и экономического развития». Для работы были намечены представители Северного Кавказа, Закавказья и других регионов, где компактно проживали мусульмане, перед которыми ставилась цель — искоренение большевизма среди мусульманского населения страны путем пропаганды в следующих пяти районах: Закавказском, Горском, Урало-Волжском, а также в Крыму и на Украине. Этот и другие факты свидетельствуют о том, что отношение Деникина и его окружения к стремлениям мусульман-горцев стало смягчаться под влиянием того, что добровольческому командованию нужна была поддержка среди мусульманского населения в этих и других частях страны, и было нецелесообразно проводить прежнюю тактику полного игнорирования требований мусульман Кавказа.

Борьба горцев против оккупации Добровольческой армии генерала А. И. Деникина территории Северного Кавказа сопровождалась активизацией движения горцев против социального и национально-религиозного гнёта. В то время общество разделилось на четыре части с различной ориентацией в сложившейся обстановке. В первую группу входили представители торгово-промышленной буржуазии и буржуазной интеллигенции (Чермоев, Бамматов, Капланов, Коцев, Джабагиев и др.), которая провозгласила создание Горской республики, которая была признана Турцией, Азербайджаном, Грузией и Германией. Во вторую группу входили представители мусульманских кругов Дагестана, Чечни и Ингушетии (Гоцинский, Узун-Хаджи, Али Митаев, Али-Хаджи и др.), которые добивались установления, в конечном итоге, теократического государства. В третью группу входили представители военных кругов, бывших офицеров и генералов царской армии, служившие на Кавказе (генерал Алиев в Чечне, генерал Мальсагов в Ингушетии и

генерал Халилов в Дагестане), которые стремились с помощью Деникина к реставрации царских монархических порядков и сохранить свое прежнее положение. Четвертой группой были большевики, социалисты, революционеры и им сочувствующие элементы (С. Габиев, У. Буйнакский, Н. Самурский, А. Шерипов, Г. Ахриев и др.).

Всем им удавалось привлечь определенную часть населения на свою сторону. В этой работе большую активность проявляли представители мусульманского духовенства шейх Али Митаев в Чечне, Али-Хаджи Акушинский в Дагестане и Узун-Хаджи Салтинский в горах Северного Кавказа.

Горские народы Северного Кавказа под руководством духовных лидеров не признавали порядки, установленные оккупационными войсками А. Деникина, жёстко игнорировали их приказы и ультиматумы. Создание Северокавказского эмирата под руководством Узун-Хаджи (1919-1920 гг.) и его победа над белогвардейскими частями на территории Чечни обратило на себя внимание правительств ДР Азербайджана и Грузии. Они видели в Эмирате своего надёжного союзника в борьбе против Добрармии Деникина, рвавшей в Закавказье. А в случае победы Красной Армии над деникинцами руководство ДРА и Грузии предполагали, что Северокавказский эмират мог бы стать буфером между независимыми государствами Южного Кавказа и большевистской Россией.

На первом же заседании правительства эмирата в сентябре 1919 г. было принято воззвание, подписанное его премьером и главнокомандующим Иналуком Арсанукаевым (Дышнинским), обращённое к народам Кавказа о необходимости мирного сосуществования и развития на основе толерантности и добрососедства.

В нем говорилось, что мусульмане Северного Кавказа не питают никакой вражды ни к Вам, ни к Вашей религии... «На основании дарованных свобод после ухода царя

русского, мусульмане Северного Кавказа добивались, как известно, самоопределения путем Республики. Эта цель и эти мечты были разбиты варварским вторжением Деникинской банды. На мирной конференции в Париже вследствие интриг союзных великих держав т.н. «Горскую Республику» не признали и не нашли основания к ее признанию, так как всему цивилизованному миру несправедливым казалось, что «горцам нет места на мировом рынке»... Вопреки тенденциозным вождениям мусульмане Северного Кавказа... решили добиться полного самоуправления на началах шариатской монархии. Северо-Кавказские мусульмане составили свое правительство во главе с эмиром шейхом Узун-Хаджи Хаир-Ханом и пойдут по следам своих предков, которые в течение многих лет проливали кровь за свою свободу».

Создавая такое государство, Узун-Хаджи и его окружение намеревались отделить его от России путём установления согласия и взаимодоговорённости сторон. Однако судьба новообразованного мусульманского государства после победы советской власти оказалась недолгой. Большевикам на Северном Кавказе удалось переиграть своих бывших союзников. Эмир Узун-Хаджи не дожид до окончания войны, скончавшись за несколько недель до прихода Красной армии в страну горцев, а правительство Северокавказского эмирата во главе с Иналуком Дышнинским большевики расстреляли в подвале Грозненского ЧК.

С самого начала Гражданской войны политика белых на Северном Кавказе стала опираться на принцип силы, тогда как большевики занимали более хитрую позицию,

которая прибегала к широким демагогическим обещаниям о "сохранении самостоятельности, религиозных и национальных свобод" при этом, призывая к совместной борьбе против монархических сил. "Ставка на силу" белого движения оказалась бесперспективной и привела к серьёзному противостоянию мусульман Северного Кавказа, в результате которой и имперские силы белой армии, и мусульманские повстанцы гор понесли серьёзные потери. Таким ослаблением сторон воспользовались большевики. В итоге, как сторонники восстановления русской империи, так и их противники - мусульманское движение Северного Кавказа во главе с Узун-Хаджи, провозгласившие курс на "полное самоуправление на началах шариатской монархии" потерпели поражение.

Гражданская война на Северном Кавказе убедительно доказала, что пренебрежением сложным симбиозом социальных и национально-религиозных потребностей самобытных этносов может привести к тяжёлым последствиям, поэтому продуманная и дальновидная политика должна опираться на принципы самоопределения и совместного развития народов.

ДОЛГИЕВА МАРЕМ БЕЛАНОВНА
доцент кафедры истории России
Ингушского государственного университета,
в.н.с. отдела истории Ингушетии
ИнгНИИ им. Чаха Ахриева;
Дзуматова Зарета Рашидовна,
ст. преподаватель кафедры истории России ИнгГУ
с.н.с. отдела истории Ингушетии ИнгНИИ
им. Чаха Ахриева

ЭТНОГЕНОЦИД В ПОЛИТИКЕ ВЛАСТЕЙ В ОТНОШЕНИИ ИНГУШЕЙ В КОНЦЕ XIX - XX ВВ

Ингушскому народу на протяжении всего исторического пути своего развития приходилось вести борьбу за сохранение своей самоидентичности, национальной независимости, показывая, таким образом, пример этнической стойкости. «Перманентное насилие над народом со стороны государства, подавление национально-культурных особенностей, запрет на объективное освещение своей истории», постоянная их дискриминация порождали одну цель - выжить и сохраниться любыми путями.

Система власти (как царизма, так и коммунизма) не раз ломала и калечила судьбы ингушей, переселяя с одного места на другое, лишая их своих исконных земель, уничтожая в ходе карательных экспедиций целые аулы и селения, подвергая насильственной христианизации, депортируя всех без исключения с ярлыком «враги народа», выдумывая для оправдания своих античеловечных действий обвинения в адрес целого народа, сталкивая один народ с другим. Эти явления трактуются одним термином – «геноцид по национальному признаку». Необходимо отметить, что он был системным.

Чтобы объективно объяснить процессы, происходившие в Ингушетии в рассматриваемый период

необходимо разобраться с происхождением термина «геноцид». В новейшей истории он появился в 1933 году и его автором был польский юрист Рафаэль Лемкин. В соответствии с Конвенцией, принятой 9 декабря 1948 года Генеральной Ассамблеей ООН «о предупреждении преступления геноцида и наказания за него», геноцидом (от греч. *genos* – род, племя и лат. *caedo* – убиваю) называется «одно из тяжчайших преступлений против мира и безопасности человечества, действия, совершенные с намерением уничтожить, полностью или частично, какую-либо национальную, этническую, расовую или религиозную группу как таковую путем убийства членов такой группы; причинения серьезных телесных повреждений или умственного расстройства членам такой группы; предумышленного создания для какой-либо группы таких жизненных условий, которые рассчитаны на полное или частичное физическое уничтожение ее; мер, рассчитанных на предотвращение деторождения в среде такой группы; насильственной передачи детей из одной человеческой группы в другую».

Официально этот термин был впервые использован в 1945 году на Нюрнбергском процессе. В 1946 году был зафиксирован первый случай применения термина «геноцид» в юридической практике государства: в Польше был осуждён бывший офицер германского вермахта, обвиненный в массовых убийствах мирных граждан .

Проекты по выселению ингушей, как и других народов Кавказа со своих земель всегда волновали умы властей, на протяжении XIX и XX вв.

В Кавказской войне, по мнению, большинства исследователей, ингуши не принимали активного участия. Однако, тщательный анализ исторических событий, изучение источников говорит о том, что в этот период ингушское общество было неоднородным, находилось в разных общественно-политических условиях и от этого зависело

степень участия ингушей в происходящих на Кавказе событиях. Ингуши, жившие в районе Назрани, на плоскости, придерживались пророссийской ориентации, согласно подписанному в 1810 году договору с Россией, а население горной части Ингушетии поддержали Шамиля в Кавказской войне. В основном это были представители орстхоевского, галашевского и цоринского обществ. Известно, что в имамат Шамиля были включены и два локальных ингушских районов – вилайетов Галашкинский и Арштинский, а одним из наибов Шамиля был ингуш из горного селения Хьюли - наиб Халухинский.

После Кавказской войны селения горцев Северного Кавказа были окружены плотным кольцом казачьих поселений, большинство лучших их пахотных земель были розданы казакам и офицерам царской армии. Значительно уменьшилась доля населения в горских областях (обществах) в результате физического уничтожения - по сути, геноцида по этническому и религиозному признакам.

Вопрос участия ингушей в Кавказской войне требует отдельного, всестороннего и объективного исследования.

Возвращаясь к сути рассматриваемого вопроса, необходимо отметить, что подтверждением геноцида народов являются многие исторические события на Кавказе.

В первой половине XIX века были осуществлены многочисленные карательные экспедиции в земли ингушей, результатом которых было уничтожение населения, разорение их жилищ. Это: 1832 г. карательные экспедиции генерала Розена и ген-лейтенанта Вельяминова; 1845 г. поход полковника Нестерова; 1852-1858 гг. насильственное выселение ингушей из сс. Темурково, Богоматово, Жантемирова и т.д. Повсеместно уничтожались ингушские хутора Ассинского ущелья, такие как: Мергист, Берешки, Алхасты, Футун, В. Аршты, Н. Аршты в 1895 г. и т.д., проводились регулярные казачье-полицейские погромы в

плоскостных ингушских селениях Экажево 1903 г., Яндаре 1906 г. и т.д.).

Еще в 1845 г. царской властью предпринимались попытки переселить ингушей из мелких хуторов, разрушая, таким образом, традиционный горский тип хозяйства. Высвободившиеся земли заселяли казаками, основывая там казачьи станицы. Как следствие, ответной реакцией на эти действия властей было восстание ингушей в мае 1858 г. в Назрани, получивший в историографии наименование «Назрановское возмущение 1858 года». Из документальных источников известно, что восставшие обратились с письмом к имаму Шамилю, в котором просили его о помощи. Однако восстание было жестоко подавлено, более 32 человек приговорили к наказанию шпицрутенами, пять человек на каторжные работы без срока в рудники, 25 человек на восемь лет для работы на заводах, пятеро были приговорены к высшей мере наказания.

Назрановское восстание имело для ингушей тяжелые последствия. Но возможно, что именно это выступление спасло ингушей от еще более трагических событий. Из исторических источников известно, что в этот период властями вынашивался проект по переселению всех горцев за Дон и увеличению русского населения на Кавказе.

В результате подавления Назрановского восстания Ингушетия окончательно была включена в систему жесткого военно - административного управления Российской империи.

Во 2-ой половине XIX века состоялся еще один акт геноцида ингушского народа. Переселение в Османскую империю, наряду с другими горцами Северного Кавказа части ингушей. В результате этой гнусной политики почти полностью исчезли с этнической карты Северного Кавказа ингуши – орстхоевцы (карабулаки), как наиболее «непримиримые» и «беспокойные».

Массовое выселение горцев в Турцию повлияло на уменьшение их численности. Оставшееся на Родине горское население, царским правительством было загнано в глубокие горные ущелья, и фактически оставлено без плодородной земли, в связи с чем, приходилось покупать хлеб и арендовать свою же землю у новых хозяев.

Царская власть грубо вмешивалась и в духовную сферу народа, - осуществляя религиозный и культурный геноцид.

Царская администрация на Кавказе почти сто лет настойчиво старалась утвердить «мерами обольстительными» и «насильственными» среди ингушей христианской религии, видя в этом залог большой благонадежности народа, обитающего на территории Кавказа, имеющей стратегическое значение для интересов Империи на Кавказе.

Так, в договоре, подписанном ингушами с Россией в 1810 г. в одном из пунктов условий было написано «мулл не принимать, мечетей не строить».

Весьма частыми были попытки запрета на ношение холодного оружия. Ингушам, как и другим горцам Северного Кавказа, запрещали носить кинжалы – обязательный атрибут национального костюма.

Царизмом велась и борьба против лидеров духовенства. В 1912 г. из Ингушетии и Чечни было выслано около 10 видных религиозных улемов в Калугу и Астрахань (Кунта-Хаджи Кишиев, Батал - Хаджи Белхороев и др.).

В политике покорения горских народов царская власть сталкивала между собой народы, по принципу «разделяй и властвуй».

В результате столкновения в мае 1907 г. жителей ингушского села Базоркино и осетинского имения Ольгинское из числа ингушей было убито 11 человек и около 40 ранено. В этих условиях, пишет исследователь В-Г. Танкиев, возникает такой феномен горской жизни, как «абречество». Абрек – выступает на исторической арене как

народный мститель. Абречество как форма протеста характерна была для всех кавказских горцев. Народная память сохранила среди ингушей имена знаменитых абреков, которые выступали против национального и социального гнета, - Суламбек Гараводжев, Ахмед Хучбаров, Хамзат Мержоев, Мажит Котиев, Эльберд Патиев, Шамо Богатырев и др.

Многогранный колониальный гнет, и жесткая эксплуатация горцев продолжались вплоть до государственного переворота в России в октябре 1917 года.

Последовавшие затем революционные события всколыхнули всю Россию и Кавказ, в том числе Ингушетию.

Смена общественно-политического строя в России, послужила мощнейшим толчком к пробуждению национального самосознания и формированию национальных органов власти на окраинах империи в частности в Ингушетии.

Население Ингушетии в этот период испытывало земельный голод, возникший как следствие передачи в собственность Терского Казачьего войска и государственной казны большей и лучшей части пахотных земель горцев. Это приводило к осложнению и обострению, без того напряженных межнациональных отношений.

Следуя принципу исторической объективности необходимо отметить, что наряду с карательно-репрессивной линией в политике властей присутствовали усилия, прилагаемые и для оздоровления межнациональных отношений. В этих условиях создается четко оформленное национальное движение, лидером которого стал известный общественно-политический деятель В.Г.Джабагиев. Его усилиями был создан Национальный совет Ингушетии. На Кавказе в этот период начались процессы объединения народов региона. 1 мая 1917 г. на 1 съезде народов Кавказа были созданы «Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана» и Горское правительство в состав,

которого вошел В-Г. Джабагиев. В этот период самой важной проблемой стала охрана правопорядка в Терской области.

На съездах (1918 г. в Моздоке, Пятигорске) инициированных правыми социалистами были озвучены призывы по расправе с ингушами. И только твердая позиция большевиков не позволила принять антиингушскую резолюцию.

В своей работе ингушский историк Т.Х.Матиев пишет, что «благодаря позиции социалистического блока на съезде во главе с Кировым решение о санкционировании расправы над ингушами было остановлено в принятии, а на следующем, Пятигорском съезде в феврале 1918 г., куда прибыла уже и ингушско - чеченская делегация, окончательно снято с повестки дня». Однако, это не остановило запущенный «маховик смерти». Вскоре начались гонения на ингушей. 6 июля 1917 г. в ходе очередной провокации во Владикавказе от рук солдат погибла группа ингушей. Много ингушей погибло также в ходе разразившихся во Владикавказе погромов, по сути этнотеррора. В этой ситуации ингуши и большевики оказались, по сути, союзниками и при этом подвергались преследованиям: первые – по национальным, а вторые – по политическим мотивам. В январе 1918 года взводом казачьего полка были убиты еще 5 ингушей. Ответной реакцией были оборонительные действия ингушей, которые привели к позиционным боям, с жертвами среди казаков.

Синдром сепаратизма, охвативший Кавказ в 1917 г., послужил катализатором геноцида. Эти события продолжились и в годы гражданской войны.

В феврале 1919 г. части добровольческой армии генерала Деникина подошли к границам Ингушетии. Белогвардейцы предъявили ингушам ультиматум с требованием пропустить их к Грозному. На съезде народа в с. Базоркино было принято решение его отклонить и оказать сопротивление. В районе ингушского с. Долаково состоялся

бой, в ходе которого ингуши показали чудеса героизма, но силы защитников были неравными, в связи, с чем белым удалось прорвать фронт в нескольких местах и пройти с огнем и мечом по Ингушетии. Заняв Владикавказ, деникинцы начали жестокую расправу над большевиками, одновременно усилив давление над населением Ингушетии. Во время бичераховского мятежа популярным был лозунг «Бей большевиков и ингушей». Целые селения вокруг Владикавказа подверглись разгрому, села Сурхохи и Экажево были сожжены дотла, Потери ингушей одними только убитыми составили: в с. Сурхахи – 97 мужчин, 4 женщины и 4 детей, в Экажево – 47 мужчин, не считая погибших во время работы на полях, 9 женщин и несколько детей. Общие потери убитыми и ранеными составили около 200 человек.

Таким образом, начало 1919 года в горских областях Северного Кавказа знаменуется почти повсеместным падением советской власти и установлением военно-административного управления Добровольческой армии генерала Деникина - наместничества.

Кроме этого, Ингушетии было предъявлено требование: уплата терским казакам всех убытков, причиненных им за время революции, выдача всех служивших в Красной армии, мобилизация в армию всех мужчин от 18 до 30-летнего возраста, согласие на назначение в Терской области генерал-губернаторов из казаков и другие. Ингушетия не согласилась на эти требования, и Деникин подверг ее разгрому.

После оккупации в Ингушетии развернулась партизанское движение, во главе которого стояли Х. Орцханов, М. Саутиев, З. Яндиев, Ю. Албогачиев и др.

Борьба с Добровольческой армией, вторгшейся в область в начале 1919 года, стала новой вехой в общественно-политическом развитии Ингушетии - в первой четверти XX в. Ингушетия вышла из Гражданской

войны на Тереке как одна из самых пострадавших и, в то же время, сыгравших наибольшую роль в победе большевистского режима».

Политика этногеноцида в отношении ингушского народа получила продолжение и в сталинский период. Ее отголоски, как в зеркале отразились в период событий в Пригородном районе осенью 1992 г.

До окончания Великой Отечественной войны сталинский режим пошел на преступление, сопоставимое со злодеяниями самых жестоких деспотий в истории человечества. 23 февраля 1944 г. ингуши и чеченцы были депортированы в Казахстан и Среднюю Азию. По данным НКВД СССР, всего было отправлено 180 железнодорожных эшелонов, в которых было перевезено 493 269 граждан ингушской и чеченской национальности. За время операции было убито 500 человек, в пути следования умерло 1272 человека. Данные цифры были явно занижены, о чем говорят многочисленные свидетельства бывших спецпереселенцев. Депортированные народы не просто подверглись насилию и произволу со стороны государства. Преступный режим прикладывал все усилия для того, чтобы само имя народов, с которыми он расправлялся, ушло в небытие. Сами названия этих народов и все производные от них полностью ушли из советской лексики второй половины 40-х – первой половины 50-х гг., ими нельзя было пользоваться даже ученым.

В первые месяцы существования Ингушской Республики (4 июня 1992 г.) ее народу пришлось столкнуться с самым тяжелым общенациональным испытанием с момента депортации 1944 г. Речь идет об этнической чистке в Пригородном районе и Владикавказе в октябре-ноябре 1992 г. В связи с событиями осени 1992 года граждане РФ ингушской национальности были изгнаны со своей Родины. Эта была этническая чистка, агрессия против ингушского населения города Владикавказ и Пригородного района, получившая название «Осетино-

ингушский конфликт». В результате в Ингушетии оказалось более 70 тысяч человек – беженцев. До сих пор числятся в списках заложников 186 человек ингушской национальности. Число погибших с ингушской стороны составило 405 человек, тысячи раненных, в том числе дети, женщины и старики. Разграблено и разрушено до основания около 3200 домовладений, принадлежавших ингушам. Было уничтожено в той или иной степени 9 из 16 населенных пунктов компактного проживания ингушей.

Все их имущество в очередной раз было разграблено, а в уцелевших ингушских домах и квартирах поселились осетины.

Таким образом, можно констатировать ряд выводов, позволяющих в истории, ингушского народа выделить периоды, в процессе которых наблюдаются полномасштабные геноциды.

Первый период, когда царизм пытался физически истребить ингушей в XIX веке, во время Кавказской войны и при выселении ингушей в Османскую империю.

Второй период, после установления советской власти 1918-1920 гг., когда до предела были обострены отношения между разными социальными классами и народами Терской области. Упразднение Ингушской Автономной области негативно отразилось на судьбе ингушей. Объединенные с чеченцами в Чечено-Ингушскую область 1934 г. и республику 1936 г. ингуши лишились своей государственности.

В течение третьего периода в 1944 году был осуществлен очередной геноцид при депортации народа в Среднюю Азию и Казахстан. В связи с этим зарубежная ингушская диаспора обращалась в парламент Грузии и ряда европейских стран с предложением признать депортацию ингушей фактом геноцида.

И, наконец, четвертый период, так называемый осетино-ингушский конфликт 1992 г. в Пригородном районе, именуемый «этнической чисткой». По сути, это был геноцид, жестокая расправа над ингушами.

BAYRAMOV A.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

UYDURMA ERMƏNİ SOYQIRIMI

1991-ci ildə Sovetlər birliyi parçalandıqdan sonra Ermənistan da müstəqilliyini elan etdi. Türkiyə dövlətinin onun müstəqilliyini tanımasına baxmayaraq Ermənistan parlamenti 2 iyun 2007-ci ildə Türkiyə ilə münasibəti məsələlərini müzakirə edərək yenə də torpaq iddiasında olmuş və antitürk mövqedə dayanmışdır: “Sərhədlərin indiki vəziyyətdə tanınması Ermənistan üçün imkansızdır. Sərhədlər Sevr müqaviləsi (10.VIII.1920) ilə düzənlənməlidir. Türkiyə Ermənistana 14,5 milyard dollar soyqırım təzminatı ödəməlidir”. Halbuki, 20 noyabr 1922-ci ildən 24 iyul 1923-cü ilə qədər davam edən Lozanna Konfransında 10.VIII.1920-ci ildə müttəfiqlərin təhriki əsasında övləti ilə imzalanan və hər bəndi Türkiyənin parçalanmasına, onu xəritədən silməyə yönələn imperialist dövlətləri üzərində diplomatik qələbə calaraq Sevr müqaviləsinin bütün şərtlərini ləğv etdi. Bunlara baxmayaraq, başda Bogos Nubar paşa olmaqla erməni heyəti yenə də Türkiyə ərazisində “kiçik bir özəl erməni bölgəsi” yaratmaq arzusunda olduqlarını israrla tələb və iddia edirdilər. Ancaq Türkiyə Respublikasının diplomatlarının kəskin etirazı ilə bu təklif rədd edildi.

Sevr müqaviləsinə görə Anadolunun Ərzincan, Girəsun, Muş, Van, Ərzurum və ona yaxın olan əyalətlər Van gölü daxil olmaqla Ermənistana verilməli idi. Lakin Lozanna Konfransında İsmət İnönü vurğulamışdır ki, Türkiyənin heş kimə torpaq borcu yoxdur. Amma hər kəs gəlib Türkiyədə yaşaya bilər.

Ermənilər Türkiyə vətəndaşı olaraq Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və ondan sonra da Osmanlı dövlətinə - Türkiyəyə xəyanətkarlıq etmişlər. Belə ki, Fransa, İngiltərə, Yunanistan və Rusiya kimi işğalçı dövlətlərin “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyalarına, şirin vədlərinə aldanaraq silahı ilə birlikdə ordudan fərariyyət etmiş ermənilər, kişiləri orduya səfərbərlik edilən türk şəhər, qəsəbə və kəndlərində amansız qətlər törədib soyğunçuluqla məşğul olmuş soyqırımı törətmişlər. Onlar cəbhə üçün ərzaq və sursat daşınmasını əngəlləşdirmiş, ordunun hərəkətini pozmuş, kommunikasiya və dəmiryol xətlərini dağıtmışlar. Cəbhəboyu işğalçı ordulara qoşularaq həm Qafqazda, həm də Anadoluda türk şəhər, qəsəbə və kəndlərini viran qoymuşlar. Ona görə də 26.V.1915-ci ildə Osmanlı dövləti məcbur olaraq Təhciz qanununu (köçürülmə) qəbul etmişdir. Məqsəd həm də cəbhə bölgəsində yaşayan ermənilərin mal və can güvənliyini qorumaq idi. Cəbhə bölgəsinin Van, Bitlis, Ərzurum vilayətləri və Adana, Mərsin, Kozan, Bərəkət, Maraş, Hələb, İskəndərin, Antalya qəzalarından Mosul, Zor vilayətlərinin şərqinə, Hələbin cənub-qərb vilayətlərinə və s. yerlərə köçürülmüşlər. Köçürülmə zamanı ermənilərin sahibkarlıq hüquqları qorunmuş, daşınmaz əmlakları (zavod, fabrik, dükan, bağ) satılaraq sahibkaların əmanətlərinə yazılması nəzərdə tutulmuşdur. Köçdüyi yerlərdə hər kəndə 50 ailə yerləşdirməklə ev və torpaq sahəsi verilmişdir. Yollardakı təhlükələrdən qorunmaq üçün xüsusi konvoy, sağlamlılıqlarını saxlamaq üçün həkimlər təyin edilmişdir.

Tarixdə bu cür köçürmələr çox olmuşdur. Məsələn, Sovetlər birliyinin rəhbərliyi 1937-ci ildə Uzaq Şərqdə yaşayan 130 min koreyalının Orta Asiya və Qazağıstana köçürülməsi, 1939-1940-cı illərdə Sovetlər birliyinə qatılmış Qərbi Ukrayna, Qərbi Belorusiya, Moldova və Baltikyanı ölkələrdən də on minlərlə insan Orta Asiyaya sürgün olunmuşlar. Rus-Alman savaşı dövründə də guya almanlarla əməkdaşlıq etdikləri üçün Şimali Qafqaz xalqları da (çəçen, inquş, kabardin, balkar, və s.) Orta Asiyaya sürgün edilmişlər. Krım türkləri, Axsqa türkləri və

Volqaboyunda və Qafqazda yaşayan almanların da taleyi belə olmuşdu. Bütün bunlar soyqırımı deyil bəs nədir? Amma Osmanlılar erməniləri öz yaxın ərazilərinə köçürülməslərini soyqırımı adlandırırlar.

1939-1940-ci illərdə Fransa ərazisində almanlar, Amerikada isə yaponlara qarşı belə köçürmələr olmuşdur. Baxmayaraq köçürülən xalqların heş bir ermənilər qədər xəyanətkar olmamışlar. Ermənilər kimi yerli xalqa qarşı qətlər törətməmiş, dövlətçiliyə qarşı çıxmamışlar.

Soyqırımı ermənilər törətmişlər: indı Qərbi Azərbaycanda bir dənə də olsun azərbaycanlı, eləcə də türk yaşamır. Türkiyədə isə 50-60 min erməni özgür içində yaşamaqdadırlar. Onların 30 məktəbi, 17 mədəniyyət mərkəzi, “Jamanak” və “Marmara” adlı qəzetləri, “Sisli” və “Taksim” adlı idman klubları, müxtəlif səhiyyə ocaqları və s. vardır. Ermənilərlə müharibə şəraitində olmamıza baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında da minlərlə erməni ailəsi Azərbaycan vətəndaşı olaraq yaşayır. Azərbaycan Respublikası tolerant bir respublika olduğu üçün bütün millətlər heç bir dini ayrışeçkilik olmadan rahat yaşayırlar.

Bu gün erməni ideoloqları yenə də dünyaya səs salaraq olmayan “soyqırım”ın 100 illiyini hay-küylə geyd etməyə çalışırlar. Halbuki ingilis prokurorluğu hələ 1921-ci ildə bu soyqırımın olmadığını dəfələrlə vurğulamışlar. Belə ki, Mudros sazişinə uyğun olaraq İstanbulu nəzarətə götürən ingilislər erməni məsələsi ilə əlaqədar olaraq 25 yanvardan 9 martadək (1919) 140-dan çox yüksəkrütbəli məmuru (polis, əsgər, muxtar məmur və s) həbs edərək Maltaya sürgün etmişlər.

8.II.1921-ci ildə ildə təhqiqatları başa çatdıran Britaniya prokurorluğu bəyanət verərək həm dövlət idarələrində, həm də həbsolunanlarla bağlı olan araşdırmalarda “erməni soyqırımı” ilə əlaqəli heç bir tutarlı sənəd və ya ifadə tapmamışdır. Ona görə də tutulan məmur və yüksəkvəzifəli türk vətəndaşlarını tez bir zamanda həbsdən azad etmişlər.

Uydurma erməni soyqırımına aid sənəd və şəkillərin 1920-ci ildə Antonyan adlı bir erməninin quramaları olduğu fransız

mənbələrində qeyd olunur. Həmin il Antonyan Parisdə “Turabyan” məhləsində “Erməni qırğınına aid rəsmi sənədlər” adı ilə çap etdirir. İngilis ekspertləri həmin sənədləri ekspertizadan keçirərək hamısının saxta olduğu sübuta yetirilir. Həm də həmin sənədlərin heç birinin əsli tapılmır. Antonyan 1937-ci ildə o sənədlərin əslini tapmadan ölür. Amma erməni ideoloqları get gedə saxtalatdırmaları daha da “zənginləşdirdilər”.

Soyqırımı ermənilər törətmişlər: Qarabağ savaşında onlar 29 mindən çox azərbaycanlıyı qətlə yetirməklə əsrin əvvəllərində Türkiyə və Qafqazda törətdikləri vəhşiliyi təkrar etmişlər. Mənbələrdə əsrin əvvəllərində 1,6 milyon azərbaycanlı və türk ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmişlər. 1 milyon qaçqın erməni terrorçunun əziyyətini çəkir.

SSRİ prokurorluğu və Azərbaycan istintaq orqanlarına göndərilmiş materiallara əsasən 1988-ci ilin axırlarında, 1989-cü ilin ilk aylarında Qərbi Azərbaycanda 217 nəfər azərbaycanlı yenə də ermənilər tərəfindən müxtəlif şəraitdə qətlə yetirilmişlər. Onlar müxtəlif iğgəncələrlə öldürülmüşlər. Bir qismi soyuqdan donmuş və həkim nəzarətsizliyindən, yəni tibbi yardım olmadığından həlak olmuşlar. Xocalıda 613 nəfər silahsız azərbaycanlının ermənilər tərəfindən qətlə yetirilməsi də insanlığa sığmayan qətləmdir. Bu qətiləri törədən quldur ermənilərin ünvanları bilinsə də, onlar haqqında həbs-qəti imkan tədbiri görülməmişdir. Bunlara bircə ad vermək olar: **SOYQIRIMI!**

Halbuki 1918-ci ildə Anadolunun 10-larla quberniya və rayonlarında türk polisi araşdırma aparmış, köçürülən ermənilərə qarşı cinayət törətmiş və ya əmlakların qəsb etmiş şəxslər barədə 1398 iş hərbi məhkəməyə verilmişdir. Cinayəti sübut olunan bir çox insanlar həbs olunmuş və 100-lərlə insan edam olunmuşdur. Bax, budur, türklərin ədaləti.

Erməni həyasızlığına bax ki, 24 apreldə keçiriləcək uydurma “soyqırım”ı tədbirinə Türkiyənin Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanı da dəvət etmişlər. Lakin Türkiyənin prezident həmin gündə Çanaqqala zəfərinin bayram ediləcəyini

bildirmişdir. Onun Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevi də həmin tədbirə dəvət etməsi ermənilərə layiqli cavabdır. Qeyd etməliyik ki, Çanaqqala savaşında minlərlə azərbaycanlı şəhid olmuşdur.

Biz kiçik millət deyilik. “Respublika” qəzetinin 4 oktyabr 1993-cü ildə çap olunmuş sayında dünyanın 6 ölkəsində 48 milyon 853 min 291 nəfər azərbaycanlının yaşadığı qeyd olunur. Bu statistik məlumatı Almaniyada yaşayan iş adamı, həmyerlimiz Əli xan İqbal vermişdir. Qəzetin məlumatına görə o, bu məlumatları toplamaq üçün 1 milyard dollar xərcləmişdir. 12 illik artımı da nəzərə alsaq, dünyada 50 milyondan çox azərbaycanlının yaşadığı aydın olur. Bu böyük güvvədir. Xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən diaspor təşkilatlarımız bu güvvədən istifadə etməklə tarixi faciələrimizin səbəbkarı olan ermənilərin dəfələrlə türklərə və azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımı dünya ictimaiyyətinin nəzərinə arxiv sənədləri əsasında elmi surətdə çatdırılsa, kimin kim olduğu aşkarlanır.

Hal-hazırda ermənilər yenə də terrorçu hərəkatlarından əl çəkmirlər. Amma Azərbaycan ordusu düşmənin hər bir hücumuna layiqli cavab verməyə qadirdir. Ölkə başçısı Ali Baş Komandan, cənab İlham Əliyev cəbhə bölgəsində olarkən demişdir: “Erməni əsgəri Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində nə edir? Erməni əsgəri Ağdamda nə axtarır? Əgər o, ölmək istəmirsə, qoy Ağdama getməsin”. ÇOX SƏRRAST İTTİHAMDIR!

NƏBİYEVƏ Y.İ.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ERMƏNİ TERRORİZMİ BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏ MƏNBƏYİDİR

Qondarma “soyqırımı” iddialarını dünyaya qəbul etdirməyə çalışan, Azərbaycanın və Türkiyənin əraziləri hesabına “Böyük Ermənistan” qurmağa çalışan erməni terrorizminin dünyanın

müxtəlif ölkələrində əsasən Türkiyə diplomatlarını hədəfə aldığı məlumdur. Lakin eyni zamanda, erməni terrorizmi dost-düşmən ayırd etmədən maraqlarının gerçəkləşməsi yolunda əngəl hesab etdiyi hər kəsə qarşı yönəlmişdir. Ötən əsrin ikinci yarısında bir sıra erməni terror təşkilatları, xüsusən də ASALA, “Erməni soyqırımına ədalət döyüşçüləri” (ESƏD) və başqaları dünyanın onlarla şəhərində yüzə yaxın terror aktları törətmişlər. Təkcə 1975-1985-ci illər arasında ASALA və ESƏD təşkilatlarının müxtəlif ölkələrdə törətdikləri 84 terror aktı ümumilikdə 46 nəfərin ölümü, 299 nəfərin yaralanması ilə nəticələnmişdir. Adı çəkilən terror təşkilatlarının mənfur əməllərini gerçəkləşdirdikləri şəhərlər içərisində Beyrut, Paris, Lion, Strasburq, Roma, Los-Anceles, Nyu-York, Sidney, Sürix, Afina, Madrid, Vyana, Cenevrə, Frankfurt, Haaqa, Milan, İstanbul, Ankara, London, Tehran, Kopenhagen, Ottava, Burqas (Bolqarıstan), Belqrad, Lissabon və Brüssel adları yer alır. Üstəlik, erməni terrorçuları cinayət əməllərini həyata keçirmək üçün odlu silahdan atəş açma, partlayıcı qurğu yerləşdirmə, qumbara atma, hədəfin raketlərlə vurulması kimi ən müxtəlif üsullardan istifadə etmişlər.

Erməni terrorizminin erməni diasporu ilə sıx əlaqədə olduğu da məlumdur. Daha dəqiq desək, erməni terrorçu təşkilatları diasporun insani və maliyyə dəstəyindən geniş faydalanırlar. Erməni diasporu ilə erməni terrorizmi arasındakı sıx bağlılığı nümayiş etdirən ən məşhur hadisələrdən biri ABŞ-da yaşayan Murad Topalyanın üzə çıxan əməlləridir. Belə ki, ABŞ-dakı ən nüfuzlu erməni diaspor təşkilatlarından olan Amerika Erməni Milli Komitəsinin (ANCA) keçmiş sədri M.Topalyan “Daşnaksutyun”un da üzvü olmuşdur. Onun 1979-1996-cı illərdə ABŞ-ın bir sıra şəhərlərində qondarma “soyqırımı”na diqqəti çəkmək məqsədi daşıyan terror aktlarının törədilməsində iştirakı məlum olduğdan sonra 1999-cu ildə sədrlikdən istefa vermişdir. Lakin əksər erməni terrorçuları kimi Topalyan da layiq olduğu cəzanı almamış, qısamüddətli həbs cəzasından sonra azadlığa buraxılmışdır.

Qeyd edək ki, erməni terror təşkilatlarının cinayət əməllərini törətdikləri ərazilər içərisində bu gün Ermanistanın işğal siyasətini və dövlət terrorunu, erməni diasporunun və lobbisinin saxta iddalarını birbaşa və dolaylı yollarla dəstəkləyən ölkələr də var. Hazırda erməni lobbisinin ən fəal olduğu ölkələrdən biri Fransadır. Hətta bir müddət əvvəl Fransa parlamentində qondarma “erməni soyqırımı”nı inkara görə cəza müəyyənləşdirən qanun layihəsinin müzakirəsi də aparılmışdı. Lakin görünür, bəziləri erməni terrorizminin yaxın keçmişdə bu ölkəni də hədəfə aldığını unutmuşlar. Məsələn, erməni terrorçularını həbs edən İsveçrə hüquq-mühafizə orqanlarının tədbirlərinə etiraz olaraq erməni terror təşkilatları ölkənin özündə və xarici ölkələrdə yerləşən şirkət və ofislərinin yaxınlığında dəfələrlə terror aktları həyata keçirmişlər. Fransada törətdiyi terror aktlarına görə həbs olunan Monte Melkonyanın azadlığa buraxılması üçün hökumətə təzyiq göstərmək məqsədilə erməni terror təşkilatları, xüsusən də ASALA Fransada və müxtəlif ölkələrdəki fransız şirkətlərinə məxsus məkanlarda partlayışlar törətmişlər.

XX əsr boyunca fəallıq nümayiş etdirən erməni terrorizmi təhlükəsi bu gün də aradan qalxmamışdır. Bir neçə il əvvəl erməni terrorçuları “Nor ASALA” (Yeni ASALA) təşkilatının yaradıldığını elan edərək, Azərbaycan və Türkiyə diplomatlarını hədələyən məktublar yaymışdır. Şəbəkələşmiş erməni terrorçu təşkilatlarının hazırda bir sıra ölkələrdə, xüsusən də, ABŞ-da və Livanda təşkilatlandığı, yeni üzvlər topladığı, təlimlər keçdiyi barədə mediada məlumatlar mövcuddur.

Beləliklə, erməni terrorizmi beynəlxalq təhlükə mənbəyidir. Bu səbəbdən də həmin problemlə bütün dünyanın məlumatlandırılmasına ehtiyac var. Bunun üçün tarixi faktları olduğu kimi əks etdirən nəşrlərin, materialların təbliğinə ehtiyac var. Lakin bu istiqamətdə müxtəlif ölkələrdəki ermənipərəst qüvvələr tərəfindən maneələrin törədilməsi məlumdur. Bildiyimiz kimi, Azərbaycanın mərhum baş prokuroru İsmət Qayıbov və “Azərinform”un (indiki Azər Tac) mərhum sabiq baş direktoru

Azad Şərifovun müəllifliyi ilə 1992-ci ildə ölkəmizdə nəşr olunmuş “Erməni terrorizmi” kitab-albomunun Rusiyada yayılmasına qarşı tədbirlər görülmüşdür. Lakin erməni terrorizminin törətdiyi vəhşilikləri, faciələri nəzərə alındıqda, bu həqiqətlərin ört-basdır edilməsi cəhdlərinin heç bir insani dəyəərə sığmadığını bir daha aydın görmək olar.

MƏDƏDZADA K.M.
Sumqayıt Dövlət Univesiteti

ERMƏNİSTAN DÖVLƏTİNİN “SOYQIRIMI” TANITMAQ STRATEGİYASI

Məlum olduğu kimi, 2001-ci il yanvarın 29-da Fransa prezidenti Jak Şirak ölkə parlamentinin “Osmanlı imperiyasında 1915-ci il erməni soyqırımı haqqında” 18 yanvar tarixli qətnaməsini təsdiq etdi. Bu hadisə Türkiyə hökuməti və ictimaiyyətini, o cümlədən Türkiyə ermənilərinin dini başçısı II Mesropun da haqlı etirazına səbəb oldu. Patriarx 1915-ci ildə Türkiyə ermənilərinə qarşı soyqırımı iddiasını, yəni onların kütləvi şəkildə, qəsdən qətlə yetirilməsi “faktını” qətiyyətlə təkzib etdi. Amma artıq iş-işdən keçmişdi. Bəzi siyasi liderlərin və parlament xadimlərinin simasında Fransa özünün NATO üzrə müttəfiqinin, Şərqi Avropanın iri dövləti olan Türkiyə ilə münasibətlərinin kəskinləşməsinə rəvac verdi. Fransızların bu əməli Türkiyədə qəzəbli etiraz dalğalarının kükrəməsinə səbəb oldu. Dərhal fransız şirkətlərinə qarşı iqtisadi sanksiyalar tətbiq edildi.

2000-ci ildə Türkiyə ilə Fransa arasında gərginliyə gətirib çıxaran amillərdən biri də “Qomidas heykəli” olayıdır. O, 1869-cu ildə Kütahiyədə doğulmuş erməni ilahiyyatçısı Soqomon Soqomonyanın xatirəsinə ucaldılmışdır. Ermənilərə görə bu heykəl ermənilərin Anadoluda çəkdiyi sıxıntıların önəmli bir simvoludur. Bu ədalətsizliyə dözməyən Fransanın tanınmış

tarixçi alimləri 2001-ci ildən indiyədək əsl həqiqəti öyrənmək və üzə çıxarmaq məqsədi ilə tədqiqatlar aparmış, tarixin başqa faktlar diktə etdiyini aydınlaşdırandan sonra ölkə parlamentinin qondarma “erməni soyqırımı” faktını tanımaq haqqında 29 yanvar 2001-ci il tarixli qərarının ləğv olunması barədə birgə bəyanatla çıxış etmişlər. Jan Jak Bekker, Mark Ferro, Pyer Nora, Elizabet Badinte, Jan Pyer Azimi və başqa bir neçə nüfuzlu tarixçi alim imzaladıqları bəyanatda söyləyirdilər ki, ölkə parlamenti son illər Fransanın dünyadakı nüfuzuna xələl gətirən 19 qanun qəbul etmişlər. Onlardan biri qondarma “erməni soyqırımı” haqqında qəbul edilmiş qanundur. Bəyanatda göstərilmişdir ki, Fransada yaşayan ermənilərin və güclü erməni lobbisinin təzyiqi ilə Fransa dövləti tərəfindən qəbul olunmuş və heç bir hüquqi əsası olmayan uydurma “erməni soyqırımının” tanınması haqqındakı qanun ölkənin şərəfini alçaldan bir sənəd kimi ləğv edilməlidir. Tarixçilər ölkə parlamentinə bu kimi həssas qanunun qəbul edilməsi zamanı siyasi maraqlara deyil, alimlərin fikirlərinə və tarixi faktlara əsaslanmağı məsləhət görmüşlər.

1991-2001-ci illərdə Ermənistan hökumətinin digər ölkələrin (Kanada, Argentina, Uruqvay, İsveçrə, Norveç və s.) qanunverici orqanlarında “erməni soyqırımı” ilə bağlı qəbul etdirdiyi qərarlar onun xristian blokuna daxil olan ölkələrlə münasibətlərini daha da möhkəmləndirmişdir.

Məlum olduğu kimi, XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Osmanlı imperiyası öz mülklərini itirmək təhlükəsi ilə üzləşmişdi. Məhz bunun qarşısını almaq üçün sultan hökuməti Almaniya imperatorluğu ilə bir ittifaqda Antanta ölkələrinə qarşı mübarizəyə başladı. Beləliklə, I Dünya müharibəsinin başlanmasına gətirib çıxaran bu siyasət Osmanlı impriyasının iflasına səbəb oldu. Müharibənin ən şiddətli vaxtlarında Osmanlı təbəəsi olan ermənilərin öz vətənlərinə xəyanətkar əməlləri nəticəsində ölkənin Şərqi Anadolu bölgəsi tamamilə düşmən ordusu tərəfindən işğal olundu. Ermənilərin xəyanətkar əməllərindən ehtiyat edən sultan hökuməti 27 may 1915-ci ildə erməni millətçi ekstremistlərinin və komitəçi ermənilərin Suriya

və Mesopotamiya ərazilərinə köçürülməsi ilə bağlı qərar qəbul etdi. 1916-cı ilin fevral ayının 16-dək davam davam etmiş köçürülmədə 702 min 900-dək qeyri-türk millətindən olan insanların yeri dəyişdirilmişdir. Hökumət əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə mühüm tədbirlər planı işləyib hazırladı. Burada qış mövsümünün sərt keçməsi ilə əlaqədar olaraq əhalini tez bir zamanda yeni ünvanlara çatdırmaq işinin sürətləndirilməsi xüsusilə qeyd edilirdi. Hökumət bunun üçün dövlət xəzinəsindən 85 milyon quruş vəsaitin ayrılması ilə bağlı qərar qəbul etdi.

I Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra sultan hökuməti köçürülmüş ermənilərin yenidən öz əvvəlki yerlərinə qayıtması ilə əlaqədar qərar qəbul etdi. Nəticədə, Suriya və Mesopotamiya ərazilərinə köçürülmüş 500 minə yaxın erməni əhalisi öz əvvəlki yaşayış yerlərinə qayıtmağa başladılar.

Artıq müharibə bitsə də qalib dövlətlər Osmanlı imperiyasının təslimçi sülh müqaviləsini imzalamasına nail oldular. Sevr, Mudros müqavilələri ilə imperiyanın bir sıra mülkələri qalib dövlətlər arasında bölüşdürüldü. Ölkədə gündəngünə artan milli-azadlıq hərəkatı qarşısında duran əsas məsələ imperialist qüvvələrin ölkə ərazisindən təmizləmək və sərhədlərin təhlükəsizliyini təmin etmək idi. Uğurla nəticələnən azadlıq hərəkatı nəticəsində məğrur türk milləti öz ata-baba torpaqlarını imperialist qüvvələrdən təmizləməyə nail oldu. Bununla barışmayan Qərb dövlətləri 1923-cü ildə Lozannada sülh konfransına toplaşaraq 1915-ci il hadisələri ilə əlaqədar olaraq Türkiyə Cümhuriyyətini ittiham etməyə başladılar. Lakin türk nümayəndə heyətinə rəhbərlik edən İsmət paşanın tutarlı faktlara əsaslanan çıxışları konfransa qatılmış erməni nümayəndə heyətini və onların havadarlarını susmağa məcbur etmişdir. Lozannada məğlubiyətə uğramış erməni lobbisi öz mənfur əməllərini artıq beynəlxalq təşkilatların mötəbər tribunalarında və bəzi dövlətlərin parlamentlərində təbliğ etməyə nail olmuş, hətta 20-dən artıq dövlətin qanunverici orqanlarında saxta erməni soyqırımı ilə bağlı qərarlar qəbul etdirmişdir. Bununla kifəyatlənməyən ermənilər 1991-ci ildə qəbul edilmiş Ermənistan Respublikasının

“Müstəqillik Aktı”nın 11-ci maddəsində “saxta erməni soyqırımı”nın beynəlxalq miqyasda tanındılmasını ölkənin xarisi siyasət strategiyasının tərkib hissəsi kimi göstərmiş və bu maddə olduğu kimi Ermənistan Konstitusiyasına daxil edilmişdir.

İSMAYILOVA Ş.F.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ERMƏNİLƏRİN TÜRKiYƏYƏ QARŞI UYDURMA SOYQIRIM İDDİALARI

Hər il aprelin 24-ü erməni lobbisinin güclü olduğu ölkələrdə qondarma erməni "soyqırımı" günü kimi qeyd olunur. Erməni ideoloqlarının iddiasına görə, 89 il önce Osmanlı dövləti ölkənin şərqində kompakt halında yaşayan ermənilərə qarşı soyqırım həyata keçirib. Guya həmin olaylar zamanı 1 milyondan artıq erməni qətlə yetirilib. Əvvəl bir milyon deyirdilər. İndi iddiaları 2 milyon 300 minə çatıb. Bu böyük bir yalandır. Əsası olmayan, fakta söykənməyən bir məlumatdı, 1914-cü ilə aid rəsmi sənəd - Osmanlı dövlətinin statistik məlumatı var. Həmin sənəddə göstərilir ki, 1914-cü ilədək Osmanlı ərazisində yaşayan ermənilərin sayı 1 milyon 300 min nəfərdir. Ermənilər özləri bildirirlər ki, bu 1 milyon 300 min nəfərin 600 mini Cənubi Qafqaza köçüb. Deməli, yərdə 700 min nəfər qalır. 1914-cü ilə aid Böyük Britaniya Akademiyasına məxsus statistik məlumatı var. Orada da göstərilir ki, Osmanlıdakı ermənilərin sayı 1 milyon 770 min nəfərdir. Deməli, ermənilərin iddiası əsassızdır.

Türkiyə Respublikası hadisələri sadəcə erməni-türk qarşılıqlı kimli dəyərləndirsə də və dövlət göstərişinin olmadığını irəli sürsə də bu gün dünyanın bəzi ölkələri soyqırımın varlığını qəbul ediblər. Amma onu da nəzərə almaq lazımdır ki, qərarlar sadəcə tarixə əsaslanaraq yox, bəzi siyasi faktorların təsiri ilə qəbul edilib. Erməni soyqırımı iddiaları 1950-ci illərdən – yəni "soyqırım" ifadəsi rəsmən beynəlxalq hüquqi

status alandan cəmi iki ilsonra gündəmə gəlib. Kilsənin irəli sürdüyü iddialar Amerika və Avropada erməni lobbisinin dəstəylə böyük bir kampaniyaya çevrilib və 1965-ci ildə ilk rəsmi qərarın qəbuluna nail olan ermənilər 45 il ərzində əsilsiz iddialarını 19 ölkədə qərar və ya bəyanat şəklində qəbul etdiriblər. Daha 2 dövlətin (İsveç və ABŞ-ın) Xarici Əlaqələr Komitəsi müvafiq qətnamə layihəsini təsdiqləyib. Erməni soyqırımını tanıyan ölkələr aşağıdakılardır: Uruqvay, Cənubi Kipr, Argentina, Rusiya, Yunanistan, Kanada, Belçika, Vatikan, İtaliya, Fransa, İsveçrə, Hollandiya, Slovakiya Polşa, Almaniya, Venesuela, Litva, Çili, Boliviya və müsəlman ölkəsi olan Livan. Türkiyəli mütəxəssislər hesab edirlər ki, dünya ölkələrinin "soyqırım" qərarlarını qəbul etməsində 5 amil rol oynayır:

1. Həmin ölkələrdəki erməni azlığının təsiri;
2. Türkiyəyə düşmən münasibət;
3. Türkiyəni Avropa Birliyində görməmək istəyi;
4. Özünün törətdiyi soyqırımı suçortaqı axtarmaq cəhdi;
5. Din.

Ermənilər isə sadəcə tanınmaqla kifayətlənməyiblər, adıçəkilən ölkələrin əksəriyyətində "soyqırım" abidələrinin qoyulmasına nail olublar, bədnam iddialarını təbliğ edən 45000 sayt yaradıblar, filmlər çəkdiriblər, bəzi ölkələrdə (Almaniyada) mövzunu dərsliklərə salıblar, kitablar yazdırıblar və indi də demokratik Avropa dövlətlərində "soyqırım yoxdu" deyənin cəzalandırılmasını qanuniləşdirirlər. Ümumiyyətlə ermənilərin və erməni lobbisinin hədəfi "4 T" adlanan tələblərinin yerinə yetirilməsidir:

1. "Soyqırım"ın dünyada tanınması;
2. Türkiyənin "soyqırım"ı tanıması;
3. Türkiyənin "soyqırım"a uğramış adamların varislərinə təzminat ödəməsi;
4. Türkiyənin Şərqiində ermənilərə torpaq verilməsidir.

Ermənilər bütün bunları qəbul etdirməyə çox yaxındırlar. Buna görə də artıq qondarma "erməni soyqırımı"nın tanınması

ilə bağlı qərarların beynəlxalq səviyyədə ləğv olunması üçün mübarizə aparmaq vaxtı çatıb. Bunun üçün əsaslar isə lazım olduğundan da çoxdur.

АСЛАНОВ А.А

Сумгаитский государственный университет

АРМЯНСКИЕ ФАЛЬСИФИКАЦИИ, ИСТОРИЧЕСКИЕ ФАКТЫ

Относительно событий 1915 года, которые обычно принято называть армянским «геноцидом», существует масса архивных документов и материалов, которые не только однозначно опровергают утверждения армянской стороны, но и показывают совершенно противоположную картину. Огромное количество материала доказывающего, что именно армянские вооруженные банды при поддержке армянской диаспоры и националистов учинили в начале 20 века небывалую резню тюркского, мусульманского населения Турции, хранится в российских архивах.

Работавший несколько лет в российских архивах турецкий историк Мехмет Перинчек, издал книгу «Армянский вопрос в 120 документах из российских государственных архивов», откуда мы приведем несколько фактов и свидетельств.

М.Перинчек опубликовал всего 120 документов из российских архивов, тогда как у него хранятся тысячи подобных документов, а еще больше лежит в архивах Царской России — противника Османской Турции в Первую Мировую войну. Также М.Перинчек привел многочисленные армянские источники, и на некоторые документы советского периода.

В частности в рапорте Начальника штаба Кавказской армией генерал-майора Болховитинова на имя заместника российского императора на Кавказе в 1915 году, описывается

деятельность армянских вооруженных отрядов в Турции и на Южном Кавказе в Первую Мировую войну и дается обширная опись преступлений армянских отрядов, механизмов их претворения и тех, сил что поддерживают и обеспечивают эти кровавые акции. Особо отмечу, что генерал Болховитинов командовал частями русской армии и сам рапорт написан во время боевых действий против Османской Турции, то есть генерала нельзя обвинить в симпатиях к туркам. Генерал, выполняя свой долг, рапортует кавказскому наместнику о систематическом истреблении турецкого населения со стороны армянских отрядов и о принимаемых им по пресечению этого мерах. Болховитинов также советует наместнику не верить армянским «ходокам», которые обивая пороги российских ведомств, различного рода ложью и ухищрениями пытались представить армянскую сторону пострадавшей.

Не выдерживает критики и попытка армянской стороны сформировать ныне мнение, что сперва турки устроили «геноцид», а в ответ некоторые армяне-фанатики устроили резню, с целью самозащиты и отмщения. Российские архивные материалы опровергают такую концепцию, поскольку есть масса документов о том, что армянские отряды истребляли турок еще до апреля-мая 1915 года, то есть до начала депортация армян из прифронтовой полосы вглубь Османской империи. К примеру, вот рапорт на имя коменданта крепости Карс от российского командира 589-ой пешей дружины от 19 января 1915 года из захваченной русскими войсками Карской области Турции. Здесь в частности отмечается: «..местные греки и армяне...разъезжая большими группами по курдским селениям... грабят курдские селения и насилюют курдских женщин. Все греки и армяне вооружены...». (Российский Государственный Военно-исторический Архив (РГВИА).Ф.2100.Оп.2.Д.460.Л.110.). Однако этих изменников и бандитов в России затем помиловали когда

началась Первая мировая война и послали воевать на Кавказ и турецкие земли против Османской Турции. Это подтверждает и начальника штаба Кавказской армией генерал-майора Болховитинов в своем рапорте на имя Кавказского наместника в 1915 году. В этом рапорте Болховитинов называет большой ошибкой то, что выпустили этих дашнаков, вооружили их и направили на кавказский фронт, поскольку, по словам генерала, здесь дашнаки не воюют, а устраивают резню турецкого населения и занимаются мародерством. Об этих особенностях дашнакской идеологии еще в те годы писал грузинский меньшевик Кариби: «До появления армянских революционных деятелей, главным образом партии «Дашнакцутюн», Закавказье жило в мире и спокойствии... Пришли дашнаки со своей проповедью о создании сплошной армянской территории для будущей автономной Армении и в дотоль патриархальную жизнь закавказской деревни ворвались чувства национальной вражды и ненависти. Для армянского населения ныне уже не тайна, что Дашнакцутюн, имевший выдающееся значение в армяно-татарской резне, нередко прибегал для доказательства своей необходимости к чисто провокаторским действиям, вроде якобы тактических нападений банд фидаев на соседнее татарское азербайджанское население, конечно, не остававшееся, в свою очередь, в долгу перед армянами. (Кариби. «Красная книга». Тифлис, 1920, с.49-50).

Подведя итоги, отметим, что политические круги на Западе и в России прекрасно знают правду о событиях 1915 года в Османской Турции и о том, что именно армянские националисты спровоцировали крупномасштабную резню мирного населения. Однако политические интриги и стремление Запада использовать армянскую карту против Турции, а также желание и далее эксплуатировать армянский фактор на Южном Кавказе, не позволяют пока открыть глаза на правду.

МАМЕДОВ Р.Ю.

Сумгайытский государственный университет

ПРЕСТУПЛЕНИЕ ПРОТИВ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Все трагедии нашего народа, сопровождаясь захватом земель, являлись различными этапами планомерно осуществляемой армянами политики геноцида против азербайджанцев. Лишь в отношении одного из этих событий – мартовской резни 1918 г. была дана политико-правовая оценка. И в ознаменовании всех трагедий совершенных против нашего народа указом президента Азербайджана Г.Алиева 31 марта был объявлен днем геноцида азербайджанцев.

Переселение десятков тысяч армян в Азербайджан после заключения мирных договоров, узаконивших оккупацию нашей страны Россией, предоставление им на основе религиозной общности более широких прав и привилегий вскоре привели к вытеснению всеми средствами азербайджанского населения русско-армянским альянсом. Началась пропаганда идей «великой Армении». Для «обоснования» попыток создания надуманного государства были осуществлены широкомасштабные программы, направленные на создание ложной истории армянского народа. Воодушевление идеями о создании «великой Армении», армянские фашисты в начале прошлого столетия провели целый ряд кровавых акций против нашего народа. Армянские зверства, начавшиеся в Баку охватили весь Азербайджан и населенные азербайджанцами районы нынешней Армении: были стерты с лица земли сотни населенных пунктов, варварски уничтожены тысячи азербайджанцев. Организаторы этих преступлений, прикрывая свои авантюристические территориальные притязания, формировали отрицательный образ азербайджанцев.

Политика геноцида нашего народа армянами приняла еще более широкий размах в 1918 г., который был осуществлен еще более организованно и с еще большей жестокостью и беспощадностью. Только в Баку 30 тыс. наших соотечественников были убиты с особой беспощадностью, были сровнены с землей 122 мусульманских сел в Кубинском уезде, зверски разрушены более 150 азербайджанских сел в Нагорной части Карабаха, 115 сел в Зангезурском уезде. Также были разрушены, сожжены 211 азербайджанских сел в Иреванской губернии. В результате политики «Армения без турков», проводимой дашнаками, численность азербайджанского населения Иреванской губернии снизилась с 375 тыс. в 1916 г. до 70 тыс. в 1922 г. Тем самым армянские фашисты в результате геноцида и этнических чисток за короткий срок в основном добились поставленной цели.

Советизацией Южного Кавказа были использованы шовинистическими кругами армян для дальнейшего расширения политики депортации азербайджанцев. Армянские националисты начали оголтелую кампанию очернения азербайджанского народа, усиливались попытки формирования во всем мире негативного имиджа азербайджанцев. Создавая образ «многострадального, несчастного народа», они сознательно фальсифицировали события, происходящие в нашем регионе: свершившие геноцид против азербайджанцев представлялись как жертвы геноцида.

Начавшаяся с 1988 г армянская экспансия в Нагорном Карабахе, этнические чистки значительно увеличили число жертв геноцида. В результате этой захватнической войны было оккупировано 20% нашей территории, погибло более 20 тыс., ранено свыше 20 тыс. азербайджанцев. Ходжалинский геноцид, как отметил Г.Алиев, направленный в целом против азербайджанского народа, своей немыслимой жестокостью и нечеловеческими методами расправы

является актом зверства в истории человечества. Этот геноцид в то же время является историческим преступлением против всего человечества. В результате всего этого только в XX в свыше 2 миллионов азербайджанцев в том или ином виде испытали на себе политику геноцида, проводимую армянскими шовинистическими кругами и их покровителями.

KƏRİMLİ S.S.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ERMƏNİLƏRİN CƏNUBİ QAFQAZDA MƏSKUNLAŞDIRILMASI

XIX əsrdə Azərbaycan xalqının yaşadığı ən ağır faciələrə misal olaraq Rusiya tərəfindən işğal edilməsini, vətənimizin 2 dövlət arasında bölünməsinə, ermənilərin torpaqlarımızda yerləşdirilməsini və s. kimi hadisələri göstərmək olar. Ermənilərin ilk dəfə 1724-cü ildə Rusiya imperatoru I Pyotr tərəfindən Azərbaycan ərazisinə köçürülməyə başlandı. XIX əsrin 20-ci illərinin sonlarından bu proses daha da sürətləndi. Rus diplomatı, Rusiya imperiyasının İrəndəki səfiri A.S.Qriboyedov ermənilərin Cənubi Qafqaza köçürülməsində aktiv iştirak etmişdir. A.S.Qriboyedov yazırdı: "Erməni əhalisi əsasən müsəlman torpaq sahiblərinin ərazilərində yerləşdirilirdilər.....onlar yavaş-yavaş müsəlman əhalisini ərazilərdən sıxışdırıb çıxarmağa başlamışdılar."

Rusiya imperiyasının hakim dairələri Cənubi Qafqazda yeritdikləri müstəmləkə siyasətində ermənilərə çox bel bağlayırdılar.

Amerika alimi Castin Makkartinin yazılarında Cənubi Qafqazda, daha doğrusu Azərbaycanda erməni koloniyalarının yaradılması haqqında bunları demişdir: "1828 və 1920-ci illər arasında yerlərdə əhalinin demoqrafik tərkibini ermənilərin xeyirinə dəyişmək siyasəti nəticəsində iki milyondan çox

müsəlman məcburi olaraq yaşadıkları ərazilərdən sürgün edilmiş, dəqiq məlum olmayan sayda insan isə qətlə yetirilmişdir."

Castin Makkartinin göstərdiyi rəqəmlərə görə, 1828 və 1920-ci illər arasında Azərbaycana 560000 erməni köçürülmüşdür. Bununla da Cənub-Şərqi Qafqazın ruslar tərəfindən işğalı nəticəsində Azərbaycan torpaqlarında – Araz çayının şimalında erməni əhalisi sürətlə artmağa başladı. Bununla bağlı diqqəti cəlb edən bir faktı da Z. Balayanın özü etiraf etmişdir: "Onun (İrəvanın) əhalisi başqa yerlərdən gəlmələrdir. Əslində həqiqi İrəvanlı yoxdur". Akademik A. İ. İonisyandır ki, "İrəvan şəhərinin əhalisinin yalnız dördü biri ermənilərdir, azərbaycanlılar burada mütləq üstünlük təşkil edir".

Rusiya imperatoru I Nikolayın 21 mart 1828-ci ildə verdiyi fərmana görə Azərbaycanın Naxçıvan və İrəvan xanlığı ləğv olunmuş, onların yerində rus hakimləri tərəfindən idarə olunan "Erməni mahalı" adlanan yeni inzibati qurum yaradılmışdır. 1849-cu ildə bu mahalın adı dəyişdirilərək İrəvan quberniyası qoyulmuşdur.

Ərazilərinin genişləndirilməsi məqsədini güdən ermənilər 1836-cı ildə rusların köməyi ilə Azərbaycanda o zaman fəaliyyət göstərən Alban Patriarxat kilsəsinin ləğv olunmasına və onun müllklərinin erməni kilsəsinə verilməsinə nail oldular. Bu açıq həqiqət hələ XIX əsrə bəlli idi. Məşhur rus tarixçisi V.L.Veliçko yazırdı: "Səhvən erməni adlandırılan, əslində isə erməni-qriqoryan təriqətini qəbul edən və yalnız üç-dörd əsr əvvəl erməniləşmə prosesinə qədəm qoyan əhali müstəsnaq təşkil edirdi".

Dağlıq Qarabağ erməniləri 1978-ci ildə köçürülmələrinin 150 illiyini qeyd etmiş, bu münasibətlə Mardakert – Ağdərə rayonunun Marağaşen – Leninavan kəndində xüsusi abidə qoymuşdular. Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi qeyd edildiyi kimi həm Rusiyanın, həm də Ermənistanın siyasi mənafeləri ilə bağlı olmuşdur. Mənlərlə erməni hər iki dövlətin bu fitnəkar siyasətinin düşünülmüş qurbanı olmuşdur. İqtisadi mənafe ilə bağlı olan məsələlərdə çox pərgar olan ermənilər bu

siyasi oyunların acınacaqlı nəticələrindən dərs ala bilməmiş, Rusiya və Ermənistan liderlərinin onlar üçün müəyyən etdiyi fitnə və xəyanət rolunu həmişə canla-başla və amansızlıqla yerinə yetirmiş, hər dəfə də bu əməllərin qanunauyğun nəticəsi kimi milli məğlubiyyət və faciəyə düçar olmuşlar. Bu fitnəkarlığın başlıca obyektini olan Türkiyə və Azərbaycan müəyyən çətinliklərə baxmayaraq həmişə bu imtahandan uğurla çıxmışdır.

CƏLALZADƏ B.M.
Sumqayıt Dövlət Uiversiteti

SOYQIRIM: TARİXİ HƏQİQƏT!

XX əsrin əvvəllərində Qafqazda, xüsusən də indiki Ermənistan ərazisində Azərbaycan türklərinə qarşı törədilən qırğınların ssenarisi ermənilərin XIX əsrin sonunda Şərqi Anadoluda əldə etdikləri təcrübəyə əsaslanırdı. 1877-1878-ci illər Rusiya-Türkiyə müharibəsindən sonra Avropa dövlətlərinin söyləri nəticəsində gündəliyə çıxarılan “erməni məsələsi” sonralar Şərqi Anadoluda ermənilər üçün muxtariyyət əldə etmək və müstəqil Ermənistan dövləti qurmaq üçün bir vasitəyə çevrilmişdir. Bu muxtariyyətin əldə edilməsi üçün əvvəlcə “Şərqi Anadolu” vilayətlərində, yəni ermənilərin “Qərbi Ermənistan” adlandırdıqları vilayətlərdə ermənilərin say üstünlüyünə nail olmaq lazım gəlirdi. Lakin ermənilərin “Qərbi Ermənistan” adlandırdıqları vilayətlərin heç birində say üstünlük onların tərəfindən deyildi. Bunu ermənilərin qəyyumu kimi çıxış edən Fransanın Xarici İşlər Nazirliyi 1897-ci ildə yaydığı sənəddə də etiraf etmişdi. Həmin illərdə İngiltərə və Fransanın yardımı ilə Türkiyədə erməni üsyanı təbliğatı aparılırdı. Bu işə rəhbərliyi “Daşnaksütyun” və “Hnçak” siyasi təşkilatları öz üzərinə götürmüşdülər. Ermənilər kütləvi iğtişələr törətmək məqsədilə türklərə və kürdlərə hücumlar edirdilər ki, qırğınlar baş versin və sonradan da Avropanın kütləvi informasiya vasitələri ilə türklərin

erməniləri soyqırırma məruz qoyduqlarını dünyaya car çəkə bilsinlər. Ermənilərin Türkiyədə 1894-1896-cı illərdə törətdikləri iğtişaşlar Sultan Əbdülhəmid tərəfindən yatırıldı. Həmin iğtişaşların təşkilatçılarının əksəriyyəti isə Qafqazın müxtəlif regionlarına köçmüşdülər. Bundan sonra indiki Ermənistan ərazisində “Daşnaksütyun” partiyasının sıraları daha da artmış, Qafqazda antitürk təbliğatı xeyli güclənmişdi. 1905-ci ildə Rusiyanın özündə baş verən iğtişaşlar, çarizmə qarşı narazılıq dalğasının güclənməsi Zaqafqaziyada güclü əks-səda doğurdu. Bu qarışıqlıqdan ermənilər məharətlə istifadə edirlər. Rusiyanın hakim şovinist dairələrində zərbəni özlərindən yayındırmaq üçün ermənilərin antitürk, antimüsəlman kampaniyasını qızıışdırırlar. Qafqaz canişinliyinin yüksək rütbəli erməni və ermənipərəst məmurları vasitəsilə silahlandırılan erməni dəstələri 1905-ci ildə Bakıda, İrəvanda, Naxçıvanda, Zəngəzurda, Qarabağda, Gəncədə, Tiflisdə və başqa yerlərdə yaşayan azərbaycanlılara qarşı silahlı hücumlar edib, həmin ərazilərdən onları təmizləməklə ermənilərin say üstünlüyünə nail olmaq istəyirdilər.

XX əsrin əvvəllərində Rusiyada baş vermiş siyasi hadisələrin tarixinə nəzər saldıqda belə bir qanunauyğunluqla qarşılaşırıq ki, mərkəzi dövlət üçün ağır, kəskin və təzadlarla dolu bütün mərhələlərdən erməni daşnakları həmişə öz şovinist millətçi məqsədləri üçün məharətlə istifadə edərək azərbaycanlılara qarşı vəhşi qırğın və talanlara əl atmışlar. Məhz belə hadisələrdən biridə 1918-ci ilin martında Bakıda törədilmiş azərbaycanlıların kütləvi qırğın aktı olmuşdur. 1918-1920-ci illərdə Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanın bütün ərazisində ermənilər azərbaycanlılara qarşı qırğınlar və terror əməliyyatları həyata keçirmişlər. Ermənilərin bu hərəkəti 1905-ci ildə olduğu kimi 1918-ci ilin martında, yenədə Bakıdan başlamışdır. Özü də bu qırğın 1905-ci ilə nisbətən ermənilər tərəfindən daha məharətlə hazırlanmış və amansızlıqla həyata keçirilmişdir. Beynəlmiləl, proletar Bakısında demək olar ki, bütün hakimiyyəti öz əlinə keçirən Stepan Şaumyan ondan məharətlə azərbaycanlılara qarşı mübarizədə istifadə edir. S.Şaumyanın

rəhbərliyi ilə Bakıda törədilən qırğınlar sonradan bütün Azərbaycana yayılır. Bu məsələlər öz əksini geniş şəkildə Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin yazdığı Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının hazırladığı məruzələrdə və digər rəsmi sənədlərdə tapmışdır. 1919 və 1920-ci ilin mart ayının 31-i iki dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümumilli matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu hadisələrə tarixi qiymət verilməsinə imkan vermədisə də 1998-ci il 26 mart tarixli qərarı ilə Ümummilli lider H.Ə.Əliyev bu tarixi qiyməti vermiş oldu.

NİFTƏLİYEV R.Y.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

SONUNCU RUSİYA-OSMANLI MÜHARİBƏSİNİN BAŞLANMASININ QAFQAZIN İCTİMAİ-SİYASİ DURUMUNA TƏSİRİ – XALQ ÜSYANLARI

Hələ müharibə başlamazdan əvvəl Şimali Azərbaycanın ayrı-ayrı qəzalarında Osmanlı dövlətinə həmrəylik əlaməti olaraq çar II Aleksandrın siyatətinə qarşı təbliğat işlərinə başlanılmış oldu. Yerli müsəlmanlar bu müharibədə türklərin qələbəsinə inanırdılar.

1. Təbliğat işlərinin Naxçıvan, İrəvan, Şamaxı, Şəki, Göyçay, Quba qəzalarında, habelə Dağıstanda və Şimali Qafqazın digər ərazilərində də baş verməsi müharibə başlanacağı təqdirdə, üsyanların baş qaldırıb tezliklə genişlənməsinə rəvac verirdi.

2. Rusiya-Osmanlı müharibənin başlanması, rusların Osmanlı dövlətinin həm Avropadan və həm də Qafqazdakı sərhədlərindən hücumu keçməsi və bu qonşu bölgələrdə siyasi vəziyyəti xeyli kəskinləşdirdi. Bu müharibə həmin dövrdə işıq üzü görmüş bir sıra rus müəlliflərin əsərlərində müsəlman-xristian qarşıdurması kimi qələmə verilməyə başlamışdı. Həmişə türklərin uğurlarına sevinən Qafqaz müsəlmanları, o cümlədən

azərbaycanlılar, bu müharibədə osmanlılarla həmrəy olduqlarını bildirərək rusalara qarşı silahlı mübarizəyə qalxdılar.

3. XIX əsrin əvvəllərindən Şimali Azərbaycanda və Dağıstanda islam dini hakim mövqedə olduğundan orada Osmanlı dövləti tərəfindən daim müdafiə olunan dini hərəkatlar mütəmadi olaraq rus xristian işğalına qarşı yönəldilirdi və getdikcə kəskin xarakter almağa başlayırdı.

4. Dağıstanda üsyana birinci qalxan hümbətlilər və didolular oldular. Sonralar Dağıstanın bütün ərəzilərini bürüyən üsyan 1877-ci ilin payızına kimi kəskin olaraq qalmışdı. Dağıstanda üsyanın başında Şamil hərəkatında aparıcı rol oynamış nüfuzlu ailələri nəslinin nümayəndələri dayanırdılar. Onlardan biri də hələ Şamil dövründə özünün övliyalılığı ilə tanınan yüz yaşlı soqratlılı Hacı Abdürrəhman idi.

5. Dərbəndin üsyançılar tərəfindən mühasirədə saxlanması və üsyan Şimali Azərbaycanın digər qəzalarına yayıldığını görən hökumət cəbhədən bir sıra yüksək rütbəli zabitləri geri çağırmaq məcburiyyətində qalmışdı. Bakı və Yelizavetpol quberniyalarında hərbi vəziyyət elan edilmişdi.

6. Dağıstan vilayəti rus qoşununun komandanlığı tərəfindən alayın hərbi qərargah rəhbərinə üsyanın genişlənməsinin qarşısını almaq haqqında göndərilən teleqramdan sonra sentyabr ayının 10-dan etibarən Qusarda müdafiə tədbirləri görülməyə baxmayaraq üsyan Quba qəzasını da bürüməyə başladı.

7. Dağlıların Nuxa qəzasına daxil olması burada üsyanın başlanmasını tezləşdirmiş oldu. Üsyana birinci başlayan Baş Göynük kəndinin kəndliləri oldular. Baş göynüklülər teleqraf xətlərini kəsərək ətraf kəndlərin əhalisini də üsyana qaldıra bilmişdilər. Bu zaman üsyançılara Biləcik, Şin, Aşağı Göynük, Baş Layski, Aşağı Layski, Baş Şabalıd, Aşağı Şabalıd, İnça, Cunut, Mirzəbəyli, Qarabulaq, Qoxmux və Oxut kəndlərindən gəlmiş çoxli sayda üsyançılar qoşulmuşdular.

8. Üsyanın baş qaldırdığı yerlərdən biri də Zaqatala dairəsi oldu. Hökumət Zaqatalada üsyanın başlanmasından daha çox ehtiyat edirdi. Çünki hələ 1831, 1863-cü və başqa illərdə

zaqatalıların üsyankar ruhunu çox görmüşdü. Ona görə də hələ müharibə başlanan gündən Kaxetiyanın xristian əhalisini «vəhşi üsyançılardan mühafizəsini təşkil etmək məqsədi ilə» Alazan vadisində yerli Zaqatala batalyonu, Telavi, Sıgnaç, Leqodex və Tsarskoye-kolodanın yerli komandaları yerləşdirilmişdi.

Beləliklə, 1877-ci il üsyanları Şimali Azərbaycan xalqının çarizmə qarşı azadlıq mübarizəsi tarixində mühüm yer tutur. Məğlub olmasına baxmayaraq, bu üsyanların böyük tarixi əhəmiyyəti var idi. Bu, Şimali Azərbaycan kəndlərinin azadlıq uğrunda, müstəmləkəçilik əleyhinə kəskin etiraz hərəkəti idi.

BAXŞƏLİYEV F.E.
Bakı Dövlət Universiteti

UYDURMA “ERMƏNİ SOYQIRIMI” VƏ DÜNYA BİRLİYİNİN BUNA MÜNASİBƏTİ

Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində Anadoluda yaşayan ermənilərin sistemli şəkildə “məhv edildiyini” irəli sürən iddiadır. Türkiyə Respublikası hadisələri sadəcə erməni-türk qarşudurması kimi dəyərləndirməkdə və dövlət göstərişinin olmadığını irəli sürsə də, bu gün dünyanın bəzi ölkələri soyqırımın varlığı qəbul ediblər. Amma onu da nəzərə almaq lazımdır ki qərarlar sadəcə tarixə əsaslanaraq yox, siyasi faktorların təsiri ilə qəbul edilib.

1890-cı ildən imperiyada başlayan erməni üsyanları 1915-ci ildə Osmanlı hakimiyyətini radikal qərarlar qəbul etməyə məcbur etmişdi. Güclənən erməni millətçiliyi Anadolunun şərqində və Kilikya adlanan cənub bölgələrində kütləvi şəkildə yaşayan ermənilərdə separatçı meyli gücləndirdikcə üsyanlar da təbii hal almağa başlamışdı. İlk üsyan 1890-cı ildə Ərzurumda gerçəkləşmiş. daha sonra Van, Sason, Adana üsyanları bir-birini izləmişdir. Bu hadisədən sonra 1905-ci ildə sultana sui-qəsd cəhdi olsa da, uğursuzluqla nəticələndi. Bölgədə təşkilatlanan

erməni komitələri mülki şəxslərə qarşı da xüsusi amansızlıq nümayiş etdirmişdi.

Gerçəkləşdirilən üsyanlar və Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində ruslara qoşulan ermənilərin türklərə qarşı savaşı nəticəsində Osmanlı dövləti 27 may 1915-ci ildə "Köç" qərarı çıxartdı. Bu qərar öncəsində isə bu gün ermənilərin soyqırım günü kimi qəbul etdikləri 24 aprel günü 2345 erməni lider həbs edilmişdir. Bunların çoxu kəndlərə hücum edib silahsız əhalini qıran cinayətkarlar idi. Köç qərarı Anadoludakı ermənilərin Osmanlının digər bölgələrinə aparılmasını nəzərdə tutsa da, praktikada hər şey fərqli cərəyan etdi. Köç karvanlarına edilən hücumlarda ölən ermənilər bir kənara, həm də yollarda xəstəlikdən ölənlər də oldu.

Erməni soyqırımı iddiaları 1950-ci illərdən – yəni "soyqırım" ifadəsi rəsmən beynəlxalq hüquqi status alandan cəmi iki il sonra gündəmə gəlib. Kilsənin irəli sürdüyü iddialar Amerika və Avropada erməni lobbisinin dəstəyilə böyük bir kampaniyaya çevrilib.

Ermənilər ilk "soyqırım" qərarının qəbuluna Uruqvayda nail olublar. 1965-ci il aprelin 20-də Uruqvay parlamenti 24 apreli "Erməni soyqırımını anma günü" kimi tanıyıb (Uruqvay parlamenti 2004 və 2005-ci illərdə daha iki bəyanatla qərarını yeniləyib).

1982-ci il aprelin 29-da Kiprin yunan icması analoji qərar qəbul edib. "Soyqırımı"nı tanımış ölkələrin sıralaması isə belədir: Uruqvay(20 aprel 1965); Cənubi Kipr(1982); Argentina(1993); Rusiya(1995); Yunanıstan(25 aprel 1996); Kanada(1996); Livan(1997); Belçika (26 mart 1998); Vatikan(2000); İtaliya(17 noyabr 2000); Fransa (18 yanvar 2001); İsveçrə(16 dekabr 2003); Slovakiya(30 noyabr 2004); Hollandiya(21 dekabr 2004); Polşa(19 aprel 2005); Almaniya(16 iyun 2005); Venesuela(14 iyul 2005); Litva(15 dekabr 2005); Çili(2007); Boliviya(2014).

Beləliklə, 1950-ci illərdən kampaniyaya başlayan, 1965-ci ildə ilk rəsmi qərarın qəbuluna nail olan ermənilər 45 il ərzində əsassız iddialarını 19 ölkədə qərar və ya bəyanat şəklində qəbul

etdiriblər. Daha 2 dövlətin (İsveç və ABŞ-ın) Xarici Əlaqələr Komitəsi müvafiq qətnamə layihəsini təsdiqləyib. "Erməni soyqırımı" iddialarının yayıldığı areal Avropa və Amerikadır. Avropada qərar qəbul edən ölkələrin çoxu Türkiyənin qarşısını döydüyü Avropa Birliyi üzvüdür. Türkiyənin "strateji müttəfiqi" ABŞ-da "soyqırım"ı tanıyan ştatların sayı 30-a çatıb. Konqresinin gündəliyində "soyqırım"la bağlı 2 layihə var. Amerika və Avropadan kənarında "soyqırım"ı tanıyan iki ölkə var: Rusiya və Livan. Livan qondarma soyqırımı tanıyan yeganə müsəlman ölkəsidir.

1987-ci il iyulun 18-də ermənilərin üzük qaşığı kimi dövrəyə aldığı Avropa Parlamenti "erməni soyqırımı"nı faktiki tanıyan qərar qəbul edib. Bu, təxminən o ərəfəyə təsadüf edirdi ki, Türkiyə Avropa Birliyinə üzvlük niyyətini açıq ifadə etməyə başlamışdı.

Türkiyəli siyasətçilər hesab edirlər ki, "soyqırım" qərarlarını qəbul etməsində 5 amil var: 1)həmin ölkələrdəki erməni azlığının təsiri; 2) Türkiyəni Avropa Birliyində görməmək istəyi; 3)Özünün törətdiyi soyqırımı suç ortağı axtarmaq cəhdi; 4)Din; 5)Türkiyəyə düşmən münasibət.

Uruqvay, Argentina, Rusiya, Kanada, Livan, Fransa, İsveçrə, İtaliya və Venesuelanın qərarları birinci səbəblə – yəni bu ölkələrdəki erməni azlığının təsiriylə, Yunanıstan və Yunan Kiprinin qərarları Türkiyəyə qarşı düşmən münasibətlə, Vatikanın qərarı din faktoruyla izah edilir. Fransa və İtaliyanın qərarlarının arxasında Türkiyənin Avropa Birliyinə üzv olmasının qarşısını almaq niyyətinin dayandığı bəllidir. Almaniya, Slovakiya və Latviya tarixən qətliaqlar törətmiş ölkələr kimi özlərinə ortaqları axtarırlar. Yəni *"soyqırım törədən tək biz deyilik."*

Fakt isə budur ki, nə səbəbdən olur-olsun, dünyanın 20 ölkəsinin qanunverici orqanı erməni iddialarını qəbul edib. Təkcə 2000-2005-ci illər arasında 15 ölkənin parlamenti qərar çıxarıb.

ABŞ Konqresinin Nümayəndələr Palatasının üzvü, Jan Şmidt uydurma "erməni soyqırımı"nı tanımadığı üçün ermənilərin qəzəbinə tuş gəlmişdir. O bildirib ki, 1915-ci il

hadisələrini soyqırım kimi qiymətləndirmək doğru deyil. ABŞ-ın bir sıra nüfuzlu alimlər də 1915-ci ildə baş vermiş faciəvi hadisələr üçün "soyqırım" ifadəsinin doğru olmadığını bildiriblər.

Türkiyədəki siyasətçilər və iş adamları Avropa Birliyinə üzv olmaq istəklərindən hələlik çəkilib ermənipərəst ölkə sıralarının genişlənməsinə yol verməməli, bu siyahının qısalması üçün səylərini artırmalıdır. Azərbaycan diasporası bu işdə Türkiyəyə yardımçı olub və olacaqdır.

ƏHMƏDOVA Ş.M.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ERMƏNİ VƏHŞİLİYİ: “ERMƏNİ MƏSƏLƏSİ” NİN HƏLLİ YOLU

Azərbaycan xalqı XX əsrdə bir neçə dəfə ermənilər tərəfindən soyqırımı məruz qalmışdır. “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 26 mart 1998-ci il prezident H.Əliyevin fərmanında qeyd olunur ki, “Böyük ermənistan” yaratmaq xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə geniş qanlı aksiyalar həyata keçirmişlər.. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycanı və indiki Ermənistan ərazisindəki Azərbaycan kəndlərini əhatə etmişdir. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə-yeksan edilmiş, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir. Bu hadisələrin təşkilatçıları məsələnin mahiyyətinin açılmasına, ona düzgün hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə maneçilik törədərək azərbaycanlıların mənfi obrazını yaratmış, özlərinin avanturist torpaq iddialarını pərdələmişlər.

Ermənilər bütün tarix boyu yaşadıkları regionlarda yaranmış siyasi vəziyyətdən bacarıqla istifadə etmişlər. 1905-ci ildə Rusiyada çarizmə qarşı narazılıq Qafqazda özünü biruzə vermiş, erməni inqilabçılarının və rus bolşeviklərinin təhriki ilə ixtişaşlar baş vermişdir. Ermənilər bu qarışıqlıqdan istifadə

edərək “Böyük Ermənistan” planının tərkib hissəsi sayılan öz mənfur ideyalarını-azərbaycanlıları şəhərdən didərgin salmaq, kəndləri boşaltdırmaq, Azərbaycanda əhalinin milli tərkibini ermənilərin xeyrinə dəyişmək sahəsində fəaliyyətini həyata keçirməyə çalışırdılar. Çünki bu dövrdə Qafqazda mövcud 54 qəzadan yalnız beşində ermənilər çoxluq təşkil edirdilər ki, bu da ermənilərin XIX əsrdə kütləvi şəkildə İrandan və Türkiyədən köçürülərək Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda məskunlaşmasından sonra olmuşdur.

1905-1906-cı illərdə erməni qırğınları Azərbaycanın görkəmli yazıçıları və digər ziyalıları tərəfindən vaxtında qələmə alınsa da uzun illər boyu xalqın bu əsərlərdən xəbəri olmamışdır. Məsələn, görkəmli yazıçı Məmməd Səid Ordubadi “Qanlı sənələr” kitabında bu qırğınları təfəssilatı ilə qələmə almışdır. Mir Möhsün Nəvvab isə “1905-1906-cı il erməni-müsəlman davası” kitabında bu qanlı hadisələrin geniş xronikasını yaratmışdır.

XIX əsrin axırı XX əsrin əvvəllərində Türkiyənin şərqində müxtəlif şəhərlərdə Rusiyanın vitse konsulu olmuş V.F.Moyevski 1906-cı ildə Qafqazda, eləcə də Azərbaycanda baş vermiş bu qırğınların kökünü ermənilərin Türkiyədəki fəaliyyəti ilə əlaqələndirir. Onun fikrincə, XIX əsrin axırlarında yaradılmış gizli erməni təşkilatları, o cümlədən “Daşnaksütyun” partiyası bu istiqamətdə geniş iş aparmışdır. Bu partiyanın rəhbərləri və üzvləri Türkiyə ərazisində geniş ixtişaşlar törədir, terrorçuluğu təbliğ edir, xüsusilə İstanbul, Ankara, Trabzon, Ərzurum, Bitlis, Diyarbəkir, Maraş və başqa şəhərlərdə qiyam qaldırır, tarixdə qondarma hesab olunan “erməni məsələsi”ni irəli sürürdülər.V.F.Mayevksinin “Qafqazda erməni-tatar nifaqı” kitabçası birinci dünya müharibəsinin qaynar dövründə “tam məxfi” qri fi ilə çap olunması rus hərbiçilərinə ermənilərin əsl məkrli simasını tanımaq məqsədi daşıyırdı. Bu kitabda 1905-1906-cı illərdə ermənilərin Azərbaycan ərazisində törətdikləri vəhşiliklərə də müəyyən yer ayrılmışdır .V.Mayevskinin fikrincə, ermənilərin məqsədi Türkiyədə və Azərbaycan ərazisində

törətdikləri soyqırımın, “erməni məsələsi”ni dünyaya tanıtmıqdan, onu qəbul etdirməkdən ibarətdir.

Bəs “erməni məsələsi” nə deməkdir? 1926-cı ildə Böyük Sovet Ensiklopediyasında çap olmuş “erməni məsələsi” məqaləsi saxtalaşdırılmış fikirlərlə zəngindir. Məqalə müəllifi V.Qurko-Krayajin bu qondarma məsələnin tarixini qeyri-obyektiv şərh edir, ermənilərin guya Türkiyə ərazisində soyqırımı məruz qaldığını göstərir. O, bu uydurma faktı irəli sürən erməni siyasətçilərinin fəaliyyətini təqdir edərək erməni məsələsinin zaman-zaman qaldırılmasını məhz guya onların soyqırımı məruz qalmaları ilə əlaqələndirir.

Bəs əslində erməni məsələsi nədir və haradan qaynaqlanır?

İstər Səlcuqların istərsə də Osmanlı idarəçiliyi dövründə ermənilərə qarşı münasibət dəyişməmişdi. Sultan Mehmet Fateh İstanbulu fəth etdikdən sonra 1461-ci ildə Bursadakı erməni patriarxı Avakimi bir sıra erməni ailəsi ilə birlikdə İstanbula dəvət etmiş və Samatyadakı “Sulmanastrı” adlanan kilsədə erməni patriarxlığını təsis etdirmişdir. İstanbulda patriarxlıq təsis edildikdən sonra burada böyük bir erməni koloniyası yaradılmışdı. XX əsrin axırlarına yaxın İstanbulda 150 min nəfərə yaxın erməni yaşayırdı. Məhz bu vəziyyətdən yararlanan erməni terror dəstələri XIX əsrin sonlarında və XX əsrin əvvəllərində Osmanlı Dövlətinin əraziləri hesabına özlərinin dövlətini yaratmaq istəyirdilər. Bu işdə ermənilərə Osmanlı dövlətinin mövcudluğunu istəməyən böyük dövlətlər tərəfindən köməklik edilirdi. Erməni terror dəstələrinin yaradılması və fəaliyyəti haqqında yazılmış ədəbiyyat və faktlarla tanış olmadan öncə türk-erməni, rus-erməni və türk-rus münasibətlərini nəzərdən keçirməyimiz məqsədə uyğun olardı ki, bu da bir tezis məqalənin imkanları xaricindədir.

Ermənilərin Osmanlı dövlətindən ilk ayrılıq hərəkatları 1828-1829-cu illər Osmanlı-Rus müharibəsində ortaya çıxdı. Müharibə zamanı ermənilər Osmanlı qoşunlarının mövqeyi və durumu haqqında Rus ordusuna məlumat verərək Şərqi Anadolunun işğalının asanlaşmasında yardımçı oldular. Ancaq

onu qeyd etmək lazımdır ki, erməni-rus əməkdaşlığının tarixi Rus çarı I Pyotr-un dövrünə təsadüf edir. I Pyotr Cənubi Qafqazı ələ keçirmək üçün və Osmanlı imperiyasına qarşı mübarizədə ermənilərdən istifadə etməyə çalışdı. I Pyotrdan sonra gələn bütün rus çarları da onun açdığı yolla irəliləyərək ermənilərlə bağlı fəaliyyəti gücləndirmişlər. 1816-cı ildə Moskvada “Erməni Şərq Dilləri İnstitutu” nun yaradılması buna bir daha sübutdur.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, ermənilər özlərindən böyük dövlətlərin əl silahına çevrilərək “Böyük Ermənistan “ məsələsini məkr və vəhşilik yolu ilə həll etmək istəyirlər ki, bu da onların qeyri Qafqaz millətlərindən olduğunun bariz nümunəsidir.

MERAL DİNÇER

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

ERMENİ TAŞNAKLARIN TERÖR FAALİYETLERİ

Ermenilər I. Dünya Savaşı arifesində daha önce kurdukları terör örgütleri çalışmalarını hızlandırarak tek amaç doğrultusunda birleşmeye çalışmışlardır. Ermenilər Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetlerini ve Güney Kafkasya'nın bir bölümünü içerisine alacak şekilde bağımsız bir Ermenistan devletini kurmak arzusundaydılar. Ermenilər bu istek ve arzularını gerçekleştirmek için dış devletlerin desteğine ihtiyaç hissediyorlardı. En büyük dış desteği istek ve hedefleri üst üste düşen Rusya'dan görmüşlerdir. I. Dünya Savaşı başlamadan Ermeni terör örgütleri halkı teşkilatlandırarak silahlı birlikler kurmaya başladılar. Hınçak terör örgütü Osmanlı topraklarında, Taşnaksütyun terör örgütü ise Rusya'da faaliyet yürütüyordu. Ermenilər Rusya'dan istedikleri desteği almak için Rus ordusuna 15.000 gönüllü birlikler ile Osmanlı'ya karşı Rus ordusunda savaşmışlardır. 1915'de Sadece Sivas'ta 30.000 Ermeni'nin silahlandığını 15.000'in Rus ordusuna geçtiğini kalan 15.000 Ermeni'nin Osmanlı ordusunu arkadan vurduğu görülmektedir. Rusların hücumu geçmesiyle

birlikte Osmanlı topraklarında Haksef, Siranun, Muş'ta, Bitlis'te, Zeytun'da ve Van'da isyanlar başlamış olup sadece Van şehrinde 2.000 isyancının bulunduğu ifade edilmiştir. Aran Manukyan, QaroPastırmacyan gibi daha önce Osmanlı meclisin de mebusluk yapan kişiler isyan eden Ermeni çetelerinin öne çıkanlardan olmuşlardır. Van'ın Rusların eline geçmesiyle değişik şehirlerden 250.000 Ermeni'nin geldiğini, Rusların çekilmesiyle toplu bir şekilde bunların Van 'ı terk ettiğini 40.000'in yollarda açlıktan ve hastalıktan öldüğünü 200.000'in Güney Kafkasya'ya göç ettikleri belirtilmektedir. 1914'te Trabzon, Erzurum Erzincan Van ve Bitlis eyaletlerinde 3.300.000 Müslüman'ın yaşadığını savaş sonrası ise 600.000 Müslüman'ın göçebe durumuna düştüğü yazılmaktadır. Ermenilerin Tehcir edilmesi fikrinin ilk olarak Enver Paşa tarafından dile getirilmiştir. Enver Paşa Rusların Müslüman ve Türk halkının Kafkasya ve sınır bölgesinden göç ettirilmelerinin karşılığı olarak bu fikri seslendirmiştir. Ermeniler her yıl 24 Nisan'ı sözde soykırım günü olarak anmaktadırlar. Bu tarihte iddia edildiği gibi 2 milyon Ermeni öldürülmeyip sadece isyan çıkaran Ermeni çetelerinden 2.345'i tutuklanmıştır. Osmanlı Devleti, Ermenileri tehcir ederken çok dikkatli davranmış olup yol ve iaşelerini karşılamıştır. Sadece 1915'de 72.900 kişi için 25 milyon Osmanlı parası harcanmıştır. 1916 için ise 150 milyon Osmanlı parası ayrılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerine göre göç sırasında açlıktan ve hastalıklardan sadece 300.000 Ermeni'nin öldüğü yazılmaktadır. Buna karşılık sadece Sarıkamış'ta açlık hastalık ve soğuktan yaklaşık 90.000 Türk askerinin öldüğü dikkate aldığımızda Ermenilerinin iddialarının ne kadar abartılı olduğunu görmekteyiz. Ermeni terör örgütleri sadece Osmanlı topraklarında değil, aynı zamanda Güney Kafkasya ve Azerbaycan topraklarında da katliamlar yapmışlardır. Taşnaklar sadece Bakü'de 14.000 Müslüman Türk insanını hunharca katletmişlerdir. Erivan arazisinde 180.000 Müslümanı öldüren Ermeniler Azerbaycan topraklarında ise 60.000 Müslümanın göç etmesine 420 köyün haritadan silinmesine sebebiyet vermişlerdir. XX. yy'ın son çeyreğindeki

Azerbaycan-Ermenistan çatışması sonucu Azerbaycan topraklarının %20'si Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Bu da Ermenilerin hedef ve ideallerinden vazgeçemediklerini, gayelerine ulaşmak için her türlü hukuksuz yollara başvurduklarının bir göstergesidir. Avrupalı devletler (Fransa, İngiltere, Rusya, ABD vs.) XX. asrın evvellerinde Ermeni terör örgütlerinin katliam yapmalarına destek vermişlerdir. Bu güçler XX. asrın son çeyreğindeki Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesine göz yumarak direk veya dolaylı olarak destek vermişlerdir. Bu da hala Ermenilerin 150 yıllık bölücü ve ırkçı politikalarının değişmediğinin bir göstergesidir.

RAMAZAN USLU

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ERMENİ TAŞNAKLARIN TERÖR FAALİYETLERİ

I. Dünya Savaşı öncesinde Ermeni Taşnakları gönüllü birlikler kurmaya başladılar. Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren "Hınçak Ermeni terör örgütü" Taşnaklar ile anlaşarak Osmanlı tebası olan 15.000 Ermeni gönüllü askerlerinin Rus ordusuna katılmaları için hazırladıklarını bildiriyorlardı. "Taşnaksütyun" parti şurasını toplayarak Doğu ve Batı bürolarının faaliyetlerini yürütecek kişileri tayin ediyordu. Şubat 1915'de Ermeniler, Haksef, Siranun ve Muş'ta isyan ettiler. Van valisi 20 Mart'ta 2.000 Ermeni isyancının şehirde bulunduğunu ifade ediyordu. Sivas valisi 22 Nisan'da Sivas'ta 30.000 Ermeni'nin silahlandığını bunlardan 15.000'in Rus ordusuna katıldığını, geri kalanın ise Osmanlı ordusunu arkadan vurmak için harekete geçtikleri bilgisini haber veriyordu.

I. Dünya Savaşı başlamadan önce Ermeniler Osmanlı topraklarında ve Kafkasya'da gönüllü gençleri toplayarak I. Dünya Savaşı sırasında oluşan ortamdan istifade etmek

istiyorlardı. Ermeniler ilk olarak Osmanlı topraklarında faaliyetlerine başladılar. “Hınçak üyeleri ile Taşnakların üyelerinin birleşmesiyle 15.000 Osmanlı Ermenisi gönüllü olarak Rus ordusuna katılarak savaşıacaklarını Kafkas komutanlığına bildirdiler. “Taşnaksütyun” parti kurultayını yaparak doğu ve batı bürolarını yürütecek kişileri tayin etti. Doğu bürosuna Berlin’de yaşayan B.Muradyan ve A. Agoranyan görevlendirildiler. Batı bürosuna ise Varandyan tayin edildi. Ermeni bürosunu Cenevre’de yaşayan eski Türk parlamentosunun mebusu olan Pastırmacyan (Qaro ve terörist Xaço) temsil ediyordu. İlk olarak Taşnaklar 1914’te Erzurum’da toplandıkları kurultayda 1909’da “İttihat ve Terraki” partisi ile yaptıkları anlaşmadan vazgeçtiler. Bu anlaşmaya göre Taşnaklar “Osmanlı topraklarının parçalanmaması adına” Ermeniler bağımsızlık mücadelesinden vazgeçmişlerdi. Osmanlı’nın savaşa girmesinden sonra Taşnaklar anlaşmayı bozarak Osmanlı Devletine ihanet etmişlerdir.

5 Ağustos 1914’te Ecmiedzin’deki Ermeni katolikosu Kafkasya’nın bölge sorumlusu General Vorontso-Daşkov’a hitaben şunları yazıyordu; O İstanbul patriğinden ve Ermeni milli şurasından aldığı bilgiye göre Osmanlı hükümetinin yapacağı ıslahatların sağlam esaslara dayanmadığını ifade ediyordu. İmparatora benim ve bütün Rusya’daki Ermeni dindaşlarımın Osmanlı’daki Ermenilerin de kendilerine sadık olduğunu iletmesini ve Osmanlı Ermenilerini savunmasını rica ediyordu. General VorontsoDaşkovkatalikosu Ermenilere yardım edeceğinin teminatını veriyordu. Osmanlı-Rus savaşının gidişatında Türkiye’deki Ermenileri kastederek Ruslara yardım etmeleri ricasında bulunuyordu. Böylelikle Osmanlı Devletinin tebaası olan Ermeniler, Rusya ile yapılan savaşta Osmanlı Devletine ihanet ettiler. Osmanlı Meclis-i Mebusan’ın mebusu olan Pasdırmacyan 3. Ordudaki Ermeni komutanları ve askerleri ile firar ederek Rus ordusuna katıldılar. Pasdırmacyan komutası altındaki Ermeni çeteleri Osmanlı Devleti’nin Müslüman halkın yaşadığı şehir ve köyleri yakıp yıkarak halkı vahşice katletmeye başladılar. Ermeniler devlet kurmak istedikleri toprakları

Müslüman halktan (Türk, Azeri, Kürt, Çerkez vs.) terör ve katliam yoluyla yok ediyordular. Bundan sonraki adımları ise dünya kamuoyu karşısında bu toprakların “Ermeni toprakları” olduğunu kabul ettirmek yolunda olmuşur. 1908 anayasasına göre Osmanlı Devleti’nin bütün tebaası askere çağrılacaktı. Bu kanun gereği Ermeni halkı da I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla orduya çağrıldılar. Lakin Ermeniler silah elde ettikten sonra vatanı savunacağına, ordudan firar etme yoluna gittiler. Bu durumu araştıran birçok tarihçi Rafeal de Noqaes, KlerPrays, StemfordŞou, Feliks Veyli, Kamuran Gürün, J. de Malevil, H. Onur, G. Ural, Ermenilerin ordudan firar ettiklerini çete grupları oluşturarak Müslüman halkı öldürdüklerini yazıyorlardı. 1919’da Çalkaçyan’ın Paris’te yayınlanan ‘Kırmızı Kitap’ adlı eserinde Osmanlıdaki Ermenilerin dışarıdan (Rusya’dan) emir aldıklarını tasdik ediyordu.

ƏHMƏDOV R.V

Sumqayıt Dövlət Universiteti

TÜRKLƏRƏ QARŞI ERMƏNİLƏRİN CİNAYƏTKAR ƏMƏLLƏRİ

Ermənilərin əzəli vətəni olubdurmu? Fransız tarixçilərindən olan Fransua Lenorman qeyd edirdi ki, ermənilər Frigiyadan gəlmədirlər. Onlar tədricən Frigiyadan şərqdən yerləşən yüksəkliklərə yiyələnərək oradan assurlar tərəfindən zəiflədilmiş qədim urartuluları sıxışdıraraq onların adına, dininə, dilinə və rəvayətlərinə yiyələnib, özlərinki etmişlər. Erməni əfsanəsinə görə ermənilərin ilk başçısı Hayk olmuşdur. Ermənilər onu dövlətlərinin əsasını qoyan ilk çarları hesab edirlər, özlərini isə “haylar” və ya Haykın uşaqları adlandırırlar. Erməni qatı millətçiliyinin və şovinizminin tarixi Urartu dövlətinin dağılmasından başlasa da, onun çiçəklənməsi dövrü Romanov sülaləsinin Rusiyada hakimiyyətə gəlməsindən başlayır. Bu Rus imperatoru I Pyotrın çarlığı daha geniş vüsət aldı ki, sonraki rus

çarları da bu kursu davam etdirdilər. Son iki əsr Azərbaycan türklərinin həyatında ən ağır və dözülməz işgəncələr, qırğınlar, deportasiyalarla yadda qalmışdır. Bu da təsadüfi deyildir ki, 1801-ci ildə rus qoşunlarının Lori Pəmbək bölgəsində İrəvan xanlığının ərazisinə daxil olması anından soydaşlarımız qaçqınlıq faciəsini yaşamağa məcbur olmuşlar. Qərbi Azərbaycan ərazisindən azərbaycan türklərinin deportasiyası həmin vaxtdan başlanır. Boşalmış torpaqlarımıza isə 1826-1828-ci il Rusiya-İran və 1828-1829-cu illər Rusiya-Türkiyə müharibələrindən sonra 130 minə yaxın erməni köçürülmüşdür. Həmin ermənilər isə İrəvan, Yelizavetpol, Qaarabağ, Naxçıvan ərazilərinə yerləşdirilmişdir. Əsas faciəli günlər də bu hadisələrdən sonra başlamışdır. Ermənilər təkcə azərbaycanlılara qarşı deyil, eləcə də ümümtürk xalqlarına, o cümlədən də Anadolu və ya Kiçik Asiya türklərinə qarşı da qanlı cinayətlər törətmişlər. 1877-1878-ci illər Rusiya-Türkiyə sonra “Erməni məsələsinin” gündəliyə gəlməsi və Şərqi Anadoluda ermənilərə muxtariyyət verilməsi barədə Berlin müqaviləsinin imzalanmasından sonra erməni silahlarının təşkil edilməsi, onların üsyana hazırlanması üçün Rusiya və Avropa dövlətləri gərgin səy göstərirdilər. Daşnaksütun və Hnçak partiyaları da Anadoluda gizli silahlı dəstələr təşkil edirdilər. Birinci dünya müharibəsinin başlanması və Türkiyənin bu müharibəyə təhrik edilməsi onu parçalamaq istəyən dövlətlərin əlinə gözəl fürsət vermişdi. Ermənilər həm Avropada, həm də Rusiyada türklərə qarşı vuruşmaq üçün səfərbər edilirdilər. Erməni mənbələrinin etirafına görə, təkcə Qafqazda 250 mindən artıq erməni rus ordusunun tərkibində vuruşurdu. Rusların irəliləməsindən istifadə edən ermənilər Şərqi Anadolunun hər yerində türklərə qarşı kütləvi qırğınlar törədirdilər. Yunanlar ermənilərin törətdikləri vəhşiliklərdən dəhşətə gələrək yazırmışlar; “Türk ordusu qarşısında geri çəkilən silahlı ermənilər ətrafdakı müsəlman kəndlərini yer üzündən silərək hər bir şeyi atəş və qılıncdan keçirir, təsəvvürəgəlməz bir dəhşət və fəlakət törədirdilər. Qalib erməni ordusu qənimətləri, yəni süngü ucuna taxılmış uşaqlarla keçdikləri yolların ətrafına

çılpaq soyundurulmuş müsəlman qadınlarını düzürdülər. Bu cəhənnəm əzabında ağlını qadın və uşaqların ürəkparçalayan iniltilərini, qocaların ümitsiz nalələrini dinləmək üçün adamın qəlbi olmalı idi. 82 kənddən ibarət olan sancaq bu təsviredilməz fəlakətə düçar olmuşdur. İndi bütün Qars vilayəti nəhəng bir qəbiristanlığı xatırladırdı ki, onun hər bir daşı həmişəlik insan simasını itirmiş erməni quldurlarının vəhşilikləri, əxlaqsızlıqları və həyasızlıqları barədə şahidlik edə bilər. 1915-ci il aprel ayında İttihad və Tərəqqi hökumətinin verdiyi “Təhcir” qanununa görə etibarsız sayılan, münafişə yaradan ermənilər məmləkətdən çıxarılmalı idi. Bu tarixə “genosid” adı verilməsi özü tarixi haqsızlıq faktı kimi qalmaqdadır. İkinci dünya müharibəsi zamanı Sovet Rusiyası da sərhəd zonalarında yaşayan türk xalqlarına qarşı belə bir siyasət yürütmüşdür. Qərbədir ki, bunu genosid adlandırmaq hələ də təsdiqini tapmamışdır. 1919-cu il 25 fevralda sədrəzəm Təvfiq Paşa Paris konfransındakı məruzəsində rus ordusunun Şərqi Türkiyənin işğalı zamanından bu tarixə qədər ermənilərin 1 milyon türk öldürdüyünü bildirmişdir. Artıq Rusiyada Oktyabr çevrilişi baş verdi və Bakıda da bolşeviklər antitürk hökumətlərini Şaumyanın rəhbərliyi altında yaratmışdılar. Türkiyədən qovulan və eləcə də rus qoşunlarının tərkibində olan cinayətkar erməni əsgərləri Şaumyan hökumətinə tabe oldular. Bundan sonra 1918-ci ilin mart-aprel aylarını əhatə edən kütləvi qırğınlar həyata keçirildilər. Şamaxını, Qarabağı, Qubanı və digər bölgələrimizi günahsız insanlarımızın qanı ilə suvardılar. Ermənilər bir daha özlərinin məkrli siyasətini 1992-ci ilin 25-26 fevralında Xocalıda həyata keçirdilər. 618 nəfər öldürüldü, 487 nəfər yaralandı, 1275 nəfər əsir düşdü, 8 ailə məhv edildi. Ermənilərin Xocalıda törətdikləri bu qətlə əsl soyqırımdır. Biz əminik ki, dünya ictimaiyyəti buna yaxın gələcəkdə öz layiqli siyasi-hüquqi qiymətini verəcəkdir.

MƏMMƏDOV Ç.İ.

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət
İdarəçilik Akademiyası*

CƏNUBİ QAFQAZDA ERMƏNİLƏRİN MƏSKUNLAŞMASI TARİXİNDƏN

Əsasən türk əhalisinin yaşadığı Cənubi Qafqaza köçənə qədər Van gölü ətrafında yaşayan ermənilər, bura da Balkanlardan köçüb gəlmişdilər.

Qədim yunan tarixçisi Herodot yazırdı ki, ermənilərin əcdadları Frakiya torpaqlarından köçürülmüşlər. Bu faktı erməni alimləri özləri də etiraf edirlər. Erməni tarixçisi S.T.Yeremyan qeyd edir:” Ermənilərin hindavropa əcdadları e.ə. III və II minilliyin qovşağında Frakiya sahillərindən Kiçik Asiya sahillərinə keçmişlər. Sonradan, e.ə. XIV – XIII əsrlərdə Qalis çayı ərazisində yerləşmişlər. “Erməni xalqının tarixi” kitabının redaktoru M.Q.Nersesyan yazır: “Ermənilər eramızdan əvvəl XIII-XII əsrlərdə Balkanlardan onlara qohum olan frakiya-frigiya tayfaları ilə birlikdə Kiçik Asiyaya gəlmişlər”. A.Pastrmaçyan O hesab edir ki, ermənilərin Balkanlardan Kiçik Asiyaya köçməsi elm aləmində qəbul olunmuş faktdır. Doğrudur, onun fikrincə, bu, 6 əsr gec – eramızdan əvvəl VII-VI əsrlərdə baş vermişdir.

Ermənilər (haylar) XV əsrin ortalarında Cənubi Qafqazda, demək olar ki, yaşamayıblar. Belə ki, XV əsrin 30-40-cı illərində erməni katolikosları Qərbi Azərbaycanda yerli azərbaycanlılardan pul ilə müəllər almağa başladılar. Onlar bu kəndləri yerli azərbaycanlılardan hissə-hissə alırdılar ki, heç kimdə şübhə oyanmasın. 1480-ci il üçün erməni katolikosunun ixtiyarında 23 kənd olmuşdur. Bu alqı- satqı müqavilələri şəriət məhkəməsi ilə sənədləşdirilir və təsdiq olunurdu. 1596 - 1721-ci illərdə varlı ermənilər azərbaycanlılardan 30-dan çox üzümlük sahələrini satın alaraq, onları da Üçkilsə monastırına bağışlamışdılar.

1441-ci ildə Qaraqoyunlular dövlətinin hökmdarı Cahənşah erməni katolikosluğunun mərkəzini Kilikiyanın Sis şəhərindən qədimdə alban monastırı olmuş Üçkilsə monastırına (yaxud Üç Müədzinə) köçürmüşdür. Sonralar ermənilər Üç Müədzin adını dəyişərək “Eçmiədzin” kimi ifadə etmişlər.

1443-cü ildə katolikos Qriqor Makvetsi Eçmiədzin taxtına çıxdıqdan, erməni katolikosluğunun Üçkilsəyə köçürülməsindən sonra, erməni missionerləri buraya üz tutdular. Tezliklə monastırın özü ermənilərin dini mərkəzinə çevrilmişdir.

1724-cü il 10 noyabrda I Pyotr erməni xalqını öz himayəsinə almaq haqqında fərman imzalayır. Bundan sonra Şimali Qafqazda və Kaspi ətrafı rayonlarında yaşayan ermənilərə xüsusi imtiyazlar verilir.

828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsi bağlandıqdan sonra ermənilərin İrandan, Osmanlı imperiyasının şərq əyalətlərindən İrəvan, Naxçıvan və Qarabağa kütləvi köçürülməsi başlandı. Əməliyyata rus diplomat və şairi Aleksandr Qriboyedov rəhbərlik edirdi.

1828-1830-cu illərdə Cənubi Qafqaza İrandan 40 min, Türkiyədən 84600 erməni köçürülmüşdü. Ümumən, onlar əsasən Yelizavetpol (Dağlıq Qarabağ) və İrəvan quberniyalarında yerləşdirilmişdi. Onlar üçün 200 min desyatin xəzinə torpağı ayrılmışdı.

Rus alimi N.N.Şavrov hələ XX əsrin əvəllərində yazmışdı: «XX əsrin başlanğıcında Cənubi Qafqazda yaşayan 1 milyon 300 min ermənidən 1 milyondan çoxu yerli əhali deyildi: onlar buraya bizim tərəfimizdən köçürülmüşlər». Zaman – zaman hiylə, torpaqların satın alınması və güclü havadarların köməyi ilə Cənubi Qafqaz bölgəsində yerləşən və hətta öz dövlətini yaradan erməni etnosu iki əsrdir yerli əhalini sıxışdırma, deportasiya, etniki təmizləmə və soyqırım siyasəti həyata keçirmişdir.

CƏFƏROV H.F.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

ERMƏNİLƏRİN CƏNUBİ QAFQAZA GƏLİŞİ

Ermənilərin təkcə Azərbaycan deyil, bütövlükdə Cənubi Qafqazda gəlmə toplusu olması haqqında başqa millətlərdən olan alimlərlə yanaşı elə erməni tədqiqatçıları da dəfələrlə təkzibedilməz fikirlər söyləmişlər (V.İşxanyan, İ.O. Orbeli, S.T.Yeremyan, V.A. Parsamyan və b.). Yəni onlar Qafqazın “avtoxton” (yerli) əhalisi deyil, “alloxton” (gəlmə) əhalisi olmuşlar.

Əslində ermənilər özlərinin ana vətənləri saydıqları Kiçik Asiyanın özünə də gəlmədilər. Təkzibedilməz faktlarla göstərilmişdir ki, ermənilərin əcdadları Kiçik Asiyaya Balkanlardan, əsasən Frakiyadan köç etmişlər.

Sübut olunmuşdur ki, ermənilər qədim dövrlərdə Kiçik Asiyanın şimal-şərq hissəsində məskunlaşmışlar. Buralar əvvəllər Armatana, sonralar Hayasa adlanmışdır. E.ə. XII yüzillikdə onlar Van gölünün cənub-şərqinə köçmüşdür. E.ə. VIII əsrin ortalarında bu torpaqlar Urartu (Van) dövlətinin tərkibinə birləşdirilmiş, Urme və ya Arme adını almışdır.

E.ə. II əsrin əvvəllərində II Tiqranın hakimiyyəti dövründə Ermənistanın ətraf ərazilərə ekspansiyası zamanı bir sıra torpaqlar qısa müddətə işğal olunmuşdur. Lakin, e.ə., 66-cı ildə Roma sərkərdəsi Qney Pompeyin II Tiqrان üzərində qələbəsindən sonra erməni dövləti müstəqilliyini itirərək Romanın vassalına çevrilmişdir.

Y.e.387-ci ilində isə Roma və Sasani imperiyaları arasında razılaşma ilə həmin dövlətlərin ərazisinə qatılmış erməni dövləti tarix səhnəsindən silinmişdir. Dövlətçiliyini itirmiş ermənilər bundan sonra ətraf ərazilərə səpələnmişlər. Ermənilərin tədricən kiçik qruplarla başqa ölkələrdə məskunlaşması bununla bağlı olmuşdur. Ona görə də “ermənilər Türkmənçay müqaviləsinə qədər Cənubi Qafqazda yaşamışdırmı?” sualına da bu

kontekstdən cavab verilməlidir. Onlar həmişə, bütün vaxtlarda Cənubi Qafqazda cüzi azlıq təşkil etmişlər. O cümlədən, tarixi Azərbaycan torpaqları olan Dağlıq Qarabağda da.

Dağlıq Qarabağın ayrıca erməni vilayəti kimi XIX əsrin əvvəllərində Rusiyanın tərkibinə daxil olmasını iddia edən erməni şovinistləri əsl həqiqətin dünya ictimaiyyətinə məlum olmasını ört- basdır etməyə çalışırdılar. Məlum faktdır ki, bütövlükdə Qarabağ xanlığı İbrahim Xəlil xanla (tərəf kimi Qarabağ xanlığı) general D.Sisiyanov tərəfindən (tərəf kimi Rusiya) bağlanmış 14 may 1805-ci il tarixli Kürəkçay məqaviləsinə əsasən çar Rusiyasının tərkibinə qatılmışdır. Qarabağ xanlığının mərkəzi Şuşa şəhəri isə yeni yaranmış “müsəlman vilayətlərinin valisinin” rezidentliyinə çevrilmişdi.

Məlum faktdır ki, ermənilərin Cənubi Qafqaza, xüsusilə Şimali Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi Rus-İran müharibələri başa çatdıqdan sonra kütləvi xarakter almışdır.

Türkmənçay (1828-ci il 10 fevral) və Ədirnə (1829-cu il 2 sentyabr) müqavilələrinə əsasən ermənilərin İran və Türkiyədən Cənubi Qafqaza, xüsusilə Azərbaycan əyalətlərinə köçürülməsi geniş vüsət almışdı. Həmin vaxtdan başlayaraq ermənilərin zaman-zaman Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi bu prosesin şahidləri olan tarixçilər və başqa şəxslər tərəfindən ətraflı şərh edilmişdir. Bunların sırasında S.Qlinka, A.S.Qriboyedov, N.N. Şavrov, V.Z.Veliçko, Kastin Makkarti və başqalarının adlarını çəkmək olar.

1828-ci il martın 21-də çar I Nikolay Azərbaycanın əbədi əraziləri olan Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının ləğv olunması və onların “Erməni vilayəti” adı altında birləşdirilməsi haqqında fərman imzaladı.

Tədricən rus havadarlarından köklü dəstək alan ermənilər “sakit köçkünlərdən” aqressiv işğalçılara, quldurlara, başkəsənlərə, özgə torpaqlarında ağalığ iddiası ilə bulunan mənfur qaniçənlərə çevrildilər.

Osmanlı imperiyasını zəiflətməyə və Cənubi Qafqazda xristian amilini gücləndirməyə çalışan qərb ölkələri, habelə Rusiyanın dəstəyi ilə ermənilər əməli işə keçməyə başladılar:

- 1860-cı ildən erməni millətçi qrupları formalaşmağa başladı.
- 1885-ci ildə Fransada “Armenikan” militarist təşkilatı yaradıldı.
- 1887-ci ildə Cenevrədə “Qnçak” (zəng) erməni təşkilatı meydana gəldi.
- 1890-cı ildə Tiflisdə qatı millətçi “Daşnaksütyun” (erməni inqilabi ittifaqı) Partiyası yarandı. Onun tərkibində “Qırmızı xaç özünümüdafiə komitəsi”, “Terrorçu fəaliyyət Komitəsi”, “Vahimə təşkilatı” var idi.

Təşkilatlanmış ermənilər onlara sığınacaq vermiş, torpaqlarında məskunlaşmağa imkan yaratmış (hərçənd ki, zorla, rusların yardımı ilə), işlə təmin etmiş azərbaycanlılara qarşı mənfur əməllərə keçdilər. 1905-1906-cı illərdə “Daşnaksütyun” partiyasının əli ilə Azərbaycanda azərbaycanlılara qarşı xalis terrorçuluq fəaliyyəti baş verdi. Əvvəl Bakıda, ardınca Şuşa, Qaryagin, Cəbrayıl, Naxçıvan, İrəvan, Qazax, Gəncə, Tiflis, Zəngəzurda.

Azərbaycanlılara qarşı növbəti terror dalğası 1918-1920-ci illərdə tüğyan etmişdi. Təkcə onu xatırlatmaq kifayətdir ki, 1918-ci ilin 30-31 mart – 1 aprelində yalnız Bakıda 17 mindən artıq günahsız azərbaycanlı ermənilər tərəfindən ən müdhiş qəddarlıqla qətlə yetirilmişdir. Həmin qətillərin davamı Quba, Şamaxı, Kürdəmir və b. yerlərdə baş vermiş, minlərlə insan öldürülmüş, evlər, məscidlər, ictimai binalar yandırılmış, əmlaklar talan edilmişdir.

Zəngəzurda tüğyan edən Andranik Ozanyanın quldur dəstəsi 1918-1919-cu illərdə 3257 kişi, 2276 qadın, 2196 uşağı qətlə yetirmiş, minlərlə adamı yaralayaraq şikəst etmişdir. Bütövlükdə İrəvan quberniyasında, Zəngəzurda, Naxçıvanda və

başqa bölgələrdə - Zəngibasarda, Sürməli, Göyçə, Eçmiadzin və s. 100 mindən artıq azərbaycanlı öldürülmüşdü.

Bundan sonrakı dövrdə də Azərbaycana və azərbaycanlılara qarşı erməni terroru dayanmamış, fasilələrlə davam etmişdir.

VİDADİ UMUDLU

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

ƏRZURUM KONQRESİNDƏN SONRA ERMƏNİLƏRİN POZUCULUQ FƏALİYYƏTİNƏ DAİR

Birinci Dünya Müharibəsi ərəfəsində həm Azərbaycan, həm də Türkiyənin şərq bölgələrində erməni daşnaqlarının xeyli fəallaşması xüsusilə qeyd olunmalıdır. Sərhəd bölgələrində ermənilərin kütləvi şəkildə silahlanması və təşkilatlanması artıq bəlli mətləblərdən xəbər verirdi. Rus hakim dairələrindən bəzilərinin də fəal iştirak etdiyi bu hərəkət yerli müsəlman əhalisinin məhvinə və işğal ediləcək ərəzilərdə yeni Ermənistan dövlətinin qurulmasına geniş bir hazırlıq işi idi.. Ermənilər yaxınlaşan dünya müharibəsindən maksimum yararlanmaq üçün hər cür məkrli oyunlara hazır idilər.

Türkiyə Hərbi Qərargahına aid arxivlərdə saxlanan coxsaylı sənədlər daşnak komitələrinin pozuculuq fəaliyyətini və qiğınların törədilməsində onların həlledici rol oynadıqlarını tamamilə təsbit edir.

Ərzuruma gələn erməni millət vəkili Papazyan və Yeremyan burada Qafqazdan gələn coxsaylı yerli daşnak komitələri nümayəndələrinin iştirakı ilə geniş toplantı keçirdi. Ərzurum kongresi kimi tarixə düşən bu toplantıda, əvvəlcə rusların Türkiyədən zəbt edəcəkləri ərəziləri ermənilərə verilməsini və onların müstəqilliklərinin təmin edilməsini nəzərdə tutan rus-erməni sazişinin surəti müzakirə edilərək təsdiq olundu.

Konqresdə komitələrə bildirilmək üzərə 4 maddədən ibarət yazılı mətn hazırlanması qərara alındı. Bu maddələrə əsasən:

1.Müharibənin elanına qədər səssiz qalmağa və boyun əyməyə davam etməli,fəqət bu vaxt içərisində Rusiyadan gələcək və içəridən tədarük olunacaq silahlarla tam hazır vəziyyətə gəlməli

2.Müharibə elan edilərsə Türk Ordusundakı erməni əsgərləri silahlarıyla birlikdə rus ordusuna qatılmalı

3.Türk ordusunun irəliləməsi durumunda sakitliyi mühafizə etməli

4.Türk ordusu irəliləməyəcək olursa, çətlər dərhal əllərindəki proqrama uyğun olaraq ordunun arxasında fəaliyyətə keçməli

Konqresdən sonra Papazyan və Yeremyan Ərzurum valisinin yanına gedərək ona yazılı təklif verməyi də unutmadılar. Yəni erməni terror dəstələrinin başçıları Osmanlı Ordusunun müharibədən qalib çıxma ehtimalını da göz önündə bulunduraraq bundan da yararlanmağa ümid edirdilər. Onların valiyə təklifində deyilirdi:”Osmanlı Dövləti Rusiyaya müharibə elan edəcəyi təqdirdə və Osmanlı ordusunun Qafqaza hücumu baş verərsə oradakı ermənilərin türklərlə birlikdə hərəkət etmələri təmin olunmalı, təbliğat aparmaq üçün Osmanlı Hökumətinin Ermənistanın təşkilinə dair güclü vəd verməsi və bu vədin qeyri-şərtsiz yrinə yetirilməsi lazımdır”.

Göründüyü kimi daşnaklar bütün hallarda müharibədən qalib ayrılmağı qarşılıqlarına məqsəd qoymuş və bunun üçün ən çirkin yollardan belə istifadə etməyə hazır idilər.Əsas məqsəd isə müsəlman torpaqlarında erməni dövləti qurmaq idi.

Əməli fəaliyyətə keçən ermənilər Rusiya-Türkiyə sərhəddindəki müsəlman kəndlərini axtararaq silahları müsadirə edib ermənilərə paylayırlar. İrandakı rus konsulları vasitəsilə Urmiya və Səlməs ermənilərinə də Ermənistanın təsisi haqda vəd verilərək onlara da silah- sursat paylanır və sərhədə toplaşmaları təşviq olunur.Hərbi komandir Andranik, Baybutlu Arşak, Bitlisli Aram və əvvəllər əcazılıqla məşğul olan Ruben Mıkırtıçyana Qars, İqdir və digər sərhədyanı bölgələrdə təşkilat qurmaq tapşırığı verilir. Türk ordusunun hal və hərəkəti barədə davamlı

olaraq rus ordusunu xəbərdar etmək üçün müxtəlif şəhərlərdə casus mərkəzləri təşkil edilir. Hətta daha dəqiq məlumatlar almaq üçün Batumda rus, erməni və yunanlardan ibarət casus mərkəzinin icraiyyə komitəsi fəaliyyətə başlayır.

Erməni çətləri erməni kəndlərindəki ailələri Rusiyaya göndərərək əli silah tutanları özlərinə qoşulmağa məcbur edir, yol üzərindəki müsəlman kəndlərini yandıraraq əhalisini məhv etməyi də yaddan çıxarmırdı. Çox keçmədən komitəçilərin “gərgin əməyi” nəticəsində bir şox ərəziləri erməni qiyamları bürüdü. Bu isə həmin ərəzilərdən ermənilərin köçürülməsi ilə nəticələndi.

KƏRİMLİ İ.K.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

XVIII ƏSRİN 80-Cİ İLLƏRİNDƏ ÇAR RUSİYASININ CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİNDƏ ERMƏNİ AMİLİ

Kərim xan Zəndin ölümündən sonra İranda hakimiyyət uğrunda mübarizənin yenidən qızışması Rusiyanı “İranda qarışıqlığın yaranması ilə Xəzər dənizinin cənubunun ələ keçirilməsi üçün hərəkətə başlamaq” barədə I Pyotrun vəsiyyətini həyata keçirmək məqsədilə yaranmış vəziyyətdən istifadə etməyə tələsdirir. Bu planın gerçəkləşdirilməsi üçün xüsusi strateji məkan kimi Cənubi Qafqaz bəhs olunan dövrdə Rusiya üçün önəm daşımağa başlamışdı. Çar Rusiyası öz geostrateji planlarının həyata keçirilməsində regionda müttəfiqi kimi Qafqazın xristian əhalisini – pravoslav Gürcüstanı, daha sonra isə azsaylı, hər zaman güclü hamı vasitəsilə öz məkrli niyyətlərinin icrasına ümidli erməni icmalarını görürdü.

Ermənilər də Rusiyanın protektoratlığı altında erməni-gürcü dövlətini yaratmaq xəyalında idilər. Bu məqsədlə Rusiya hakimiyyət orqanları ilə danışıqların aparılması Eçmiədzin katolikosu tərəfindən hələ 1773-cü ildə özünün bu ölkədəki nümayəndəsi təyin etdiyi, Rusiyada yaşayan ermənilərin

arxiyepiskopu İosif Arqutinskiyə həvalə olunmuşdu. Qarşılıqlı birləşmiş erməni-gürcü dövlətinin yaradılması məqsədini qoymuş erməni xadimlərindən XVIII əsrin 70-90-cı illərində Mədrəsdəki erməni dərncəsinə başçılıq etmiş Şaamir Şaamiryan hətta bu xəyali dövlətin gerbi barədəki şəxsi layihəsini də gürcü çarına göndərmişdi. Bu, eyni zamanda Cənubi Qafqazda Osmanlı dövləti ilə sərhəddə xristian bufer dövləti yaratmaq niyyətində olan Rusiyanın da planlarına uyğun idi.

Ermənilər XVIII əsrin 80-ci illərin əvvəllərindən xüsusilə fəallaşmağa başlamışdılar. Həmin vaxtı xristian ruhanilərin imzası ilə Rusiya sarayına göndərilmiş məktubda onlar rus qoşunlarının tezliklə Qafqaza göndərilməsini xahiş edir, rus qüvvələrini beş il müddətində öz hesablarına saxlamağa söz verirdilər. 1782-ci ilin dekabrında Qarabağın xristian mülklərinin də iştirakı ilə Eçmiədzində keçirilmiş toplantının da əsas məqsədi rus qoşunlarını Qafqaza çağırmaq idi.

Qafqaza yürüşün hazırlanmasının ermənilərə xüsusi isti münasibəti və yaxınlığı ilə seçilən V.A.Suvorova həvalə olunmasını onlar sevinclə qarşılamışdılar. Suvorov hələ Peterburqda ikən Rusiya hakim dairələrinə yaxın ermənilərdən arxiyepiskop İosif Arqutinski Dolqorukov ilə erməni varlısı İvan Lazarev 1780-ci ilin yanvarında onunla üç dəfə, bir dəfə də Q.Potyomkinlə görüşmüşdülər. Bu görüşlər zamanı Potyomkin onlara bildirir ki, Cənubi Qafqazda erməni dövlətinin yaradılması kimi vacib iş üçün gərək əvvəlcə erməni patriarxı və hakimləri tərəfindən məsələ qaldırılsın və bundan sonra yardım üçün Rusiyaya müraciət olunmalıdır. Suvorov da öz növbəsində bildirir ki, rusların Cənubi Qafqazda erməni dövləti yaratmaq niyyəti var. Şimali Qafqazın Georgiyevsk şəhərindəki iqamətgahına gələn Q.A.Potyomkin P.S.Potyomkinə yazdığı məktubunda ilk növbədə II İrakli və ermənilərlə əlaqə yaratmağı tapşırırmışdı.

1796-cı ildə V.Zubovun Qafqaza yürüşçü zamanı Butkovun məlumatına görə Dərbənd qalasının alınmasında Müşkür mahalında məskunlaşmış 180 həyətdən ibarət olan

erməni xristian əhali ruslara qalaya gedən gizli yolları göstərmişdi.

Sisyanov da Gəncə xanlığının işğalında ermənilərin xidmətlərindən yararlanmışdı. Onun “sizlərdən kim güclü rus dövlətinin himayəsinə sığınarsa, şəxsiyyət və əmlakı bütün təhlükələrdən qorunacaqdır” barədəki müraciətilə əlaqədar 300-dək erməni öz xanlarına xəyanət edərək, rusların tərəfinə keçmişdi.

Lakin hadisələrin sonrakı gedişi göstərəcək ki, Qafqazda erməni dövlətinin yaradılması Rusiya tərəfini çox az maraqlandırır. Bu məsələnin gündəmdə olması onun maraqlarından asılı olaraq dəyişə bilərdi və xəyanətkar ermənilərin xidməti ona özünün geostrateji planlarının gerçəkləşdirilməsi üçün gərəkli idi.

HACIYEV O.Y.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

“ERMƏNİ SOYQIRIMI” - MİFDƏN REALLIĞA DOĞRU

Ermənilərin “soyqırım” iddiaları istər Türkiyə, istərsə də Azərbaycan üçün eyni dərəcədə təhlükəlidir. Uydurma “soyqırım”ın 100-cü ildönümü yaxınlaşdıqca bu məsələ daha da qabarıq şəkildə özünü göstərir. Belə bir sərəsəm iddianın dünya dövlətləri tərəfindən tanınması Türkiyənin beynəlxalq nüfuzuna böyük zərbə vurmaqla yanaşı, ermənilərin torpaq iddiaları və təzminat davasını rəsmiləşdirə bilər.

Tarixi faktlara müraciət etsək ermənilərin iddialarının heç bir əsasının olmadığına şahidi olarıq. Əsrlər boyu himayəsində yaşadığı dövlətlər içərisində yalnız Osmanlı dövləti onları bir millət kimi tanımış, ermənilərə ilk dəfə insan hüquqları və digər millətlər kimi yaşamaq haqqını vermişdir. Osmanlı dövründə ermənilər bir millət olaraq özlərinin yüksəliş dövrünü keçmiş, güzəştli imtiyazlar alaraq bir sıra yüksək vəzifələrə qədər gedib

çıxmışlar. Osmanlı dövlətinin zəiflədiyi dövrdə isə kənar qüvvələrin əlaltısına çevrilən ermənilər bundan öz məqsədləri üçün istifadə etməyə cəhd etmişlər. 1878-ci ildə Berlin konfransında “Erməni məsələsi”ni beynəlxalq problemə çevirən Avropa dövlətləri isə bundan Osmanlı dövlətini parçalamaq üçün yararlanmağa çalışırdılar. Məhz bu səbəbdən bir müddət sonra “erməni məsələsi” şişirdilərək “soyqırırma” çevrildi.

Ermənilərin iddialarına görə 1915-ci ildə guya 1,5 milyon erməni qətlə yetirilmiş, 1 milyondan çoxu qaçqına çevrilmiş, 200-300-minə qədəri isə İstanbulda və digər şəhərlərdə adını, dinini dəyişərək yaşamağa başlamışlar. Halbuki, Rusiya qaynaqlarına görə bu dövrdə Osmanlıda cəmi 1,4 milyon erməni yaşayırdı. Ermənilərin Türkiyə ərazisindən indiki Ermənistan ərazisinə köçürülməsi isə Rusiyanın təşəbbüsü ilə baş vermişdir.

Tarixi faktlar ermənilərin iddialarının əksini göstərir. Ermənilər türklərə qarşı etdiyi vəhşilikləri təşkilatlanmış formada həyata keçirmişlər. Məsələn, 1885-ci ildə İstanbulda “Armenakan” adlı inqilabçı-separatist təmayüllü erməni partiyası, 1887-ci ildə Cenevrədə “Qnçak”, 1890-cı ildə isə Tiflisdə “Daşnaksütun” partiyaları fəaliyyətə başladı. Hər üç erməni partiyasının nizamnamə və proqram sənədlərində ali məqsəd olaraq “Böyük Ermənistan” dövlətini qurmaq məsələsi qarşıya qoyulmuş, bu məqsədə çatmaq üçün isə bütün vasitələrdən, o cümlədən inqilab, silahlı üsyan və terror üsullarından istifadə etməyin mümkünlüyü qeyd olunmuşdu. Bu partiyaların təşkilatçılığı ilə ermənilərin türklərə qarşı vəhşiliklərini bəzi erməni tarixçilərinin özləri də etiraf edir. Erməni tarixçisi A.Lalayan yazır: “Daşnak nümayəndələri ətraflarına çoxlu könüllü dəstələr yığaraq müharibə gedən Türk ərazilərində qadın, uşaq, qoca və əlilləri amansızcasına doğrayıb tökürdülər. Daşnak dəstələrinin tutduqları türk kəndləri canlı insanlardan təmizlənilib, eybəcər hala salınmış qurbanları ilə birlikdə xarabalığa çevrilib”. (“İnqilabi Şərq” jurnalı, № 2-3, 1936. Moskva). A.Lalayan burada həmçinin azərbaycanlılara qarşı olan vəhşilikdən də yazır: “Ermənistanda daşnak hökuməti özünün 30 aylıq hakimiyyəti

dövründə (may 1918 - noyabr 1920) azərbaycanlı əhalinin 60 faizini qırıb”. Levon Panos Dabağyan isə “erməni soyqırımı”nı qəbul etməyərək “Türkiyə ermənilərinin tarixi” adlı kitabında yazır: “Birinci Dünya müharibəsi dövründə Türkiyədə yaşamış ermənilərə qarşı deportasiya həyata keçirilib və bunu hər kəs etiraf edir, amma Türkiyə tarixində ermənilərə qarşı soyqırımı deyilən bir şey qəti şəkildə olmayıb. Bunu heç bir halda soyqırımı adlandırmaq olmaz”.

Göründüyü kimi ermənilərin soyqırım iddialarının heç bir əsası yoxdur. Bu iddialarla ermənilər özlərini dünya ictimaiyyətinə “əzabkeş xalq” kimi tanıتماğa, Qarabağ probleminin həllində üstünlük əldə etməyə, Türkiyəyə qarşı ərazi iddialarına haqq qazandıрмаğa çalışırlar.

PAŞAYEV E.İ.

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu

FRANSA VƏ QONDARMA ERMƏNİ SOYQIRIMI

Fransa tərəfindən qondarma erməni soyqırımının tanınması hadisəsi son vaxtlar ən aktual məsələlərdən biri olmuşdur. Bütün türk dünyasını sarsıdan bu məsələnin ədalətli həlli üçün dərin elmi araşdırmaya və “erməni soyqırımı”nın qondarma olmasını, ermənilərin tarixi faktları saxtalaşdıraraq öz siyasi məqsədləri üçün “soyqırım”iddiasından istifadə etmələrini bütün dünyaya çatdırmağa ehtiyac var. Bu məqsədlə məqalədə konkret faktlara əsaslanmaqla qondarma erməni soyqırımının tanınmasına səbəb olan bir sıra amilləri üzə çıxartmağa çalışmışıq. Bəzi ölkələrin qondarma erməni “soyqırımı” iddiasına inanması, o cümlədən Avropada və beynəlxalq siyasi arenada güclü söz sahibinə malik ölkələrdən biri olan Fransa tərəfindən tanınması türk millətinə dəyən ən ağır zərbələrdən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Qeyd edək ki, tarixən daimi yaşayış yeri və doğma vətənləri olmayan ermənilər müxtəlif ölkələrə səpələnmişdilər.

Ermənilərin kompakt şəkildə məskunlaşdıqları ölkələrdən biri də Fransadır. Fransada ermənilərin məskunlaşması 1811-ci ildə bəzi ermənilərin kotolik məzhəbinə keçməsi ilə başlanılmışdır. Bu hadisə Qriqoriyan erməniləri ilə düşmənçiliyə gətirib çıxartmasına görə kotolik erməniləri vəziyyətdən çıxış yolunu Fransanın himayəsinə keçmə-sində görmüşdü Beləliklə, 1921-1946-cı illərdə Fransaya Suriyadan, Livandan, Türkiyədən, Yunanıstandan və Sovet ittifaqından ermənilərin kütləvi köçü baş vermişdir . 1946-cı il Suriya və Livanın Fransanın tabeliyindən çıxmasından sonra köçən ermənilərin sayı daha da artmışdır.

II Dünya müharibəsindən sonra Sovet İKP-nın baş katibi İ.Stalin ölkədə ermənilərin sayını artırmaq və onların vasitəçiliyi ilə Türkiyədən ərazi qoparmaq məqsədi ilə Fransadakı ermənilərin geri qayıtması üçün 1946-cı il oktyabrında qərar vermişdi. Amma geri qayıdan ermənilər burada sosial və siyasi şəraitə uyğunlaşa bilmədiklərinə görə yenidən Fransanı özlərinə ikinci dəfə sığınacaq ölkəsi seçmişdilər. Bu hadisə Sovet Ermənistanı ilə Fransadakı ermənilər arasında uzun müddətli bir siyasi və ideoloji rəqabətə yol açmışdı. Bu bölünmə prosesini Ermənistan SSR-də əhalinin əksəriyyətinin dəstəklədiyi Hnçaq və Ramqavar parti-yaları ilə Fransadakı ermənilərin üzv olduqları Daşnakstüyun partiyası arasındakı qütbləşmə də göstərməkdə idi. Amma Ermənistan SSR-dən Fransaya geri qayıdan ermənilər buraya 1915-ci ildə köçmüş ermənilərlə birlikdə daha geniş və çeşitli bir sosial qrup formalaşdır

1946-cı il hadisəsindən sonra nəinki Ermənistan SSR-dən, habelə digər ölkələrdən də ermənilərin Fransaya kütləvi axını başlamışdır. Bu proses fərqli vaxtlarda müxtəlif səbəblərin təsiri ilə indiyədək davam etmişdir. Belə ki, 1950-ci illərin əvvəllərində Fələstin və Şərqi

Avropadan, 1975-ci ildə Livandan, İrandan, 1980-ci il hərbi çevrilişindən sonra Türkiyədən, 1988-ci il zəlzələsindən sonra Ermənistandan Fransaya ermənilərin kütləvi köçü baş vermişdi . Fransada hazırda 450000-500000 nəfər erməni yaşayır . Fransaya köçüb gəlmiş ermənilərin bu ölkənin həyat tərzinə

uyğunlaşmasında bir o qədər dəçətinlik olma-mışdı. Lakin ermənilərin assimilyasiyaya uğraması və Ermənistanla əlaqələrinin getdikcə kə-silməsi, habelə erməni gəncləri tərəfindən “soyqırımın” unudulması hazırda erməni lobbisini qorxurdanən vacib məsələlərdən biridir. Beyrut, Şam və Əlcəzairdən köçmüş ermənilər istisna olmaqla Livan, İran, İstanbulsilli ermənilərin daha çox assimilyasiyaya uğramalarını görə bilirik. Hətta türk və kürd dillərində danışan Anadolu ermənilərini də onların sırasına daxil edə bilirik. Sadəcə Anadolu ermənilərin içərisindən Aruvil, İs le Mulniyo, Alfortvil adlı kasıb bölgələrdə yaşayanlar mühafizəkar xristian olmaqla qalmaqdadırlar, yəni onlar öz qondarma tarixi keçmişlərinə bağlıdırlar

Qeyd etdiyimiz kimi Fransaya köçən ermənilərin çox hissəsi əsası 1890-cı ildə Tiflisdə qurulmuş Daşnakstüyun partiyasının ətrafında sıx birləşmişdilər. Hazırda partiyanın mərkəzi Parisdə yerləşir. Yalnız Daşnakstüyun partiyası deyil, bir çox digər erməni partiyaları da Fransada geniş fəaliyyət göstərir. Erməni liberal burjuaziyasını təmsil edən Ramqavar, 1887-ci ildə əsası Cenevrədə qoyulmuş Hnçaq partiyası belələrindəndir. Hazırda bu partiyalar Fransanın nüfuzlu şəxslərini satın almaqla yaxud da öz yalanlarına inandırmaqla Fransanın daxili və xarici siyasətinə təsir edə bilmişlər və bundan öz məqsədləri üçün istifadə etməyi bacarmışlar. Qondarma erməni “soyqırımını”nın Fransa tərəfindən tanınması belə faktlardan biridir. Əvvəla, onu qeyd edək ki, türk-erməni siyasi qarşılıqlı Ermənistan prezidenti R.Koçaryanın hakimiyyəti dövründə milliyyətçi qüvvələrin hərəkətə keçməsiylə daha da fəallaşmışdı. Lakin ondan əvvəl hakimiyyətdə olmuş Levon Ter-Petrosyan fərqli siyasət yeridərək Türkiyə və İrana yaxınlaşmaqla qərbin dəstəyini qazanmağa çalışmış, buna görə də “soyqırım” iddiasından qaçmışdır. Bu da əksəriyyətinin Sosialist partiyasının üzvlərindən ibarət olan Fransa Məclisinin 29 səsle 1998-ci ilin mayın 29-da erməni “soyqırımını” tanınmasına gətirib çıxartmışdır . Amma Senat tərəfindən Məclisin qəbul etdiyi qanuna veto qoyulmuşdu.

Senat rəhbəri Rene Monori bunu qərarın leqallaşması üçün yetərli sayın olmamasıyla izah etmişdi. Səsvərmədə bu qədər az deputatın iştirak etməsi Məclis, habelə Senat üzvlərinin heç də hamısının qondarma erməni “soyqırımı”na inanmamalarını deməyə əsas vermir. Belə olan halda erməni lobbisi 1999-cu ilin martında qanunun yenidən Senatın gündəminə gətirməyə çalışsa da, məqsədinə nail ola bilməmişdi. Amma erməni lobbisinin israrı 8 noyabr 2000-ci ildə Senat tərəfindən qanunun qəbul edilməsinə səbəb olmuşdu. Bu hadisə erməni lobbisinin Fransanın daxili və xarici siyasətinə güclü təsirini aydın göstər-məkdədir. Nəhayət, Fransa Parlamenti 2001-ci il yanvarın 29-da “Fransa 1915-ci il erməni “soyqırımını” tanıyır” adı altında qanun qəbul etmişdi.

Türkiyə-Fransa münasibətlərini gərginləşdirən amillərdən biri də erməni lobbisinin təsiri ilə Parisdə 2003-cü ildə erməni bəstəkarı və din xadimi Komitasın 6 metrlik heykəlinin ucaldılması olmuşdu. Abidə üzərində “XX əsrin ilk soyqırımının qurbanı, 1.5 milyon erməninin xatirəsinə” sözləri yazılmışdır

Fransa tərəfindən tanınmış erməni “soyqırımı”nın qondarma olduğunu göstərən bir neçə tarixi faktanəzər salaq. Əvvəla, ermənilərin hər il 24 apreldə qeyd etdikləri “soyqırım” hadisəsi 1915-ci il aprelin 24-də Osmanlı hökuməti tərəfindən erməni komitəsinin 2345 nəfər üzvünün həbs edilməsi ilə bağlıdır . Ermənilərin məskunlaşdığı ərazilərdə hər an çaxnaşma törədəcəklərindən ehtiyat edən digər ölkələr kimi, Osmanlı dövləti də bir sıra tədbirlərə əl atmağa məcbur qalmışdı. Çünki Anadoluda məskunlaşmış ermənilər burada çaxnaşma törətməklə Rusiya tərəfindən Osmanlı torpaqlarının işğalı üçün şərait yaradırdılar. Məsələn 1914-cü il sentyabrında Vanda baş vermiş erməni qiyamları həmin ərazinin Rusiyanın əlinə keçməsinə səbəb olmuşdu. Hətta çar II Nikolay 1915-ci il iyunun 21-də buna görə ermənilərə təşəkkür məktubu yazmışdı. Van hadisələri nəticəsində 1,5 milyon türkün öldürül-düyünü ABŞ-da nəşr olunmuş Çaşnak qəzetinin 24 may 1915-ci il sayında fəxrli göstəril-mişdir . Bununla belə Rusiya hökuməti Türkiyədə baş

verən erməni qiyamlarına maddi dəstək göstərməklə köməyini əsirgəmirdi. 1915-ci il fevral ayında Tiflisdə keçirilmiş Beynəlxalq erməni Konfransında Daşnakstüyun partiyasının ermənilərin silahlanması üçün Rusiyadan 900 rubl maddi yardım alması faktı buna əyani sübutdur. Beləliklə, bəzi erməni tarixçiləri bu faktlar qarşısında aciz qalmış, köçürmə tədbirlərinin ermənilərdən qorunmaq məqsədiylə görüldüyünü inkar edə bilməmişdilər . Yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün bu hadisələr, 1915-ci il mayın 27-də Osmanlı dövlətinin ermənilərin təxribat xarakterli əməllərinin qarşısını almaq məqsədi ilə onların köçürülməsi haqqında qərarın verməsinə gətirib çıxartmışdı. Ərzurum, Van, Bitlisdən çıxarılan ermənilər İraqla sərhəd bölgələrinə, xüsusilə Mosulun Şimal ərazilərinə, Adana, Maraş bölgələrindən isə Suriyanın şimal hissələrinə köçürülmüşdür.

Anadoludan yeni ərazilərə köçürülmüş təxminən 400 min nəfər erməninin təhlükəsizliyi üçün Osmanlı dövləti tərəfindən bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Biz bunu İngiltərə Xarici İşlər Nazirliyinin arxivində saxlanılan 163/1331,381/4241,381/9157 sayılı sənədlərdə də aydın görə bilərik.

Erməni “soyqırımı”nın qondarma olmasını göstərən dəlillərdən biri də Malta məhkəmə-sinin qərarıdır. Belə ki, ”soyqırım” cinayətinə görə günahkar sayılan bəzi türk vətəndaşları barəsində heç bir dəlillərə rast gəlinmədiyinə görə məhkəmə onlara bəraət vermişdir. Bundan başqa BMT-nin 1948-ci ilin dekabrın 9-da “soyqırım” cinayəti haqqında qərarı erməni “soyqırımı” iddiasının hüquqi baxımından düzgün olmamasını göstərmişdir. Qərarın 2-ci maddəsinə görə kütləvi qırğınları o halda soyqırım saymaq olar ki, o həmin dövlətin qərarı ilə qəsdən törədilmiş olsun. Lakin Osmanlı dövləti tərəfindən ermənilərin kütləvi öldürülməsi barəsində heç bir qərara və tarixi hadisəyə rast gəlinməmişdir. Habelə Ermənistanın ilk baş naziri Kaçaznuninin Daşnakstüyun partiyasına təqdim etdiyi sənəddə də Türkiyə tərəfin-dən “soyqırım”ın törədilməsiylə bağlı dəlillərə rast gəlinməmişdir. Hətta Türkiyənin ermənilərə qarşı köçürülmə tədbirinin görülməsində Daşnakstüyn partiyasını səbəbkar

saymışdı. Bir də maraqlısı odur ki, BMT “soyqırım” cinayəti haqqında sənədi hazırlamadan öncə nəzər-dən keçirdiyi bir çox kütləvi qırğınlar sırasında ermənilərin iddia etdikləri qondarma “soyqırım” hadisəsinə yer ayırmamışdır . Ümumiyyətlə ermənilər “soyqırımı” hadisəsinə qondarma olmasını gizlətmək üçün məsələyə tarixi və hüquqi tərəfdən yanaşılmasının həmişə əleyhinə olmuşlar, yalnız siyasi müstəvidə daimi gündəmdə tutmağa çalışmışdılar.

ƏFƏNDİYEV A.S.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

I PYOTRUN CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİNDƏ ERMƏNİ AMİLİ BARƏDƏ

XVIII əsrin əvvəllərində Səfəvi imperiyası dərin iqtisadi-siyasi böhran keçirirdi. İmperiyanın xəzinəsi tamamilə boşalmış, ölkənin hər tərəfini üsyanlar bürümüşdü. Səfəvi dövlətini bu cür ağır vəziyyətdən istifadə edən ermənilər də silahlı dəstələr yaratmağa başladılar.

Erməni din xadimləri İsrail Ori və Minas Vartapet Fransaya, Almaniya, Avstriyaya gedib çıxmış, bu dövlətlərdən kömək ala bilməyəcəklərini görərək, 1701-ci ildə Rusiya imperatoru I Pyotrun qəbulunda oldular. “Müstəqil Ermənistan dövləti” yaratmaq fikrinə düşən ermənilər I Pyotra Cənubi Qafqaz haqqında xeyli məlumatlar çatdırdılar.

İsrail Ori boyar F.A.Qolovinə 1701-ci il iyulun 14-də verdiyi qeydlərdə Səfəvi dövlətində guya xristianlara zülm edildiyi barəsində yalan iddialar irəli sürərək, ermənilər yaşayan ərazilərdə çox az sayda müsəlman qoşununun olduğunu, rusların kiçik qüvvə ilə qalib gələ biləcəklərini bildirirdi.

Baş Şimal müharibəsinə qarışdığından I Pyotr Səfəvi imperiyasında baş verən proseslərə müdaxilə edə bilmirdi. Lakin yaranmış tarixi şəraitdən istifadə edərək Osmanlı imperiyasının

burada möhkəmlənə biləcəyindən narahat olaraq Rusiya Qafqazdan öz nəzərlərini çəkmirdi.

1701-ci il iyunun 30-da I Pyotr Orini qəbul etdi. İ.Orinin təklifləri qarşısına Xəzəryanı vilayətlərin ələ keçirilməsini məqsəd qoyan I Pyotrun ürəyindən oldu. Belə ki, Rusiya hökuməti hətta qoşunla bu əraziləri ələ keçirəcəyi halda, böyük qoşun hissələrini bu yerlərdə yerləşdirməyin mümkünsüz olacağını, sadə rus əhalisinin isə buraya – tanımadıqları ərazilərə köçürülüb yerləşdirilməsinin qeyri-real olacağını bilirdi. Regionu əldə qoruyub saxlaya bilmək üçün isə burada dayaq kimi istifadə edilə biləcək bir əhali kütləsi lazım idi. Bu baxımdan ermənilərin və gürcülərin rolu inkar olunmaz idi. Digər tərəfdən böyük dövlətlərin maraqlarının toqquşduğu bu regiona I Pyotr heç bir səbəb olmadan yürüş edə bilməzdi. Belə bir səbəb “Cənubi Qafqazda yaşayan xristian əhaliyə - “bədbəxt ermənilərə və gürcülərə” zalım müsəlmanlara qarşı mübarizədə kömək göstərmək” ideyası oldu. Xəzər dənizi uğrunda istər Rusiya-İran, istərsə də Rusiya-Türkiyə müharibəsi baş verəcəyi halda, ermənilərin rolunu başa düşərək I Pyotr onları “öz himayəsinə almağa” hazır olduğunu bildirdi.

Həmdə rusların bu ərazilərə yürüşləri zamanı ermənilərin hərbi xidmətləri ilə yanaşı başqa bir sıra yardımları da ola bilərdi. Belə ki, həmin xristianlar bu ərazidə yaşadıklarından ərazinin coğrafi mövqeyinə yaxşı bələd idilər. Bundan başqa xristian əhali, xüsusilə ermənilər rus qoşunlarını ərzaq və lazımı avadanlıqlarla təmin etmək öhdəliyini öz üzərlərinə götürmüşdülər.

I Pyotrun Xəzəryanı ərazilərə yürüşü hazırlaşdığını bilən ermənilər fəallaşaraq hücumla keçib ətraf yerləri dağıtdılar. Butkov bu haqda öz əsərində qeyd edir: “I Pyotrun Dərbəndə gəlişi ermənilərin istəklərinə nail olmaq ümidlərini daha da artırır və onlar 40 minlik gürcü çarı Vaxtanqın ordusu ilə birləşərək I Pyotru Kür çayının kənarında qarşılamaq fikrinə düşdülər. Lakin ermənilər və gürcülərin bu istəkləri I Pyotrun qəfil Dərbəndən Rusiyaya qayıtmağı ilə həyata keçmədi”.

Vaxtanq öz ordusu ilə Tiflisə qayıdır, erməni mülükləri isə Qarabağın dağlıq ərazilərində gizlənilir. Butkov yazır: “Ermənilər özlərini zavallı durumda göstərərək üçüncü dəfə I Pyotrın yanına gəlirlər və onları xilas etməsini, Xəzər dənizi sahili boyunca ermənilərə yaşayış üçün torpaq ayrılmasını xahiş edirlər. Ermənilər tərəfindən 4 nümayəndə göndərilir ki, onların arasında erməni keşişi Antoni və kovxa Çələbi də var idi. Monarx artıq ölüm yatağında olduğu halda 10 noyabr 1724-cü ildə erməni nümayəndələrini qəbul edir və bir neçə saat davamlı söhbət edəndən sonra onları geri göndərir”.

I Pyotr 1724-cü il noyabrın 10-da “Erməni xalqına ali fərman” imzalamaqla ermənilərin Xəzərsahili vilayətlərdə məskunlaşmasını hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirir. Butkov əsərində bildirir ki, “General mayor Matyuşkinə və briqadir Levaşova fərman göndərilir ki, bütün ermənilərin və digər xristianların rus ordusu tərəfindən tutulmuş Gilan və Mazandaran, Bakı və Dərbənd ərazilərində məskunlaşmasına şərait yaradılsın. Onlar hər cür qayğı ilə əhatə edilsin, təhlükəsizlikləri təmin olunsun. Tapşırığa əsasən ermənilər yalnız boş torpaqlarda deyil, ehtiyac yarandıqda müsəlmanlar oradan qovulmaqla onların yaşadığı yerlərdə də yerləşirilə bilirlər”.

Beləliklə, ermənilərin Şimali Azərbaycan ərazisinə köçü başladı. Lakin I Pyotrın vəfatı bu prosesi dayandırdı. Buna baxmayaraq müəyyən qədər erməni əhalisi bu torpaqlara köçüb məskunlaşdı və Rusiyanın himayəsinə keçdi. Bununla da I Pyotr azərbaycanlıların deportasiyasının başlanmasının əsasını qoymuş oldu.

HƏSƏNOV H., MƏHƏRƏMOV E.
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

YALANÇI “ÖZÜNÜ GENOSİDİ” ƏRƏFƏSİNDƏ ŞƏRQİ ANADOLUDA NƏ QƏDƏR ERMƏNİ YAŞAYIRDI?

Artıq bir əsrə yaxındır ki, erməni ideoloqları və siyasətbazları, habelə onların havadarları dünyaya car çəkirlər ki, hamının inandıрмаğa çalışırlar ki, guya ki, 1915-ci ilin yazında Osmanlı imperiyasının gənctürkcü hökuməti fağır, dinc ermənilərə qarşı əsl kütləvi qətliam-genosid həyata keçirmiş, nizami dövlət qöşunları və qeyri-nizami kürd hərbi birləşmələrinin əli ilə 1,5 milyon erməni qətlə yetirilmişdir. Qəribədir ki, başlıca məqsədi mümkün qədər çox haqq qoparmaq, əzəli Azərbaycan torpaqlarında qurduqları erməni dövlətini Anadolu torpaqları hesabına genişləndirmək olan bu genosid kampaniyasının başlanğıcında bu region kifayət qədər, bir necə dəfə az göstərilmiş, zaman keçdikcə isə bu rəqəm acı xəmirə vurulmuş haram xəmir kimi günü-gündən “qıvcqırıb” artırılaraq 1,5 milyon nəfərə çatdırılmışdır; bəzi qışqırıqçı ermənilər isə həttdə 2-3milyon nəfərdən dəm vurmaqdan da çəkinməmişlər.

Bəs görəsən müharibə başlayandan bir qədər sonra cəbhə boyu bölgələrdə Eçmiədzin kilsəsi daşnaklar və rusların fitfası ilə ərazisində yaşadıkları dövlətə qarşı qiyam qaldıraraq əli silah tutan kişilərinin orduda olan müsəlman kəndlərinə soxularaq uşaq, qoca və qadınlara divan tutan ermənilərin müharibə cəbhəsinə yaxın olan bölgələrdə sayı nə qədər idi?

Bu tarixi həqiqətin aşkara çıxarılmasında böyük rola malik ola biləcək faktın dəqiqləşdirilməsində başqa qaynaqlar yox, elə ermənilərin öz qaynaqlarına müraciət edək.

Rusiya Federasiyasının Sankt-Peterbruq şəhərində yerləşən Rusiya dövlət Tarix Arxivinin 919 fondunun 2-ci siyahısının 767-ci qovluğunda saxlanılan sənədlərin birində bu barədə mötəbər bir qaynaq vardır: “1905-ci ilin fevralında bərpa edilmiş Qafqaz canişinliyinə on il il rəhbərlik etmiş Vorontsov-Daşkovun adına olan fondada o zamankı Eçmiədzin V Kevork tərəfindən Qafqaz

canişininə göndərilmiş (v. 1-12) “Türkiyədə erməni məsələsi üzrə qeyd” adlanır. Burada Eçmiədzin katalikosluğu, Konstantinopol erməni patriarxlığının məlumatlarına əsasən ermənilərin 1915-ci ildə qiyam qaldırdıqları 6 Şərqi Anadolu vilayətlərində, habelə ermənilərin iddialarında olduqları Kilikiyada və imperiyanın digər bölgələrində erməni əhalisinin sayı haqqında maraqlı rəqəmlər vardır.

Beləliklə Konstantinopol patriarxlığının 1912-ci ilə aid 6 Şərqi Anadolu vilayətlərində ermənilərin sayı aşağıdakı qədər idi. Ərzrumda -21500, Vanda-185000, Bitlisdə-180000, Sivasada-165000, cəmi 1018000 nəfər”. Hətta digər xristianları- nestorianları və yunanları-165000 nəfəri əlavə etdikdə belə ümumi say-1183000 nəfəri keçmir. Hətta Kilikiya ilə birlikdə belə ermənilərin ümumi sayı 1,5milyon nəfərə çatmışdır.

Deməli cəbhə boyunca antiosmanlı qiyamlarının qaldırıldığı, osmanlı ordusunun cəbhədəki fəaliyyətinə qarşı təxribatların törədildiyi, elə səbəblər üzündən də Osmanlı hökuməti tərəfindən imperiyanın cəbhədən uzaq cənubi-şərq bölgələrinə köçürülmüş ermənilərin köçürülmələrinin həyata keçirildiyi 6 Şərqi Anadolu vilayətindəki ümumi sayı 1018000 nəfər idi. Hətta bir çox Qərb müəllifləri (məs. fransız müəllifi.İ.D.Malevil) belə o zaman mövcud olmuş əhalinin sayına habelə yeni sürgün yerinə gətirib çıxarılmış və ya müxtəlif yollarla Rusiya imperiyası ərazisinə gəlib çıxan ermənilərin sayını (bu isə ən azı 9000000 -1000000 nəfər idi). Nəzərə alaraq 1,5 milyonluq rəqəmi yalan həqiqətə uyğun olmadığını qeyd edir.

Deməli bu mötəbər sənədlər bir daha sübut edir ki, heç bir 1,5 milyon nəfərlik qırğından söhbət belə gedə bilməz. 1915-ci ilin yazında erməni katalikosunun , daşnakların və rusların fitfası ilə qiyam qaldırdıqları üçün osmanlı hökuməti yerli müsəlman əhalisinin təhlükəzizliyini təmin etmək döyüşən osmanlı ordusunun arxasında silshli erməni təxribatına yol verməmək üçün quyamçı əhalini imperiyanın cəbhələrdən uzaq bölgələrinə köçürülmüşdür. Köçürülmənin gedişində isə müxtəlif səbəblər üzündən çoxsaylı insan itkiləri baş vermişdir. Butrada genosiddən-planlaşdırılmış xüsusi dövlət siyasətindən danışmağa əsas yoxdur.

II BÖLMƏ

ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCANDA TÖRƏTDİKLƏRİ SOYQIRIMLAR

SƏLİMOV Ş.D.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANLILARA QARŞI ERMƏNİ SOYQIRIMININ QARŞISININ ALINMASINDA "DİFAİ" PARTİYASININ ROLU

Azərbaycanın Milli partiyası olan "DİFAİ" partiyasının əsası Əhməd bəy Ağayev tərəfindən qoyulmuşdur. Partiyaya məxsus Bəyannamədə deyilir: "Mütəşəkkil hərbi qüvvəyə malik, eyni zamanda, yəni silahlarla, hətta toplarla təchiz edilmiş Daşnak partiyası, bir tərəfdən silah gücünə bütün erməniləri, digər tərəfdən də Qafqaz hökumətini özünə tabe ədib ən ümdə məqsədlərinə nail olmağa çalışır. Onların əsas məqsədləri Qafqazda yaşayan bütün müsəlmanları qırdıqdan sonra onların torpaqlarını işğal etməkdir. Ermənilər məqsədlərinə nail olduqdan sonra fikirləri Qafqazda erməni xalqı üçün milli, müstəqil bir dövlət yaratmaqdır. Bizim Partiyamızın əsas məqsədi Qafqazda yaşayan bütün xalqlar arasında səmimi qardaşlıq və birlik yaratmaqdır.

Şuşada və bütün Qarabağda, Naxçıvan və İrəvanda daşnak silahlı dəstələrinin hücumu nəticəsində azərbaycanlı əhalinin çox hissəsi ziyan çəkmişdi. Bəzi Azərbaycan kəndlərində: Karxana, Soldaş və Mehirlidə əhali tamamilə qılıncdan keçirilmişdi, Malıbəyli və Xankəndi kəndlərində isə qan tökülməsinin qarşısını almalı olan rus kazaklarının gözləri qarşısında bütün azərbaycanlı qadın və uşaqlar doğranmışdı. Əhməd bəy Ağayev Şuşaya gəlib, nüfuzlu şəhərlilərin iştirakı ilə yığıncaq keçirdi və onun təşəbbüsü

ilə Qafqaz ümummüsəlman müdafiə komitəsi -"Difai" partiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul edildi.

Azərbaycanın əksər qəzalarında geniş fəaliyyət göstərən və əhali arasında kifayət qədər məşhurlaşan "Difai" partiyası üzvlərinin ümumi sayı 1000 nəfərə çatırdı. "Difai" 1917 ilədək üzvlərinin sayına, eləcə də kütlə arasında nüfuzuna görə, əslində, ən böyük milli partiya idi. Partiyanın sosial bazasını cəmiyyətin orta təbəqələri, eləcə də ruhanilər təşkil edirdi. Partiyanın möhüründə tiyəsi yuxarı yönələn iki çarpaz qılınc və aypara təsvir olunmuşdu.

"Difai"-nin ən fəal və nüfuzlu komitələrindən biri Gəncə (Yelizavetpol) komitəsi idi. Komitəyə Yelizavetpol kişi gimnaziyasının hüquq müəllimi axund Məhəmməd Pişnamazzadə sədrlik edirdi. "Difai" partiyasının ən çoxsaylı və fəal şöbəsi Şuşada yerləşirdi. Bu şöbə 1907 ilin ortalarından "Qarabağ birlik məclisi" adlandırıldı. Məclisin təsir dairəsinə Azərbaycanın Zəngəzur, Qaryagin, Cavanşir qəzaları daxil idi. Doktor Kərim bəy Mehmandarovun rəhbərlik edirdi. Ağdam komitəsinə Zülfüqar bəy Haqverdiyev rəhbərlik edirdi. Bərdə komitəsinin rəhbəri Məşədi Mehdi Hacı Şərif, eyni zamanda, daşnak təcavüzünə qarşı yaradılmış silahlı drujinaya başçılıq edirdi. Bərdə, Tərtər, Cəbrayıl, Qaryagin komitələrinə 15 nəfərdən 30 nəfərə qədər üzv daxil idi.

"Difai" partiyası proqramının əsas müddəaları Ə. Ağayev tərəfindən nəşr edilən "İrşad" qəzetində işıq üzü görmüş layihədə öz əksini tapmışdı. Partiya əsas məqsədini öz xalqını son zamanlar meydana çıxmış erməni-müsəlman toqquşmalarından, sosial-siyasi və mədəni gerilikdən xilas etməkdə görürdü. Partiya erməni terrorçularına qarşı silahlı mübarizəni öz məqsədlərinin həyata keçirilməsi metodlarından biri kimi elan etməyə məcbur olmuşdu. Proqramda deyilirdi ki, "erməni bombalarının qorxusu altında iş görən hökumət adamlarının qanunsuz əməllərinə qarşı Difai bomba və qılınc ilə çıxacaq". Bununla yanaşı, proqramda bildirilirdi ki, "Difai" hər hansı bir xalqın hüquqlarına təcavüz edən təşkilat deyil. 1907 ildə "Qarabağ birlik məclisi"-nin də 52

bənddən ibarət proqramı çap olundu. Bu proqram "Difai"nin birinci proqramının daha geniş variantı sayıla bilər. Proqramda müsəlmanların məzhəblərə ayrılması qətiyyətlə pislənilir, bu hallara yol verənlərin cəmiyyətdən uzaqlaşdırılmalı olduğu göstərilirdi. Müsəlman icmasından heç kim Məclisin icazəsi olmadan hökumət idarələrinə səlahiyyətli nümayəndə seçilə bilməzdi.

"Difai"çilərin təbliğat fəaliyyəti cəmiyyət həyatının bütün sahələrini əhatə edirdi. Ən ucqar kəndlərdə belə nümayəndələrinin olmasından və onların əhalini mütləqiyyətin siyasəti ilə tanış etdiklərindən, sadəcə xalqın məktəbə inanmağa başladığından, bir sözlə, son bir-iki il ərzində yerli əhalidə, xüsusilə Qarabağda ictimai işlərə marağın artmasından bəhs olunur.

Partiya maarifi və əhalinin mənafeyinin müdafiəsini məqsədə çatmaq üçün zəruri şərt sayırdı və bu, partiyanın möhüründə də əks olunmuşdu. Möhürün üzərində altıguşəli ulduzla aypara, çarpazlaşmış iki qılınc təsvir edilmiş və "Difai"- "Mübariz milli firqəsi" sözləri həkk olunmuşdu. Partiyanın sosial dayağını əsasən cəmiyyətin orta təbəqələri-tacirlər, ziyalılar, kəndlilər, şagirdlər və onları təmsil edən şəxslər təşkil edirdi. "Difai"nin şöbələri əhali içərisində geniş şöhrətə malik idi. Çar məmurları öz ali rəislərinin nəzərinə çatdırırdılar ki, bu partiyanın mövcud olduğu müddətdə yerli əhalinin ictimai işlərə marağı xeyli artmışdır, indi əhali onun komitələrinə hökumət idarələrindən çox müraciət edir. "Qarabağ birlik məclisi"nin fəaliyyəti bütün Qarabağı - Yelizavetpol quberniyasının Cavanşir-Qaryagin və Şuşa qəzalarını əhatə edirdi. Məclisin təşkilatçıları tacirlər, ziyalılar, varlı və kasıb kəndlilərdən ibarət idi. Məclisin baş komitəsi Şuşada yerləşirdi. Onun sədri Kərim bəy Mehmandarov idi. "Difai" partiyasının 1000 nəfərlik üzvündən 400-ü Qarabağ Birlik Məclisinin payına düşürdü. Məclisin 1907-ci ilin oktyabr ayında qəbul olunmuş proqramında həm siyasi tələblər, həm də əxlaqi normalar əks olunmuşdu. Bu proqram müsəlmanları birliyə, milli özünüdərkə inkişaf etdirməyə

çağırır, millətlər arasındakı münasibətləri müəyyənləşdirir, milli düşmənçiliyi qızıışdırmağa görə məsuliyyət məsələsini qaldırır, rüsvətxorluğa, hakimiyyətdən sui-istifadəyə, böhtana və s. görə cərimələr nəzərdə tuturdu. "Qarabağ birlik məclisi" qanunçuluq və hüquqi qaydaların cəmiyyətin həyatına daxil edilməsi sahəsində ilk kövrək addımlar atırdı.

Eldar Əzizovun tədqiqatlarına əsasən demək olar ki, Qarabağ Birlik Məclisi ermənilərin Azərbaycanda törətdikləri soyqırımlara və Çar rusiyasının yeritdiyi məkirli siyasətinə qarşı mübarizədə mühüm rol oynamışdır.

Bütövlükdə "Qarabağ Birlik Məclisi" nə və Şuşa komitəsinə doktor Əbdülkərim bəy Mehmandarov (1854- 1929) başçılıq edirdi. Mehmandarov 1872-1877-ci illərdə Peterburq Tibbi-Cərrahiyyə akademiyasında oxumuş, akademiyanı bitirərək həkim ixtisası almışdır. 1877-1878-ci illərin Rus-Türk müharibəsində orduda sanitar dəstənin heyətində xidmət etmişdir. Əla xidmətinə görə 1878-ci ildə üçüncü dərəcəli Müqəddəs Anna Ordeni almış, bir qədər sonra isə III Aleksandr adına gümüş xatirə medalı ilə təltif edilmişdir. 1881-ci ilin Mehmandarov tibb doktoru dərəcəsi almaq üçün şifahi və praktiki imtahanı uğurla vermiş, Tibbi Cərrahiyyə Akademiyasının konfransı ona bu barədə şəhadətnamə vermişdir. Demək olar ki, K.Mehmandarov ali tibbi təhsil və doktorluq alimlik dərəcəsi almış ilk azərbaycanlı olmuşdur. 1883-cü ildə hərbi xidməti başa vurandan sonra Mehmandarovun həkimlik fəaliyyəti bütünlüklə Qarabağda səhiyyə işinə həsr edilmişdir. XIX əsrin 90-cı illərində Şuşa qəzasında kənd və qəza həkimi vəzifələrində işləmişdir. 1897-ci ildə həkimlik fəaliyyətinin iyirmi illiyi münasibətilə Mehmandarov ikinci dərəcəli Müqəddəs Anna ordeninə layiq görülmüşdür. O, XX əsrin əvvəlində Qarabağı bürümüş vəba xəstəliyinin yayılmasına qarşı mübarizədə fəal iştirak etmişdir. Mehmandarov bir həkim kimi özünün birbaşa vəzifələri ilə yanaşı, Qarabağda həyata keçirilən müxtəlif mədəni-maarifçilik tədbirlərində də fəal iştirak edirdi. O, Şuşa Xeyriyyə Cəmiyyətinə başçılıq edirdi, sonralar isə Şuşadakı "Nəşri-maarif" maarifçilik

cəmiyyətinin rəhbərlərindən biri olmuşdur. 1912-ci ildə onun səyləri nəticəsində Şuşada ilk rus-azərbaycanlı qadın məktəbi açılmışdır. Mehmandarov dördüncü dərəcəli Müqəddəs Vladimir ordeni ilə təltif edilmişdir. Birinci Dünya müharibəsi illərində sanitar kadrlar hazırlanması ilə məşğul olmuşdur.

“Qarabağ Birlik Məclisi”nin “Şuşa müsəlmanlarının bacarıqlı, çevik, hiyləgər və zehni cəhətdən daha çox inkişaf etmişləri” sırasından seçilmiş təbliğatçıları əhali arasında fəal iş aparırdı. “Difai” agentləri yeri gəldikcə kəndlərin əhalisinə diqqətlə nəzər salır, onların arasında daha çox inkişaf etmiş və həssas, əsasən gənc adamları seçir, sonra bu adamlarla uzun müddət təkbətək söhbət edir və xüsusi and içdirərək partiya üzvlüyünə qəbul edirdilər. Partiyanın yeni üzvlərinə tapşırırdı ki, yaşadıqları yerl ərdə ehtiyatla və ardıcıl təbliğat aparsınlar, kəndlərin əhalisini müşahidə etsinlər. “Qarabağ Birlik Məclisi”nin fəaliyyətinin genişlənməsi nəticəsində hökumət müəssisələri uğurla boykot edilmiş, kəndlərdəki vəzifəli şəxslər (kəndxudalar) partiyanın nüfuzuna tabe edilmiş, partiyanın xüsusi döyüş drujinaları yaradılmışdı.

1908-ci ilə qədər “Difai”nin fəaliyyəti o qədər geniş miqyas almışdı ki, Azərbaycan qəzalarında çar hakimiyyəti orqanlarının mövcudluğuna təhlükə yaranmışdı. Partiya üzvlərinə qarşı repressiyalar başlanmışdı. Qafqaz canişini özünün 4 mart 1908-ci il tarixli fərmanı ilə “Difai” partiyasının ləğv edilməsi barədə tapşırıq vermişdi. 1 Yelizavetpol general-qubernatoru Q.Kovalyov cavab məktubunda yazmışdı ki, cari ilin mart ayında bu partiya tamamilə ləğv ediləcəkdir. Buna görə də qubernator “Difai” partiyasının mövcudluğuna birdəfəlik xitam vermək məqsədilə başda mərkəzi komitənin sədri Əhməd bəy Ağayev olmaqla Mərkəzi Komitənin heyətini Zaqafqaziya diyarı hüdudlarından çıxarmaq üçün” icazə istəyirdi. Repressiyalara məruz qalan əsasən Ə.Ağayev oldu. Onun qəzetləri bağlanmış, özünü təqib etməyə başlamışdılar. Moskvadakı artistlər klubunda Ə.Ağayevin həbs edilməsi ilə nəticələnə biləcək növbəti təhrikçi

insidentdən sonra o, Türkiyəyə mühacirət etmişdi. O gedəndən sonra partiyanın fəaliyyətində ciddi tənəzzül yarandı.

“Qarabağ Birlik Məclisi”nin üzvləri kütləvi həbslərə məruz qaldı. 1908-ci il martın 23-24-də Q.Münşiyev, A.Əzimov, Məşədi Ş.Hacıyev, Z.Haqqverdiyev, X.Quliyev, K.Kazımbəyov, M.D. Muxtarov və başqaları tutularaq, Şuşa həbsxanasına salındı. Onlar hamısı Həştərxan quberniyasına sürgün olunmağa məhkum edildi.

RZAQULİYEV S.D.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

XOCALI FACİƏSİ İNSANLIĞA QARŞI TÖRƏDİLMİŞ CİNAYƏTDİR

Soyqırımı (genosid) - ayrı-ayrı əhali qruplarının irqi, milli, yaxud dini mənsubiyyətinə görə məhv edilməsi, bəşəriyyətə qarşı ən ağır cinayətlərdən biridir. Tarixdən məlumdur ki, İkinci dünya müharibəsində hitlerçilər işğal etdikləri ölkələrdə əhaliyə qarşı kütləvi miqyasda soyqırımı cinayətləri törətmişlər: Xatın, yəhudi soyqırımları, Yaponiyada Xirosima və Naqasaki faciəsi. Müsəlman dövlətlərindən İraqda, Əfqanıstanda, Pakistanda, Çeçenistanda və s. baş verən hadisələr göstərir ki, faşizm hələ də bəşəriyyətin ən böyük təhlükəsi olmaqdadır. Xocalı faciəsi buna canlı misaldır. Xocalıda minlərlə əliyalın, dinc azərbaycanlının qətlə icra olundu. Xəstələrə, ağsaqqal və ağbırçəklərə, körpə uşaqlara, qadınlara aman verilmədi. Azərbaycan xalqına qarşı amansız şəkildə soyqırım həyata keçirildi. Bu soyqırım siyasəti əvvəlcədən düşünülmüş, ciddi planlaşdırılmış və dəqiq yerinə yetirilmişdi. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə xüsusi qəddarlıqla törədilmiş Xocalı faciəsi iki yüz ilə yaxın müddətdə erməni şovinist-millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı, ən qanlı səhifəsidir. Xocalı qətlə Ermənistanın Dağlıq Qarabağı işğal etmək məqsədilə apardığı

işğalçılıq müharibəsinin gedişində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımını cinayətlərinin miqyasca ən dəhşətlisidir. Tarixi abidələri ilə fərqlənən, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən qədim mədəniyyətə, strateji önəmə malik Xocalı rayonu erməni separatizminin, şovinizminin qurbanı olmuşdur. Erməni təcavüzkarlarının Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri növbəti genosid - Xocalı soyqırımını 613 nəfərin, o cümlədən 106 qadının, 63 azyaşlı uşağın, 70 qocanın həyatına son qoydu. 487 nəfər şikəst oldu, 1275 dinc sakin əsir götürüldü, 150 nəfər itkin düşdü. Bu soyqırımını aktı nəticəsində bəzi ailələr bütünlüklə məhv edildi, mülki əhali görünməmiş qəddarlıqla qətlə yetirildi, əsir götürülənlərə amansız işgəncələr verildi. Bu əməllərin qabaqcadan düşünülmüş qaydada, milli əlamətinə görə insanların tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyətilə törədilməsi beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqa əsasən məhz soyqırımını olduğunu sübut edir.

Azərbaycan xalqı və onun dövləti Xocalı faciəsini heç vaxt unutmur və unutmayacaqdır. Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri Heydər Əliyev 1 mart 1994-cü ildə bu haqda xüsusi Fərman vermişdir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə 26 fevral «Xocalı soyqırımını və milli matəm günü» elan olunmuş, bu barədə bütün beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilmişdir. 25 fevral 1997-ci ildə «Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında» ulu öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən Fərman verilmişdir. Xocalı faciəsinin Azərbaycan xalqının qan yaddaşı olduğunu dəfələrlə bəyan etmiş ulu öndər hadisələrə beynəlxalq aləmdə əsl siyasi qiymət verilməsinin zəruriliyini vurğulamış, bu məsələnin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün çox şey göstərmişdir. Beynəlxalq təşkilatlar, dünya dövlətlərinin parlamentləri Ermənistan Respublikasının Azərbaycan torpaqlarında törətdiyi hərbi cinayətə - Xocalı soyqırımına, əsl soyqırımını hadisəsi kimi beynəlxalq siyasi-hüquqi qiymət verməlidirlər. Haqq ədalətin bərqərar olacağına, Azərbaycan xalqının haqq işinin qələbə

çalacağına inanan insanların birliyi, əqidə bütövlüyü sarsılmazdır. Atalar demişkən, nahaq qan yerdə qalmaz.

ALİYEV H., İSMİYEV R.
Sumqayıt Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMINDA ERMƏNİ VƏHŞİLİKLƏRİ

XIX əsrdən başlayaraq ermənilər Qafqazda işğalçılıq niyyətlərini həyata keçirmək və tarixi torpaqlarımız hesabına “Böyük Ermənistan” xülyasını reallaşdırmaq üçün ardıcıl olaraq istər hərbi, istərsə də ideoloji vasitələrdən istifadə etmiş XX əsr boyu Azərbaycan xalqına qarşı dəhşətli soyqırım cinayətləri törətmişlər. Erməni millətçiliyi yarandığı vaxtdan digər xalqlara qarşı amansız qəddarlığı ilə seçilib. İmperialist siyasət yürüdən havadarlarının şirnikləndirilməsi ilə “Böyük Ermənistan” xülyasına düşən başqa xalqların torpaqları hesabına dövlət yaratmaq iddiasında olan ermənilər son iki əsr ərzində azərbaycanlılara və digər xalqlara qarşı bəşəriyyətə, insanlığa yaraşmayan qanlı əməllər törədiblər. Bütün ətraf xalqlar erməni şovinizminin, terrorizminin qurbanı olsa da dünya ictimaiyyəti əsl həqiqətləri, əslində nəyin baş verdiyini etiraf etməkdən çox uzaq olub. Təssüflər olsun ki, indi də beynəlxalq aləm ən yaxşı halda ikili standartlardan çıxış edir.

Azərbaycan torpaqlarında böyük Ermənistan dövləti yaratmaq istəyən erməni millətçiləri 1918-ci ildə bütün ölkə hüdudlarında keçirdikləri cinayətkar əməlləri sırasında öz miqyasına görə qətlə yetirilmiş insanların sayına və vurduğu maddi və mənəvi ziyanın ölçüsünə görə Şamaxı qırğınları ayrıca yer tutur. O dövrdə Şamaxıda 27752 nəfər əhali yaşayırdı. Onlardan 21127 nəfəri müsəlman, 4534 erməni, 1737 rus, 214 dağlılar, 136-ı isə yəhudilər idilər. 1918-ci ilin əvvəllərindən Bakıda və Şamaxıda baş verən hadisələrin xronologiyası hər iki

şəhərin və qəzanın azərbaycanlı əhalisinə və Azərbaycan milli qüvvələrinə dair vahid plan və ssenarinin bolşevik daşnak qüvvələri tərəfindən məhz Bakıda hazırlandığı və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirildiyini söyləməyə əsas verir. Tarixi mənbələrdən və şahid ifadələrindən müəyyən edilmişdir ki, 1918-ci il soyqırımını zamanı Şamaxı qəzasının 90%-ni, rayonun 40-dan artıq kəndi faciə qurbanı olmuşdur.

31 mart soyqırımının statistikasını bu bəşəri cinayətin dəhşətləri haqqında kifayət qədər aydın mənzərə yaradır. Belə ki, hadisələr zamanı Bakı, Şamaxı, Muğan, Quba və Lənkəranda 50 mindən çox azərbaycanlı xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmiş, 10 minlərlə insan öz əzəli torpaqlarından qovulmuşdur. Təkcə Bakıda erməni terrorçuları tərəfindən öldürülənlərin sayı 30 minə çatmışdır. Şamaxıda 58, Qubada 122, Qarabağın dağlıq hissəsində 150, Zəngəzurda 115, İrəvan quberniyasında 211, Qars əyalətində 92 kəndi tamamilə yerlə yeksan edilmişdir. Bütün bu cinayətlərə beynəlxalq ictimaiyyətin laqeyd münasibəti erməni millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı növbəti soyqırımını və deportasiyasını aktlarının törədilməsinə stimül verən əsas amillərdən biri olmuşdur. 1917-22-ci illər ərzində təkcə İrəvan quberniyasının azərbaycanlı əhalisinin sayının 375 mindən 70 minə qədər azalması, 1948-ci ildə 100 min nəfərdən çox Azərbaycanlının Ermənistandan deportasiya edilməsi dünyanın bütöv bir xalqa qarşı həyata keçirilən zorakılıq siyasətinə biganəliyin nəticəsidir. Odur ki, nə beynəlxalq ictimaiyyət, nə də Azərbaycan dövləti sovet dönəmində bu hadisəyə və bu hadisələrin tarixi siyasi, hüquqi və mənəvi qiymətini verə bilməmişdir. Yalnız ümummillə lider Heydər Əliyevin 1997-ci il dekabrın 18-i və 1998-ci il martın 26-da imzaladığı iki mühüm fərman “1948-53-cü illərdə Ermənistan ərazisindən tarixi-etnik torpaqlarımızdan deportasiya haqqında və Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında” fərmanları tariximizin iki yüzilliyini əhatə edən qaranlıq keçmişinə işıq salan iki rəsmi sənədi oldu. Ulu öndərin imzaladığı 31 mart Azərbaycanlıların soyqırımını günü elan edən 26 mart tarixli fərmanı milli yaddaşımızı dirçəldən

tarixi həqiqətlərin üzə çıxmasına və öz yerini tutmasına, tarixin yenidən və ağ ləkəsiz yazılmasına təkan verən müstəsna siyasi, hüquqi və mənəvi sənəd sayıla bilər.

İSAYEV Ə.İ.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ŞAMAXI SOYQIRIMI VƏ ONUN TARİXİ KÖKLƏRİ

Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində, o cümlədən Şamaxıda ermənilərin törətdiyi vəhşiliklərin arxasında Rusiyanın işğalçı, imperiya siyasətinin dayandığını tarixi faktlar sübut edir.

Rus qoşunlarının 1803-cü ilin martında Cəfər-Balakənə hücumu, 1804-cü ilin 3 yanvarında Gəncənin işğalı ilə Çar Rusiyasının işğalçı siyasətiyindən genişlənməyə başladı. Çar Rusiyası 27 dekabr 1805-ci il tarixlimüqavilə ilə Şamaxı xanlığını özündən asılı vəziyyətə saldı. Müqaviləyə görə Şamaxı xanlığı ildə 8000 çervon Rusiya xəzinəsinə bac verməli idi. 1804-1813-cü illər birinci, 1826-1828-ci illər ikinci Rus-İran müharibələrindən sonra Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğal, ermənilərin bu ərazilərə köçürülməsi ilə sonrakı faciələrin əsası qoyuldu.

Şamaxıda müxtəlif dövrlərdə, konkret olaraq 1191-ci, 1667-ci, 1856-cı, 1859-cu, 1861-ci, 1872-ci və 1902-ci illərdə baş vermiş zəlzələlər xeyli insan itkisinə və dağıntıya səbəb olmuşdu. 1902-ci ildə baş verən güclü zəlzələ nəticəsində 2000 nəfər ölmüş, 16 min nəfər evsiz-əşiksiz qalmış, 4000 ev, 6 məscid uçmuş və bazar yanıbmışdı. Çar hökumətinin yerli müsəlman əhaliyə düşmən münasibəti bu dövrdə də özünü büruzə vermişdi. Zəlzələdən sağ çıxmış 16 min şamaxılıya cəmi üç həkim, bir tibb bacısı yardım göstərirdi. Hökumətdən heç bir kömək görməyən şamaxılılar özləri xilas etmə işlərinə başlamış və həttə zəlzələdən 9 gün sonra xarabalıqlar altından 12 yaşlı şamaxılı Ümmi Müslüm qızını çıxararaq xilas etmişlər.

Çar xəfiyyə idarəsinin təhriki ilə 1905-1906-cı illərdə Bakıda (6-9fevral 1905) və digər bölgələrdə ermənilər tərəfindən müsəlman qırğınları törədilsə də, bu zaman Şamaxıda ciddi qarşılıqlı qeydə alınmamışdı. Lakin buna baxmayaraq Şamaxıda olan ermənilər Tiflis, Qazax, Gəncə, Şuşa və Cəbrayıl da müsəlmanları qıran cinayətkarlara hər cür maddi köməklik göstərmişlər.

Çar Rusiyasının Azərbaycanda yeritdiyi “parçala-hökmranlıq et” siyasəti ermənilərlə müsəlmanlar arasında nifaq salmaqla yanaşı, müsəlmanlar arasında da düşmənçiliyi qızışdırmaqdan ibarət idi. Bunun üçün Tiflisdə 1847-ci il dekabr ayının 13-də şiə məktəbi, 1849-cu il yanvarın 15-də isə sünnü məktəbi açılmışdır. Xalq arasında “Əli” şkolası, “Ömər” şkolası adlanan bu məktəblər Şəbəkəsi tezliklə daha da genişləndirilərək Şamaxı, Quba, Şəki və başqa şəhərlərdə də təşkil olunmuşdur.

Çarizmin azərbaycanlılara inamsızlıq göstərərək onları orduya çağırılmaması da müstəmləkə siyasətinin tərkib hissəsi idi ki, bu da azərbaycanlıların silahdan istifadə edə bilməməsinə, təşkil olunan milli qırğınlar zamanı onların tamamilə müdafiəsiz qalmasına səbəb olurdu. Bununla bağlı

Məhz rus çarizminin və sovet Rusiyasının yeritdiyi imperiya siyasətinin, millətlər və dinlər arasında nifaq salmaq, onları bir-birinə qırdırmaq siyasətinin nəticəsi olaraq 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı növbəti dəhşətli cinayətlər törədilmişdir.

1918-ci ilin yanvar-mart aylarında erməni millətçi partiyaları müsəlman əhaliyə qarşı düşmənçiliyi artırmaq üçün müxtəlif təxribat və şantaj kampaniyasını gücləndirirdilər. S. Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Soveti isə sovet orqanlarında ermənilərə yüksək vəzifələr verməklə onlara yaxındakı köməklik göstərirdi.

1918-ci ilin aprelində təşkil olunmuş Bakı Kommunasının başçısı S. Şaumyan nəinki Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını təyin etmək hüququnu, hətta “Azərbaycan” sözünü belə qəbul

etmirdi. Əmiryanın redaktoru olduğu “Bakinski raboçi” qəzeti bu sözü məsxərəyə qoymaqdan belə çəkinmirdi.

Qafqaz cəbhəsinin ləğv edilməsindən sonra öz evlərinə geri qayıdan rüşərbi hissələrinin əsgərləri öz silah və sursatlarını çox ucuz qiymətə ermənilərə satırdılar. Bu zaman Rusiyada aclıq və səfalət hökm sürdüyündən hərbiçilərin əksəriyyəti Rusiyaya qayıtmaqdan Bakıda qalmağa üstünlük verirdilər. Martsoyqırımına bir həftə qalmış erməni millətçi partiyası olan “Daşnaksütyun” Bakıda hakimiyyəti ələ keçirməyin zəruri olduğunu elan etmişdi. Belə vəziyyətdə müsəlman əhali Bakı, Gəncə və Lənkəranda özünü müdafiə dəstələri yaratmağa başlasalar da bu işlər çox ləng aparılırdı.

Rusiya imperiyasının dağılmasından sonra erməni siyasətçilərinin ingilislərə təbliğat aparması müsəlmanlar arasında ingilislərə münasibətindəyişməsinə səbəb olmuşdu. Onlar Cənubi Qafqaz Seyminə müraciət edərək İngiltərə hökuməti ilə danışıqları dayandırmağı tələb etmiş və ingilis hərbi hissələrinin Qafqaza gəlməsinin əleyhinə olduqlarını bildirmişlər.

Kapitan Noel Azərbaycanda ingilislərə münasibətin pisləşməsi ilə əlaqədar 1918-ci ilin 22 yanvarında yazırdı: “Mən 6 həftə əvvəl burada olanda Azərbaycan icmasının rəhbərləri özlərini bizlə əsil dost kimi aparırdılar. İndi, mən Bakıya qayıtdıqdan sonra onların münasibətlərinin dəyişərək şübhəli və pisgizlədilən düşmənçiliklə əvəz olunduğunu aşkara çıxardım. Bu aşağıdakılarla izah oluna bilər:

1. Bizim erməni maraqlarına üstünlük verməyimizlə bağlı yayılmış ümumi rəylə.

2. Faktlar sübut edir ki, ermənilər bu rəyi gücləndirir və sərbəst şəkildə onunla alver edirlər.

3. Erməni milli alayının yaradılmasının prioritet hesab edilməsi. Mən belə hesab edirəm ki, bu “biz erməniləri müdafiə edir, müsəlmanlara etibətmirik” kimi rus baş qərargahının baxışları ilə üst-üstə düşür. Mənim fikrimcə bu siyasət səhvdir və çox güman ki, fəlakətə aparacaq.

Öz məqsədlərinə çatmaq üçün daim hiyləgər siyasət yeridən daşnaklar 1918-ci ilin mart-aprelində Antanta qüvvələri uzaqda olduğuna görə özistəklərinə bolşeviklərin əli ilə çatmağa üstünlük verdilər.

AĞAYEV T.D.

Sumqayıt Dövlət universiteti

BAKI ŞƏHƏRİNDƏ TÖRƏDİLMİŞ MART SOYQIRIMI UNUDULMAMALIDIR

Məlum olduğu kimi tarixi dövrlər boyu ermənilər Azərbaycan ərazilərinə göz dikərək onları zəbt etməyə çalışmış, kütləvi surətdə bizim tarixi torpaqlarımızda məskunlaşmağa başlamışdır. Bunun üçün onlar bütün iyrənc üsullardan istifadə etmişlər. Öz havadarları olan çar Rusiyasının köməkliliyi ilə azərbaycanlıları qədim torpaqlarından, ata-baba yurdlarından qovmuşdur. Vaxtaşarı ermənilər xalqımıza qarşı qırğınlar, talanlar, yanğınlar, terror və digər zorakılıq aktları həyata keçirmişlər. Onlar dinc azərbaycanlı əhalini - qadınları, uşaqları, qocaları yalnız milli mənsubiyyətlərinə görə vəhşicəsinə qətlə yetirmişdir. Xalqımızın milli mədəniyyət abidələrini, məscidləri dağıtmış və yandırmışlar.

1918-ci ildə Bakıda və Azərbaycanın digər bölgələrində ermənilərin qətdarlıqla törətdikləri vəhşiliklər xalqın qan yaddaşında silinməmiş, əbədi olaraq iz buraxmışdır. Belə ki, 1918-ci ilin mart ayının son üç günündə təkcə Bakıda 12 mindən çox dinc əhalini erməni faşistləri xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Bu haqda müstəqil tədqiqatçı Kulqe yazır: «Ermənilər müsəlman əhalisini işgəncələrlə öldürür, şəmşirlərlə parçalayır, süngü ilə dəlik-deşik edir, körpə uşaqları süngüyə keçirir, cəsədlərin burun, qulaq və başlarını kəsir, evlərə od vurub, sakinlər qarışıq yandırır, qadınları soyundurur və saçlarını bir-birinə bağlayaraq tufəngin qundağı ilə ölüncəyə

qədər döyürdülər». Kulqe ermənilər tərəfindən üzü divara çevrilərək itlərə gəmirtilən azərbaycanlıların şəkillərini də çəkmişdir.

Mart soyqırımını zamanı erməni faşistləri Bakıda dinc əhaliyə qarşı amansızlıq etdikləri kimi, mədəniyyət abidələrini və tarixi abidələri də vəhşicəsinə dağıdır, məscidləri yandırır, memarlıq incisi sayılan binaları yerlə-yeksan edirdilər. Mart qırğını haqqında aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu azğın faşistlər bir çox qədim binaları, o cümlədən Cümə məscidini, İsmailiyyə binasını top atəsinə tutaraq dağıtmışlar. 1918-ci ildə Bakının dağıdılmasını əks etdirən tarixi foto şəkillər də tarixçilərin yazdıqlarını əyani şəkildə təsdiqləyir.

1918-ci ilin mart ayında Bakı şəhərində və Azərbaycanın digər bölgələrində daşnak-bolşevik birləşmələrinin türk müsəlman əhalisinə qarşı törətdikləri vəhşiliklər istər hüquqi baxımdan, istərsə də siyasi cəhətdən soyqırım kimi qiymətləndirilməlidir.

1998-ci ildən etibarən respublikamızda 31 mart hər il Azərbaycanlıların soyqırımını günü kimi dövlət səviyyəsində qeyd edilir, çünki türklərə qarşı eməni düşmənçiliyini unutmağa haqqımız yoxdur.

HÜSEYNZADƏ R.L.

Azərbaycan Müəlmələr İnstitutu

NAXÇIVANDA ERMƏNİ MƏZALİMİ (Atamın xatirələrindən)

Azərbaycanın, türk dünyasının, Naxçıvanın tarixinə yazılmış və 80 ildən artıq Naxçıvanda yaşayıb, boya-başa çatmış 1903-cü il doğumlu, 1930-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq bölümündən məzun olmuş, respublikanın Əməkdar Müəllimi, dosent, Azərbaycanda elm, maarif və pedaqoji fəaliyyət sahəsində göstərdiyi xidmətlərinə görə yüksək dövlət mükafatına layiq görülmüş “İstiqlal” ordenli və Türkiyə-

Azərbaycan dostluq əlaqələrinin möhkəmlənməsində şanlı türk ordusunun, Şərq cəbhə komandiri general Kazım Qarabəkir Paşanın qəhrəmanlıq şücaətlərinin təbliği sahəsində xidmətlərinə görə Türkiyənin “Türk Kara Küvvətləri Komutanlığı” ordeni ilə təltif olunmuş və nəhayət 106 il ömür sürmüş, kitablar, memuarlar, xatirələr yazmış, Lətif Hüseynzadənin yaddaşından, xatirindən silinməyən izlərdən biri 1918-1920-ci illərdə ermənilərin Naxçıvanda törətdikləri qanlı cinayətlər və şanlı türk ordusunun Naxçıvanı erməni soyqırımından xilas etməsidir. 1918-ci ildə Azərbaycanda müstəqil demokratik bir cümhuriyyət yaradıldı. Lakin Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi olan Naxçıvan coğrafi cəhətdən Azərbaycanla əlaqə yarada bilmədiyindən, təcrid edilmiş bir vəziyyətdə qalmış oldu. Bu zaman Naxçıvanı idarə etmək üçün 1918-ci ilin ortalarında Cəfərqulu xan Kəngərlinin başçılığı ilə Naxçıvan vətənpərvər qüvvələrini, müəllim və ziyalılarını, nüfuzlu şəxslərini birləşdirən ”Türk Müsəlman Milli Komitəsi” yaradıldı. Lakin türk torpaqları üzərində “Böyük Ermənistan” yaratmaq xəyali ilə yaşayan ermənilərin mənfur niyyətləri duyulmaqda idi. Bu zaman ölkəni və xalqı xain düşmənlərdən müdafiə üçün səfərbərlik elan edildi və gənclərdən ibarət Naxçıvanda bir ordu yaradıldı. Yüksək hərbi təhsil almış Cəfərqulu Xan Kəngərlinin oğlu Kalbalı Xan Kəngərli bu orduya baş komandan təyin edildi. Müsəlmanlara qarşı kin, ədavət bəsləyən ermənilər “Müsəlman Milli Komitəsi” nə tabe olmadılar və özləri “erməni milli komitəsi” yaratdılar. Bu erməni komitəsi öz imkanlarından istifadə edərək Ermənistandan hərbi ləvazimat və sairə yardımçı qüvvələr almağa başladılar. İrəvandan gizli yollarla daşnaq könüllüləri erməni kəndlərinə gəlməyə başladılar. Kəndlərdə başladığıları qanlı faciələri ermənilər şəhərdə də törətməyə başladılar. Naxçıvan əhalisi onlara qarşı ciddi müqavimət göstərdi. Ermənilər ağ bayraq qaldıraraq barış istədiklərini bildirdilər. Beləliklə, onların xahişinə görə atəş kəsilib barış bərpa edildi. Sonra məlum oldu ki, ermənilərin ağ bayraq qaldırmaları, barış sazişi istəmələri bir hiylə imiş. Mart ayının 15-16-sı idi. Səhər tezdən ermənilər “Böyük bağ”

istiqlamətindən atəşə başladılar. Hamı qorxu və həyəcan içində səhərini açdı. Düşmən güclü silahlanmışdı. Ermənilərin gec-tez belə bir hərəkət edəcəkləri gözlənilməz deyildi. Camaatımız atəşə atəşlə cavab verirdilər. Bu atışma fasilələrlə üç gün davam etdi. Naxçıvan ordusu ermənilərin hücumlarına cavab verirdi. Lakin hər gün Ermənistandan axın-axın silahlanmış daşnaq quldur dəstələri Naxçıvan ermənilərinə yardıma gəlirdilər. Şəhərdə şiddətli döyüşlər davam edirdi. Ermənilərin şəhəri işğal etmək təhlükəsi də get-gedə artmaqda idi. Atəşin dayandırılması üçün müsəlmanlar erməni milli komitəsinə müraciət etmişdi. Ermənilər müsəlmanlarda olan 12 topun ermənilərə verilməsini barışıq üçün əsas şərt qoymuşdular. Müsəlman Milli Komitəsi ermənilərin bu tələbini rədd etdi. Ermənilər top atəşilə şəhərin qədim abidələrini dağıdır, məhəllələrə hücum edib, evləri yandırır, dinc əhalini qırırdı. Naxçıvan ordusu da hərəkətsiz durmamışdı. Topçularımızdan biri top atəşilə erməni kilsəsinin bir hissəsini vurub dağıtdı. Şəhər sakini Hacı Mehdi kənkənləri toplayıb erməni zabitlərinin toplaşdığı və hərbi sursatlarla dolu olan erməni Canpoladovun evinin altına lağım atdırıb oranı özünün hazırladığı bomba ilə partlatdı və xeyli erməni əsgəri məhv oldu. Bu hadisələr erməniləri bərk qorxuya saldı və onlar yenə də ağ bayraq qaldırıb barış istədilər. Müsəlmanlar ermənilərin barışıq xahişini yenə də qəbul edib atəşi kəsdi. Müsəlmanların bütün sülhpərvər niyyətlərinə baxmayaraq Naxçıvanda yaşayan ermənilər İrəvandan gəlmiş ermənilərlə birləşərək yenidən müharibə planlarını hazırlayırdılar. Müharibə başlanmış olarsa Naxçıvanın vəziyyətinin çox ağır olacağını nəzərə alan Müsəlman Milli Komitəsi Türkiyə hökumətindən yardım istədi. Kazım Qarabəkir paşa türk ordusunun, tez bir zamanda Naxçıvanın yardımına gələcəyini nümayəndə heyətinə bildirməklə bərabər, Naxçıvan milli komitəsinə bir məktub da yazmışdı:

Naxçıvan milli komitəsi sədri canablarına!

Erməni alçaqlardan gördüyünüz, zülm vəhşilikləri bəyan edən məktubunuzu aldım. Ələm və kədərinizdən pək mütəəssir

oldum. Lakin ermənilərə qarşı mövcüdiyyət göstərib əlinizə silah alaraq vuruşduğunuzdan pək məmnun oldum. Allah, Məhəmməd deyib artıq Bayazidə qədər gəldik. Bundan sonra ermənilərin peşini buraxmayıb təqib edəcəyik. Bu dənələrin aləmi - islama yaptıkları fənalıqların intiqamını alacayıq. Nətəkim almaqdayıq. Sizə düşən vəzifə, daha bir müddət səbr və bu alçaqlara qarşı müqavimət göstərməkdir. Ümid edirəm ki, buna da müvəffəq olacaqsınız. Orduye - humayun sizin uğurunuzda çalışmaqdan bir an fəruğ olmayacaqdır. İnşaallah cümlənizi ən qərib sevindirəcəyiz. Göndərdiyiniz zəvat-ikram ilə görüşdüm hər haliniz məlum olmuşdur. Ancaq yuxarıda qeyd etdiyim vəch üzrə daha bir müddət səbr-səbat lazimdir.

Baqi cümlənizə, tamam Naxçıvan əhlinə səlamlar ehda edirəm.

Kazım Qarabəkir, 14 nisan 1918 sənə”.

Atam Lətif Hüseynzadə öz xatirələrində belə deyir: “1918-ci il mart ayının əvvəllərində Naxçıvan camaatı əziz Novruz bayramını şən keçirmək həvəsi ilə hazırlaşdıqları bir zamanda ermənilər şəhərin Şahab, Əlixanlı, Zaviyə məhəllələrini top atəşinə tutdular. Yaşadığımız Sarvanlar məhəlləsini və bu məhəlləyə yaxın Gomayi, Dizə, Xoşulu məhəllələrinə od vurub yandırdılar... Əgər türk ordusu, Kazım Qarabəkir Paşanın ordusu Naxçıvana köməyə gəlməsəydi bu vilayətdə bir nəfər türk-müsəlman qalmayacaqdı. Bütün bunlar mənim gözlərimin qarşısında olmuşdur”

MƏMMƏDLİ B.İ

Sumqayıt Dövlət Universiteti

GERÇƏK TARİXİMİZİN FACİƏLİ SƏHİFƏLƏRİ

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq ermənilər Azərbaycan xalqına qarşı davamlı olaraq düşmənçilik mövqeyində dayanmış, soyqırım, deportasiya siyasəti həyata keçirmiş və ərazi iddiaları irəli sürmüşlər.

Ermənilərin təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımların tarixi 1905-ci ildən başlayır. 1905-1906-cı illərdə baş vermiş erməni-azərbaycanlı toqquşması milli qırğın siyasətinin ilkin mərhələsini təşkil edir.

1918-ci ilin mart ayında Azərbaycan xalq cümhuriyyəti ərəfəsində ermənilər daha mütəşəkkil qaydada milli qırğın siyasətinin ikinci mərhələsini həyata keçirərək soyqırım kimi dəhşətli bir cinayət törətdilər.

Azərbaycan milli istiqlalının yaxınlaşmasından qorxuya düşən anti-milli ünsürlər daha da azğınlaşaraq ciddi-cəhdlə bunun qarşısını almağa çalışırdılar.

1918-ci ilin mart ayının 30-dan Bakıda başlanan azərbaycanlıların soyqırımını getdikcə genişlənərək Şirvan, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan və başqa bölgələri də əhatə etdi. Bolşeviklər partiyasının təmsilçisi N.Nərimanov faciə günlərində Moskvaya, Stalinə yazdığı məxvi arayışda mart qırğınlarının coğrafiyasının genişlənməsindən narahat olduğunu və baş vermiş vəhşiliyə görə Bakı Sovetinin cavab verməli olduğunu qeyd etmişdi. N.Nərimanov mart faciəsini vəhşiləşmiş daşnaqların dəhşətli azğınlığı kimi xarakterizə edirdi. Bakı Sovetinin başçısı, Qafqazın fəvqəladə komissarı erməni əsilli Şaumyan baş vermiş hadisələri ört-basdır edərək, azərbaycanlılara qarşı törədilmiş bu qırğınlara siyasi don geyindirərək onu inqilabın-əksinqilab üzərində qələbəsi sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizə kimi saxta bəyanatlar vermişdir.

Azərbaycan milli hərəkatının liderlərindən olan M.Rəsulzadə göstərirdi ki, mart qırğını ermənilər tərəfindən törədilən milli bir qətl, bir qətliaamdır.

Mart-aprel hadisələri nəticəsində bolşeviklər Bakıda hakimiyyəti ələ keçirdilər. Lakin mart qırğınları Azərbaycanda milli hərəkatın genişlənməsinə səbəb oldu. Hadisələri düzgün qiymətləndirən tarixçi C. Zeynalıoğlu göstərirdi ki, mart qırğınlarını yalnız faciə kimi deyil, həm də milli istiqlal uğrunda mübarizə kimi başa düşülməlidir.

Həqiqətən də xalqımıza qarşı törədilən soyqırım cinayəti milli istiqlalı daha da yaxınlaşdırdı. Daşnaq-bolşevik birliyinin yaratdığı sovet hökuməti cəmi 3 ay yaşadı və süqut etdi, mart hadisələrindən 2 ay sonra isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandı.

Beləliklə, ermənilərin mart-aprel qırğınları kütləvi xarakter almış, dinc, günahsız azərbaycanlıların məhvinə yönəlmişdi.

Ermənilərin qırğın törətmək siyasəti əvvəlcədən düşünülmüş və məqsədli şəkildə həyata keçirilmişdi.

Azərbaycanlılar fiziki işgəncə ilə öldürülürdü.

Qocalar, qadınlar, uşaqlar amansızlıqla qətlə yetirilirdilər.

Bütün bunlar soyqırımın əsas əlamətləri olmaqla müsəlman-türk əhalisinə qarşı soyqırım cinayətini sübut edir.

İBADOV R.H.

Lənkəran Dövlət Universiteti

LƏNKƏRANDA SOYQIRIM HADİSƏSİ

Ölkəmizin müxtəlif bölgələrində olduğu kimi, Lənkəranda da soyqırım faciəsinin həyata keçirilməsi təsadüfi olmamışdır. Lənkəranda müəyyən hərbi birləşmələrin yerləşməsi, mövcud hakimiyyətə qarşı nmüqavimət göstərə biləcək qaçaq hərəkətinin olması və istiqamətdə həmin dəstələrin əhali tərəfindən dəstəklənməsi, nəhayət qəzanın strateji mərkəz kimi əhəmiyyət kəsb etməsi və sair ermənipərəst daşnak-bolşevik hakimiyyətini özünə cəlb edə bilmişdir. Burada silah gücü ilə kütləvi qırğınlar törətməklə ictimai-siyasi sabitliyi qorumaqla yanaşı, öz hakimiyyətlərini qurmağa çalışan qüvvələr hər hansı vəhşiliklərə əl atmağa hazır idilər. Belə şəraitdə Lənkəranda yerləşən hərbi hissədə Hacı Zeynəlabdin Tağıyevin oğlunu silahla ehtiyatsız davranması nəticəsində həlak olması və onun cənazəsinin hərbi gəmidə Bakıya gətirilməsi mövcud hakimiyyət qüvvələrini narahat etdiyindən 48 nəfərin tərksilah olması əmrinin verilməsi

mart soyqırımının həyata keçirilməsinə artıq xəbərdarlıq kimi qəbul etmək olardı. Digər tərəfdən güya Lənkəranda olan rusların (malakanların) qətlə yetiriləcəyi təbliğatının aparılması və burada soyqırımın həyata keçirilməsinin reallaşmasına imkan yaradırdı. Bunun üçün ilk növbədə əhalini vahiməyə salmaq, dəniz sahili boyu yaşayış məntəqələrinin Xəzər-dəniz donanmasının gəmisi “Aleksandr Jandar” və Avetisov teploxodundan top atəşinə tutulması taktikası həyata keçirilməyə başlandı. Bundan sonra Lənkəranda desant silahlı birləşmələrinin çıxardılması və onların bu regionda hərbi terrorçuluq məqsədlərinin həyata keçirilməsi üçün mərkəzin-qərargahın seçilməsi təsadüfi olmamışdır. Məhz başda Şıvkunov olmaqla Lənkəranda Mir Əhməd xanın evində qərargahın yaradılması, quldur Çapayev, Somsonov və s. bu qərargaha cəlb edilməsi artıq bölgədə soyqırımının növbəti mərhələsinin həyata keçirilməsi üçün hərbi hazırlığın görülməsindən xəbər verirdi. Lənkəranda Mayak adlanan yerdə ilk növbədə çoxsaylı adam öldürülməsi və şəhərə yaxın olan Sütəmurdov kəndində qaçaq dəstələri ilə təsadüfən rastlaşan Şıvkunovun əsgərləri ilə qarşılaşması, onlardan iki nəfərin öldürülməsi və birinin isə canını qurtarıb aradan çıxması xəbərinin yayılması vəziyyəti daha da ağırlaşdırmış oldu. Bunu bəhanə edərək Sütəmurdovun dinc əhalisinə açıq divan tutuldu, 20 nəfər qətlə yetirildi. Kütləvi qırğının qarşısını almaq məqsədilə danışığa göndərilən 13 ağsaqqalın əlləri bağlanılaraq boyunları dərhal vuruldu. Qırğının növbəti qurbanı Lənkəranın kəndləri oldu. Belə ki, Gərmətük kəndində 70, Mamusta kəndində 30, Kərgəlan kəndində 70 kişi çay qırağında, Girdəni kəndində tək-cə Ləkər körpüsü döyüşündə 20 nəfər öldürülmüş, yüzlərlə evlər yandırılmışdır. Veravul kəndinin Yuxarıbaş və Qarağac məhəllələrində 20 ev yandırılmış, 17 nəfər bu faciənin qurbanı olmuşlar. Lənkəranın Şıxəkəran kəndində adamlar komaya salınaraq diri-diri yandırılmışdır. Ümumiyyətlə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım faciəsi zamanı cənub bölgəsində 2 min adam qətlə yetirilib, yüzlərlə ev isə yandırılmışdır.

Beləliklə azərbaycanlılara qarşı erməni genosidinin nəticələrini ardıcılıqla tədqiq olunması tarixşünaslığımızda olduqca əhəmiyyətli bir tədqiqat əsərlərinin yaradılması erməni vandalizminin əsil mahiyyətini dünya xalqlarına və dövlətlərinə aydın şəkildə izah etmək, göstərmək və bunun bəşəriyyətə qarşı cinayət olduğunu sübut etmək hər birimizin vətəndaşlıq borcudur.

YƏHYAYEVA A.Y.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

MART SOYQIRIMININ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA TƏSİRİ

Mart soyqırımı və ya mart hadisələri 1918-ci il ilin 30 mart və 3 aprel tarixləri arasında Bakı şəhərində və Bakı quberniyasının müxtəlif bölgələrində, eləcə də Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Salyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər ərazilərdə Bakı Soveti və daşnak erməni silahlı dəstələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğındır. Rəsmi mənbələrə əsasən soyqırımın nəticəsində 12 minə yaxın azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, on minlərlə insan itkin düşmüşdür. Bu hadisələr zamanı Şamaxıda Cümə məscidi daxil olmaqla əksər mədəniyyət abidələri yandırılmış və uçurulmuşdur. Cavanşir qəzasının 28 kəndi, Cəbrayıl qəzasının 17 kəndi tamamilə yandırılmış, əhalisi məhv edilmişdir. Erməni silahlı dəstələri Zəngəzur qəzasında 115 azərbaycanlı kəndini məhv etmiş, 10068 azərbaycanlı öldürülmüşdür.

Bu soyqırım ölkənin iqtisadiyyatına da mənfi təsir etmişdi. Həmin dövrdə Azərbaycanda hər hansı sosial-iqtisadi dəyişiklik Rusiyanın mənafeələrinə cavab verməli idi. Bakı və Bakı quberniyasında baş verən bu qarışıqlıqlardan istifadə edərək Bakı komissarları əsas sahələrin milliləşdirilməsi adı altında

dekretləşdirmə fəaliyyətinə başladılar. “Bankların milliləşdirilməsi haqqında dekret” ilk dekretlərdən biri sayılsa da, əslində heç bir milliləşdirmə həyata keçirilməmişdi. Yalnız bankların bolşeviklər tərəfindən rekvizisiya edilməsindən söhbət gedirdi. Bankların pul vəsaitləri Moskvaya aparılmışdı. Azərbaycanın “Neft sənayesinin milliləşdirilməsi haqqında” 1918-ci il 2 aprel tarixli dekretin Azərbaycan iqtisadiyyatına vurduğu ziyanı da xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu dekretin qəbul edilməsinin əsas səbəbi vətəndaş müharibəsi və iqtisadi blokada şəraitində Sovet Rusiyasının neftə xüsusi ehtiyacının olması idi və buna görə də Bakını hər vasitə ilə öz əlində saxlamağa çalışırdı. Bu dekretə əsasən 408 neft istehsalı müəssisəsi milliləşdirmə adı ilə zəbt edildi. Bakı neft sənayeçiləri və beynəlxalq maliyyə inhisarları bu dekretin həyata keçirilməsinə inadla müqavimət göstərsələr də, onların etiraz “RSFSR hökumətinin daxili işlərinə qarışmaq” kimi səciyyələndirilərək rədd edildi. “Xəzər ticarət donanmasının milliləşdirilməsi haqqında” dekret də neft sənayesinin milliləşdirilməsi siyasətinin tərkib hissəsi idi. Gəmi sahiblərinin etirazlarına baxmayaraq bu tədbir də zorakılıqla həyata keçirilməyə başlandı. Bütövlükdə 1918-ci ilin aprel-iyun aylarında Bakıdan Sovet Rusiyasına 1,3 milyon tona yaxın neft və neft məhsulları daşındı.

Tarixi təcrübə göstərir ki, zəngin təbii sərvətlərə malik olan dövlətlər daim təcavüzlərə məruz qalmışlar. Bu təcrübə Azərbaycana da aiddir. Əsrlər boyu Azərbaycan haqsızlıqlara sinə gələrək yenə öz dinamik inkişafındadır və bu gün Azərbaycan dünya arenasında həm iqtisadi, həm də siyasi baxımdan öz sözünü demək iqtidarındadır.

ƏLİYEV E.H.

Azərbaycan Texniki Universiteti

31 MART - AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI GÜNÜ

1998-ci ildən 31 mart Azərbaycan Respublikasında dövlət səviyyəsində Azərbaycanlıların soyqırımı günü kimi qeyd edilir. Bu soyqırım Azərbaycan xalqı və dövlətçiliyinin tarixində baş vermiş faciəli hadisələrə milli yaddaşın təzahürüdür. Azərbaycanlıların kütləvi surətdə qırğını, repressiyalara məruz qalması, doğma yurdlarından sürgün edilməsi və didərgin salınması XX əsr tarixinin ən faciəli və dəhşətli səhifələrindəndir.

"Böyük Ermənistan" yaratmaq xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə geniş miqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycanı və indiki Ermənistan ərazisindəki Azərbaycan kəndlərini əhatə etdi. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə yeksan edildi, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Bu hadisələrin təşkilatçıları məsələnin mahiyyətinin açılmasına, ona düzgün hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə maneçilik törədərək azərbaycanlıların mənfi obrazını yaratmış, özlərinin qəsbkar torpaq iddialarını pərdələmişlər. 1918-ci ilin mart ayından etibarən əks-inqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı Kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur plan həyata keçirilməyə başlandı. Həmin günlərdə ermənilərin törətdikləri cinayətlər Azərbaycan xalqının yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur. Minlərlə dinc azərbaycanlı əhali yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmişdir. Ermənilər evlərə od vurmuş, insanları diri-diri yandırmışlar. Milli memarlıq incilərini, məktəbləri, xəstəxanaları, məscid və digər abidələri dağıtmış, Bakının böyük bir hissəsini xarabalığa çevirmişlər.

Azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və

Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqlarla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli-mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra 1918-ci ilin mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin təhqiqi məqsədilə Fövqəladə İstintaq Komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Komissiya mart soyqırımını, ilkin mərhələdə Şamaxıdakı vəhşilikləri, İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri araşdırdı.

Dünya ictimaiyyətinə bu həqiqətləri çatdırmaq üçün Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində xüsusi qurum yaradıldı. 1919-cu və 1920-ci ilin mart ayının 31-i iki dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummillə matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Əslində bu, azərbaycanlılara qarşı yürüdülmən soyqırımını və bir əsrdən artıq davam edən torpaqlarımızın işğalı proseslərinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi idi. Lakin, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu işin başa çatmasına imkan vermədi. Zaqafqaziyanın sovetləşməsindən öz çirkin məqsədləri üçün istifadə edən ermənilər 1920-ci ildə Zəngəzuru və Azərbaycanın bir sıra digər torpaqlarını Ermənistan SSR-in ərazisi elan etdilər. Sonrakı dövrdə bu ərazilərdəki azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətini daha da genişləndirmək məqsədilə yeni vasitələrə əl atdılar. Bunun üçün onlar SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947- ci il "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" xüsusi qərarına və bunun əsasında, 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail oldular.

TAĞIYEVA Z.
Azərbaycan Texniki Universiteti

31 MART- XALQIMIZIN TARİXİNƏ QARA HƏRFLƏRLƏ YAZILMIŞ GÜNDÜR

Tarixdə çox döyüşlər, müharibələr olmuşdur. Bu müharibələrin törədilməsi-nin başlıca səbəbləri əsasən hər hansı bir dövlətin başqa bir dövlətə torpaq iddiası, var-dövlət hərisliyi, dünya ağalığı xülyası və s. olub. Bu müharibələrdən ən dəhşətliyi isə hər hansı bir millətin, xalqın kökünü kəsmək, Yer üzündən sil-mək məqsədini güdən müharibələrdir. Ən pisi də odur ki, soyqırımları törədənin özü ustalıqla maskalanır, öz əməlini, vəhşiliyini ört-basdır edir.

Bakıda qırğın törədilməsinə hələ 1918-ci ilin yanvarında cəhd edilmişdi. Müsəlman korpusunun komandiri general Talışinskiyin həbsi şəhərin türk-müsəlman əhalisində ciddi qəzəb doğurmuşdu. Bundan istifadə edən ermənilər isə silahlı toqquşmaya cəhd göstərdilər. Lakin Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Nəriman Nərimanov və başqalarının səyi nəticəsində onların yanvar ayında qırğın törətmək planı baş tutmadı. Lakin onlar bu məkrli niyyətlərini mart ayında həyata keçirə bildilər. Stepan Şaumyan Bakı Sovetinin iclasında bildirmişdi ki, bu təşkilat Zaqafqaziyada vətəndaş müharibəsinin başlıca istehkamına çevrilməlidir. Toqquşmanın başlanması üçün bəhanə isə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin oğlu Məhəmmədin cənazəsinin "Evelina" gəmisində Lənkərandan Bakıya gətirilməsini təşkil edən 48 hərbcinin gəlişi oldu. Ermənilər şaiyə yaydılar ki, bu zabitlər Muğandakı malakan kəndlərini dağıtmaq barədə göstəriş alıblar. Bunu bəhanə gətirən Şaumyan gəmidəki zabitlərin tərkisilah olunması üçün göstəriş verdi. Buna etiraz edən yerli əhali isə küçələrə çıxıb zabitlərin tərkisilah olunmasına etirazını bildirdi. Beləliklə, dinc əhaliyə qarşı soyqırım başladı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaradılmış

istintaq komissiyasının hesabatında bu hadisələr zamanı ölənlərin sayının 20 mindən çox olduğu bildirilir.

Erməni quldurları Şamaxı qəzasında 58 kəndi, 7 minədək adamı (1653 qadını, 965 uşağı, 618 kişini), Quba qəzasında 122 kəndi yandırmış, on minə yaxın dinc əhalini vəhşicəsinə qətlə yetirmişlər. Bir neçə il əvvəl Quba yaxınlığında tapılmış və alimlərimiz tərəfindən araşdırılmış insan sümükləri, kəllələri bunu bir daha sübut edir. Andronikin rəhbərliyi altında erməni dəstələri Naxçıvanda 11, Ordubadda 9, Culfada 3 kəndi viran qoymuş, 20 minə yaxın dinc əhali qətlə yetirilmişdir. Cəbrayılda, Qarabağda, Zəngəzurda və başqa ərazilərdə də oxşar vəhşiliklər törətmişlər. Arxiv materiallarına əsasən qulaqları, burunları kəsilən, orqanları parça-parça edilən 37 qadının meyiti tapılmışdı. N. Nərimanov erməni vəhşilərinin törətdikləri haqqında belə bəhs edir: "Bolşevik olan bir müsəlmana belə aman verilmədi. Müsəlmanlara hər cür cinayəti etdilər. Nəinki kişilər, hətta hamilə qadınlar da daşnaqlardan canlarını qurtara bilmədilər".

Qeyd etmək olar ki, erməni faşistləri 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı, Şamaxı, Quba, Lənkəran və digər ərazilərdə 50 min azərbaycanlıyı qətlə yetirmiş, 10 minlərlə insanı öz torpaqlarından qovmuşlar. Həmin hadisə xalqımızın tarixinə qara hərflərlə yazılmışdır.

НАЗАРЛИ А.Э.
(НАНА)

ОБЛИК БАКУ И РАЗРУШЕННЫЙ БЫТ НАСЕЛЕНИЯ В ПЕРИОД АПРЕЛЬСКОЙ ОККУПАЦИИ 1920 г.

XI Красная Армия пришла в Азербайджан не для обеспечения «светлого будущего» его народу, а с экспансионистскими планами Советской России, восстанавливающей в новом обличье бывшую империю.

Действия военных оставили неизгладимый след на

облике города Баку. Верховая езда военнослужащих по тротуарам улиц Баку привела к тому, что копытами лошадей тротуары были изуродованы. И только 6 июля 1920 г., т.е. спустя 2 месяца после ввода войск, начальник по гарнизону запретил верховую езду по тротуарам.

Войсковые части и отдельные команды, занимавшие помещения и дворы, содержали их в антисанитарном состоянии, что способствовало распространению заразных заболеваний. Обоз Опродкомдива 32, занимавший двор бывшей Городской Управы даже оставил в нём после ухода трупы павших животных, не предупредив об этом Коммухоз, чтобы вовремя произвести очистку двора. Об этом не узнала городская милиция и районный комендант, в чьи обязанности входило наблюдение за чистотой и порядком в данном районе. Кроме того, войсковые части сваливали навоз около пристаней, например, на Петровской площади у пристаней «Вулкан» и «Русь», также на других площадях, оставляли трупы павших лошадей на улицах. Между тем, о каждом случае падежа скота нужно было сообщать в Утилизационный завод, который немедленно убирал труп в надлежащее место. 28 июня 1920 г. Начальник гарнизона приказал, чтобы все красноармейские части ежедневно убирали дворы, улицы и площади, которые они занимали, а мусор вывозили на свалочные пункты.

13 июля 1920 г. новый приказ по гарнизону вменял следить за очисткой дворов, улиц и тротуаров, прилегающих к домам, занятым воинскими частями.

3 августа 1920 г. Начальник гарнизона предупредил, что виновные в неуборке площадей и трупов животных будут привлекаться к суду Реввоентрибунала, как злостные саботажники.

Командование армии пренебрегало даже санитарным состоянием помещений, занимаемых ведущими советскими органами власти. Например, в помещении Исполкома Бакинского Совета были водворены лошади члена

Реввоенсовета XI Армии Мехоношина. На просьбы о выводе лошадей секретарь РВС сообщил, что сделать это невозможно. Пришлось даже обратиться в ЦК и Азревком с требованием ликвидировать такое недопустимое положение.

Были многочисленные случаи, когда для приготовления пищи или для отопления помещения солдаты воинской части в отведённом им помещении снимали двери, рамы, балки и даже разбирали части построек. Этим наносился невосполнимый ущерб, так как таких стройматериалов в то время достать было невозможно. Кроме того, воинские части при переходе из одного помещения в другое, и даже из одного района в другой, считали себя вправе распоряжаться всем инвентарём и имуществом вплоть до ковров включительно, увозя с собою вещи, без которых не могла обойтись другая воинская часть, которая приходила на смену уходящей и занимала это же помещение.

Военное начальство, учитывая недовольство местного населения и падение престижа Советской власти, пыталось смягчить ситуацию и прекратить нарушения. За подписью Командующего Армией Геккера и члена Реввоенсовета Элиава 3 января 1921 г. вышел приказ войскам XI Армии, в котором говорилось о том, что воинские части и учреждения Армии, «несмотря на неоднократные издаваемые приказы о бережном отношении к занимаемым ими помещениям, продолжали крайне преступное отношение к тем зданиям и помещениям, в которых они были расквартированы». Были установлены факты разрушения деревянных построек и употребления их на топку печей а, как известно, лесной и вообще дефицитный строительный материал представлял в тот период большую ценность. В приказе предупреждалось, что за повторение таких безобразий виновные будут караться по всей строгости законов революционного времени.

QANLA YAZILMIŞ YADDAŞ

20-ci əsrin sonlarında müstəqilliyini yenidən əldə etmiş xalqımız ötən 24 ildə əsrlərə bərabər yol keçmiş, tariximizin uzun illər gizli saxlanılan, saxtalaşdırılan və təhrif edilən dövr və hadisələrinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə etmişik. Belə hadisələrdən biri də, ümummilli lider Heydər Əliyevin qətiyyəti nəticəsində «1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərzisindəki tarixi-etnik torpaqlardan deportasiyası haqqında» və «Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» fərmanlar ilə siyasi və hüquq qiymətini almış «Azərbaycanlıların soyqırımı» günüdür. Fərmanlarda son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə etnik təmizləmə siyasəti aparıldığı, Ermənistan SSR ərazisinin qədim Azərbaycan torpaqları olduğunu rəsmiləşdirildi.

Bu sənəddə ilk dəfə olaraq XX əsrdə mərhələlərlə 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1993-cü illərdə azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilmiş qırğınların rəsmi xronikası verilir və azərbaycanlı əhaliyə qarşı Zaqafqaziyada düşmənçilik siyasətinin kökləri açılır. Fərmanda qeyd edildiyi kimi, indi «...qarşımızda duran əsas vəzifələrdən biri də son əsrlərdə xalqımıza qarşı həyata keçirilən soyqırımı haqqında indiki və gələ cək nəsillərdə möhkəm milli yaddaş formalaşdırmaq, bu faciələrə bütün dünyada siyasi və hüquqi qiymət verilməsinə nail olmaq, onun ağır nəticələrinin aradan qaldırılmasına və bir daha belə halların təkrar olunmamasına çalışmaqdır».

Azərbaycanlılara qarşı ermənilərin soyqırımı əsrin əvvəllərindən başlamışdır. 1905 -1907-ci illərdə Bakıda baş verən qırğın polis və ordunun gözləri qarşısında baş vermişdir. Bakıdan sonra qırğın İrəvan, Naxçıvan, Şuşa, Cəbrayıl və Qaryagini, digər bölgələri əhatə etmiş, qırğına çar hökuməti rəvac vermişdi.

Böyük Cəfər Cabbarlı 1905-ci ildə əsərində bu faciənin səbəbkarını ifadə edərək yazırdı «... işıqları söndürün, atan kazaklardır».

Azərbaycanlılara qarşı ermənilərin növbəti məqsədyönlü soyqırımı 1918-ci ilin 30-31 mart və aprelin 1-də (köhnə stillə martın 17-də, Novruz bayramı ərəfəsində) törədildi. Martın 31-də Qoşa Qala qapısı və İsmailiyyə binaları ətrafı qanlı döyüşlər meydanına çevrildi. Ermənilər Bakının cənub kəndlərinə də hücum etdilər, 30 mindən çox əhali öldürüldü.

Azərbaycanlıların kütləvi şəkildə öldürülməsi ətraf bölgələrdə də baş vermişdi. Qubaya Amazaspın rəhbərliyi altında böyük qoşun hissələri yollanmışdı. Onlar şəhərə daxil olaraq 2.000 kişi və qadını, uşağı öldürmüşdülər. Amazaspın 1918-ci ildə törətdiyi soyqırımı bu günkü **Quba məzarlığı** canlı şahiddir.

Qırğın Cənubi Azərbaycan ərazisində, Türkiyənin ayrı-ayrı vilayətlərində də davam etdirilmişdir. Cənubi Azərbaycanın Qərb hissəsində xristian hökuməti yaratmaq istəyən ermənilər Urmiya, Səlməs və Köhnəşəhərdə 130 mindən artıq yerli müsəlman əhalini son dərəcə acınacaqlı və faciəli şəkildə qırıb tökmüşdülər. Həmin ərəfədə «general» Andronik başda olmaqla 8 min silahlı erməni Arazdan keçərək Xoy şəhərinə hücum edib qırğın törətmişdilər.

Qars vilayətində də müsəlman kəndləri dağıdılmış, tam olmayan məlumatlara görə, general Arişev və kapitan Movsesyanın vəhşilikləri nəticəsində Qars vilayətində 82 müsəlman kəndi məhv edilmişdi.

Azərbaycan xalqına qarşı törətdilən soyqırımı nəticəsində Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Müğanda və Lənkəranda ermənilər 50 mindən artıq azərbaycanlıyı qətlə yetirdi. Şamaxı qəzasının 58 kəndi dağıdılmış, 7 minədək adam, o cümlədən 1.653 qadın, 965 uşaq öldürülmüş, Quba qəzasında 122 müsəlman kəndi yerlə-yeksan edilmişdir. Qarabağın dağlıq hissəsində 150-dən çox, Zəngəzur qəzasında 115 müsəlman kəndi vəhşicəsinə dağıdılmış, əhalinin xeyli hissəsi qılıncdan keçirilmişdir. İrəvan qəzasında 88

kənd dağıdılmış, 1.920 ev yandırılmış, 131.970 nəfər öldürülmüşdür.

XX əsrdə Azərbaycan xalqının başına gətirilən ən dəhşətli faciələrdən biri Xocalı soyqırımıdır. 1992-ci il fevralın 25-də saat-21- də erməni hərbi birləşmələri, 1.890 nəfər şəxsi heyəti olan 366-cı alay, habelə xaricdən gətirilmiş muzdular Xocalıya hücum etdilər. Xocalıda 613 nəfər, o cümlədən 106 qadın, 83 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü. 1000-dən artıq dinc sakin şikəst oldu. 1.275 nəfər əsir götürüldü, 8 ailə tamamilə məhv edildi. 56 nəfər diri-diri yandırıldı, başlarının dərisi soyuldu, gözləri çıxarıldı, başları kəsildi. Erməni hərbi birləşmələri təkcə insanları qətlə yetirməklə kifayətlənmədilər. Onlar həm də nüvə silahını sınaqdan keçirdilər. «Bundesver» qəzeti 1992-ci il 7 may tarixli, «İzvestiya» qəzeti 13 may tarixli nömrəsində yazırdı ki, fevralın 25-də Azərbaycanın Xocalı şəhərinə Xankəndindən 122 mm-lik sionid başlıqlı mərmə atılmışdır. Erməni terrorçuları bu gün də Azərbaycana qarşı aktiv fəaliyyət göstərirlər. Qarabağ narkotik bitkilərin əkin yerlərinə çevrilmişdir. «**Qara bantçı**»lar, **ASALA** qrupu terror təlim düşərgələri, «**Emissar**» lar üçün mərkəz, reabilitasiya mərkəzi, İnformatorlar qrupu, hərbi sursat mərkəzi, kimyəvi preparatlar üçün «**Restisid**» anbarı, kəşfiyyatın «**Elektron**» mərkəzi, poçt kommunikasiyası, «**Hay Dad**» və «**Evkara**» mərkəzləri, «**Mücahidlər**», «**Kilsə**» qərargahları, «**Çeqakron**» terror təşkilatı, elmi-tədqiqat mərkəzləri, bioloji silahlar üzrə laboratoriyalar yaradılmışdır.

XX əsrin əvvələrində baş verən hadisələri, zaman-zaman verdiyimiz itkiləri xatırladıqca kədərlənirik. Ona görə də, bu gün demokratiyadan dəm vuran Qərb dövlətləri ikili yanaşmaya son qoymalı, beynəlxalq hüquqa hörmət göstərməli, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həll etməlidirlər.

MƏMMƏDOV N.R.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

QARABAĞDA ERMƏNİ MİLLƏTÇİLƏRİNİN AZƏRBAYCAN XALQINA QARŞI SOYQIRIM SİYASƏTİ (mart 1918-ci il)

Dünyanın müxtəlif bölgələrinə səpələnmiş ermənilərin məqsədli şəkildə Azərbaycana köçürülməsi ilə burada yaşayan azərbaycanlıların çətin və məşəqqətli günləri başladı. Xüsusi olaraq XX yüzilliyin əvvəllərindən erməni millətçiləri bütün azərbaycanlıları öz tarixi torpaqlarından planlı surətdə qovmağa, qırmağa və milli soyqırırma məruz qoymağa başladılar. Milli ədavət mürəkkəb siyasət deyil «parçala və ağalıq et» qayəsini əsas götürən böyük dövlətlərin hakim dairələri tərəfindən ustalıqla həyata keçirilən, hakimiyyət başına gəlmək meylinə olan davakar dairələrə verilən qaba silahdır. Əlbəttə, Azərbaycanın dinc həyatını pozan, qırğın və soyqırırma səbəb olan başlıca qüvvə «Daşnaksutyun partiyası» mənfur «Böyük Ermənistan» xülyası və onun icraçıları olsa da, kənardan fitnə verən və gözə görünməyən qüvvə imperiya dairələri idilər. Bu baxımdan 1918-ci ilin martında Azərbaycanda törədilmiş milli qırğın Rusiya tərəfindən hazırlanmış və həyata keçirilmişdir. Azərbaycanlılara qarşı törədilən bu qırğının icraçıları erməni quldurları idilər. 1918-ci ilin əvvəllərində Bakı Sovetinə rəhbərlik edən S.Şaumyan Azərbaycan xalqının müstəqillik meylini başa düşərək Erməni Milli Şurası ilə ittifaqa girdi və erməni silahlı dəstələrindən istifadə edib Azərbaycanda növbəti faciə olan mart soyqırırmasını törətdi.

Mərkəzdə oturan ali hakimiyyət orqanları və Ermənistan hökuməti tərəfindən ruhlandırılan, maliyyələşdirilən və təchiz olunan Andronik və onun quldur dəstəsi 1918-ci ilin sonlarında Zəngəzurda yeni-yeni özbaşınalıqlar və vəhşiliklər törətdilər. Andronikin Zəngəzurdakı «etnik təmizləmə» fəaliyyəti nəticəsində 1918-ci il noyabrın 22-30-da Qəzanın 30-dan çox

azərbaycanlılar yaşayan kəndi dağıdılmış, minlərlə əhaliyə divan tutulmuşdur.

Ermənilər 1918-ci ilin iyul - sentyabr aylarında keçirdikləri qurultaylarda Qarabağın müstəqilliyini elan etdilər. Hələ bu azmış kimi Zəngəzurun bir hissəsində möhkəmlənən Andronik burada bir növ erməni «qubernatorluğu» təşkil edərək, Gorusu onun mərkəzinə çevirdi və sonra paytaxtı Şuşa olacaq «Kiçik Ermənistan» dövlətini yaratmağa çalışdı.

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olur ki, 1918-ci ilin mart-noyabr aylarında erməni daşnakları Bakı quberniyasında 229, Gəncə quberniyasında 272, İrəvan quberniyasında 211, Zəngəzurdada 115, Qars vilayətində 82 türk-müsəlman yaşayış məntəqəsini yerlə yeksan etmiş, 100 minlərlə azərbaycanlı qırılmış və öz etnik ərazilərindən qaçqın düşmüşdülər. Bəhs edilən dövrdə Qubada 2800 nəfər, Şamaxıda 7000 nəfər, Kürdəmir, Salyan, Lənkəranda 20000 nəfər, Bakı quberniyasında 20 min nəfər, Zəngəzur qəzasında 7 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirildi.

M.Ə.Rəsulzadə mart soyqırımını siyasi-millətçi amil kimi qiymətləndirərək yazırdı: «Mart soyqırımını zamanı Bakı, türk demokratiyasının qafasında partladılan toplar, müsəlmanlara edilən ədalətsizlik, Azərbaycan fikrini daşıyanları, muxtariyyət və istiqlal əqidəsi ilə yaşayanları məhv etmək üçün idi». S.C.Pişvəri mart soyqırımını haqqında öz xatirələrində yazırdı ki, «Mən 1918-ci il mart ayında daşnakların vəhşiliklərini, saysız-hesabsız günahsız adamların öldürülüb karvansaralarda meyitlərinin yandırılmasını öz gözümlə görmüşəm. Bu çox faciəli və nifrətləndirici bir hərəkət olmuşdur».

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev «Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı» ilə bu faciəyə ilk, düzgün siyasi qiymət vermişdir. Həmin fərmanda göstərilmişdi: 1. «31 mart azərbaycanlıların soyqırım günü elan edilsin; 2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunsun ki, azərbaycanlıların soyqırımını ilə bağlı hadisələrə həsr olunmuş xüsusi sessiyanın keçirilməsi məsələsinə baxsın».

Həmin vaxtdan «31 mart dünya azərbaycanlılarının soyqırımı günü» kimi qeyd edilir. 1918-ci ildə azərbaycanlılara qarşı baş verən soyqırım hadisələri Bakı Sovetinin antiazərbaycan siyasətini xalqa nümayiş etdirməklə, Azərbaycanda sovetləşmə ideyasına güclü zərbə vurdu və Azərbaycan xalqı arasında milli birlik, müstəqil dövlətçilik ideyasını gücləndirdi.

ƏSƏROV Q.A.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası

ERMƏNİ TERRORU AZƏRBAYCANIN MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNƏ ƏN BÖYÜK TƏHDİD KİMİ

Müstəqil dövlət kimi, Azərbaycan Respublikası daxili və xarici siyasət vasitələrindən istifadə edərək mövcud təhlükəsizlik mühitində təhdidlərin nəzarət altında saxlanılmasına və aradan qaldırılmasına, habelə ölkənin milli maraqlarının təmin edilməsinə yönəlmiş milli təhlükəsizlik siyasətini formalaşdırır və həyata keçirir.

Hal-hazırda Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinə olan ən böyük təhdidlərdən biri Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalması və bunun nəticəsində ölkə ərazisinin bir hissəsinin işğal olunmasıdır. Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü klassik müharibələrdən bir çox aspektlərə görə fərqlənir. Bunlardan biri də Ermənistanın müharibə qanunlarından kənara çıxaraq öz təcavüzkar əməllərini dövlət səviyyəsində həyata keçirilən terrorla dəstəkləməsidir.

Təcavüz zamanı Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına qarşı soyqırımı və terror aktları daxilolmaqla, sülhə və insanlığa qarşı ən ağır cinayətlər törədilmişdir və zəbt olunmuş ərazilərdə transsərhəd mütəşəkkil cinayətkar, o cümlədən beynəlxalq terrorçu qruplar tərəfindən qeyri-qanuni fəaliyyət həyata keçirilməkdədir. Azərbaycan Respublikasının

məruz qaldığı bu təcavüzonun hazırkı təhlükəsizlik mühitində və milli təhlükəsizlik siyasətinin müəyyən edilməsində əsas amildir.

Ümumiyyətlə, 1989-1994-cü illərdə erməni terrorçuları tərəfindən Azərbaycan ərazisində 373 terror aktı törədilmiş, nəticədə 1568 nəfər ölmüş, 1808 nəfər yaralanıb. Azərbaycan eləcə də xarici ölkələrin məhkəmələri tərəfindən prosessual qaydada sübuta yetirilib ki, həmin terror aktlarının 32-si Ermənistanın xüsusi xidmət orqanlarının bilavasitə iştirakı ilə Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən istifadə edilməklə, cəbhə xəttindən yüz kilometrərlə aralıda yerləşən yaşayış məntəqələrində həyata keçirilib. Yəni bu terror aktları heç cür Qarabağda gedən hərbi əməliyyatlara daxil edilə bilməz. Bu əməliyyatların hazırlanmasında «Daşnaksütyun», ASALA, MAQ, «Erməni birliyi», «Erməni Azadlıq Cəbhəsi» və digər məşhur erməni terror təşkilatları fəallığının rolu danılmazdır.

Qərbi Avropada «ASALA-nın inqilabi hərəkəti» adlı qruplaşmanın rəhbəri Monte Melkonyan 1990-cı ildə Fransa həbsxanasından buraxılaraq Ermənistana gəlmiş və terror fəaliyyətini davam etdirmək üçün buradan Dağlıq Qarabağa göndərilmişdir. M.Melkonyan Azərbaycanın Xocavənd rayonunun işğalı zamanı erməni terror dəstəsinin komandanı olmuşdur. 1993-cü ildə Dağlıq Qarabağda öldürülən terrorçunun Yerevanda dəfn mərasimində rəsmi şəxslər, o cümlədən Ermənistan prezidenti də iştirak etmişdir. Ermənistanın milli qəhrəmanı elan olunmuş bu beynəlxalq terrorçunun adı Müdafiə Nazirliyinin diversiya mərkəzlərindən birinə verilmişdir. ” Təkcə bu faktın özü Ermənistan dövlətinin terroru qruplaşmalarına dəstək olmasını bir daha sübuta yetirir. .

Bundan əlavə 19 mart 1994-cü ildə Bakı metropolitenin "20 Yanvar" stansiyasında Ermənistan xüsusi xidmət orqanları tərəfindən hazırlanmış, separatçı "Sadval" ləzgi təşkilatının üzvləri tərəfindən həyata keçirilən 14 nəfəri ölümü, 49 nəfərin yaralanması ilə nəticələnən terror aktını göstərmək olar. Məhz bu terror aktında Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların nümayəndələrindən istifadə olunmuşdur. Ermənistan

Azərbaycanda terror aktları təşkil etmək üçün azsaylı xalqların nümayəndələrindən sonralar da istifadə edib. Belə ki, 2000-ci ilin əvvəlindən etibarən Azərbaycanın şimal rayonlarında Hacı Maqomedovun başçılıq etdiyi avarlardan ibarət silahlı qrupun Ermənistan xüsusi xidmət orqanları tərəfindən dəstəkləndiyi sübuta yetirilmişdi. ”

Ümummilli lider Heydər Əliyevin fikrincə desək: “Ordu olmalıdır, ona görə yox ki, biz hansısa bir dövlətə hücum etmək, kiminsə torpağını zəbt etmək istəyirik... Biz heç kəsin torpağına göz dikməmişik. Biz öz torpaqlarımızı azad etmək, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü, sərhədlərimizin toxunulmazlığını təmin etmək istəyirik. Azərbaycan xalqının ali məqsədi bundan ibarətdir. Azərbaycan dövlətinin apardığı siyasət, əməli fəaliyyət bundan ibarətdir. Bunun üçün və gələcəkdə də dövlət müstəqilliyimizi qoruyub saxlamaq üçün güclü ordumuz olmalıdır. Biz ordu quruculuğu işi ilə məşğul olmalıyıq”

DADAŞZADƏ Ə.İ.

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu

İKİ YÜZ İL DAVAM EDƏN SOYQIRIM

Soyqırım – bütöv əhali qruplarının, etnosların irqi, milli, etnik, yaxud dini əlamətlərə görə tamamilə və ya qismən məhv edilməsidir. Azərbaycan xalqı dünyanın ən dəhşətli soyqırımlarına məruz qalmış xalqlarındandır.

...Hələ 1721-ci ildə Qafqaza yürüşə çıxan və iki il sonra Azərbaycanın Xəzəryanı ərazilərini, o cümlədən Bakını işğal edən I Pyotr yerli əhalinin sərt müqavimətini görəncə, “erməni kartını” işə salmış və azərbaycanlıların tarixi torpaqlarında, xüsusilə Bakı və Dərbənddə ermənilərin məskunlaşdırılması barədə göstəriş vermişdi. I Pyotrun xələflərinə ünvanladığı tarixi vəsiyyəət isə təkcə Rusiya imperiyasının deyil, nəticə etibarilə bolşevik Rusiyasının da Cənubi Qafqaz siyasətinin əsasını təşkil etdi.

Həmin vəsiyyətə ilk əməl edən II Yekaterina 1768-ci ildə imperiyanın ermənilərə məxsusi hamiliyi barədə fərman verdi, 1802-ci ildə isə çar I Aleksandr Qafqaz canişini A.Sisianova konkret təlimat göndərdi: “Ermənilər nəyin bahasına olursa-olsun Azərbaycan xanlıqlarının ələ keçirilməsində istifadə olunmalıdır”. Bu, Rusiyanın Azərbaycan torpaqlarının işğalına başladığı dövr idi.

Rusiya – İran müharibələri (1804-13; 1826-28) nəticəsində bağlanmış Gülistan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələrinə əsasən, Şimali Azərbaycan xanlıqları Rusiyaya ilhaq edildikdən və Rusiya-Türkiyə müharibəsini (1828-29) başa çatdıran Ədirnə sülhünə (1829) görə, Türkiyə digər dövlətlərlə yanaşı, həm də Cənubi Qafqazın çox hissəsinin Rusiyaya ilhaq olunmasını tanıdıqdan sonra Azərbaycan xalqının parçalanmasının, tarixi torpaqlarımızın bölüşdürülməsinin əsası qoyuldu, ona qarşı soyqırımları dövrü başlandı. Həmin vaxtın rəsmi statistikasına görə, “Erməni vilayəti”nin mərkəzi olan İrəvan şəhərində 7331 azərbaycanlı, 2369 erməni yaşayırdı. Buna paralel olaraq Türkmənçay müqaviləsinin 15-ci bəndinə əsasən, İrandan 40 min erməni İrəvan, Qarabağ və Naxçıvana köçürüldü. Analoji proses XIX əsrdəki Rusiya-Türkiyə müharibələrinin yekununda (1829, 1878) da özünü göstərdi, Türkiyə ərazisindən təxminən 85 min erməni köçürülərək sözügedən bölgələrdə məskunlaşdırıldı. Bu proses minlərlə azərbaycanlının doğma torpağından qovulması, qətlə yetirilməsi ilə müşayiət olunurdu.

1905-1907-ci il inqilabından sonra azərbaycanlıların deportasiyası və soyqırımı prosesi örtülü şəkildə davam edirdi. Bunu Rusiya imperiyasının o vaxtkı statistik məlumatları da təsdiqləyir. 1916-cı ildə nəşr olunan məlumatlara əsasən, İrəvan quberniyasının əhalisi 1830-1914-cü illər ərzində 40 dəfə artaraq, 570 min nəfər təşkil edib. Lakin bunun müqabilində bölgənin azərbaycanlı əhalisinin sayı cəmi 4,6 dəfə artmışdı. Hətta bu qədər sıxışdırılma və deportasiya müqabilində yenə 1916-cı ildə İrəvan əhalisinin təxminən 45 faizi, yəni 247 min nəfəri azərbaycanlılar idi.

1918-ci ilin martına qədər İrəvan quberniyasında 199 azərbaycanlı kəndi dağıdılmışdı. Bu ərazidə yaşayan 135 min azərbaycanlı türkünün bir qismi ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmiş, qalanları isə Osmanlı ordusunun nəzarət etdiyi ərazilərə qaçmağa məcbur olmuşdular.

Bu qırğınlara 1917-ci il dekabrın 16-da Rusiya Xalq Komissiyaları Soveti tərəfindən Qafqaz işləri üzrə fəvqəladə komissar təyin edilmiş Stepan Şaumyan başçılıq edirdi.

1918-ci il martın 30-da səhər tezdən erməni-bolşevik birləşmələri şəhəri gəmilərdən yaylım atəşinə tutdular. Bunun arxasınca silahlı daşnaklar azərbaycanlıların evlərinə soxularaq amansız qətlər törətdilər. Martın 31-i və aprelin 1-də qırğınlar xüsusilə kütləvi şəkil aldı.

Üç gün ərzində Bakıda 17 min insan qətlə yetirildi. Şaumyanın erməni-bolşevik dəstələri Bakı əhalisinin 400 milyon manatlıq əmlakını müsadirə etmiş, müsəlmanların bir çox ziyarətgahlarını dağıtmışdılar. Daşnak-bolşevik qüvvələri Təzəpir məscidini topa tutmuş, Bakının ən möhtəşəm memarlıq incilərindən sayılan “İsmailiyə” binasına od vurmuşdular.

Martın 30-dan aprelin 2-dək sürən qırğınlarda Şamaxı qəzasının 53 müsəlman kəndində ermənilər tərəfindən 8027 azərbaycanlı (onlardan 2560-ı qadın, 1277-si uşaq idi) qətlə yetirilmişdi. Quba qəzasında 162 kənd darmadağın edilmiş, 16 mindən çox insanın həyatına son qoyulmuşdu. Lənkəranda, Muğanda minlərlə soydaşımız öldürülmüşdü. Ermənilər Dağlıq Qarabağda 150 azərbaycanlı kəndini tamamilə dağıtmış, Şuşada görünməmiş qırğınlar törətmişdi.

İ.Stalinin imzaladığı SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il və 10 mart 1948-ci il tarixli “Ermənistan SSR-dəki kolxozçuların və digər Azərbaycan əhalisinin Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” qərarı sovet hakimiyyətinin Azərbaycan xalqına qarşı növbəti cinayəti idi. 1948-1953-cü illərdə məhz sovet hakimiyyəti azərbaycanlıları dədə-baba torpaqlarından deportasiya etdi, bununla da Ermənistan SSR-də ermənilərin monoetnos olmasına şərait yaradıldı.

1988-ci ildən Dağlıq Qarabağda başlanan, indi də davam edən erməni təcavüzü nəticəsində 1 milyona yaxın soydaşımız yerindən-yurdundan didərgin düşdü. 1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda, 1992-ci il fevralın 26-27-də Xocalıda törədilən qırğınlar iki yüz il öncə başlamış milli fəlakətin və soyqırımın davamı oldu.

“Ermənistan işğalçı müharibə nəticəsində Azərbaycanın 360 km-lik sərhədini pozmuş, Füzuli rayonundakı Horadiz qəsəbəsindən Zəngilanadək 198 km Azərbaycan-İran sərhədini nəzarət altına almışdır. Erməni işğalı nəticəsində Dağlıq Qarabağın 57 yaşayış məntəqəsində yaşayan 50 minədək azərbaycanlı öz yurdlarından qovulub çıxarılmışdır. Dağlıq Qarabağın ətrafında isə 7 rayon işğal edilmişdir. Erməni işğalları Ermənistandan, Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı rayonlardan bir milyonadək Azərbaycan türkünə didərgin salmış, qaçqın və məcburi köçkünə çevirmişlər. İşğalçı Ermənistan müharibənin gedişində 890 şəhər, kənd və qəsəbəni, 102 min yaşayış evini, 7 min ictimai binanı, 693 ümumtəhsil məktəbini, 695 səhiyyə ocağını, 800 km uzunluğunda avtomobil yollarını, 160 körpünü, 2300 kilometrlik su kəmərinə, 156 min h. əkin sahəsini, 464 tarixi abidə və muzeyləri zəbt etmiş, yandırmış, dağıtmışdır”.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti, ümummillə lider Heydər Əliyevin 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanı ilə 31 mart azərbaycanlıların soyqırımını günü kimi elan edildi.

Ötən dövr ərzində Azərbaycan dövləti tarixi gerçəklikləri, xalqımızın tam iki əsr boyu məruz qaldığı soyqırımını və etnik təmizləmənin dəhşətli miqyasını beynəlxalq aləmə çatdırmaq üçün xeyli iş görüb. Amma bu, yetərli deyil. Çünki hələ də dünya miqyasında ermənilərin saxta “tarixi” bizim gerçək tariximizi üstələyir.

Ən əsası isə odur ki, tarix boyu xalqımızın başına nələrin gətirildiyini, çəkdiyimiz müsibətlərin gerçək miqyas və mahiyyətini özümüz dərindən dərk etməliyik və bütün dünya xalqlarına çatdırmalıyıq.

HÜSEYNOV X.

Naxçıvan Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANLILARIN İNDİKİ ERMƏNİSTAN ƏRAZİSİNDƏN DEPORTASIYASI VƏ NAXÇIVAN (1948-1953-cü illər)

Tarixi faktlar göstərir ki, “Böyük Ermənistan” yaratmaq ideyasına düşmüş erməni millətçiləri Azərbaycan torpaqlarını işğal edib, Ermənistana birləşdirmək üçün həmişə şərait axtarmışdılar. Belə bir şərait ikinci dünya müharibəsindən sonrakı illərdə yaranmışdır. Ermənilər dedə-baba Azərbaycan torpaqları olan Qərbi Azərbaycandan azərbaycanlıların çıxarılması üçün müxtəlif bəhanələrə əl atmışdılar.

Qeyd etmək olar ki, hələ Tehran konfransının gedişində erməni diasporunun nümayəndəsi SSRİ Xarici İşlər naziri V.Molotova müraciət edib, İranda yaşayan ermənilərin SSRİ-yə köçürülməsinə icazə istəmişdi. Erməni millətçi dairələrinin xaricdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR ərazisinə qayıtması ilə bağlı sovet rəhbərliyinə etdiyi müraciətlər cavabsız qalmamışdı. 1946-cı il oktyabrın 19-da SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti xarici ölkələrdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR ərazisinə köçürülməsi ilə bağlı Fərman verdi.

Beləliklə, azərbaycanlıların Ermənistan SSR (Qərbi Azərbaycan) ərazisindəki dedə-baba torpaqlarından qovulmasının növbəti mərhələsi başlandı.

1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Soveti “Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında “ 4083 sayılı qərar verdi. SSRİ Nazirlər Sovetinin 1948-ci il 10 mart tarixli “Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar tədbirlər haqqında” 754 nömrəli qərar ilə bu işi həyata keçirmək üçün konkret tədbirlər planı müəyyən olundu. Qərara görə 100 min azərbaycanlı 1948-1950-ci illərdə

“kөнüllүлүк prinsipinə əsasən” Azərbaycanca köçürülməli idi. Sovet hökuməti azərbaycanlıların çıxarıldığı ərazidə xaricdən gələn ermənilərin-axbarların yerləşdirilməsinə icazə verdi.

1948-1953-cü illərdə heç bir “kөнüllүлүk prinsipi” nəzərə alınmadan Ermənistan SSR-dən 100 mindən çox azərbaycanlı zorla Azərbaycan SSR-yə köçməyə məcbur oldu. Ermənistanın dağlıq bölgələrindən Azərbaycanın Kür-Araz vadisinə köçürülən on minlərlə əhalinin taleyi daha faciəli oldu. Onların hər üç nəfərindən biri yeni şəraitə, isti, quru iqlimə, məişət təminatısızlığına uyğunlaşa bilməyib aclıq və xəstəlikdən həlak oldu.

“1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 18 dekabr 1997-ci il tarixli fərmanında qeyd edildiyi kimi, son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar Ermənistan adlandırılan ərazidən min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskəni dağıdılıb viran edilmişdir.

1948-1953-cü illər deportasiyasında da Naxçıvan həm keçid yeri vəzifəsini yerinə yetirmiş, həm də zorla köçürülənlərə öz qoynunda yer vermişdi. Qanunla Naxçıvana köçürülmə nəzərdə tutulmasa da, aldadılan kəndlilər Naxçıvana pənah gətirmişlər.

1948-1953-cü illərdə Ermənistandakı azərbaycanlılar Azərbaycan hökumətinə, Naxçıvan rəhbərliyinə müraciət edərək xahiş edirlər ki, onların Naxçıvan MSSR-da yerləşdirilməsinə köməklik göstərsinlər. Zəngibasar rayonunun Elyas kəndinin 220 nəfər kolxoz üzvü Naxçıvan MSSR-nin Şərur rayonunun

Şəngiley ərazisinə və Dərəkənd kəndinə 150 təsərrüfatın köçməsinə xahiş edirlər. Naxçıvan Vilayət Komitəsinin katibi Y.Yusifov AK(b)P MK qarşısında məsələ qaldırır ki, həmin təsərrüfatların və əlavə 150 təsərrüfatın da (cəmi 300 təsərrüfat) Şərur rayonunda yerləşdirilməsinə razılıq verilsin. Bundan əlavə Vedi rayonunun Qaralar və Şıxlar kəndlərinin kolxozçuları da Naxçıvan rəhbərliyinə müraciət edərək Şərur rayonunda daimi yaşamağa icazə verilməsini xahiş etmişlər.

Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri T.Quliyevin tapşırığı əsasında Naxçıvan rəhbərliyi Ermənistan SSR-dən köçən azərbaycanlı kolxozçuları qəbul etməyə hazır olan muxtar respublika kolxozlarının siyahısını hazırlayaraq Azərbaycanın müvafiq orqanlarına göndərmişdir. Bütövlükdə muxtar respublika 733 təsərrüfat, o cümlədən Şərur rayonu 23, Naxçıvan rayonu 164, Ordubad rayonu 125, Əbrəqunis rayonu 175, Şahbuz rayonu 95 təsərrüfat qəbul etməyə hazır idi. Bu ailələr üçün yerlərdə yaşayış binaları da ayrılmışdır. Lakin Azərbaycan rəhbərliyi köçürülmə nəzərdə tutulmayan bütün digər rayonlara olduğu kimi, Naxçıvana da kortəbii köçməyə icazə vermirdi, əks halda köçürmə haqqında Moskvanın plan və qrafiklərini pozduğuna görə Mərkəzin qəzəbinə tuş gələ bilərdi.

1948-ci ilin əvvəllərindən bütün rayon partiya komitələri katiblərinə və icraiyyə komitələri sədrlərinə “tam məxfidir” qıfı ilə M.C.Bağirovun və T.Quliyevin imzası ilə direktiv məktub göndərilmişdi. Azərbaycan hökumətinin rayonların icraiyyə komitələrinin sədrlərinə göndərdiyi 29 sentyabr 1948-ci il tarixli gizli məktubda qeyd olunurdu ki, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin xəbərdarlığına baxmayaraq, son zamanlar mütəşəkkil qaydada köçürülməsi nəzərdə tutulmuş kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin sizin rayonunuz üzrə özbaşına yerləşdirilməsi halları artmışdır. Bundan sonra Ermənistandan gəlmiş, köçmə bileti olmayan şəxsləri Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında köçürmə idarələrinin xəbəri olmadan sizin rayonunuzda yerləşdirilməsinə son qoyması tələb olunurdu.

Deportasiya olunan azərbaycanlıların məskunlaşmasına qadağa qoyulan rayonlar arasında Naxçıvan MSSR rayonları da var idi. Ona görə də onların burada yaşamaq üçün etdikləri müraziətlərə rədd cavabı veriliridi. Məsələn köçürmə idarələrinin rəisi Allahverdiyevin Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədrinin müavini Y.Abdullayevə 29 aprel 1949-cu il tarixli məktubunda Vedi rayonunun yuxarıda adları çəkilən Qaralar və Şıxlar kəndlərinin 1949-cu il köçürülmə planına daxil edilmədiyi üçün onların harasa köçürülməsi qeyri-mümkün hesab edildiyi bildirilirdi. Məktubda açıq-aşkar qeyd olunurdu ki, köçürülmə üçün imkanlar olsaydı da, həmin kolxozçuların Naxçıvan MSSR-ə köçürülməsi haqqında xahişlərini təmin etmək mümkün olmadı, çünki “Naxçıvan Kür-Araz ovalığına daxil deyil”.

Naxçıvana köçmə arzusu bəlli olandan sonra erməni hakimiyyət orqanları onların bu arzularının reallaşmasına imkan verməyərək, həmin rayonların, hətta 1949-cu il planına daxil edilməsinə nail oldular. Bu kənd təsərrüfatı işlərində işçi qüvvələrinin çatışmaması ilə əsaslandırılrsa da, əslində əsas məsələ azərbaycanlı əhalinin Naxçıvanda sayının daha da artmasına imkan verməmək, bu bölgəni ilhaq etmək məqsədi güdən daşnak siyasətini gələcəkdə həyata keçirmək idi.

Məhz bu məqsədlə də ermənilərin səyi nəticəsində Azərbaycan hökuməti 1949-cu ilin sentyabrında yuxarıda göstərilən səbəbləri bəhanə gətirib, Sisyan rayonunun Şəki kolxozunun əhalisinin Naxçıvan MSSR Şahbuz rayonuna köçürülməsinə icazə verməmişdi.

1950-ci ilin fevralında Respublika Köçürmə İdarəsi Naxçıvan Vilayət komitəsi və Nazirlər Sovetinin 1950-ci ilin yazında 500 təsərrüfatın Ermənistan SSR-dən Şərur rayonuna köçürülməsinə icazə vermək barədəki xahişinə cavab olaraq bildirilirdi ki, hazırda rəsmən yalnız Kür-Araz ovalığına köçürmədən danışılmasından baxmayaraq, Naxçıvan MSSR Ermənistan SSR-in Qarabağlar, Vedi, Artasat rayonlarından özbaşına gələn azərbaycanlı əhalini qəbul edir. Onların arasında Kür-Araz ovalığına köçürmə bileti olanlar da vardır. Köçürmə

idarəsi Naxçıvan MSSR rəhbərliyini xəbərdar edir ki, gələcəkdə bu cür hallara yol verilməsin. Bütün repressiya qaydalarına, göstərişlərə baxmayaraq, Ermənistandan qovulan azərbaycanlı əhalinin bir hissəsi Naxçıvanda məskunlaşmağa nail olmuşdu. Bunun başlıca səbəbləri Naxçıvanın Ermənistanın azərbaycanlılar yaşayan rayonları ilə yaxınlığı, nəqliyyat əlaqələrinin sıx olması, oxşar təbii şərait, qohumluq əlaqələrinin mövcudluğu, Naxçıvan əhalisinin və rəhbərliyinin deportasiya olunan həmvətənlərinə isti və qayğıkeş münasibəti idi 1948-1956-cı illərdə Ermənistandan Naxçıvan MSSR ərazisinə köçüb gələn əhali muxtar respublikanın Əliabad, Nəzərabad, Didivar, Məzrə, Yuxarı Uzunoba, Zeynəddin, Şıxmahmud, Xəlilli, Qaraxanbəy, Qaraçuq, Kültəpə, Naxçıvan və onun rayonlarında, xüsusilə Şərurda məskunlaşmışdılar. Erməni millətçiləri Qərbi Azərbaycandan deportasiya olunmuş əhalinin Naxçıvana gəlməsini istəmirdilər ki, burada əhali sıxlığı yaranacaq. Azərbaycanlıların sayı Naxçıvanda çoxala bilər. Naxçıvanın Ermənistanla birləşdirilməsi və erməniləşdirilməsi strateji planlarına əngəl ola bilər.

Məhz bu məqsədlə erməni daşnak rəhbərliyi Ermənistandan deportasiya olunan azərbaycanlıların Naxçıvanda yerləşdirilməsinə imkan vermirdilər. Buna baxmayaraq 1948-1956-cı illərdə zorla deportasiya olunan azərbaycanlıların Naxçıvanda məskunlaşması prosesi davam etmişdi.

Azərbaycanlılara qarşı Ermənistanda dövlət məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırım nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin dediyi kimi “Təəssüf ki, 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən deportasiya olunması faktı 50 il ərzində lazımınca araşdırılmamış, bu hadisəyə hüquqi qiymət verilməmişdir”.

Ümumiyyətlə, “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” Azərbaycan xalqının ümummilli

lideri Heydər Əliyevin 18 dekabr 1997-ci il tarixli fərmanı xalqımıza qarşı yönəldilmiş tarixi ədalətsizliklərin aradan qaldırılması sahəsində atılan zəruri addımlardan biridir... Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev bu fərmanı ilə xalqımızın öz tarixi etnik torpaqlarından deportasiyasına-soyqırımına siyasi status vermiş, bu tarixi cinayətə hüquqi-siyasi qiymət verilməsini, onun haqqında həqiqətlərin beynəlxalq miqyasda yayılmasını zəruri hesab etmişdir.

BAXŞƏLİYEV S.F.

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu

1918-Cİ İLDƏ QƏZALARDA ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCANLILARA QARŞI TÖRƏTDİKLƏRİ SOYQIRIMI HAQQINDA

1918-ci il mart soyqırımını ilə bağlı əsas hadisə Bakıda baş versə də, yerlərdə-qəzalarda da minlərlə günahsız insan erməni vəhşiliklərinin qurbanı oldu.

Birinci Dünya müharibəsi illərində Türkiyədən gələn 350 min erməninin böyük bir qismi İrəvan quberniyasında məskunlaşmış, nəticədə azərbaycanlıların vəziyyəti daha da ağırlaşmışdı. Eçmiədzin kilsəsinin xeyir-duası ilə erməni silahlıları keçdikləri yolların üzərindəki azərbaycanlı və türk kəndlərini darmadağın edir, əhalisini məhv edirdilər. 1918-ci ilin mart ayınadək erməni silahlı dəstələri təkcə İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında 32, Eçmiədzin qəzasında 84, Novo-Bəyazid qəzasında 7 və Sürməli qəzasında 75 kəndi – üst-üstə 198 kəndi darmadağın etmiş, həmin qəzalarda təqribən 135 min nəfər soydaşımız soyqırıma məruz qoymuşdu.

Bunların nəticəsi idi ki, 1919-cu ildə 29 min əhalisi olan İrəvan şəhərində 14 min nəfər, Eçmiədzin qəzasında isə 6 ay ərzində 4 min nəfər aclıqdan həlak olmuşdu Təbii ki, aclıqdan həlak olanların mütləq əksəriyyəti azərbaycanlılar olmuşdular.

Ümumiyyətlə, 1918-1920-ci illərdə erməni silahlı dəstələri tərəfindən İrəvan quberniyasında 300, Qars vilayətində 82 yaşayış məntəqəsi yerlə-yeksan edilmiş, yüz minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, bir milyona yaxın əhali öz tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınmışdır. 1905-1920-ci illərdə təkcə indiki Ermənistan ərazisində 500-dən artıq azərbaycanlı kəndləri dağıdılmış, onların böyük əksəriyyəti erməni yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdi.

1916-cı ildə İrəvan quberniyasında 373582 nəfər azərbaycanlının yaşadığı təsbit edildiyi halda, 1920-ci ilin noyabrında Ermənistan SSR-də 12 min nəfər azərbaycanlı qeydə alınmışdı. 1922-ci ildə İrəvanda 5124 azərbaycanlı yaşadığı halda, ermənilərin sayı 40396 nəfərə çatmışdı. 1918-1920-ci illərdə azərbaycanlılar 2,5 dəfə azalmış, ermənilər isə təqribən 4 dəfə artmışdı.

1918-ci ildə qəzalarda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımının ən dəhşətli səhifələri Quba qəzasında baş vermişdi. AXC Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası Quba və ətraf yerlərdə türk-müsəlman əhali üzərində ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri araşdırmaq üçün işə başlamış və 1920-ci il aprelin 20-də onu başa çatdırmışdı. Bu araşdırma zamanı erməni cinayətçılığını üzə çıxaran 3 cilddən ibarət 451 vərəq material tərtib olunmuşdur.

1918-ci il mayın 1-də Bakı Xalq Komissarları Soveti Qubaya türk-müsəlmanların qatı düşməni daşnak Hamazaspın 2000 nəfərlik dəstə göndərmişdi. Ermənilərin Qubadakı azgınlığı 9 gün davam etmişdir. Hamazaspın "cəza dəstəsi" Quba şəhərini və Quba qəzasının 122 kəndini darmadağın etmişdi. Qubada iki mindən çox adam - kişi, qadın və uşaq qətlə yetirilmiş və həmin kəndlərin əhalisinə ümumi dəyəri 58.121.059 manatlıq (rubl) ziyan vurulmuşdu.

Bu quldur dəstəsi Quba qəzasında Dəvəçi, Sadan, Çarxana, Dərə Zarat, Zağlıcan, Əlixanlı, Eynibulaq, Ərəb Əlməmmədlı, Kolanı, Tuğay, Nardaran, Siyəzən, Rəhimli, Surra, Qulamlar, Butbut, Xəlillər, Qaraqaşlı, Aşağı Quşçu, Sirvan, Tura, Aygün,

Qubla Qrız, Qara Qurtlu, Qaraça, Nördican, Xudat, Aşağı Buduq və başqa yaşayış məskənlərini dağıtmışdır. Dəstə tərəfindən Quba şəhərindən dörd milyon manatlıq nağd pul, dörd milyon yarım manatlıq qızıl, qızıl əşyalar və qiymətli daş-qaşlar, iki milyonluq müxtəlif ərzaqlar qarət edilmişdi. Hamazasın erməni cəza dəstələri tərəfindən dağıdılana qədər Qubada 20 minə yaxın əhali və 10 minə yaxın ev olmuşdur.

2007-ci il aprel ayının 1-də Quba şəhərində, Qudyalçayın ətrafında torpaq işləri görülərkən ermənilərin azərbaycanlılara qarşı 1918-ci ilin qanlı cinayətlərindən xəbər verən kütləvi məzarlıq aşkarlandı. Məzarlıqda təxminən 400-dən artıq insan cəsədi aşkar edilib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2009-cu ildə kütləvi məzarlığın yerləşdiyi ərazidə olmuş və həmin ərazidə “Soyqırımı memorial kompleksi”nin yaradılması barədə sərəncam imzalamışdı. 2010-cu ilin noyabr-dekabr aylarında başlanan tikinti işləri 2012-ci ilin sentyabr ayında yekunlaşdırılmışdır. 2013-cü il yanvar ayının 18-də Prezident İlham Əliyev Quba Soyqırımı Memorial Kompleksinin açılışında iştirak etmişdir.

Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımının ən dəhşətli səhifələrindən biri də Şamaxı qəzasına aiddir. Əslində soyqırım ən tez burada başlamışdı. 1918-ci il mart ayının 18-də səhər saatı Şamaxı şəhərinin azərbaycanlı sakinləri top atəşlərinin sədaları altında oyanırlar. Şəhərin tamamilə azərbaycanlılardan ibarət aşağı hissəsi top və pulemyot atəşlərinə tutulur, şəhərin yuxarı hissəsində yaşayan ermənilər isə azərbaycanlı məhəllələri tufənglərdən atəşə tutdular. 1918-1920-ci illərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı vəhşilikləri törədən quldur dəstələrə S.Şaumyanın yaxın silahdaşlarından olan Bakı və Şamaxı qırğınının əsas təşkilatçısı, xalqımızın qəddar düşmənlərindən biri daşnak S.Lalayev rəhbərlik etmişdir. Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzası üzrə ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər haqqında 7 cild, 925 vərəqdən ibarət təhqiqat işlərində toplanmış materiallar ermənilərin burada törətdikləri vəhşiliklər, erməni

rəzaləti haqqında ətraflı məlumat verir. Burada toplanan yüzrlərlə dindirmə protokolları, aktlar, siyahılar və digər sənədlər ermənilərin Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzasının azərbaycanlılara yaşayan kəndlərində törətdikləri vəhşilikləri əyani şəkildə ifşa edir.

Ermənilər Şamaxı şəhərində azərbaycanlılara məxsus 1 milyard manatlıqdan yuxarı dəyəri olan əmlakı qarət etmiş, şəhərin azərbaycanlılara məxsus bütün evlərini yandıraraq məhv etmişlər. Şəhərdə 13 məscid, o cümlədən böyük tarixi abidə olan "Cümə məscidi" yandırılmışdır. Şamaxı qəzasının 53 kəndində ermənilər 8027 nəfər azərbaycanlıyı qətlə yetirmişlər ki, onlardan da 4190 nəfəri kişi, 2560 nəfəri qadın və 1277 nəfəri uşaq olmuşdur.

PAŞAYEVA T.Ş.

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

**ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ TARİX
DƏRSLƏRİNDƏ ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR
ƏLİYEVİN ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCANLILARA
QARŞI TÖRƏTDİKLƏRİ SOYQIRIMININ İFŞA
OLUNMASINDA ROLU MƏSƏLƏLRİNİN ŞAĞİRDLƏRƏ
ÖYRƏDİLMƏSİ**

Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyəti Azərbaycan tarixinə sülh yolu ilə əldə oluna biləcək maksimal mümkün nailiyyətlər dövrü kimi daxil olmuşdur. Heydər Əliyevi böyük siyasi və dövlət xadimi səviyyəsinə yüksəldən amil onun nadir istedadı, ensiklopedik biliyə malik strateq olması idi.

Heydər Əliyev 1993-2003-cü illərdə 80 ölkənin prezidenti, dövlət və hökumət rəhbərləri, xarici işlər nazirləri ilə 500-dən çox görüş keçirmiş, ermənilərin işğalçılıq siyasətinin və azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım faktları və Ermənistan - Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi məsələlərini müzakirə etmişdir. Ulu öndər bu görüşlərdə müasir dünyanın siyasi

sistemdə deklarativ deyil, real suverenlik məsələsini ön plana çıxarmalı olduğunu diqqətə çatdırır, erməni işğalçılarının qanlı əməllərini təkzibolunmaz faktlar əsasında ifşa edərək deyirdi: “Bizim xalqımızın böyük itkiləri olubdur. Biz bunları bilməliyik, gələcək nəsillər də bilməlidirlər ki, Azərbaycana qarşı bir daha belə xəyanətlərin, təcavüzlərin qarşısı alına bilsin”.

Sözsüz ki, bu vəzifənin həyata keçirilməsi ən əvvəl respublikamızın ümumtəhsil məktəblərinin pedaqoji kollektivləri qarşısında da çox ciddi vəzifələr qoyur. Məktəblərdə ermənilərin zaman-zaman xalqımıza qarşı törətdikləri bəşəriyyət tarixində indiyədək görünməmiş ağır cinayətlərin üstünün açılması, bu həqiqətlərin bütün dünyaya çatdırılması və bununla da 1988-ci ildən bəri Ermənistanın əzəli Azərbaycan torpaqlarının 20 faizinin işğalına səbəb olmuş Qarabağ müharibəsində təmamilə haqsız olduğunun bütün dünyada qəbul olunması üçün ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin çoxşaxəli və məqsədyönlü fəaliyyətinin gedişinin şagirdlərə öyrədilməsi üçün geniş imkanlar var. Hər şeydən əvvəl bu sahədə humanitar fənlərin fəaliyyət və məsələyə səmərəli yanaşma imkanları daha çoxdur. Bu gün ümumtəhsil məktəblərinin müasir məktəblərə daha çox cavab verən yeni tədris proqramlarının qəbul edilməsi V-XI siniflərin, demək olar, hamısında ədəbiyyat, coğrafiya, hərbi hazırlıq və tarix fənlərinin tədrisi gedişində ümummilli liderin bu istiqamətdə gördüyü çox dəyərli işlərin məzmun və mahiyyətini şagirdlərə öyrətməyə də yeni imkanlar açır əvəzolunmaz kömək edir. Lakin bu fənlər içərisində daha çox söz demək, çox iş görmək imkanları tarix fənni üzrə daha çox genişdir.

Ümumtəhsil məktəblərinin V, IX, X və XI siniflərində nəzərdə tutulmuş ayrı-ayrı mövzuların tədrisi gedişində tarix müəllimlərinin mövzuların məzmununun izahı zamanı hər bir paraqrafın sonunda verilmiş sənədli materiallarda ümummilli liderimizin müvafiq fərman və sərəncamlarında qoyulmuş məsələlərin izahına xüsusi diqqət yetirməlidir. Bu baxımdan XI və XI siniflərin Dünya və Azərbaycan tarixi üzrə tədris

planlarındakı ən azı 20 mövzunun verdiyi imkanlar daha səmərəli sayılır.

Bundan başqa tarix müəllimləri şagirdlərin xalqımıza qarşı törədilmiş soyqırım faktlarının öyrənilməsi və dərk edilməsinə daha yaxşı şərait yaradan tarixi yerlərə və orada ümummilli liderimizin birbaşa göstəriş və nəzarəti altında salmış tarixi abidə-komplekslərə ekskursiyaların təşkili də səmərəli sayılır. Paytaxtımızdakı Şəhidlər xiyabanındakı abidə kompleksi, Qubadakı kütləvi məzarlıq kompleksi, Şamaxı, Lənkəran və digər şəhərlərdəki soyqırım qurbanlarının xatirəsini əbədləşdirən abidələrə səfərlərin təşkili hətta əvvəlcədən planlaşdırmaq şərti ilə bəzi mövzuların elə buradaca soyqırım qurbanlarının xatirə abidələri önündə keçirilməsi gənc nəslə çox yaxşı təsir bağışlayardı.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin erməni vəhşiliklərinin öyrənilməsi və bununla bağlı həqiqətlərin ictimaiyyətə çatdırılması sahəsindəki çoxsahəli və məhsuldar fəaliyyəti o qədər geniş və zəngindir ki, tarix müəllimləri bu məsələlərin şagirdlərə daha səmərəli yollarla öyrədilməsi üçün yeni və ya orijinal metodlardan istifadə edə bilərlər.

Məsələn tarix müəllimləri müxtəlif siniflərdə mövzu üzrə, həm də faciə ilə bağlı tarixi günlər ərəfəsində aşağıdakı mövzuları əhatə edən sərbəst yazı işi, olimpiyadalar, ən yaxşı esse və s. formalarda silsilə tədbirlər həyata keçirə bilərlər:

1) Azərbaycanlılara qarşı törədilmiş erməni vəhşilikləri haqqında ilk dəfə dövlət səviyyəsində qanun və qərarların qəbulu

2) Heydər Əliyevin xalqımıza qarşı törədilmiş erməni vəhşiliklərinin dünya dövlətləri tərəfindən qəbul olunması üçün gördüyü işlər

3) Heydər Əliyevin bu məqsədlə keçirdiyi beynəlxalq görüşlər

4) Heydər Əliyevin beynəlxalq konfrans və digər toplantılarda bu mövzu ilə bağlı çıxışlarında qoyulan məsələlər

5)Ümummilli lider Heydər Əliyevin erməni vəhşiliklərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması işindəki fəaliyyətinin nəticələri.

Sözsüz ki,biz burada tarix müəllimlərinin öz fəaliyyətləri gedişində bu həyati zəruri vəzifənin reallaşdırılması istiqamətində görə biləcəyi işlərin yalnız bir qismini göstərdik.Halbuki bu yolda görülməli işlərin forma və yolları, imkanları çox genişdir.

PAŞAYEV E.İ.

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu

1918-Cİ İL MART SOYQIRIMININ QİSASINI ALAN BORÇALI BƏYİ – İSRAFİL AĞA ACALOV

Türklərin Ana Vətən torpaqlardan biri də Borçalıdır. Borçalıda hələ e.ə V- IV əsrlərdə Buntürk və Barsil türk tayfalarının yaşadığını gürcü tarixçiləri də təsdiq edir. İndi daha çox Qarapapaq eli kimi tanıdığımız Borçalı sözünün mənalarından biri “Börü” (əski türkcədə “qurd”) və “çala”, yəni “Qurd çalası”dır. Borçalıda ilk Türk dövlətləri miladi 640-cü ildə “Duman is” (“Duman is” haqda Dədə Qorqud dastanında bənd var) əmirliyi (indiki Dmanisi) və 700-cü ildə Tiflis əmirlikləri mövcud olmuşdur. Daha sonra Buğa Türk hökmdarı bu əmirlikləri birləşdirmişdir. 1121-ci ildə gürcü Qurucu David yalnız 45 min Qıpçaq Türkünün köməyi sayəsində Tiflis əmirliyini tutur.

Xalqların böyük köçü zamanı Türk tayfaları Altay və Sibirdən Qafqaz və Avropaya, Qafqaz türkləri isə Orta Asiya və Yaxın Şərqi köç edirdilər. Bu mahalın qədimliyində, adının əbədiyaşar olmasında yetişdirdiyi tarixi şəxsiyyətlərin rolu əvəzsizdir. Hər bir dövrün, onilliklərin, yüzilliklərin hamısında demək olar ki, qəhrəmanlıq dastanlarına kimi gedib çıxan ərlərin, ərənlərin olması onu göstərir ki, bu regionun əhalisi, mərd, vətənpərvər və dosta sədaqəti olmaları ilə seçilmişlər. Türk

dünyasının xaqanı Əmir Teymur Borçalı kökənli Barlas tayfasındandır. Misirə gedib dünyada ilk dəfə Türk adında (Məmlükə Türk) dövlət quran Sultan Bəybars Burcoğlu Borçalı Barsil tayfasından idi. Ümumiyyətlə yaxın keçmişimizdə Borçalı türk dünyasına çox igid oğullar verib. İran Türk savaşının qəhrəmanı Nağı xan Borçalı, rus və Polşa ordularının generalları Yadigarov qardaşları, Osmanlı ordusunun Paşası Darvazlı Mehralı Paşa, Nəriman Nərimanov, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Hoyski, Qars islam Cumhuriyyətinin başqanı Emin ağa Borçalı və s.

Belə seçilənlərdən biri də Bolus-Kəpənəkçi elindən İsrafil bəy Musa ağa oğlu Hacıəliyevdir (Acalov). İsrafil bəy 1857-ci ildə Borçalı bəylərindən Musa ağa Ağakışi bəy oğlunun ailəsində anadan olmuşdur. Xatırladım ki, İsrafil ağanın babası Ağakışi bəy Borçalının tanınmış şəxsiyyətlərindən olmuş və 1818-ci ildə general Velyaminovun təqdimatı əsasında dövlətçiliyə xüsusi xidmətlərinə görə, üzərində Rusiya İmperatorunun şəkli olan qırmızı lentli 2 qızıl medalla təltif edildiyi barəsində də tarixi bəlgələrdə qeydlər var.

Ağakışi bəyin dörd oğlundan Musa ağa Borçalıda Musa ağa daha çox “Qaragöz” adı ilə məşhur olub ad-san qazanmışdır. O, çox bacarıqlı və istedadlı gənc kimi seçilib. Xüsusi məktəbdə təhsil alan “Qaragöz” Musa ağa Kəpənəkçidəki malik olduqları pay torpaqlarına qane olmayıb indiki yurda çıxmışlar. Bu yurd sonradan Gürcüstanda Bolnisi rayonunun bir kəndi olaraq “Ağalığ” adı ilə rəsmiləşmişdir. Əslində “Ağalığ” Musa ağaya gürcü knyazından məhkəmə və hərbə-zorba çəkişmələrindən sonra onlara nəsib olmuş və tarixi titulları əsasında da “Ağalığ” deyərək tarixə düşmüşdür. Hazırda kənddə 60 ev var. Unikal təbiət-coğrafi yüksək ərazidə yerləşən bu kənddəki İsrafil ağanın evinin balkonundan baxanda Borçalı çökəyi Marneuliyə qədər apaydın gözlə görünür. Musa ağanın da başı çox qeyli-qallar çəkmiş və sürgün həyatı da yaşamağa məcbur olmuşdur. Lakin, buna baxmayaraq o, uzaq Sibirə sürgündən əfv olunaraq geri doğma kəndinə qayıda bilmişdir. Yerli məmurlar tərəfindən bir çox

haqsızlığa düçar olan Musa ağa ortancıl oğlu İsrafil oxutdurmaq qərarına gəlir.

İsrafil ağa dini təhsil aldıqdan sonra Kalinoda rus məktəbini, daha sonra Tiflisdə gimnaziyanı bitirdikdən sonra İsrafil bəy dövrünün ziyalıları ilə ayaqlaşmaq üçün təhsilini daha uca mərtəbəyə çatdırmaq niyyəti ilə Sankt-Peterburqa getmiş və buradakı ən ali Darülfuna (Universitetə) hüquq fakültəsinə qəbul olmuşdur. Universiteti qurtardıqdan sonra yüksək səviyyəli mədəniyyəti və dərin hüquqşünas təhsili ilə seçilən İsrafil bəy qısa müddət Peterburqda çalışdıqdan sonra təyinatla Tiflis şəhər məhkəməsinə vəkil işləməyə göndərilir. Beləliklə, İsrafil ağa Peterburqda hüquq təhsili almış və sonra vəkil işləyən ilk Borçalı Azərbaycanlısı kimi yaddaşlarda həkk olunur. Bir müddət vəkil işləyən İsrafil bəy bacarığı sayəsində Tiflisdə bir məhkəmənin rəhbəri vəzifəsinə təyin edilir. Borçalıların dər-dəri ilə ürəkdən məşğul olan İsrafil bəy öz zamanında yüksək intellektual səviyyəsi ilə seçilməklə yanaşı, həm də Tiflis ədəbi-ictimai mühitində tanınmış simalarla: Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevlə, İlya Çavçavadze, Nəriman Nərimanov, Fətəli xan Xoyski və digər ədiblər ilə yaxından dostluq münasibətləri saxlamışdır.

Yerli müsəlman əhalinin savadsız olması İsrafil bəyi çox narahat edir və düşündürürdü. İsrafil bəy dəfələrlə yerli müsəlman türklərin kitablarının işıq üzü görməsində yardımcı olmuş, Tiflisdə çıxan müsəlman Türk qəzetlərinə daima maliyyə dəstəyi etmişdir. Belə ki, ilk dəfə 1917-ci ildə İsrafil ağanın dəstəyi sayəsində Ə. Haqverdiyevin sədrliyi ilə Tiflisdə Borçalı Müsəlman Türklərinin I qurultayı baş tutmuşdur.

1905-1906-cı illər arası Tiflisdə və Borçalının digər məkanlarında (Şüləver, Sarvan və s.) baş vermiş erməni-müsəlman türk toqquşmalarında İsrafil bəy öz şəxsi hesabına Osmanlıdan (keçmiş Borçalı qaçağı olmuş indisə Osmanlı Paşası olan Darvazlı Mehralı bəydən) və Çar Rusiyasından çoxlu silah-sursat gətizdirərək azğınlaşmış ermənilərə böyük divanlar tutur. Bundan sonra İsrafil bəy doğma kəndi Ağalıqda silah anbarı

tikdirərək oranı daima dolu saxlayır, ehtiyatı əldən vermirdi. Həmin dövrlər Azərbaycanda türklər hərbi xidmətə çağrılmasalar da Borçalıda İsrafil ağanın uzaqgörən siyasəti nəticəsində gənc Borçalılar Çar Hökumətinin ordu sıralarında qulluq edirdilər. Çar hökuməti yanında böyük nüfuza malik olan İsrafil bəy xüsusi bəylərbəyi statusu alaraq Zaqafqaziya seyminin (məslisinin) ilk Borçalılı müsəlman türk üzvü seçilməklə yanaşı, özəl kareta və cangüdənlərlə təchiz olunur. Başına daima qarapapaq qoyub belində gümüşü qılınc gəzdirən İsrafil bəy bu cangüdənlərdən imtina edir.

Yüksək vəzifələrdə çalışmasına baxmayaraq İsrafil bəy kəndə gələndə əsl toy-bayram olarmış. Hökumətlə davası olanın yerindəcə şikayətinə baxar, imkansızlara əl tutar, onlarla ümumxalq işində qol çırmaııb işləyər, bəyzadəliyini gözə soxmayaraq, qulluqçularla, bağbanlarla oturub çörək yeyərmiş. Hətta böyük oğlu Rəşid ağanın toyunda Ağalığa o qədər yüksək mənəsbli qonaq-qara gəlməsinə rəğmən o, toy süfrəsini hamı üçün açdırmış və ayrı-seçkilik salmadan bir yerdə əyləşmələrini istəmişdir. Bu hərəkətdən qeyzlənən bəzi Qızılhacılı bəylər bunu özlərinə təhqir bilib İsrafil ağaya irad da bildirmişdilər. Lakin İsrafil bəy: - Çoban-çoluq dediyiniz insanlar məni İsrafil bəy etmişlər, kim istəyir əyləşsin, kim istəmir buyurub gedə bilər,- deyər sərtdə tonda qonaqlarına cavab verir. Daha sonra İsrafil ağa doğma kəndində bir məscid tikdirir...

1917 ci ildə Lüksemburqda (indiki Bolnisi, türk adı Çörük Qəmərli) məskünlaşan almanların azğınlaşıb yerli türklərə saldırdığını eşidən İsrafil bəy 100 nəfərlik dəstə ilə bura gələrək azğınlaşmış almanları darmadağın edir. Xatırladım ki, İsrafil bəyin ikinci xanımı Bolnislilə alman olub.

1918-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq ermənilər Azərbaycanın müxtəlif yerlərində, Bakıda, Şamaxıda, Qarabağda, Gəncədə, Qubada və s. şəhərlərində yerli xalqa qarşı qətləliam törətməyə başlayırlar. İsrafil ağa əmisi oğlu Emin ağa ilə birlikdə Azərbaycana köməyə gedən Osmanlı Paşası Nuru Paşanı Ərdahanda qarşılayaraq doğma kəndi Kəpənəkçiyə gətirirlər.

Nuru Paşa İsrail bəyə çoxlu silah sursat və 200 tüfəng verdikdən sonra Borçalı bəyləri onu Qazaxa qədər müşayət edirlər.

Müxtəlif yerlərdə Türklərə qarşı kütləvi qətləmlər törədən Andronik və general Nazarbekyan 800 erməni daşnak silahlısı ilə gizləncə Azərbaycandan ermənistana, oradan isə Borçalıda yerləşən ən böyük erməni yaşayış məntəqəsi olan Xaçına gəlirlər. Məqsəd bu strateji nöqtədən Borçalının kəndlərinə hücum etmək və əliyalın türk müsəlman əhalisini qırmaq idi. General Nazarbekyan “İntelligentniy Palaç” adlandırdığı İsrail bəydən 1905-06-cı il olaylarına görə intiqam almaq istəyirdi. Ermənilərin bu gizli məkirli planından çoxdan xəbər tutan İsrail ağa öz tədbirini çoxdan görmüşdü. İsrail ağa ilk öncə Xaçın baş keşişin və onların başbilənləri ilə görüşüb qan tökülməsinə qarşı olduğunu bildirərək onlardan Androniklə Nazarbekyanın yerini soruşur, ermənilər isə onlara bu haqda məlumatlarının olmadığını bildirirlər.

Erməni silahlı dəstəsinin izinə düşən İsrail ağa onları Borçalının ən böyük kəndi olan Kəpənəkçinin girişində yaxalayaraq güllə-baran edir. Bu döyüşdə Andronik öz 3-5 adamı ilə qaçıb canını qurtarsa da 800 erməni quldur dəstəsi məhv edilir. İsrail ağa özü şəxsən general Nazarbekyanın başını qılıncla kəsir. Bu döyüşdə Borçalı qaçağı Cöyrə oğlu Qara və İsrail ağanın bacısı oğlu Osmanlıda yaşayan Məmməd daha fəal idilər.

Bakını ermənilərdən təmizləyən Nuru və Mürsəl Paşalar geri Osmanlıya dönərkən yenidən Kəpənəkçiyə gələrək İsrail ağanın qonağı olurlar. İsrail bəyə qəhrəmanlığı sayəsində Paşa tituluna layiq olduğunu söyləmiş və onunla Türkiyəyə gedərsə bu ada layiq görüləcəyini desələr də, İsrail bəy getmir və ermənilərdən qorxdığını yozacaqlarından ehtiyat edərək elini-obasını yiyəsiz qoymamışdır.

Lakin ermənilər də bu məğlubiyyətin qisasını almaq üçün hər yola əl atmaq qərarına gəlirlər. Tiflisdə öz hüquqşünaslıq vəzifəsini icra edən İsrail bəyə 1918-ci ilin noyabrında ermənilər sui-qəsd hazırlayır və onun evinə basqın edilərək öldürülməsini

təşkil edirlər. Lakin Tiflisdəki evinə basqın nəticəsində İsrafil ağa atışmada ağır yaralanır və xəstəxanaya çatdırılır. Terror törədən qrupun yenidən xəstəxanaya hücum edəcəklərindən şübhələnən dost-tanış ona xəstəxanadakı yerinin dəyişdirilməsini təklif edirlər. Amma İsrafil bəy ömrü boyu ermənidən qorxmadığını söyləyərək, belə ucuz can qorumaqla yaşamağı şərəfinə sıışdırmır. Bu qüruru ona baha başa gəlir və erməni terrorçuları ikinci dəfə xəstəxanaya hücum edərək onu qətlə yetirirlər.

Maraqlı burasıdır ki, o zaman Türkiyədə yaşayan bacısının oğlu Məmməd dayısı İsrafil bəyin öldürüldüyünü eşidərək və Tiflisdə qətliam törədən terrorçu dəstənin üzvlərini bir-bir yaxalayaraq qana-qan dayısının qisasını alır.

Daşnak ermənilərin Dərələyaz, Ağbaba, Naxçıvan, Bakı, Göyçay və Şamaxı, Urmu, Təbriz və s. istiqamətlərində on minlərlə türk və müsəlmanın qanını axıtıdıqlarına baxmayaraq, yeganə haldır ki, daşnakların ancaq Borçalı Qarapapaq türklərinə məğlubiyyəti haqqında yetərincə məlumat var. Bu bölgədə heç bir qətliam baş vermədiyinə görə, o vaxtkı İsrafil bəy kimi tarixi şəxsiyyətlərimizin rolu həddən ziyadə böyük olmuşdur. Təssüflər olsun ki, İsrafil bəyin oğulları Rəşid və Rəhim bəylər 1937-ci ilin repressiya qurbanlarına çevilərək güllələnirlər.

MƏMMƏDOV Ə.F.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

AZƏRBAYCANDA SOVET HAKİMİYYƏTİNƏ QARŞI MÜQAVİMƏT HƏRƏKATININ YATIRILMASINDA ERMƏNİ AMİLİ

XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan vaxtaşırı olaraq güclü havadarlara malik ermənilərin açıq təcavüzünə məruz qalmışdır. Azərbaycanda sovet hakimiyyət orqanlarının özbaşnalıqlarına qarşı getmiş müqavimət hərəkatı zamanı da qırmızı hissələrin tərkibində çoxsaylı erməni könüllüləri vuruşmuş, onların

yatırılmasından sonra ermənilər yerli müsəlman əhaliyə divan tutulmasında xüsusilə canfəşanlıq göstərmişdilər. Zaqatala qəzası Qax məntəqə Hərbi İnqilab Komitəsinin sədri Süleymanov Azərbaycan MİK, Azərbaycan KP MK və ədliyyə komissarı Ə.Qarayevə göndərdiyi 28 may 1920-ci il tarixli məktubunda bu barədə yazırdı: "Zaqatala qəzasına daxil olmuş Kurişkonun komandanlıq etdiyi Xüsusi Qafqaz Diviziyası və Ümumrusiya Fövqəladə Komissiyasının Xüsusi Şöbəsinin hərbi hissələri burada kəndləri qarət edir, bu zaman qadınlara qarşı kobud rəftar edilir, evlərdə aparılan özbaşına axtarışlar zamanı Quran, müqəddəs kitablar ayaq altına atılır, əhalinin dini hissələri təhqir olunur...Bu işlərdə erməni daşnaklarından da istifadə olunur".

Sovet hakimiyyətinin ilk aylarında bolşeviklər tərəfindən azərbaycanlıların milli adətlərinə və qüruruna tamamilə zidd formada həyata keçirilən zorakı köçürmələr, müsadirələr və qarətlər Azərbaycanın Gəncə, Qarabağ, Zaqatala, Nuxa və digər bölgələrində yeni hakimiyyətə qarşı əsl ümumxalq mübarizəsinə səbəb olur. Bolşeviklər tərəfindən bu üsyanların son dərəcə qəddarlıqla yatırılmasında və üsyandan sonrakı dövrdə ermənilərin "fəallıq"ları barədə sənədlərdə olan saysız məlumatların bəzilərinin üzərində dayanmaq istərdik:

-1920-ci ilin mayın 25-də Gəncədə üsyanın başlanmasıyla quberniyanın dağlıq hissəsində ermənilər yaşayan kəndlərdən könüllülər axışaraq Qızıl Ordu komandanlığına üsyançılarla mübarizədə öz xidmətlərini təklif edirlər. 20-ci diviziyanın komandiri Velikanovun verdiyi məlumata görə komandanlıq ermənilərin hərbi qüvvə kimi yararsız olduğunu bildiyi halda qüvvə çatışmazlığı səbəbindən onları silahlandıraraq arxada, ikinci dərəcəli funksiyaları yerinə yetirən xüsusi dəstələr təşkil etməyə məcbur olmuşdu

-Qırmızı hissələr atəş səsləri gələn evləri top mərmiləri ilə yerlə-yeksan edirdilər. Ermənilər isə xüsusilə qəddarlıq edərək dağıntı və tələfat törədirdilər. Onlar Gəncədəki Ozan məscidində xeyli adamı yandırmışdılar. Erməni-rus birləşmələrinin talanından qurtulmaq üçün 500 nəfərə qədər adam bura

sığındıqda məscid ermənilər tərəfindən mühasirəyə alınmış, gecə isə içəriyə ağ neft tökərək onları yandırmışdılar. Bu hadisələrin şahidi həmin səhnəni belə təsvir edir: "Açıq qalan qapı önündən keçərkən gördüyümüz dəhşətdən qanımız dondu. Caminin ortasında yüzlərlə insanın yanğından qıvrılmış cəsədi qorxunc bir mənzərə yaradırdı...Cəsədlər arasında necə olubsa tam yanmayan, lakin qaralıb qalan üzlər, əl və ayaq parçaları, saç hörükləri faciənin dəhşətini daha da artırırdı"

-Gəncə üsyanının yatırılmasından sonra bir tərəfdən qarət, talan, zorakılıq, digər tərəfdən isə həbslər həyata keçirilirdi. Bu müdhiş səhnənin şahidlərindən biri yazırdı: "ermənilər tam üç gün şəhərdə vəhşilik etdilər. Bu günlərdə şəhərdə qarət olunmamış bir ev belə qalmamışdı. Varlı ailədən olan 12 qadın və qız qonşu erməni kəndinə aparıldı, hələ də onlar qaytarılmayıb".

-Velikanov özünün "Gəncə üsyanı və onun ləğv edilməsi" adlı xatirələrində yazırdı ki, onlara qoşulmuş erməni hissələrinin şəhərin müsəlmanlar yaşayan hissəsinin tutulması, üsyanın yatırılması zamanı törətdiyi talanlar və qırğınlar komandanlıq üçün çoxlu çətinliklər yaradırdı.

-1930-cu il Nuxa-Zaqatala qəzasında zorakı kollektivləşdirmə siyasətinə qarşı baş vermiş üsyanın mərkəzlərindən olmuş Qabaqçöl əməliyyatına rəhbərlik erməni Sumbatov, gürcü Lord Kipanidze və rus Lepindən ibarət üçlüyə həvalə olunmuşdu. Üsyanın yatırılmasından sonra Qabaqçöl məscidində mühasirəyə alınmış əhalinin hər gün üç nəfər olmaqla doqquz gündə 27 nəfərin güllələnmə əməliyyatına isə erməni İlyan soyadlı cəllad rəhbərlik etmişdir.

ASLANOV E.M.

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

BAKI ŞƏHƏRİNDƏ TÖRƏDİLMİŞ 31 MART SOYQIRIMI HAQQINDA

1918-ci ilin mart ayında mərkəz Bakı şəhəri olmaqla Azərbaycanın digər bölgələrində ermənilərin törətdikləri soyqırımdan 97 il ötür. Lakin buna baxmayaraq , bu vəhşiliklər xalqın qan yaddaşında əbədi iz buraxmışdır.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri aramsız soyqırımı və deportasiya siyasəti həmin əsrin ikinci onilliyində xüsusən genişlənməmişdir. Məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyətlərə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gücləndirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində XX əsrin əvvəllərində ermənilər təkcə bu gün Ermənistan adlanan ərazi deyil, Bakı quberniyasının Bakı, Şamaxı, Quba şəhəri, Göyçay qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda da vaxtaşırı xalqımıza qarşı qırğınlar, talanlar, yanğınlar, terror və digər zorakılıq aktları həyata keçirmişlər. Erməni daşnakları bu ərazilərdə on minlərlə dinc azərbaycanlı əhalini - qadını, uşağı, qocanı yalnız milli mənsubiyyətlərinə - azərbaycanlı olduqlarına görə vəhşicəsinə qətlə yetirmiş, yaşayış yerlərini talan edərək yandıraraq viran qoymuş, xalqımızın milli mədəniyyət abidələrini, məscidləri dağıtmış və yandırmışlar. Həmin illərdə ermənilərin Azərbaycanda törətdikləri etnik qırğın haqqında bizə çatan tarixi sənədlərdəki faktlar Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Muğanda, Zəngəzur qəzasında, Qarabağda, İrəvan quberniyasında və ölkənin digər ərazilərində azərbaycanlıların amansızlıqla qətlə yetirildiyini, şəhər və kəndlərin talan edilərək dağıldığını sübut edir .

1918-ci ilin mart ayında Rusiya bolşeviklərinin rəhbəri Lenin bolşevik qanıçən Stepan Şaumyanı Qafqaz fəvqəladə

komissarı təyin edərək Bakıya göndərmişdir. Əslində Lenin bununla Bolşeviklərin Bakıda hakimiyyəti ələ keçirmək adı ilə erməni daşnaklarının silahlı qüvvələrinin gizli niyyətləri üçün şərait yaratmış olmuşdur. Dinc və günahsız azərbaycanlıların, müsəlmanların qırğınında tərkibi əsasən quduzlaşmış erməni əsgərlərindən ibarət Bakı Sovetinin altı minlik silahlı əsgəri, eyni zamanda “Daşnaksütyun” partiyasının 3-4 minlik silahlı dəstəsi iştirak etmişdir. 31 Mart tarixindən başlayaraq üç gün davam edən Bakı şəhərində azərbaycanlıların kütləvi qırğını zamanı erməni silahlıları bolşeviklərin köməyi ilə azərbaycanlıların yaşadıkları məhəllələrə qəflətən basqınlar etmiş, əhalini uşaqlardan böyüyədək qətlə yetirmişdir. Həmin dəhşətli günlərin şahidi olmuş Kulner familiarı bir alman, Bakışəhərində baş vermiş mart hadisələri barədə bunları yazmışdır: **“Ermənilər müsəlman (azərbaycanlı) məhəllələrinə soxularaq hər kəsi öldürür, qılıncla parçalayır, süngü ilə dəlmə-deşik edirdilər. Qırğından bir neçə gün sonra bir çuxurdan çıxarılan 87 azərbaycanlı cəsədinin qulaqları, burunları kəsilmiş, qarınları yırtılmış, cinsiyyət orqanları doğranmışdır. Ermənilər uşaqlara acımadıqları kimi, yaşlılara da rəhm etməmişdilər”** .

Mart qırğını zamanı Bakı şəhərinin təkcə bir yerində qulaqları, burunları kəsilmiş, qarınları yırtılmış 57 azərbaycanlı qadınının meyidi tapılmışdır. Gənc qadınların diri-diri divara mıxlanması, ermənilərin hücumundan sığınmağa çalışan iki min nəfərin yerləşdiyi şəhər xəstəxanasının yandırıldığı da bu dəhşətli faktlar sırasındadır. Qaçıb canını qurtarmağa çalışan əhalini gülləbaran etmək üçün isə ermənilər şəhərin müvafiq yerlərində əvvəlcədən pulemyotlar yerləşdirmişdilər. 1918-ci ilin mart ayının son üç günündə Təkcə Bakı şəhərində ermənilər öz havadarlarının bilavasitə köməyi və dəstəyi ilə 30 minə yaxın günahsız insanı milli mənsubiyyətinə görə qəddarcasına və xüsusi vəhşiliklərlə məhv etmişlər. Bunu İrəvan quberniyası, Şərur-Dərələyəz, Sürməli, Qars və digər ərazilərdə azərbaycanlıların qırğınının fəal iştirakçılarından biri olmuş erməni zabiti Ovanes Apresyanın etirafları bird aha sübut etmiş olur. Belə ki onun

xatirələri əsasında əslən amerikalı olan Leonard Ramsden Hartvill adlı bir tədqiqatçı İnsanlar belə imişlər” adlı kitab yazmışdır. Ovanes Apresyan kitabın müəllifi ilə söhbəti zamanı ermənilərin ingilislərin və Rusiyanın yardımı ilə öz məqsədlərinə çatdıqlarını qeyd edərək təkcə Bakıda mart qırğını zamanı iyirmi beş min azərbaycanlının qətlə yetirildiyini bildirmişdir. Mart soyqırımı zamanı Bakının şəhər camaatından o dövrün pulu ilə 400 milyon manatlıq daş-qaş və əmlak ələ keçirilmişdi. Mart qırğınları haqqında müstəqil tədqiqatçı Kulqe yazır: “Ermənilər müsəlman əhalisini işgəncələrlə öldürür, şəmşirlərlə parçalayır, süngü ilə dəlikdəşik edir, körpə uşaqları süngüyə keçirir, cəsədlərin burun, qulaq və başlarını kəsir, evlərə od vurub sakinlər qarışıq yandırır, qadınları soyundurur və saçlarını bir-birinə bağlayaraq tufəngin qundağı ilə ölüncəyə qədər döyürdülər”. Kulqe ermənilər tərəfindən üzü divara çevrilərək itlərə parcaladılan azərbaycanlıların şəkillərini də çəkmişdir. Bu faktlar erməni daşnaklarının azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəhşiliklərin kiçik bir hissəsidir və yalnız 1918-ci ilin mart ayının son üç günündə törədilən Bakı qırğını əks etdirir.

1918-ci ildə ermənilər dinc əhaliyə qarşı vəhşiliklər, görünməmiş amansızlıqlar etdikləri kimi, mədəniyyət və tarixi abidələri də vəhşicəsinə dağıdır, məscidləri yandırır, memarlıq incisi sayılan binaları yerlə-yeksan edirdilər. Mart qırğını haqqında olan mənbələrdə göstərilir ki, ermənilər bir çox qədim binaları, o cümlədən Cümə məscidini, İsmailiyyə binasını top atəsinə tutaraq dağıtmışlar. Həmin dövrü əhatə edən, 1918-ci ildə Bakının dağıdılmasını əks etdirən tarixi fotosəkillər də tarixçilərin yazdıqlarını əyani şəkildə təsdiqləyir. Ötən əsrdə dörd dəfə - 1905-1906, 1918-1920, 1948-1953 və 1988-ci ildən başlayan və bu gün də davam edən ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımı və deportasiya siyasəti özünü Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə münasibətdə aydın şəkildə göstərir və onu deməyə əsas verir ki, ermənilərin xalqımıza olan tarixi münasibəti dəyişməyib. İkili standartları mövcud olduğu bir

dünyada bəzi dövlətlər ermənilərin bu vəhşiliklərinə göz yumur, yaxud da görmək istəməirlər [4].

Əslində bu soyqırım tək cə azərbaycanlılara qarşı deyil, bütün bəşəriyyətə, insanlığa qarşı cinayətdir. Ancaq ölkəmizin beynəlxalq aləmdə möhkəmlənən mövqeyi, daxili siyasətin düzgün şəkildə aparılması, regional, həmçinin beynəlxalq aləmdə apardığı uğurlu xarici siyasəti nəticəsində artan nüfuzu və real beynəlxalq vəziyyət ötən əsrdən tamamilə fərqli olması bizə ümid verir ki, tezliklə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin ədalətli həlli, erməni işğalçılarının torpaqlarımızdan çıxarılması, daşnak ideyalarının davamçılarının yerində oturdulması mümkün olacaqdır. Biz gənclər bu yolda əlimizdən gələni əsirgəməməliyik. Çalışmalıyıq ki, müstəqilliyimiz əbədi olsun və bir daha bu cür faciələr xalqımızın başına gəlməsin.

BAYRAMOV A.M.

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

XOCALI SOYQIRIMI BƏŞƏRİYYƏTƏ QARŞI CİNAYƏTDİR

Azərbaycan xalqı 200 il ərzində erməni millətçi – şovinistlərinin davamlı olaraq etnik təmizləmə, soyqırımını siyasətinə məruz qalmış, müxtəlif geosiyasi maraqların kəsişdiyi bir məkanda həmişə müstəqillik uğrunda mübarizə aparmış və onu yaşatmış, zəngin mədəniyyətə, qədim dövlətçilik ənənəsinə malik bir millət kimi formalaşmışdır. Tarix boyu erməni millətçiləri azərbaycanlılara qarşı təcavüzlər etmiş, qətlamlar törətmiş, torpaqlarımızı işğal etmişlər.

Öz mənfur və təhlükəli siyasətlərini gerçəkləşdirmək üçün onlar müxtəlif üsul və vasitələrdən, tarixin saxtalaşdırılmasından, siyasi təxribatlardan istifadə etmiş, dövlət səviyyəsində davakar millətçiliyi, separatizmi və qonşu xalqlara qarşı təcavüzü dəstəkləmişlər. Bu məqsədlə Ermənistanda və ayrı-ayrı xarici

dövlətlərdə “milli-mədəni”, dini, siyasi və hətta terrorçu təşkilatlar qurmuş, erməni diasporunun və lobbisinin imkanlarını səfərbər etmişlər.

1988-ci ildən başlayan əsassız Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Azərbaycan ərazilərində tüğyan edən erməni irticası və bu irticanın qurbanı olan günahsız Azərbaycan əhalisinin acı izzətləri təəssüf ki, keçmiş SSRİ rəhbərliyinin və sivil dünyanın biganə sükutu ilə qarşılandı. Belə vəziyyətdən ruhlanan və istifadə edən ermənilər azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasətini və misli görünməmiş tarixi cinayətlərini bir-birinin ardınca həyata keçirməyə müvəffəq oldular. Azərbaycan ərazisinin 20 faizi, o cümlədən Dağlıq Qarabağdan kənarda yerləşən daha 7 rayon – Kəlbəcər, Laçın, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olundu. 1 milyondan artıq azərbaycanlı öz dədə-baba ocaqlarından vəhşicəsinə qovuldu, on minlərlə adam qətlə yetirildi, şikəst edildi, girov götürüldü. Yüzlərlə yaşayış məskəni, minlərlə mədəniyyət, təhsil və səhiyyə müəssisəsi, tarix-mədəniyyət abidələri, məscidlər, müqəddəs sitayiş yerləri, qəbiristanlıqlar yerlə-yeksan edilərək misli görünməmiş erməni vandalizminə məruz qaldı.

Azərbaycanın tarixinə qanlı hərflərlə yazılmış 1992-ci ilin 26 fevral gecəsində erməni silahlı dəstələri hələ SSRİ dövründə Xankəndi şəhərində yerləşmiş, şəxsi heyətinin xeyli hissəsi ermənilərdən ibarət olan 366-cı motoatıcı alayın zirehli texnikasının və hərbiçilərinin köməyi ilə qədim Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etmişlər. Əvvəlcə Xocalı toplardan və digər hərbi texnikadan şiddətli atəşə tutularaq darmadağın edilmişdir. Şəhər ərazisində yanğınlar başlanmışdır. Sonra piyada qüvvələr bir neçə istiqamətdən şəhərə girmiş, sağ qalmış sakinlərə vəhşicəsinə divan tutulmuşdur. Həmin gün qısa bir vaxt ərzində erməni silahlı dəstələri şəhərin dinc əhalisindən 613 nəfəri qəddarcasına, ağır işgəncə verməklə məhv etmiş, 421 nəfərə ağır xəsarət yetirmişlər. Mühasirədən çıxmağı bacarmış dinc sakinləri yollarda, meşələrdə pusqu quran erməni hərbiçiləri xüsusi

amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Azğınlaşmış cəlladlar insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəsmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və ya yandırmış, cəsədlərin bir qismini minalamışlar. Bu zaman 1275 nəfər itkin düşmüş və girov götürülmüş, 10 min əhalisi olan şəhər talan edilmiş, tikililər dağıdılmış və yandırılmışdır. Onlardan 150 nəfərinin, o cümlədən 68 qadının və 26 uşağın taleyi bu gün də məlum deyildir. Faciə nəticəsində 1000-dən artıq dinc sakin müxtəlif dərəcəli güllə yarası alaraq şikəst olmuşdur. Qətlə yetirilənlərin 106 nəfəri qadın, 63 nəfəri azyaşlı uşaq, 70 nəfəri qocalar idi. 487 nəfər şikəst edilmişdir. Şikəst olanların 76 nəfəri yetkinlik yaşına çatmamış oğlan və qızlardır. Bu hərbi-siyasi cinayət nəticəsində 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirmişdir. Şəhid olanlardan 56 nəfəri xüsusi qəddarlıq və amansızlıqla diri-diri yandırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının ildönümü münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində deyildiyi kimi: “Heç bir hərbi zərurət olmadan yüzlərlə dinc sakin tarixdə analoqu olmayan işgəncələrlə öldürüldü, meyitləri təhqir olundu. Uşaqlar, qadınlar, qocalar, bütöv ailələr məhv edildi. XX əsrin sonunda tək-cə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, bütün insanlığa qarşı ən ağır cinayətlərdən biri baş verdi. Xocalı faciəsi öz ağırlığına, vəhşiliyinə və amansızlığına görə bəşəriyyətə qarşı törədilmiş cinayətlər sırasında xüsusi yer tutur.”

Bu günkü Azərbaycan artıq 1988 - 1993-cü illərin böhranlı, məğlub, qətiyyətsiz Azərbaycanı deyil. Bu günkü Azərbaycan iqtisadi, siyasi, ideoloji və xarici siyasət sahələrində güc, qüdrət sahibidir. Çünki Azərbaycan öz haqqını diplomatik yönümdən əlavə, hərbi cəbhədə də tam təmin etmək iqtidarındadır. Hazırda möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev başda olmaqla Azərbaycan rəhbərliyi Ermənistan - Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun, Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll

olunması üçün ardıcıl fəaliyyət göstərir. Aparıcı dünya dövlətləri, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar getdikcə daha artıq dərəcədə Azərbaycanın ədalətli mövqeyini qəbul edir, ərazilərimizin işğalı faktını etiraf edir, Ermənistandan Azərbaycan torpaqlarını azad etməyi tələb edirlər. Xalqımız inanır ki, Azərbaycan iqtidarı bundan sonra da dövlətimizin iqtisadi, siyasi qüdrətinə və qazanılmış təcrübəyə arxalanaraq problemin ədalətli həlli istiqamətində söylərini inadla davam etdirəcəkdir. Əminliklə demək olar ki, bütün bunlar sonda Xocalı faciəsini törədənlərin gec - tez beynəlxalq məhkəmə qarşısında cavab verəcəyinə və layiqli cəza acaqlarına gətirib çıxaracaqdır.

İBADOV R.H.

Lənkəran Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANLILARA QARŞI ERMƏNİ GENOSİDİ

Azərbaycanlılara qarşı soyqırımlar erməni xalqının cinayətkar əməlidir. Bəşər tarixində baş verən hadisələr öz xarakteri etibarilə müxtəlif məzmun və mənə daşımaqla müəyyən nəticə anlayışını əks etdirir. Lakin bu hadisələrin tərkib hissəsində insan faktoruna qarşı törədilən vəhşiliklər bəşəriyyətdə vandalizmdən başqa bir şey kimi adlandırmaq olmur. Məhz ermənilərin genosid siyasəti bu gün də davam etməsi bəşəriyyətə qarşı cinayətkar fəaliyyətlərindən irəli gəldiyini göstərir. Ona görə də erməni terrorizminin çirkin əməllərini bütün dünya xalqlarına, dövlətlərinə və beynəlxalq təşkilatlara açıb göstərmək olduqca aktualıq kəsb edir.

Erməni vandalizminin ötən tarixi dövrlərdən məlum olan əməllərinin bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri məlumdur. Ən başlıcası erməni xalqına mənəvi və siyasi rəhbərlik edən genosid ideoloqlarının apardığı təbliğət və təşkilatlar diqqəti cəlb edir. Türklərsiz dünya və ya yeganə düşmənləri olan türkləri hesab etmələri və bu şüarlar altında özlərinin ideoloji

diversiyalarını həyata keçirməyə çalışmışlar. Ermənilər daim özlərinin vandalizm siyasətinə və ya siyasi liderlərə riyakarlıqla yaltaqlanaraq onların himəyadarlıqları ilə istədiklərini həyata keçirməyə çalışmışlar, üçüncüsü erməni genosidçiləri özlərinə haqq qazandırmağa səy göstərməklə yanaşı, beynəlxalq siyasi və ideoloji təşkilatları özlərinə cəlb edir və onları inandıрмаğa çalışırlar ki, güya “dənizdən dənizə” qədər torpaqlara yenidən sahib olmaq uğrunda mübarizə aparırlar. İlk növbədə ermənilər terrorçuluğa əsaslanan məqsədlərinə çatmaq üçün strateji vəzifələr qarşılıqlarına qoymuşlar. Belə ki, həmin strateji məqsədlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı siyasi təşkilatlanma taktikalarından məharətlə istifadəyə çalışırdılar. 1887-ci ildə “Qnçaq”, 1890-cı ildə “Daşnaksütyun” 1895-ci ildə “Erməni vətənpərvər ittifaqı” və sair siyasi təşkilatları onların bütün məqsədləri müxtəlif tarixi şəraitdən istifadə etməklə istədiklərinə nail ola bilmişlər. Bu gün də ermənilər yeni-yeni təşkilatlarda taktikalarını davam etməkdədirlər.

Erməni quldur təşkilatları beynəlxalq erməni lobbisi və diasporaları ilə öz fəaliyyətlərini əlaqələndirmək imkanlarını əldə edə bilmişlər. Məhz xaricdə fəaliyyət göstərən erməni lobbisi öz ölkələrinin rəhbərlərinə ciddi təsir göstərir və həmin dövlətlərə erməni vandalizminə dəstək olmağa çalışırlar. Hər şeydən öncə ermənilərin genosid siyasətlərini keçirmək taktikalarına fikir verdikdə, bu siyasətin coğrafiyası diqqəti cəlb edir. Ən başlıcası, bunun Ön Asiya və Cənubi Qafqazda baş verməsi təsadüfi deyil. Təkcə torpaqları ələ keçirmək deyil, vahid və hegemon dövlətə nail olmaq, türkləri nəinki buradan tamamilə qovmaq, bütün dünyada türk xalqını genosidə məruz qoymaqdır. Ermənilər imperiya dövlətlərinin işğalçı qoşunlarını “gül-çiçəklə” qarşılımış, onları özlərinin güya “müsəlmanlardan xilas olacağı” kimi qəbul etmişlər. Əslində işğalçı dövlətlərin siyasətlərini həyata keçirmək üçün vasitəçi olmuş, öz məqsədlərinə nail olmaq üçün onlara sədaqətlə xidmət etmək arzusunda olmuşlar. Ən başlıcası bu işğal vasitəsilə öz maraqlarını həyata keçirə bilmişlər. Bunu biz I Pyotrun dövründən sovet ittifaqı süquta

uğramasına, eləcə də indiki Rusiya dövlətinə olan münasibətdə də görmək olar. Ermənilər sovet rejimində Dağlıq Qarabağ muxtar vilayətinin yaradılması, 1948-53-cü illərdə azərbaycanlıların əzəli və əməli torpaqları olan Qərbi Azərbaycana zorla köçürülməsi, 1988-ci ildən təkrarən soydaşlarımızın yenidən Ermənistandan kütləvi çıxarılması, azərbaycanlılara qarşı amansızlıqla qətlərin törədilməsi, nəinki Dağlıq Qarabağ, eləcə də ətraf ərazilərin Ermənistan dövləti tərəfindən işğal edilməsi və bu proseslər minlərlə soydaşımızın vəhşicəsinə öldürülməsi, 1 milyondan çox həmvətənlilərimizin yurdsuz-obasız qalması və s. erməni vandalizmidir. Bütün bunlara ermənilər siyasi müstəqilliklərini vassallıqla əvəz etməklə nail ola bilmişlər.

Yuxarıda qeyd olunanlara nəticə olaraq göstərmək olar ki, tarix bütün bunlara öz qiymətini verəcək, erməni şovinizmi və vandalizmi cavabsız qalmayacaqdır. İlk növbədə Azərbaycan xalqının ümummillə lideri H.Əliyev 1999-cu ildə ölkəmizdə siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ermənilərə qarşı həmişə olduğu kimi sərt cavab verə bildi. Xalqımıza qarşı tarixi vəhşiliklərə və soyqırımlara 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanda siyasi-hüquqi qiymət verildi. Fərmanda dünya dövlətlərinə və beynəlxalq təşkilatlara ermənilərin məkrli siyasətlərinin əsl mahiyyətini açıqlandı. Çox təəssüf ki, həmin dövlətlər və təşkilatlar azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımlara siyasi qiymət verməkdən yan keçirlər. Bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin apardığı xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan azərbaycanlılara qarşı soyqırımlar və torpaqlarımızın işğalı xüsusi yer tutur. Məhz möhtərəm prezidentimizin düzgün, peşəkar və diplomatik fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan xalqı əmindir ki, azərbaycanlılara qarşı bütün soyqırımlara və vəhşiliklərə beynəlxalq təşkilatlar və dövlətlər siyasi və hüquqi qiymət verəcək və düşmən düşmən tapdağında qalan torpaqlarımız azad olacaq.

FƏXRƏDDİN HÜSEYN
Lənkəran Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI

Tarix boyu Azərbaycan xalqı və türklər bədnam ermənilərin təcavüzünə məruz qalmışdır.

Onlar müxtəlif vaxtlarda baş verən ictimai-siyasi dəyişikliklərdən istifadə edərək azərbaycanlılara qarşı dəhşətli qırğınlar törətmiş, soyqırımlar həyata keçirmişlər. Bu gün də ermənilər öz niyyətlərindən əl çəkməmiş azərbaycanlıların torpaqları hesabına, “Böyük Ermənistan” yaratmaq siyasətlərini davam etdirirlər.

Rusiyanın Qafqaza hücumu ermənilərin öz planlarını reallaşdırmaq üçün əlverişli şərait yaratdı. O vaxtdan bu günə kimi ermənilər həm rusların, həm də Qərb dövlətlərinin himayədarlığı nəticəsində türklərə-azərbaycanlılara qarşı dəhşətli kütləvi qırğınlar törətmiş, onları öz dədə-baba torpaqlarından qovmuşlar.

Ermənilərin soyqırımı siyasəti iki əsrdən çox olan bir müddət ərzində davam edir. Ən böyük soyqırım 1918-ci il mart-aprel aylarında Bakı quberniyasında baş vermişdir. Erməni-daşnak-bolşevik siyasi və hərbi ittifaqının qüvvələri Bakıda dinc azərbaycanlılara qarşı qabaqcadan düşünülmüş soyqırım siyasətini həyata keçirmişlər.

Sovet dövrünün tarixşünaslığında Stepan Şaumyanın rəhbərlik etdiyi erməni-daşnak-bolşevik qüvvələrinin Bakıdan başqa azərbaycanlılara qarşı törətdikləri kütləvi qırğınlardan bəhs olunmur. Əksər müəlliflər 1918-ci il mart qırğınlarını sinfi mübarizə kimi qiymətləndirmişlər. Lakin, SSRİ dağıldıqdan sonra Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyinə nail oldu və tarixi həqiqətlərin öz yerini tutması üçün əlverişli şərait yarandı. Məlumdur ki, Rusiyada hakimiyyətə gələn bolşeviklər də erməniləri himayə edirdilər.

Türk ordusu erməni quldur silahlı dəstələrini öz torpaqlarından qovdular. Ermənilər “Böyük Ermənistan” yaratmaq siyasətlərinin Türkiyədə həyata keçirmək imkanının heçə endiyini başa düşərək, bu istəklərini Cənubi Qafqazda həyata keçirməyə başladılar. Məqsədlərinə çatmaq üçün ermənilər milli münasibətləri qızıqdırır və məkirli siyasətlərini həyata keçirirdilər.

1918-ci il yanvar ayında Rusiya hökuməti “Erməni qaçqınlarına təcili kömək göstərilməsi haqqında” qərar verdi. Həmin qərara görə ermənilərə təmännəsiz kömək göstərilməli idi. Bütün inqilabi komitələrə təlimat göndərilmişdi ki, erməni könüllü dəstələri təşkil edilib maliyyələşdirilsin. Sovet Rusiyasının ermənilərlə bağlı qəbul etdiyi siyasi qərarlar erməni millətçi və radikal təşkilatların mövqeyində dəyişikliyə səbəb oldu. Ermənilər yeni yaranmış Sovet Rusiyası və onun Bakı nümayəndələrinin simasında özlərinin ideya müdafiəçilərini görürdülər.

Beləliklə, ermənilərin “Böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq siyasətlərini həyata keçirmək üçün Rusiya və Bakıda əlverişli şəraitin yarandığını görüb geniş fəaliyyətə başladılar.

Türkiyədən qaçan rus qoşunlarının əsasını təşkil edən erməni hərbi dəstələri Qərbi Azərbaycan və Dağlıq Qarabağ ərazilərində yerləşdirildi. Rus-erməni quldur dəstələri Cənubi Azərbaycanda Maku, Səlmas, Xoy və xüsusən də Urmiyə şəhərlərində 10 minlərlə azərbaycanlıları qətlə yetirmişdilər.

1918-ci il mart qırğını ərəfəsində Bakı Soveti bolşevikləri və erməni daşnaklarını sürətlə silahlandırdı. Erməni əhalisinin bütün təbəqəsinin nümayəndələri azərbaycanlılara qarşı mübarizədə iştirak etməyi özlərinə borc bildirdilər. Erməni fəhlə və kəndliləri silahla təmin olunurdu. Bakıda siyasi üstünlüyü ələ almaq üçün ermənilər Bakı Sovetinin orqanlarında öz nümayəndələrini yerləşdirirdilər. Erməni sahibkarları Azərbaycanda təkə ticarət ilə deyil, həm də neft sənayesi ilə bağlı idilər. Öz mövqelərindən istifadə edən erməni sahibkarları iş yerlərində antitürk təbliğatı aparırdılar.

Rəhbərləri əsasən ermənilərdən ibarət olan Bakı bolşevik hakimiyyəti ilə erməni-daşnak rəhbərliyi arasında yaxınlaşma və daha sonra isə ittifaqa girmə hadisəsi baş verdi. Buna səbəb onlarda türklərə qarşı nifrət və “Böyük Ermənistan” dövlətini yaratmaq xülyası olmuşdur. Məhz, “Daşnaksütyun”, “Hıncıq” və digər terrorçu erməni təşkilatları Stepan Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Soveti və bolşeviklərə arxalanaraq, Bakı, Şamaxı, Quba, Salyan, Lənkəran və digər yerlərdə bolşevik bayrağı altında azərbaycanlılara qarşı kütləvi qırğınlar törədə bilmişlər. 1918-ci il mart soyqırımı ərəfəsində bolşevik ordusunun qərargah rəisi “Daşnaksütyun” partiyasının üzvü Z. Avetişov təyin olunmuşdu. Millətçə erməni olan Avakyan bolşeviklərin adından şəhərin erməni əhalisinə silahlar paylıyrdı. Qeyd edək ki, o dövrdə Azərbaycanda mövcud olan hərbi hissələrdə azərbaycanlılarda demək olar ki, heç bir nümayəndə olmamışdır.

Azərbaycanlıların yaratmaq istədikləri orduya millətçi damğası vururdular. Azərbaycan Milli Şurasının yaratmaq istədiyi ordunun təşkili işi ağır və çətin gedirdi. Halbuki, Bakı Sovetinin 6 minlik silahlı qüvvələrinin 3-4 mininə qədərini daşnak hərbi hissələri təşkil edirdi.

1918-ci il martın 30-da aprelin 1-nə kimi üç gün ərzində erməni-daşnak dəstələri tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı qırğın törədildi. Ermənilər Bakı və Azərbaycanın digər şəhərlərində azərbaycanlıları qətlə yetirmiş və soyqırım həyata keçirmişlər.

Bu tarixi faciəni xalqın yaddaşında əbədləşdirmək üçün Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev 1998-ci il martın 26-da “Azərbaycanlıların soyqırımı” haqqında fərman vermişdir. Bu fərmanda ilk dəfə olaraq 31 mart “Azərbaycanlıların soyqırımı” günü elan olundu.

HƏSƏNOV V.S.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

1918-Cİ İLDƏ QARABAĞDA ERMƏNİ VƏHŞİLİKLƏRİ

1918-ci ildə ermənilərin Azərbaycan əhalisinə qarşı ən çox soyqırımı törətdiyi bölgələrdən biri də Qarabağ ərazisi olmuşdur. Ermənilər Qarabağın Şuşa, Cavanşir və Cəbrayıl qəzalarındakı dinc Azərbaycan əhalisinin səmimi münasibətindən istifadə edərək özlərinin düşmənçilik niyyətlərini həyata keçirmək üçün silahlandırdılar. 1917-ci ilin dekabrından başlayaraq erməni silahlı quldur dəstələri Kolanlı icmasına daxil olan kəndlərə (Dəmirilər, İmarət-Qərvənd, Umudlu, Qaralar, Sırxavənd, Çıraqlı, Əli-Ağalı və b.) hücum edir, onlardan hələ mövcud olmayan Ermənistan Respublikasına tabe olmağı tələb edir və guya öz dövlətləri üçün azərbaycanlılardan zorla vergi yığırdılar. Ermənilərin əlindən cana doymuş Kolanlı kənd icmasına daxil olan kəndlərin əhalisi erməni quldur dəstələrinin əhatəsini yarıb Arandakı azərbaycanlı kəndlərinə getmək məcburiyyətində qalmışdılar. Onlar bu əməliyyatı böyük tələfatlar hesabına həyata keçirə bilmişdilər. Bu kəndlərdən qaçan azərbaycanlılar özlərinin evlərindən, mal-heyvanlarından, bütün ev avadanlıqlarından, ehtiyatlarından məhrum olmuşdular. Qaçqın kəndlilərin çoxu - xüsusilə qadınlar və uşaqlar soyuqdan, aclıqdan, xəstəlikdən və erməni quldur dəstələri tərəfindən yollarda məhv olurdular. Kəndlərdən qaça bilməyən və ya qaçmağa imkanı olmayan xəstə, qoca və əlillərə belə ermənilər aman vermir, onları güllələyir və ya xəncərlə doğrayırdılar. Cavanşir qəzasının bir neçə kəndinin, o cümlədən İmarət-Qərvənd kəndinin əhalisi və Umudlu kənd əhalisinin bir hissəsi erməni təqiblərindən yaxa qurtarmaq üçün payız aylarında soyuqda Murov dağına böyük tələfatlarla aşaraq Cavanşir qəzasının aran kəndlərinə gəlmişdilər.

1918-ci ilin yaz və yay aylarında Cavanşir qəzasının düzənlik hissəsinin müsəlman əhalisinə qarşı da ermənilər zorakılıqlar edirdilər. Ermənilər Tərtər çayının qabağını kəsərək

başqa istiqamətə yönəldir, qəzanın Aran kəndlərinin əkinlərini susuz qoyaraq onlara böyük zərər vururdular. Aran kəndlərinin əhalisi 1918-ci ilin yayında öz mal-heyvanlarını yaylaqlara köçürə bilmədikləri üçün çoxlu tələfat vermişdilər. Qarabağ bölgəsində 1918-ci il və 1919-cu ilin əvvəllərində daha çox erməni təcavüzünə məruz qalan qəzalarından biri də Cəbrayıl qəzası idi. Cəbrayıl qəzası 12 azərbaycanlı və 3 erməni kənd icmasından ibarət idi. 1918-ci il dekabr ayının ilk günlərindən başlayaraq ermənilər qəzanın azərbaycanlı əhalisinə qarşı silahlı çıxışa başlayırlar. 1918-ci il dekabrın 26-da gecə ermənilər Düdükşü kəndinin azərbaycanlılar yaşayan hissəsini dağıtmış və evlərini yandırmışdılar. Cəbrayıl qəzasında erməni silahlı quldur dəstələri azərbaycanlılar yaşayan digər kəndlərə-Eyvazlı, Şıxlar, Məlikli və s. hücum edərək azərbaycanlı əhalinin əmlakını qarət edərək yandırmış, mal-heyvanlarını isə sürüb aparmışdılar.

Cəbrayıl qəzasında azərbaycanlı kəndlərinin qarət edilməsi və yandırılması həm də azərbaycanlıların qətlə yetirilməsi və yaralanması ilə nəticələnirdi. Məsələn, Axullu kəndinin qarət və yandırılması zamanı 2 kişi, 3 qadın və 1 uşaq öldürülmüş, 1 kişi yaralanmışdı. Məlikli kəndinə hücum zamanı 1 kişi, Məzrə kəndinə hücum zamanı 6 kişi öldürülmüş, Sirik kəndinə hücum zamanı isə 11 kişi, 10 qadın, 14 uşaq qətlə yetirilmiş və 2 kişi yaralanmışdı. Qarabağda ermənilərin azərbaycanlılara vurduğu ən böyük ziyan Şuşa qəzasının ərazisi və Şuşa şəhəri idi. Hər tərəfdən erməni yaşayış məntəqələrinin əhatəsində olan Şuşanın vəziyyəti çox ağır idi. Əhalisinin çoxu azərbaycanlı olan Şuşa və ətrafdakı bir neçə azərbaycanlı kəndi erməni kəndləri tərəfindən əhatəyə alınmışdı. Şuşaya gələn yolların ermənilər tərəfindən kəsilməsi nəticəsində 8 ay- yəni türk qoşunları Azərbaycana gələndə qədər Şuşa şəhəri və dağ zonasındakı Azərbaycanlı əhalinin vəziyyəti acınacaqlı olmuşdur. Yalnız Şuşa qəzasında dağıdılmış, yandırılmış, talan edilmiş azərbaycanlı kəndlərində öldürülənlərin sayı 100 nəfərdən çox idi. Öldürülənlər süngülərlə dəlik-deşik edilir, başları kəsilir, kiçik yaşlı uşaqlar süngülərə taxılaraq vəhşiliklə öldürülür, qadınların döşü, kişilərin burun,

qulaq və cinsiyyət üzvləri kəsilirdi. 1918-ci ilin mayında müstəqil Ermənistan və Azərbaycan Respublikaları yarandıqdan sonra ermənilər Ermənistan Respublikası ərazisində deyil, Azərbaycanın öz ərazisində də azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasətindən əl çəkməmişdilər. Zəngəzur və Qarabağda erməni Milli Şuraları yaradılmışdı. 1919-cu il yanvarın 29-da Xosrov bəy Sultanovun başçılığı ilə Qarabağ general-qubernatorluğu yaradılsa da erməni əhalisi heç cür Azərbaycan hakimiyyəti orqanlarına tabe olmaq istəmirdilər. Hətta Ararat Respublikası xarici işlər nazirliyi öz hökuməti adından Azərbaycan hökumətinə nota verərək Qarabağ general-qubernatorluğunun yaradılmasını “Ermənistanın ərazi hüquqlarına qəsd” kimi qiymətləndirirdilər. Yuxarı Qarabağ ərazisində demək olar ki, əslində iki hakimiyyətlik hökm sürürdü. Zəngəzuru tamamilə ələ keçirmiş ermənilər Şuşa, Cavanşir və Cəbrayıl qəzalarına da əl uzadırdılar. Azərbaycan hökumətinin ermənilərə hər cür güzəştlərinə, bütün məsələləri sülh yolu ilə həll etmək istəmələrinə baxmayaraq Qarabağ erməniləri öz məkrli niyyətlərindən heç cür əl çəkmirdilər. Azərbaycan torpaqlarında məskən salmış gəlmə ermənilər bütün XX əsr boyu Azərbaycanlılara qarşı öz məkrli və düşmənçilik siyasətlərini davam etdirmişlər.

İSMAYILZADƏ S.C.

Gəncə Dövlət Universiteti

ŞAMAXI SOYQIRIMI

1918-ci il mart ayının 18-də səhər səhəri Şamaxı şəhərinin azərbaycanlı sakinləri top atəşlərinin sədaları altında oyanırlar. Evlərindən çıxarkən görürlər ki, şəhər cənubdan ermənilər, şimali-şərqdən isə malakanlar tərəfindən mühasirə olunub. Şəhərin tamamilə azərbaycanlılardan ibarət aşağı hissəsi top və pulemyot atəşlərinə tutulur, şəhərin yuxarı hissəsində yaşayan ermənilər isə azərbaycanlılar yaşayan məhəllələri tufənglərdən

atəşə tuturlar. Bu hücum müsəlmanlar üçün tam gözlənilməz idi. Müdafiəyə hazırlaşmamış azərbaycanlılar əvvəlcə buna təşəbbüs etsələr də, top və pulemyot atəşləri altında dayana bilməyib geri çəkiliblər. Ermənilər və malakanlar həmləyə başladıklarından bir neçə saat sonra artıq şəhərin azərbaycanlılar yaşayan və şəhərin erməni hissəsi ilə sərhəd olan "Piran-Şirvan" bölməsinə soxula bilirlər. Onlar azərbaycanlıların evlərini talan edir, yandırır və dinc əhalini qəddarlıqla qətlə yetirirdilər. Şəhərin ən abad, varlı və tanınmış müsəlmanlarına məxsus evlərinə od vurulurdu. Ermənilər evlərə soxulur, onların sakinlərini qarət edir, qətlə yetirir, sonra isə yandırirdilər. Gecə müsəlmanlar təslim olmaq barədə qalib ermənilərin yanına nümayəndələr göndərir və sülh xahiş edirlər. Lakin atəş dayandırılmır. Yanğınlar bütün bölgəyə yayılır və səhərə qədər şəhərin ən zəngin məhəlləsindəki evlərdən yalnız xarabalıqlar qalır. Yandırılmış evlərdən qaçaraq canını qurtarmaq istəyən sakinlərə – kişi, qadın və uşaqlara heç bir fərq qoymayan ermənilər onları açıqcasına, yaxud tirlərdən atəşə tuturlar. Ermənilər azərbaycanlı əhalinin qətlini eşidilməmiş və ağıla sığmaz qəddarlıq və işgəncə ilə həyata keçirirdilər. Küçələrdə əzab verilərək öldürülmüş qadınların meyitləri atılıb qalmışdı. Onların döşləri kəsilmiş, qarınları yırtılmış və ən çirkin üsullarla təhqir olunmuşlar. Küçələrdə pazlarla diri-diri yerə mıxlanmış uşaq meyitləri də atılıb qalmışdı. Ermənilərin Şamaxı şəhərindəki bu vəhşilikləri bir neçə gün davam edir. Şamaxı faciəsində başda Şaumyan olmaqla erməni daşnaq dəstələri azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım nəticəsində təkcə Şamaxı şəhərində 14-16 min, ətrafdakı kəndlərdə və qəsəbələrdə isə 8 mindən artıq azərbaycanlı qəddarcasına qətlə yetirilmişdir.

1918-ci ilin mart-aprildə Bakı, Şamaxı, Quba, Muğan və Lənkəranda ermənilər 50 min azərbaycanlıyı qətlə yetirmiş, 10 minlərlə insanı öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salmışlar. Daşnak quldur dəstələrinə qarşı vuruşlarda 5 min azərbaycanlı və min nəfərədək türk həlak olmuşdur.

Xalqımızın haqq səsinə ucaltmaq, tarixi həqiqəti dünyaya çatdırmaq sahəsində də ümummilli liderimiz Heydər Əliyev öz

dahiliyini və müdrikliyini göstərdi. 28 mart 1998-ci il tarixli "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" fərmanları ilə uzun illər gizli saxlanılan bu ümumxalq faciəsi öz hüquqi - siyasi qiymətini aldı, tarixi yaddaşımız bərpa olundu.

ALİYEV R.A.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ERMƏNİ SEPARATİZMİ BÜTÜN BƏŞƏRİYYƏTƏ QARŞI BÖYÜK TƏHLÜKƏDİR

Soyqırımı bütöv əhali qruplarının, etnosların irqi, milli, etnik, yaxud dini əlamətlərə görə tamamilə və ya qismən məhv edilməsi deməkdir. Tarix sübut edir ki, XIX əsrdən başlayaraq ermənilər Qafqazda və Türkiyə ərazisində işğalçılıq niyyətlərini həyata keçirmək və tarixi torpaqlarımız hesabına "Böyük Ermənistan" xülyasını reallaşdırmaq üçün ardıcıl olaraq hərbi və ideoloji vasitələrdən yararlanmış, XX əsr boyu Azərbaycan və türk xalqlarına qarşı dəhşətli soyqırımı cinayətləri həyata keçirmişlər. 1890-cı ildə "Daşnaksütyun" partiyasını yaratmaqla mənfur niyyətlərinə start verən ermənilər "yazıq millət" pərdəsi arxasında Qafqazda, Türkiyədə və dünyanın müxtəlif ölkələrində ən qanlı hadisələrə, terrora, qırğınlara imza atmışlar. Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı və deportasiya siyasəti də planlaşdırılmış ssenari üzrə tarix boyu mərhələlərlə davam etmişdir. XIX əsrin sonlarında, XX əsrin əvvəllərində, xüsusən 1905-1907-ci illərdə Bakıda və digər bölgələrdə dinc azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən qətlamlar ermənilərin çirkin və məkrli niyyətlərini reallaşdırmaq üçün başladıkları soyqırımı siyasətinin ilkin mərhələsi idi. 1915-ci ildən 1920-ci ilədək olan dövrə təsadüf edən ikinci mərhələdə ermənilərin silahlı daşnak-bolşevik birləşmələri Bakıda və Azərbaycanın bir çox bölgələrində misli görünməmiş soyqırımı cinayətləri həyata keçirmişlər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra 1918-ci ilin mart

hadisələrinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. 1919-cu və 1920-ci illərdə mart ayının 31-i Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummilli matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımını araşdırmaq məqsədilə yaradılan komissiya sovet Rusiyasının ölkəmizi işğal etməsi səbəbindən öz işini başa çatdıra bilmədi. Azərbaycan xalqı sovet imperiyasının tərkibində də terrora, kütləvi qırğınlara, deportasiyalara məruz qalmışdır.

Təkcə 1937-1938-ci illərdə Stalinin qurduğu ölüm dəzgahı əksəriyyəti ziyalılardan ibarət olan 70 min azərbaycanlıyı əzməmiş, işgəncələrə məruz qoymuş, məhv etmişdir. Sovet imperiyası dağılmışdır, amma onun törətdiyi qanlı fəlakətlərin izi tarixdə qalmışdır. SSRİ Nazirlər Sovetinin "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" qərarı ilə 1948-1953-cü illərdə 150 min azərbaycanlı ilk baxışda görünməyən soyqırımına - deportasiyaya məruz qalmış, öz tarixi vətəninədən zorla köçürülərək Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşdirilmişdir. O zaman tarixi Azərbaycan torpağı olan indiki Ermənistan ərazisində 400 mindən artıq azərbaycanlı yaşayırdı. 1948-ci ildə Ermənistandan deportasiya edilən azərbaycanlıların sayı 10.504, 1949-cu ildə 15.713 nəfər, 1950-ci ildə 12.232 nəfər, 1952-1953-cü illərdə 13.760 nəfər, 1954-1956-cı illərdə isə 5876 nəfər olmuşdur. Ümumiyyətlə, Ermənistan SSR-dən deportasiya və etnik təmizləmənin bu mərhələsində yüz min nəfərdən çox azərbaycanlı zorla köçürülmüş və ya köçməyə məcbur edilmişdir. Deportasiya tədbirləri Ermənistanın 22 rayonunu əhatə etmiş və əsasən azərbaycanlıların ilk yaşadıkları ərazilərdə həyata keçirilmişdi. Bununla da Ermənistan demək olar ki, monoetnik bir respublikaya çevrildi. Etnik təmizləmə siyasətini başa çatdıran ermənilər ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Azərbaycanda terrorçuluq dalğasını genişləndirdilər, soyqırımını siyasətinin növbəti mərhələsinə rəvac verdilər. 1992-ci il fevralın ortalarında ermənilər Xocavənd rayonunun Qaradağlı kəndinin 54 sakinini

vəhşicəsinə öldürüb silos quyularına atdılar. Qalan əhalini isə əsir götürdülər.

1992-ci il fevralın 25-də isə erməni hərbi birləşmələri ilə sovet ordusundan qalma və şəxsi heyəti əsasən ermənilərdən ibarət olan 366-cı alay Xocalıya hücum edərək şəhərin əhalisinə vəhşicəsinə divan tutdular, daha bir dəhşətli soyqırımını törətdilər. 613 nəfər, o cümlədən 106 qadın, 63 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü. Min nəfərdən artıq dinc sakin müxtəlif dərəcəli güllə yarası alaraq şikəst oldu. 1275 nəfər əsir alındı, 8 ailə bütövlüklə məhv edildi. 56 nəfər xüsusi qəddarlıq və amansızlıqla diri-diri yandırıldı, dəriləri soyuldu, gözləri çıxarıldı, başları kəsildi, hamilə qadınların qarnı süngü ilə deşildi. Bununla yanaşı, ermənilər 90-cı illərdə Bakı şəhərində və Azərbaycanın ayrı-ayrı yerlərində, qatarlarda, metroda qanlı terror aksiyaları həyata keçirdilər. Azərbaycanlılara qarşı aparılan soyqırımı siyasətinin xronologiyasını xatırlayarkən törədilən vəhşilik və ciyanətlərin miqyası, metodologiyası qəzəb doğurmaya bilmir. Beləliklə, təkcə XX əsrdə Azərbaycan xalqına qarşı ermənilər tərəfindən edilən soyqırımı, deportasiya və etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində Azərbaycan 1918-1929-cu illərdə 29,8 min kvadratkilometr ərazisini itirmiş, 1991-1993-cü illərdə isə 20 faiz ərazisi işğal edilmişdir. 2,5 milyon nəfər azərbaycanlı isə soyqırımı nəticəsində məhv edilmişdir. Yalnız müstəqillik dövründə ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdikləri soyqırımı cinayətlərinə əsl hüquqi-siyasi qiymət verildi. 1998-ci il martın 26-da ümummilli lider Heydər Əliyevin imzaladığı "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" fərman erməni millətçilərinin cinayətkar əməllərinə verilən dolğun və hərtərəfli hüquqi-siyasi qiymət olmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev bu fərmanla 1918-ci ilin mart hadisələrini geniş şərh etdi, bolşevik cildinə girmiş erməni daşnaklarının Azərbaycan xalqının başına gətirdiyi müsibətləri dünyaya bəyan edərək qanlı əməllərə düzgün siyasi qiymət verdi və onu Azərbaycan xalqına qarşı törədilən ən böyük faciə adlandırdı. Erməni məkrini tarixi faktların dili ilə ifşa edən bu fərman Azərbaycanın indiki və

gələcək nəsillərinin milli yaddaşının qorunması baxımından bir növ proqram sənədidir. Fərmanda deyilir: "Böyük Ermənistan" yaratmaq xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə genişmiqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycanı və indiki Ermənistan ərazisindəki Azərbaycan kəndlərini əhatə etdi. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə yeksan edildi, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Bu hadisələrin təşkilatçıları məsələnin mahiyyətinin açılmasına, ona düzgün hüquqsiyasi qiymət verilməsinə maneçilik törədərək azərbaycanlıların mənfi obrazını yaratmış, özlərinin avantürist torpaq iddialarını pərdələmişlər.

BAXŞIYEV Ə.A.

Lənkəran Dövlət Universiteti

1918-Cİ İL MART SOYQIRIMININ TARİXSÜNASLIĞINDAN

1918-ci il mart soyqırımı Azərbaycan xalqının tarixində ən faciəli səhifələrindən birini təşkil edir. 1918-ci il martın 30-dan aprelin 1-nə kimi (bəzi ədəbiyyatlarda aprelin 2-nə kimi) Bakıda bolşevik-daşnak ittifaqı tərəfindən vətəndaş müharibəsi adı altında həyata keçirilən soyqırımı XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş qanlı cinayətlərdən ən dəhşətlii olmuşdür. Bu vəhşi cinayətkarlıq sovet tarixşünaslığında vətəndaş müharibəsi pərdəsi altında öz əksini tapmışdır. Sovet tarixşünaslığında xalqımızın tarixində ən faciəli səhifələr olan bu problem təhrif olunmuş şəkildə oxuculara təqdim edildiyindən onun yeni-yeni tədqiqatlara ehtiyacı vardır. Bu baxımdan prof.A.C.İskəndərovun "1918-ci il mart qırğını" adlı kitabı və digər elmi məqalələri böyük elmi əhəmiyyətə malikdir. Müəllif bu problemi tarixşünaslıq baxımından tədqiq etmiş və problemə dair 20-80-cı illərdə yazılmış əsərləri, mühacir

və xarici ölkələrin tarixçilərinin, eləcə də çağdaş tarixçilərin əsərlərini tarixşünaslıq tənqidi və təhlilindən keçirərək Mart soyqırımına obyektiv qiymət vermişdir.

1918-ci il mart soyqırımını əks etdirən ilk kitablardan biri R.İsmayılovun “Azərbaycan tarixi”dir. (İstanbul, 1923). R.İsmayılov bilavasitə həmin hadisələrin iştirakçısı olduğundan onun əsəri tarixşünaslıq baxımından əhəmiyyətlidir. O, mart qırğınının dəhşətli şəkil almasında erməni millətçilərinin tarixi qisasçılığının az rol oynamadığını, türk ordusunun işğalçı kimi deyil, iki hökumət arasında imzalanmış sənədə əsasən gəldiyini əsaslandırmışdır. Müəllif eyni zamanda mart soyqırımının bolşeviklərin daşnaklarla birləşərək törətdiklərini vermişdir.

Mart qırğını ilə əlaqədar hadisələrin araşdırılmasında N.Nərimanovun 1925-ci ildə Moskvada, 1989-cu ildə isə Bakıda nəşr olunmuş “Biz Qarabağa hansı şüarlarla gedirik” adlı məqaləsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Müəllif qırğının 45 gün davam etdiyini göstərir.

N.Nərimanov hadisələrin inkişaf edərək milli qırğına keçdiyini faktlarla vermişdir. Lakin vətən tarixçilərindən heç biri qırğınla bağlı N.Nərimanov irsinə müraciət etməmişlər.

Mart soyqırımına obyektiv münasibət görkəmli publisist Ü.Hacıbəyovda da özünü göstərir. Onun 1919-cu ilin martında “Azərbaycan” qəzetində dərc olunmuş “31 mart” adlı məqaləsi əhəmiyyət kəsb edir.

Soyqırımın tarixşünaslığı ilə bağlı əsərlərdən biri də S.Şaumyanın adaşı Suren Şaumyanın “Bakinskaya Kommuna” adlı kitabı sayıla bilər.

Sovet dövrünün bir çox tarixçiləri mart qırğınından danışırkən S.Şaumyanın kitabından özlərinə sərf edə biləcək tərzdə istifadə etmiş və hadisələri təhrif etmişlər. S.Şaumyan “Musavat”ı silahlı müqavimətdə marağı olduğuna görə ittiham edir, digər tərəfdən mərkəzin daha üstün marağı olduğunu söyləyir. O, mart hadisələrini sırf sinfi mübarizə adlandırır. S.Şaumyan etiraf edərək yazır ki, daşnaklar bütün müsəlmanların

qırılmasını təkid edirdilər. Lakin Bakı PK-nin qətiyyəti buna imkan vermədi.

Qırmızı professorlardan Y.Rathauzer Müsəlman Milli Şurasına qarşı nə qədər kəskin mövqedən çıxış edirsə Erməni Milli Şurasına münasibətdə bir o qədər də yumşaq yanaşır.

Digər qırmızı professorların nümayəndəsi S.Sefin mart qırğını ilə bağlı əsəri olan “1917-1918-ci illərdə bolşeviklər Bakı rayonunda necə hakimiyyətə gəldilər” adlı kitabı hadisələrin təhlili baxımından müəyyən əhəmiyyətə malikdir. S.Sefin fikrincə 1917-ci ildə Zaqafqaziya əsas mübarizə bolşeviklərlə menşeviklər arasında gedirdisə, 1918-ci ilin ilk günlərdən başlayaraq mübarizə aparan qüvvələr dəyişilir.

S.Sefə görə 1918-ci ilin martında mübarizə bolşeviklərin qələbəsi ilə nəticələnmişdi, musavatçılar Azərbaycanı Rusiyadan ayırmaq və Türkiyəyə birləşdirəcəkdilər.

Qırmızı professorların nümayəndələrindən biri də Q.Şteyn idi. Onun “Bakı Kommunası” (rus dilində) əsərində də mart qırğını ilə bağlı fikirləri digərindən fərqlənir.

1917-1918-ci illər problemi ilə məşğul olmuş tarixçilərin əksəriyyətinin repressiyaya məruz qalmaları ilə bağlı bir müddət bu “qorxulu” mövzu araşdırılmamış qaldı. Moskva bu funksiyanı öz üzərinə götürdü və vahid bolşevik konsepsiyasının yaradılmasına nail oldu.

Sov.İKP XX qurultayından sonra əyalətlərə 1917-1920-ci illər dövrünün tədqiqinə qayıtmaq imkanı verildi. Çünki mərkəz artıq konsepsiyanı tam başa çatdırmışdı.

Mart hadisələri öz əksini Z.İbrahimovun 1957-ci ildə çapdan çıxmış “Sosialist inqilabı uğrunda Azərbaycan zəhmətkeşlərinin mübarizəsi (1917-1918)” adlı monoqrafiyasında tapmışdır. Mart hadisələri kitabın II hissəsinin IV fəslində işıqlandırılmışdır.

Tarixçilərin böyük əksəriyyəti, o cümlədən Z.İbrahimov tamamilə yanlış olaraq “Musavat”ın Bakı Sovetinin artan nüfuzundan qorxmasını mart hadisələrini doğuran əsas səbəb kimi göstərir.

Z.İbrahimovun digər iri həcmli “V.İ.Lenin və Azərbaycanca sosialist inqilabının qələbəsi” (Bakı, 1970) əsərində də mart hadisələrinə xüsusi fəsil həsr olunmuşdur.

Y.A.Tokarjevskinin 1957-ci ildə rus dilində nəşr olunmuş “Xarici müdaxilə və Azərbaycanda vətəndaş müharibəsi tarixindən” adlı kitabında 1917-ci ilin sonundan 1920-ci ilin aprel işğalına qədər olan dövrün hadisələri əksini tapmışdır. Y.Tokarjevski də hadisələrə birtərəfli, təhrif edilmiş şəkildə yanaşmışdır. Onun qərəzli münasibəti mart hadisələrinə milli ədavətdən savayı “dini” don geyindirmək cəhdi də hiss olunur.

1918-ci il mart hadisələrinə 1958-ci ildə çap olunmuş “26 Bakı Komissarları” adlı iri həcmli kollektiv əsərdə də toxunulmuşdur. Əsərin müəllifləri olan M.S.İskəndərov, C.B.Quliyev, M.Ə.Qaziyev və F.Köçərli bu əsərdə bəzi məsələlərə nisbi obyektivliyi gözləmişlər.

Bu problem H.Əzimovun “Azərbaycan qəzalarında Sovetlər. (1917-1918-ci illər)” 1971, “İnqilab əsgəri”, “Bakı Kommunası” (rus dilində) və digər əsərlərdə də öz əksini tapmışdır.

1978-ci ildə P.Əzizbəyova və M.Qaziyevin birgə nəşr etdirdikləri “S.Şaumyan” əsərində Şaumyanı Azərbaycan xalqı üçün əvəzedilməz bir şəxsiyyət kimi təqdim etmişlər. Müəlliflər S.Şaumyan başda olmaqla bolşevik-daşnak qüvvələrinin Bakıda törətdikləri qırğın haqqında məlumat vermir, “qələbənin” nəticələri və qəzalarda sovet hakimiyyətinin qurulması haqqında isə iftixarla danışıqlar.

İlya-Dublinski Muxadze N.Nərimanovun “Biz Qafqaza hanşı şüarlarla gedirik” adlı məqaləsinə istinad etməklə “N.Nərimanov” (1978) adlı əsərində göstərir ki, Nərimanov bu məqaləsində cəsarətlə mart hadisələrini sinfi deyil milli ədavət xarakteri daşdığını göstərmiş, bolşevik maskası geymiş erməni daşnaklarını ifşa etmişdir.

1918-ci il mart qırğını ilə bağlı 20-30-cu illərdə yazılmış əsərlərdən fərqli olaraq 40-80-cı illərdə problem tamamilə təhrif

olunmuş, onun milli demokratik istiqaməti tamamilə unudulmuşdur.

Sovet tarixşünaslığından fərqli olaraq mühacir tarixşünaslığı bu problemə daha obyektiv yanaşmış, problemi demək olar ki, olduğu kimi şərh etməyə çalışmışlar.

1918-ci il mart soyqırımı problemi M.Ə.Rəsulzadənin məqaləsində, eləcə də “Azərbaycan Cumhuriyyəti”, “Qafqasiya türkləri”, “Unudulmaz faciə” və digər əsərlərində özünün düzgün təhlilini tapmışdır.

Bu problem eləcə də Ə.M.Topçubaşovun “Azərbaycanın təşəkkülü”, M.B.Məmmədzadənin “Ermənilər və İran”, “Milli Azərbaycan hərəkatı”, H.Baykaranın “Azərbaycanın istiqlal mübarizəsi tarixi” və digər müəlliflərin əsərlərində obyektiv izahını tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra 1918-ci il mart soyqırımı problemi yenidən tədqiqat obyektinə çevrilmiş, onun obyektiv araşdırılması həyata keçirilmiş və ona siyasi qiymət veriləcək Azərbaycan xalqına qarşı bolşevik-daşnak ittifaqının törətdiyi soyqırım siyasətini faktiki materiallar əsasında təqdim edilmişdir.

HÜSEYNZADƏ R.L., MƏMMƏDOV T.M.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV NƏZƏRİ İRSİNDƏ SOYQIRIM MƏSƏLƏLƏRİ

Mart Soyqırımı və ya Mart hadisələri – 1918-ci ilin 30 mart və 3 aprel tarixləri arasında Bakı şəhərində və Bakı quberniyasının müxtəlif bölgələrində, eləcə də Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Səlyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər ərazilərdə Bakı Soveti və daşnak erməni silahlı dəstələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğın. Rəsmi mənbələrə əsasən soyqırımın nəticəsində 12 minə yaxın

azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, on minlərlə insanın itkin düşmüşdür. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin 26 mart 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırım Günü kimi qeyd olunur.

Heydər Əliyev böyük şəxsiyyət, görkəmli dövlət xadimi, böyük müəllim kimi həyatımıza daxil olmuşdur. H.Əliyevin fəaliyyəti Azərbaycanın – qərinələrdən əsrlərə, eralara apan ideyalardır. Onun fəaliyyətində istiqamətlərdən biri soyqırımla bağlı mahiyyətlərin milli –mənəviyyatımızda formalaşmasında məsələlər olmuşdur.

H.Əliyev Naxçıvan MR rəhbərlik edərkən soyqırım məsələsinin ilk dəfə olaraq gündəmə gətirmişdir. H.Əliyev bütün həyatı boyu soyqırım məsələlərinin dünya arenasına çıxarılması ilə məşğul olmuş və onu dünya səviyyəsinə çıxarmasına nail olmuşdur. Məhz onun təşəbbüsündən sonra 31 mart soyqırım günü kimi qeyd edilməsi qəbul olunmuşdur. Bu məsələ ədəbiyyatlarda, filmlərdə, milli-mənəvi yaddaşlarımızda formalaşmasına çalışmışdır.

Heydər Əliyev 1980-ci ildə ali məktəb işçilərinin respublika müşavirəsindəki nitqində demişdir: “...Biz istəyirik ki, hər bir ali məktəb müəllimi öz sahəsində səriştəli olsun, geniş ümumi məlumata, yaxşı pedaqoji vərdişlərə, mühazirə oxumaq, dərs demək, öyrətmək, tərbiyə etmək üçün bütün başqa zəruri keyfiyyətlərə malik olsun. Bunun üçün gərək hər bir ali məktəb müəllimi elmi biliklərdən əlavə, yaxşı nitq, dil qabiliyyətinə, natiqlik məharətinə, bütün başqa pedaqoji keyfiyyətlərə və vərdişlərə yiyələnsin ki, bütün bunlar üst-üstə ona həqiqətən yaxşı tərbiyəçi olmaq imkanı versin..”. Bu gün Ölkə Prezidenti Cənab İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” haqqında 24 oktyabr, 2013- cü il tarixli sərəncamında səriştəli müəllim kadrları hazırlığı problemi təhsil işçilərinin qarşısına bir vəzifə olaraq qoyulması Heydər Əliyev ideyalarından irəli gəlir.

Heydər Əliyev xalqın maariflənməsinə çalışmışdır, müəllimlik adını çox yüksəkdə tutmuş və ona müqəddəs bir peşə

kimi baxmışdır. “ ...Mən Azərbaycanın sadə vətəndaşıyam. Bu addan yüksək ad yoxdur. Ancaq bundan da yüksək ad müəllimlikdir...”- demişdir

Heydər Əliyev müəllimlərin işinin ən çətin, lakin ən lazımlı və gərəkli iş olduğunu qeyd edir və onların üzərinə düşən vəzifələrin Vətən üçün, xalq və millət üçün olduğunu göstərirdi: “...hər bir müəllim bilməlidir ki, onun üzərinə düşən vəzifə, onun dövlət üçün, millət üçün, Azərbaycan xalqı üçün gördüyü iş bütün başqa sahələrdə fəaliyyət göstərən insanların hamısının işindən ən gərəklisidir, ən lazımlısıdır”.

Dahi rəhbərimiz həmçinin öz tarixini, milli dəyərləri məsələlərinə dərin biliklərə yiyələnməsini və onları çatdırma bilməyi vacib amillərdən sayırdı. Bu istiqamətdə o müəllimlərin böyük və əhəmiyyətli rolunu qeyd edirdi. Müəllimlərin mənəvi tərbiyəsinə, onların ilk növbədə yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə yiyələnməsinə xüsusi əhəmiyyət verir və bunu daha yüksək qiymətləndirirdi.

“Mən fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam”, - Böyük Öndər bizlərə tutub deyirdi. Bu qan yaddaşımızda silinməyəcək eralarda gedən ideya mahiyyətlidir. Bu sözlərdə çox fikirlər birləşib. Vətənə bağlılığı, ona olan dərin məhəbbət, milli dəyərlərə və millətə yaxınlıq və bununla yanaşı millətin, xalqın çətinliklərin və əzabların dərindən və ürəkdən qəbul etməsidir.

Ulu Öndər daima xalqın maariflənməsi haqqında düşünmüşdür. Heydər Əliyevin məktəblə, maariflə həmişə sıx bağlı olması haqda özü belə deyirdi: “Məktəb, maarif, təhsil işi ilə həmişə sıx bağlı olmuşam... Hesab edirəm ki, cəmiyyət harada olursa olsun kəsib təhsilə xərcləməli, gənc nəslin savadına, biliyinə, müəllimə kömək etməlidir...” O müəllimlik peşəsini ürəkdən sevmiş, müəllim əməyinə yüksək qiymət vermiş və heç də təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyev Azərbaycanda ona təklif olunan müxtəlif fəxri adlardan yalnız "Xalq müəllimi" fəxri adını məmnuniyyətlə qəbul etmişdir.

XALQIMIZIN FACİƏLİ TARİXİ SƏHİFƏLƏRİ

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı qazanmışdır. Sovet dönəmində dəyişən nəsilədən gizli saxlanılan, hətta üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, hətta təhrif edilmiş hadisələr özünün əsl qiymətini alır. Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi hüquqi qiymətini almamış soyqırımını da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir.

İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan Azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq, öz havadarlarının himayəsi altında “Erməni əyaləti” adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular. Belə süni ərazi bölgüsü ilə əslində Azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin bünövrəsi qoyuldu. Böyük Ermənistan ideyaları təbliğ olunmağa başlandı. Bu süni surətdə yaradılmış uydurma erməni dövlətinin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına bəraət qazandırmaq məqsədi ilə erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş geniş miqyaslı proqramlar reallaşdırıldı. Azərbaycanın, ümumən Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi. Bu uydurma şüarın xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə Azərbaycanlılara qarşı açıq-aşkar iri miqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirməyə başladılar. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycan və indiki Ermənistan ərazisindəki bütün Azərbaycan kəndlərini əhatə etdi. Yüzlərlə yaşayış məntəqələri dağıdıldı, yerlə-yeksan olundu, minlərlə Azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildi.

Rusiyada baş vermiş 1917-ci il fevral və oktyabr çevrilişindən məharətlə istifadə edən ermənilər öz iddialarını bolşevik bayrağı altında reallaşdırmağa nail oldular. 1918-ci il mart ayından etibarən əksinqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını Azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur plan həyata keçirilməyə başlandı. Minlərlə gənc, qoca Azərbaycanlı yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmişdir. Azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın digər başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir. 1905-1918-ci illərdə, İran, Osmanlı və Azərbaycan ərazisində yaşayan 3 milyondan çox osmanlı və azəri türkü kütləvi şəkildə qətlə yetirildi. Erməni genosidinin dəhşət doğuran bu qətləymləri böyük hiyləgərliklə “Erməni soyqırımı” kimi dünya ictimaiyyətinə təhrif olunmuş formada çatdırılırdı.

Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarımızın zəbti ilə müşayiət olunaraq ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı düşünülmüş, planlı şəkildə həyata keçirdiyi soyqırım siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir. Bu hadisələrin yalnız birinə 1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyi qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək məsələsini tarixin hökmü kimi qəbul edir. Nəhayət tariximizin qanlı səhifələrində həqiqətlərin siyasi hüquqi qiyməti yalnız ümummillə lider Heydər Əliyevin qətiyyətli fəaliyyəti nəticəsində rəsmiləşdirildi. Ulu Öndərin 31 mart xalqımızın soyqırımı kimi elan edilməsi haqqında 26 mart 1998-ci il fərmanı ilə öz təsdiqini tapdı.

ABDULLAYEV N.M.
Sumqayıt Dövlət Universiteti

BAKİ, ŞAMAXI, QUBA QƏTLİAMLARI FÖVQƏLADƏ İSTİNTAQ TƏŞKİLATININ SƏNƏDLƏRİNDƏ

Türkiyə və Azərbaycan dövlətlərinin arxivlərindəki rəsmi sənədlər ermənilərin türklərə qarşı törətdikləri qətliamlar və qeyri-insani davranışlar haqqında kifayət qədər məlumat əldə etməyə imkan verir. Sənədlərdən aydın olur ki, 1905-1907-ci illərdə ermənilər rusların yardımını ilə Azərbaycan türklərinə qarşı törətdikləri vəhşilikləri eynilə 1918-1920-ci illərdə, bu dəfə ingilislərin yardımını ilə təkrarlamışlar. Lakin onlar özlərinin törətdikləri hadisələri azərbaycanlıların adına çıxır, panislamizm və pantürkizm düşüncələrini ortaya ataraq ermənilərin bütünlüklə yox olmaq üzrə olduqlarını bütün dünyaya yayırdılar. Halbu ki, onların azərbaycanlılara qarşı tarixdə bənzəri olmayan vəhşilikləri 1918-ci ilin mart ayında Bakıda başlamaqla, İrəvana qədər bürün Azərbaycan torpaqlarında faciəvi bir şəkildə davam etdirilmişdir. 1918-ci ilin martın 31-dən aprelin 2-dək yalnız Bakı şəhərində daşnak-bolşevik qüvvələri tərəfindən 11 min azərbaycanlının həyatına son qoyuldu. Bakı əhalisindən 400 milyon manatlıq daş-qaş və əmlak müsadirə olunmuşdur. “İsmailiyyə” binası, “Kaspi” qəzetinin redaksiyası, “Dağıstan” və “İsgəndəriyyə” mehmanxanaları yandırılmışdır. Bakı şəhər sakinləri M.A.Hüseynzadənin, A.G.Səlimoğlunun, Həbib Sadıqovun, Əli Əsədullayevin və Əli Əsgər Xuda Baxışın verdiyi ifadələrdə ermənilərin Bakıda törətdikləri zülm və qətliama aid məlumatlar geniş şəkildə əks olunur. Bu ifadələrdə erməni Vaçıyantsın müsəlmanların qətl edilməsində aktiv rol oynamasından, təxminən 80 iranlı tacirin ermənilər tərəfindən öldürülməsindən, 1918-ci il martın 20-də ermənilərin hücumuna məruz qalıb, dağıdılan “Səadət” məktəbində 300 nəfərə yaxın adamın qətlə yetirilməsindən, Təzəpir məscidinin həyətində 500-ə yaxın cəsədin olduğundan, Stepan Lalayev və Ruben

Aqamalyantsın rəhbərliyi ilə ermənilərin Bakıdan Petrovsk şəhərinə aparılan 760 nəfər müsəlmana verilən zülm və işgəncələrlə 555-nin öldürüldüyündən bəhs edir.

1918-ci ilin mart-may aylarında Şamaxı şəhəridə daxil olmaqla, Şamaxı qəzasının 53 kəndində 16 mindən çox azərbaycanlı erməni-daşnak qüvvələri tərəfindən qətlə yetirilmiş, əhaliyə dəyən ümumi maddi zərər o dövrün qiymətləri ilə 1 milyard 339 milyon 500 min manat olmuşdur. Ermənilərin Şamaxı qəzasında törətdikləri vəhşiliklər Azərbaycan Hökumətinin Fövqəladə İstintaq Təşkilatının üzvü Novatskinin İstintaq Təşkilatının rəhbərinə yazdığı raportdan aydın olur. Novatskinin raportu Meyniman kəndinin muxtarı Surxay ağa Məhəmməd oğlunun, Abdulyanaq kəndinin muxtarı Güllalı Məhəmmədin, Tirani-Kelani kəndinin muxtarı M.R.Seraslan oğlunun, Bozavənd kəndinin muxtarı Məşədi Etibar Kərbəlayı Əsgər oğlunun, Rəhimli kəndinin muxtarı Beydulla Abdulla oğlunun, Rəlmağalı kəndinin muxtarı Dadaş Məşədi Cəbi oğlunun və s. ifadələri əsasında tərtib olunmuş, nəticədə Şamaxı müsəlmanlarının təmizlənmə planının Stepan Lalayev, Qavril Qaraoğlanov, Gülbəndov, Mixail Arzumanov, Karapet Karamanov, Şuşıntsa Ağamalova, Sedrak Vlasov, Samuel Daliyev, Petrosyants, İvanovlar(ata, oğul) tərəfindən hazırlandığı və hücum zamanı yerli ermənilərdən istifadə edildiyi müəyyən edilmişdir.

1918-ci ilin mart-sentyabr aylarında Quba qəzasında Amazaspın rəhbərlik etdiyi daşnak qüvvələri tərəfindən 162 kənd dağıdılmış, onlardan 31-i yer üzündən tamamilə silinmiş, nəticədə 16 mindən çox türk-müsəlman əhalinin həyatına son qoyulmuşdur. Erməni vandalları Qubanın mərkəzindəki mədrəsəni yandıran zaman Digah məscidində nəşr olunmuş müqəddəs “Quran” kitabları da daxil olmaqla 1300-ə yaxın kitabı tonqala ataraq yandırmışlar. Fövqəladə İstintaq Təşkilatının üzvü Novatskinin təşkilatın rəhbərinə təqdim etdiyi raportdan aydın olur ki, Amazasp dəstəsi tərəfindən 2 milyon rus rublu dəyərində zərər verilmiş, 25 milyon dəyərində mal qəsb edilmiş, 100 milyon

dəyərində ev yandırılmışdır. Novatskinin raportuna əsasən müəyyən olunur ki, Quba şəhərinə göndərilən Amazaspın dəstəsi bir “cəza dəstəsi” olmaqla 2 min nəfər ermənidən təşkil olunmuşdur.

Beləliklə, ermənilər tərəfindən türk-müsəlman əhaliyə qarşı yalnız Bakı, Şamaxı və Qubada törədilmiş qətlialmlara diqqət yetirsəkdə, nəticə olaraq erməni “problemi” haqqında Avropa və Amerika ölkələrində nəşr edilən əsərlərin rəsmi sənədlərdən uzaq olduğunu qeyri-obyektiv işləndiyini və tarixi gerçəkliyi əks etdirmədiyini bir daha yəqinləşdirmiş olur. Erməni diasporası isə bu milləti dünyaya “əzilmiş, haqqı tapdanılmış” bir millət kimi tanıtməyə çalışır, onları soyqırma uğramış bir millət kimi göstərir, Osmanlı Türkiyəsində və Azərbaycanda həyata keçirdikləri qətlialmları, azərbaycanlıların ata-baba yurdu olan Qarabağda törətdikləri ağlagəlməz vəhşilikləri, Xocalıdakı qırğınları ört-basdır etməyə çalışır, işğalda saxladıqları torpaqlarımızı unutturmaq istəyirlər.

ƏLİYEV L.

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu

RUS QOŞUNLARININ İRƏVAN İSTİQAMƏTİNDƏ İKİNCİ YÜRÜŞÜ

1808-ci ildə Rus qoşunlarının hücumu nəticəsində İrəvan ətrafındakı vəziyyət getdikcə ciddi şəkil almağa başlamışdı. Qalanın könüllü şəkildə təslim ediləcəyinə heç bir ümid qalmamışdı. Mühasirəni davam etdirmək isə ilin sonuna doğru erkən düşmüş soyuq hava şəraitində getdikcə çətinləşirdi. Dağlarda yağan qarın yolları tutması Gürcüstanla əlaqəni kəsmişdi. Yeganə yol kimi uzanmış kompaniyanı şərəflə başa çatdırmaq məqsədilə İrəvan qalasına hücumla başlamaq yolu qalırdı. Ruslar hesab edirdilər ki, 1 ay yarımliq mühasirə zamanı qalanın müdafiəsinin zəiflədilməsi istiqamətində son iş görülüb;

qala qarnizonunu ətraf ələmlə əlaqəsi tam kəsilib və kifayət qədər zəifləyib; müdafiə vasitələrimizin yarısına qədəri sıradan çaxarılıb; müdafiə olunanlar isə uzun müddət müdafiə səngərlərində gözləməkdən təngə gəlmişdilər. Buna görə də ruslar hücumun müvəffəqiyyətlə başa çatacağına ümid edirdilər. Ancaq Qudoviç bu şərtlərlə belə hücumu müvəffəqiyyətlə başa çatdırı bilmir.

İrəvana hücumda iştirak edəcək hissələr 5 kolona bölünmüşdü:

- Birincisi polkovnik Simonoviçin 1100 nəfərlik (Qafqaz grenader alayından 430 nəfər; 9-cu yeger alayında 270 nəfər; ehtiyatda 400 nəfər; əsas qüvvələrin müdafiəsi məqsədilə Borisoqlevsk draqun alayından 100 nəfər) dəstə breş bataryaya qarşı hücum.

- İkinci kolonna mayor Novitskinin başçılığı ilə 508 nəfərlik (Tiflis alayından 300 nəfər; həmin aladan götürülməklə 180 nəfər ehtiyatda; 9-cu yeger alayından 28 nəfər və əsas qüvvələrin müdafiəsi üçün Borisoqlevsk draqun alayından 50 nəfər) dəstədən ibarət olmaqla ona Dəmir-bak forşadının qarşısındakı şimal-şərq və şimal-qərb künclərə hücum etmək tapşırılmışdı.

- Mayor Borşovun 645 nəfərlik 4-cü dəstəsi (Saratov alayından 400 nəfər; 15-ci yeger alayından 100 nəfər; Saratov alayından ehtiyat üçün 145 nəfər; əsas qüvvələrin müdafiəsi üçün Borisoqlevsk draqun alayından 50 nəfər) Mahtəpə kurqanı tərəfdən Zəngi çayının o tayına keçməli və qalanın əsas böyük künc gülləsinə hücum etməli idi.

- Qudoviçin özünün olduğu 5-ci kolonna (Hersonsk və Qafqaz alaylarının hərəsindən 1 batalyon; Borisoqlevsk draqun alayından 100 nəfər və 200 nəfər xətti kazak) əsas ehtiyat hissəsini təşkil edirdi.

Hissələrə yalnız qala divarlarına qalxdıqdan sonra atəş açmaq əmr olunmuşdu. Onlara qadınları, uşaqları və xüsusilə də xristianları öldürmək qadağan olunmuşdu. Düşmən tamamilə məhv edilməmiş talanlara başlamaq da qadağan olunmuşdu.

Noyabrın 16-dan 17-ə keçən gecə bütün gecəni rus hissələri hücumla hazırlıqla məşğul olurlar. Ancaq artıq indi qalaya hücum üçün düzülmüş kolonnaların başında əvvəlki əfsanəvi başçılar yox idi. Karyagin və Nesvetayev kimi bəziləri dünyadan köçmüş, Portnyagin, Kotlyarevski, Lisaneviç, Nebolsin kimilər isə İrəvandan uzaqda idilər. Qalaya dırmanmaq məqsədilə hazırlanmış nərdivanlar gödək, düşmənin mərmiləri isə kəsilməz idi.

Səhər saat 5-də xəbərdaredici 3 atəş açıldıqdan sonra qalaya hücum başlayır. Özlərini itirməyən qala müdafiəçiləri rusları şkval atəşlərə qarşılayır. Simonoviç və onu əvəz edən mayor Vılazkov ağır yaralanır, onların kolonnası isə əl qumbaraları və mərmilərlə qarşılandığından xəndəklərdə gizlənməyə məcbur olur. 2-ci kolonna divarlara dırmanıb səhərə girə bilsə də, burada baş vermiş qeyri bərabər döyüşdə məğlub edilir, mayor Novitski ağır yaralanır, onu əvəzləyən podpolkovnik Bulqakov isə öldürülür. Ehtiyat qüvvələri isə qaladan atılan mərmilərlə geri oturdulur. 3-cü və 4-cü kolonnalar isə nərdivanları gödək olduğundan qala divarlarına dırmana bilmir, bu zaman isə onların komandirləri öldürülür, əsgərlər də dağınıq halda geri çəkilirlər.

Rusların qalaya 1-ci hücumu onlara qüvvələrinin ¼-nin itirilməsi (279 ölü, 464 yaralı) hesabına başa gəlir. Qudoviç hücumu dayandıraraq qalan qüvvələri geri çəkər, əvvəlki mövqelərinə çəkir. Qudoviç bu uğursuzluğu qala xəndəklərində mərmilərlə toplanmış yerləşməsi (hansı ki onun fikrincə iranlılar heç vaxt bu cür taktikadan istifadə etməzdi, yəni fransız mütəxəssisləri öyrədib onları buna), onlarda fıqas və bombaların olması ilə izah edir.

Rus qoşunları beş dəstəyə bölündü. Dörd dəstə müxtəlif istiqamətlərdən hücum etməli, beşinci dəstə isə ehtiyatda dayanmalı idi. Hücum başlanan kimi irəvanlılar top atəşləri ilə rusları böyük itki ilə geri atdılar. Nəhayət 1000 nəfərə yaxın itki verən ruslar geri çəkilməyə və hücumu dayandıрмаğa məcbur oldular. Qudoviçin çərə raportundan məlum olur ki, bu hücum zamanı 17 zabit və 269 əsgər ölmüş, 64 zabit və 829 əsgər

yaralanmışdı. Hərbi tarixçi Dubrovinin yazdığına görə alaylar elə vəziyyətə düşdü ki, təkrar hücum haqqında düşünməyə belə dəyməzdi. Baş komandanın qalanı yenidən təslim etmək tələbinə cavab olaraq Həsən xan yazırdı: «...Tələb edirsiniz ki, İrəvan qalasını könüllü təslim edim, əvəzində isə İrəvan xanlığını mənə verəcəksiniz. Əgər bu cür əməl yaxşıdırsa onda siz İran hökmdarına qulluq edin, əvəzində İrəvan, Təbriz və başqa xanlıqları alarsınız». Təqiblər və güclü qar yağması nəticəsində rus qoşunları daha 1000 nəfərə yaxın itki verərək geri qayıtdılar. İrəvan xanını öz himayəsinə girməyə məcbur etmək üçün baş komandanın yürüşə hazırlaşan Lisaneviçə göstərişində deyilirdi: «Bu ekspedisiya ilə onlarda güclü dəhşət və dağıntılar törədin ki, yadlarından çıxmasın. Bacardıqca çoxlu ailə əsir götürün». Belə bir göstəriş Corayevə də verilmişdi.

Bu uğursuzluğa baxmayaraq o yenə də qala müdafiəçilərinə - “İrəvan ictimaiyyətinə” müraciət edir: “Əgər siz ümid edirsinizsə ki, mən bu hücumdan sonra İrəvan qalasından geri çəkiləcəm, sizin bu gözləndiklərinizin əksinə olaraq sizi əmin edirəm ki, ümidlərimiz sizi aldadır. Hücumda mənimlə olan qüvvələrin yalnız 1/5-i iştirak edirdi. Qala divarlarında olanların içərisində isə qalaya gedən qalanın yolunu bilənlər var. Beləliklə inanın mənə (mənim sözlərimə) ki, qəhrəman ordumla asanlıqla 2-ci və 3-cü hücumları edə biləcəm. Bir də ona da inanın ki, mən qalanı tərk edincə, özüm oranın divarları altında yataram-ölərəm (yaxud da ölsəm də qaladan geri çəkilməyəcəm)”.

Lakin ciddi itkilərlə üzləşən Qudoviç öz sözünün üstündə dura bilmir. Hücumu təkrar etmək üçün qüvvə qalmamışdı. Ordu ciddi şəkildə qarışıqlığa məruz qalmışdı. Misal üçün Tiflis alayı 463 nəfərlə hücumu getmiş, 194 nəfərlə geri qayıtmışdı. Digər alaylarda da ciddi itkiləri var idi. Orduda ruh düşkünlüyü yaranır, nəticədə fərarilik halları artır.

Bütün bunlardan əlavə erkən və şaxtalı qış da Qudoviçin İrəvan ətrafındakı orduları üçün ciddi çətinliklər törədirdi. Daha 2 həftə İrəvanın mühasirəsini davam etdirən Qudoviç dağlarda yağan qarın Tiflislə əlaqənin saxlanılmasını son dərəcə

çətinləşdirdiyi xəbərini aldıqdan sonra mühasirəni götürərək geri Tiflisə çəkilməyi qərara alır.

AVTANDİL AĞBABA
Sumqayıt Dövlət Universiteti

**AZƏRBAYCAN FOLKLORU VƏ ERMƏNİ
SAXTAKIRLIĞI**

Araşdırmalar göstərir ki, erməni saxtalaşdırıcılar planlı şəkildə özlərinin xəbis niyyətlərini həyata keçirmək üçün müxtəlif üsullara əl atmış, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini özününküləşdirmək üçün Çar Rusiyasının, sonrakı dövrlərdə onun varislərinin yaratdıqları şəraitdən yararlanaraq öz çirkin məqsədlərinə nail olmağa çalışmışlar. SMOMPK toplusu bütün mütrərəqqi cəhətlərinə baxmayaraq bu işdə ermənilər üçün münbit zəmin rolunu oynamışdır. Toplunun 1889-cu il yeddinci buraxılışında Mardin Poqosov adlı bir erməni Cavanşir qəzasında yaşayan ermənilərin arasında dolaşaraq “topladığı” materialları oxuculara təqdim edir. “Böyük Ermənistan” xəstəliyinə tutulmuş müəllif qüdrətli türk sərkərdəsi Əmir Teymurun (1336-1405) erməni əsilli olduğunu ciddi-cəhdlə sübuta yetirməyə çalışır. M.Poqosovun fitnəkarcasına özündən quraşdırdığı “Teymurləng” nağılında danışılır ki, “Cavanşir qəzasında bir neçə əsr bundan əvvəl bir erməni keşişi yaşayırmış. Onun uşağı olmurmuş. Nəhayət, çoxlu nəzir-niyazdan sonra keşişin bir oğlu olur. Uşağın adını Əmir qoyurlar. Əmir başqa uşaqlara nisbətən tez boya-başa çatır, nadinclik edir, bir yerdə dayanmır. Atasının ayağını kəndirlə bağlayır ki, qaçmasın. Bunun nəticəsində uşaq axsamağa başlayır. Atasına tabe olmaq istəməyən Əmir Dağıstana qaçır, orada islam dinini qəbul edir. Bir müddətdən sonra Orta Asiyaya gedir. Orada özünə bir ordu düzəldir. Atasından intiqam almaq üçün Qafqaza hücum edir”.

Süjetdən göründüyü kimi, M.Poqosov öz uydurmasında iki məqsəd güdmüşdür. Birincisi, Qafqaza hücum edən Teymurləngin erməni əsilli olduğunu göstərmək, ikincisi, Qafqazda, eləcə də Cavanşir qəzasında məskunlaşan ermənilərin bu ərazilərin qədim sakinləri olduğunu sübut etmək.

Maraqlıdır ki, nağıl qəhrəmanının nəzir-niyazla anadan olması, böyüyəndən sonra zülmkar atasına qarşı mübarizə aparması və s. kimi epizodlar Azərbaycan xalqının milli-etnik düşüncəsindən, şifahi folklor yaddaşından doğan bir ənənədir. Bu ənənəni erməni “folklorşünası” özü də bilmədən nağılda əks etdirmiş, izi araşdırmağa çalışsa da, əsil həqiqəti gizlədə bilməmişdir. Qeyd edək ki, SMOMPK məcmuəsində ermənilərin və ermənipərəst ziyalıların uydurduqları onlarla belə faktlar mövcuddur. Məsələn, A.Yakimov adlı müəllif məcmuədə “Tapdınmı? – Yox” (“İsaq-Musaq quşları” haqqında) əfsanəsini və “Günəşi çağırma” mərasimini dərc etdirmiş və hər iki folklor örnəyinin ermənilərə məxsus olduğunu göstərməyə çalışmışdır. Halbuki, yuxarıda adı çəkilən əfsanə və qodu-qodu mərasimi qədim babalarımızın yaratdıqlarıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, erməni “istedadlarının” apardıqları bu əməliyyata gürcü, dağ yəhudiləri, minqrel, kabardin, ləzgi, abxaz və başqa xalqların folklor nümunələri, mənəvi-etnik sərvətləri də məruz qalmışdır.

Öz soyadlarını dəyişdirib Bünyatov (Bünyatyan), Melikov (Melikyan) və Şahnəzərov (Şahnəzəryan) kimi yazan erməni saxtalaşdırıcıları qeyd olunan məcmuədə 42 nağıl və rəvayət çap etdirmişlər. Həmin folklor materiallarının hamısının erməni folkloru kimi təqdim edən müəlliflər bu nağıl və rəvayətlərdə işlənən bulud, atlı, oba və s. kimi sözlərin tatar (Azərbaycan – red.) dilinə məxsus olduğunu yazırlar. Erməni saxtakarları bunun səbəbini əsaslandırmaq üçün qeyd edirlər ki, “son vaxtlara qədər və indi də erməni nağıl söyləyənləri öz nağıllarını tatarca (azərbaycanca) danışirlər, ona görə də erməni folklorunda tatar sözlərinə rast gəlinir”.

Erməni müəlliflərinin heç bir elmi əsasa söykənməyən bu mülahizəsi olduqca gülünc görünür. Çünki əsrlər boyu erməni dili, erməni ədəbiyyatı və mədəniyyəti türk-Aərbaycan dilinin və mədəniyyətinin təsiri altında olmuşdur. Bunu mütərəqqi düşüncəli erməni alim və yazıçılarının özləri də etiraf etməyə məcbur olmuşlar.

Erməni alimi Raciya Açıryan I Türkoloji Qurultayda türkcənin erməni dili və mədəniyyəti üzərindəki təsirindən bəhs edərək dünyanın bir çox coğrafi ərazilərin də bu təsirin böyük gücünü qeyd edərək yazır: “Türk dilinin ermənicəyə təsiri böyükdür. Kiçik Asiyanın qərb kəsimində, Kipr, Bolqarıstan, Şərqi Anadolu, Rumıniya, Bessarabiyada, eyni zamanda İrənin və Qafqazın bəzi kəndlərində türkcənin ermənicə üzərindəki təsiri o dərəcədə güclüdür ki, ermənilər öz dillərini tamamilə itirmişlər. Bu hadisə daha bir neçə yüzillər öncə gerçəkləşmişdi”. Alim erməni əlifbası ilə türk dilin də özlərinin ədəbiyyatını və mədəniyyətini yaradan erməni xalqının türk dilinin incəliklərindən əsrlər boyu bəhrələndiyini, ədəbi və xalq danışığı dilində türk sözlərinin sıx-sıx işləndiyini göstərir.

Onu da qeyd edək ki, ermənilərin kompakt yaşadığı Gürcüstanın Axırkələk bölgəsində azəri türkcəsinin ümumiyyətlə dili olduğunu 1988-ci ilədək apardığımız müşahidələr əsasında canlı şahid olmuşuq.

Mənəvi sərvətlərimizə, o cümlədən folklorumuza edilən qəsdlər, uzanan xain əllər indi də davam edir. Bu, xüsusi bir tədqiqatın mövzusu olmalıdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2003-cü ilin martında qəbul etdiyi “Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında” qərarı böyük önəm daşıyır.

Araşdırmalar göstərir ki, erməni saxtalaşdırıcılar planlı şəkildə özlərinin xəbis niyyətlərini həyata keçirmək üçün müxtəlif üsullara əl atmış, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini özünüküləşdirmək üçün Çar Rusiyasının, sonrakı dövrlərdə onun varislərinin yaratdıqları şəraitdən yararlanaraq öz çirkin məqsədlərinə nail olmağa çalışmışlar. SMOMPK toplusu bütün

mütrərəqqi cəhətlərinə baxmayaraq bu işdə ermənilər üçün münbit zəmin rolu oynamışdır. Toplunun 1889-cu il yeddinci buraxılışında Mardin Poqosov adlı bir erməni Cavanşir qəzasında yaşayan ermənilərin arasında dolaşaraq “topladığı” materialları oxuculara təqdim edir. “Böyük Ermənistan” xəstəliyinə tutulmuş müəllif qüdrətli türk sərkərdəsi Əmir Teymurun (1336-1405) erməni əsilli olduğunu ciddi-cəhdlə sübuta yetirməyə çalışır. M.Poqosovun fitnəkarcasına özündən quraşdırdığı “Teymurləng” nağılında danışılır ki, “Cavanşir qəzasında bir neçə əsr bundan əvvəl bir erməni keşişi yaşayırmış. Onun uşağı olmurmuş. Nəhayət, çoxlu nəzir-niyazdan sonra keşişin bir oğlu olur. Uşağın adını Əmir qoyurlar. Əmir başqa uşaqlara nisbətən tez boya-başa çatır, nadinclik edir, bir yerdə dayanmır. Atası onun ayağını kəndirlə bağlayır ki, qaçmasın. Bunun nəticəsində uşaq axsamağa başlayır. Atasına tabe olmaq istəməyən Əmir Dağıstana qaçır, orada islam dinini qəbul edir. Bir müddətdən sonra Orta Asiyaya gedir. Orada özünə bir ordu düzəldir. Atasından intiqam almaq üçün Qafqaza hücum edir”.

Süjetdən görüldüyü kimi, M.Poqosov öz uydurmasında iki məqsəd güdmüşdür. Birincisi, Qafqaza hücum edən Teymurləngin erməni əsilli olduğunu göstərmək, ikincisi, Qafqazda, eləcə də Cavanşir qəzasında məskunlaşan ermənilərin bu ərazilərin qədim sakinləri olduğunu sübut etmək.

Maraqlıdır ki, nağıl qəhrəmanının nəzir-niyazla anadan olması, böyüyəndən sonra zülmkar atasına qarşı mübarizə aparması və s. kimi epizodlar Azərbaycan xalqının milli-etnik düşüncəsindən, şifahi folklor yaddaşından doğan bir ənənədir. Bu ənənəni erməni “folklorşünası” özü də bilmədən nağılda əks etdirmiş, izi araşdırmağa çalışsa da, əsil həqiqəti gizlədə bilməmişdir. Qeyd edək ki, SMOMPK məcmuəsində ermənilərin və ermənipərəst ziyalıların uydurduqları onlarla belə faktlar mövcuddur. Məsələn, A.Yakimov adlı müəllif məcmuədə “Tapdınmı? – Yox” (“İsaq-Musaq quşları” haqqında) əfsanəsini və “Günəşi çağırma” mərasimini dərc etdirmiş və hər iki folklor örnəyinin ermənilərə məxsus olduğunu göstərməyə çalışmışdır.

Halbuki, yuxarıda adı çəkilən əfsanə və qodu-qodu mərasimi qədim babalarımızın yaratdıqlarıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, erməni “istedadlarının” apardıqları bu əməliyyata gürcü, dağ yəhudiləri, minqrel, kabardin, ləzgi, abxaz və başqa xalqların folklor nümunələri, mənəvi-etnik sərvətləri də məruz qalmışdır.

XƏLİLOV E.Ş.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

TARİXİMİZİN QAN YADDAŞI

“Daşnaksütyun” terror təşkilatı və onun ətrafında toplaşmış erməni millətçiləri, xristian qardaşları rusların dəstəyi ilə türk-azərbaycanlı torpaqları hesabına “Böyük Ermənistan” xülyasını reallaşdırmaq üçün hər bir prosesin onların lehinə işləməsini istəyir, dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Belə bir şəraiti, Rusiyada 1917-ci ilin fevralından sonra isə oktyabrında baş vermiş inqilablar yaratdı. 1918-1920-ci illərdə Ermənistanın baş naziri olmuş O.Koçaznuni “Daşnaksütyuna bir iş qaldı!” adlı əsərində yazırdı: **“1917-ci ilin fevralında rus inqilabı baş verdi. Qarşımızda tamamilə gözlənilmədən yeni perspektivlər açıldı. Sanki fevral inqilabı ilə erməni məsələsi yeni dövrünə qədəm qoydu”**.

1918-ci ilin martında Bakıda Qafqaz cəbhəsindən qayıtmış, öz evlərinə getməli olan bir neçə rus və erməni əsgəri var idi. Həmin 12 minlik ordunun 75 faizi ermənilərdən ibarət idi. Bundan əlavə, müxtəlif yerlərdən 7 min erməni əsgəri və zabiti də Bakıya gətirildi. Beləliklə, azərbaycanlılara qarşı terror və soyqırımını siyasətini icra etmək üçün Şaumyan və daşnakların Bakıya topladıqları əsgəri qüvvə təxminən 20 min nəfərə çatdı.

1918-ci ilin martında Bakıda ictimai-siyasi vəziyyət son dərəcə gərgin idi. Cənubi Qafqazın ən güclü siyasi partiyasına çevrilmiş “Müsavat”ın Azərbaycanın ərazi muxtariyyəti və siyasi

hakimiyyət uğrunda inamlı mübarizəsi Şaumyan başda olmaqla Bakı Sovetini ciddi narahat edirdi. Onlar milli qırğın törətməklə “Musavat” partiyasının sosial bazasını zəiflətməyə və Azərbaycan milli hərəkatına divan tutmağa çalışırdılar. Bakıda Azərbaycan hərbi qüvvələrinin zəif olduğunu yaxşı bilən Bakı Sovetinin rəhbərliyi müsəlmanlara “dərs vermək” üçün milli qırğına hazırlaşdı. Yanvar ayında müsəlman korpusunun komandanı general Talışmskinin Bakıda həbs edilməsi şəhərin azərbaycanlı əhalisini ciddi narahat etdi. Erməni daşnakları şəhərin müsəlman əhalisi ilə bolşeviklər arasında silahlı toqquşma yaratmaq istədilər. Lakin Azərbaycanın siyasi xadimləri və ziyalılarının səyi ilə bu toqquşmanın qarşısı alındı. Buna baxmayaraq, erməni millətçiləri rus əsgərləri arasında yerli əhaliyə qarşı əhaliyə qarşı nifrət ruhunda təbliğat aparır, hər vasitə ilə milli barışıqə mane olmağa çalışırdılar. Mart ayının 15-də Şaumyan Bakı Sovetinin iclasında: “Bakı Soveti Cənubi Qafqazda vətəndaş müharibəsinin başlıca istehkamına çevrilməlidir”- deyərək, əslində azərbaycanlıların soyqırımına başlamağa göstəriş verdi. Milli qırğını başlamaq üçün bəhanə martın 24-də şəxsi heyəti müsəlmanlardan ibarət olan “Evelina” gəmisinin tərkisilah edilməsi oldu. Azərbaycanlılar yaşayan məhəllələrdə əhali buna qarşı ciddi ehtiraz edərək müsadirə edilən silahların geri qaytarılmasını tələb etdi. M.Ə.Rəsulzadə alınmış silahların “Hümmət” təşkilatı vasitəsilə ilə qaytarılması barədə razılığa nail olsa da, bolşevik-daşnak hökuməti öz vədlərinə əməl etmədilər. Mart ayının 30-da döyüşlərə rəhbərlik etmək üçün Bakı Sovetinin inqilabi Müdafiə Komitəsi yaradıldı. Erməni bolşevik-daşnak birliyi Bakının müxtəlif hissələrindən azərbaycanlılar əleyhinə mitinqlər və yığıncaqlar keçirməyə başladılar. Qırğın ərəfəsində öz bitərəfliyini elan etmiş “Daşnaksütyun” partiyası və erməni milli şurası Bakı Sovetini müdafiə etdi. Martın 30-da saat 16.40 dəqiqədə erməni kilsəsi yanında toplaşan daşnak dəstəsi müsəlmanlara ilk atəş açdı. Martın 31-də səhər tezdən bolşevik-daşnak dəstələri azərbaycanlılar yaşayan “Kərpixana”, “Məmmədli” və başqa

məhəllərə hücum keçdilər. Həmin məhəllələri havadan təyyarələr, dənizdən hərbi gəmilər bombalamağa başladılar. Ermənilər rus matroslarını guya azərbaycanlıların İçəri şəhərdə rusları qırmalarına inandırmışdılar. Matroslar nümayəndə göndərib bunu təxribat olduğunu biləndən sonra atəşi dayandırdılar. Qeyri-bərabər döyüşdə soyqırımı məruz qalan müsəlmanlar martın 31-də müqaviməti dayandırdılar. Erməni millətçiləri şəhərin dinc müsəlman əhalisinə divan tutdular. Azərbaycanlılar yaşayan məhəllənin əhalisi qılıncdan keçirildi.

İnqilab müdafiə komitəsi azərbaycanlıların ultimatumu qəbul etdikdən sonra döyüşün dayandırılması barədə göstəriş verdi. Lakin müsəlmanların soyqırımını aprelin 2-si gecədən xeyli keçəndək davam etdi. Bolşevik-daşnak birləşmələri azərbaycanlılara məxsus ictimai binaları, məktəbləri, mədəniyyət ocaqlarını dağıdıb, yandırdılar. Onlar “Kaspi” mətbəəsini, “Açıq söz” qəzetinin redaksiyasını, “İsmailiyyə” binasını yandırmış, “Təzə pir” məscidinin minarələrini topla deşik-deşik etmişlər. Mart soyqırımını nəticəsində təkcə Bakıda 17 min azərbaycanlı məhv edilmişdir. Ermənilərin vəhşiliyi o dərəcəyə çatmışdır ki, Bakı şəhərindəki mərkəzi küçələrin birində, daha doğrusu N.Gəncəvi adına indiki Ədəbiyyat muzeyinin yerində öldürülmüş minlərlə azərbaycanlıların meyidi üzərində qadınları qara zurna altında oynamağa məcbur edir, sonra onlara işgəncə verib qılıncı doğrayırdılar.

Bolşevik-daşnak birləşmələrinin vəhşilikləri təkcə Bakı ilə məhdudlaşmamışdı. Onlar Şamaxı, Quba, Kürdəmir, Salyan və Lənkəran qəzalarında da soyqırımını davam etdirmişdilər. Tərətdiyi cinayətə görə S.Lalayansı həbs etməkdən S.Şaumyan xilas etmişdi. Aprel ayında Qubaya göndərilən daşnak dəstəsinin komandiri Amazaps bildirmişdi ki, **“Mən erməni xalqının qəhrəmanı və onun müdafiəçisiyəm! Mən buraya qayda yaratmaq və Sovet hakimiyyətini qorumağa gəlmişəm. Mənə Xəzər dənizindən Şahdağadək olan ərazidə bütün müsəlmanları məhv etmək əmri verilmişdir”**.

Onun başçılıq etdiyi daşnak dəstələri Quba qəzasının 122 kəndini yandırdılar. Erməni millətçiləri Kürdəmir, Salyan və Lənkəran qəzalarında da dəhşətli faciələr törətdilər. Bakı quberniyasında müsəlman (azərbaycanlı) soyqırımını 1918-ci il sentyabrın ortalarında davam etdi. Bu soyqırımını zamanı 20 mindən çox azərbaycanlı öldürülmüşdü.

Ermənilər öz dövlətlərini azərbaycanlıların faciəsi üzərində qurmağa nail oldular. Onların XX əsrdə törətdikləri bu qırğınlar, soyqırımlar Şaumyan, Lenin, Mikoyan, Stalin, Qorbaçov və bunlar kimlərinin azərbaycanlılara düşmən münasibətinin nəticəsidir. Bu soyqırımlar bu günkü müstəqilliyimiz dövründə alimlər tərəfindən daha geniş tədqiq edilməli, öyrənilməli, dünya xalqlarına çatdırılmalıdır.

BƏRXUDAROV B.B.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

XX ƏSRDƏ ZƏNGƏZURDA MÜSƏLMAN QIRĞINLARININ TƏŞKİLATÇISI ÇAR RUSİYASI OLMUŞDUR

XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlərdə gərginlik hökm sürürdü. Xüsusi ilə, ermənilərin Türkiyədə törətdikləri iğtişəşlər, İranda baş verən erməni – müsəlman savaşı Zaqafqaziyada müsəlman əhalisinin reaksiya verəcəyinə ingilislərin ümidlərini doğrultdu. XX əsrin əvvəllərində Qafqazda, xüsusən də indiki Ermənistan ərazisində Azərbaycan türklərinə qarşı törədilən qırğınların ssenarisi ermənilərin XIX əsrin sonunda Şərqi Anadoluda əldə etdikləri təcrübəyə əsaslanırdı.

Zəngəzur ərazisində gedən siyasi proseslərdə həm rus, həm də ingilislər ermənilərə yardım göstərirdilər. Belə ki, Çarın əmri ilə silah gəzdirmək azərbaycanlı türklərinə qarşı qadağan edildi. İngilis emissarları da erməni quldur başçılarını silah və

sursatla təmin edirdilər. Bundan istifadə edən silahlı erməni dəstələri silahsız azərbaycanlıları asanlıqla tutub min cür əzabla öldürür, onlar fürsət düşən kimi istər azərbaycanlı, istərsə də Osmanlı türklərinə hər cür maddi, və fiziki zərbələr vururdular.

Erməni millətçiləri Osmanlı dövlətində, sonra isə Rusiya şəhərlərində xüsusi qumdatxanalar yaratmışdılar. Osmanlı və Azərbaycan türklərinə qarşı təbliğatda, sui-qəsdə, eləcə də silahlı toqquşmalarda istifadə etmək üçün lazımi hərbi sursat, çar məmur və zabitlərinin rüşvətlə ələ alınması məqsədilə varlı erməni təbəqələrindən pul toplamaq qumdatxanaların əsas vəzifələrindən biri idi.

Çar Rusiyasının Zəngəzurda və Qarabağda nümayəndələri olan hərbiçilərlə yanaşı erməni millətçi dəstələrinə xeyir-dua verən, onların xalqımıza qarşı törətdikləri qanlı cinayətlərin, qırğınların əsas təşkilatçısı kimi yerlərdə fəaliyyət göstərən kilsələr idi. Kilsənin toxunulmaz məbəd olduğunu nəzərə alaraq keşişlər onu 1905-1906-cı illərdə xalqımıza qarşı erməni quldur dəstələrini silahlandıran hərbi sursat cəbbəxanasına çevirmişdilər.

Rus diplomatı, general Mayevski iki millət arasında davam edən iğtişaş və qırğınlar zamanı kilsənin fəaliyyətini dərinədən öyrənmiş və qeydlərində yazır: “Erməni din xadimləri haqqında bir neçə söz demək istəyirəm. Onların dini fəaliyyəti olduqca cüzdür. Erməni din xadimlərinin fəaliyyəti “ Allah kəlamını” çatdırmaqdan çox, müsəlmanlarla xristianlar arasında nifaqı qızıqarmaqdan ibarətdir”.

Vaxtı ilə Eçmiədzinə səfər etmiş fransız alimi Baron de-Bay belə yazmışdı:”...Bu monastr məndə dini mərkəzdən çox, siyasi mərkəz təəssüratı yaratdı”.

XX əsrin əvvəllərində erməni şovinizminin, qeyd olunduğu kimi, “Daşnaksütyun” və “Qnçak” kimi millətçi partiyaların maddi və mənəvi qida mənbəyi rolunu erməni kilsəsi məharətlə oynayırdı. 1903-cü ildə kilsə torpaqlarının əlindən alınması qərarı kilsənin maliyyələşdirdiyi siyasi təşkilatların maddi vəziyyətinə zərbə vurduğu üçün erməni terrorizminin genişlənməsinə, antitürk, antimüsəlman əhval-ruhiyyəsinin qızıışmasına səbəb

olmuşdu. Erməni kilsəsi bu qərar əleyhinə qiyamlar təşkil etmişdi. Həmin il Zəngəzurda, Gəncədə, Qarsda və Bakıda, Şuşada və oktyabrda Tiflisdə ermənilər iğtişaşlar və terror törətmişdilər.

1905-ci ildə Rusiyanın özündə baş verən iğtişaşlar, çarizmə qarşı narazılıq dalğasının güclənməsi Zaqafqaziyada güclü əks-səda doğurmuşdu. Bu qarışıqlıqdan ermənilər məharətlə istifadə etmişdilər. Rusiyanın hakim şovinist dairələri də zərbəni özlərindən yayındırmaq üçün ermənilərin antitürk, antimüsəlman kampaniyasını qızıışdırırdılar. Qafqaz canişinliyinin yüksək rütbəli erməni və ermənipərəst məmurları vasitəsilə silahlandırılan erməni dəstələri 1905-ci ildə Zəngəzurda, Gəncədə, İrəvanda, Naxçıvanda, Qarabağda və Bakıda və başqa yerlərdə yaşayan azərbaycanlılara qarşı silahlı hücumlar edib, həmin ərazilərdən onları təmizləməklə ermənilərin say üstünlüyünə nail olmaq istəyirdilər. Çünki həmin dövrdə Qafqazdakı 54 qəzadan yalnız 5-də ermənilər çoxluq təşkil edirdilər.

Rusiyanın hakim dairələri də XX əsrin əvvəllərində erməni-müsəlman iğtişaşlarından öz məqsədləri üçün istifadə etməklə ikili oyun oynamışdılar. Çar məmurları Qafqazda narazılıq dalğasının hökumət əleyhinə istiqamətlənəcəyindən qorxduqlarından, ermənilərin müsəlmanlar yaşayan ərazilərdə törətdikləri qanlı qırğınlara biganə qalmış, bəzi hallarda isə onların tərəfini saxlamaqla hər iki tərəfin gücünün etnik toqquşmalara sərf edilməsinə nail olmuşdular.

Rusiyanın bu dövrdə yeritdiyi siyasətin başlıca məqsədi türklər ilə ermənilər arasında nifaq salaraq birini digərinə qarşı silah işlətməyə təşviq etmək və əsrlərlə yaxşı keçinən iki milləti bir-birinə qarşı qoymaq idi.

O dövrün tarixi hadisələrini, Azərbaycanın əksər ərazilərində insan qanına susamış ermənilərin vəhşilikləri, qətlialmaları “Qanlı illər” əsərində qələmə alan M.S.Ordubadı yazır ki, əlləri günahsız müsəlmanların qanına bulaşmış, dişləri qana batmış bu vəhşi canavarlar Zəngəzur kəndlərini özlərinə hədəf

seçmişdilər. İnsanlıqdan çıxmış, azğınlaşmış düşmənlər müqəddəs Qurana da hörmət etmirlər. Məscidləri dağıdır, müqəddəs kitabımıza isə od vurub yandırıldılar. Əsrlər boyu bədnam qonşularımız xalqımıza qarşı milli, dini, mənəvi terrorla məşğul olublar və terroru bu gün də davam etdirirlər. Həmişə xalqımıza, torpağımıza bədnam və düşmən nəzərləri ilə baxmışlar.

İndiyə qədər dünya tarixində heç bir müharibədə bu cür vəhşiliyə yol verilməmişdir. Ermənilər bu cür hərəkətləri ilə insanlığa, bəşəriyyətə bir qəddarlıq və vəhşilik nümunəsi göstərdilər.

1906-cı ildə də Zəngəzur kəndlərində ermənilər misli görünməmiş vəhşiliklər etdilər. Bu qətləmi ermənilər tək Zəngəzurdə deyil, bütün ərazilərimizdə həyata keçirdilər.

Daşnaqların xalqımıza qarşı yeritdiyi soyqırım siyasəti bu gün də davam edir. Onlar bu siyasətin yeni mərhələsinə 1988-ci ildə başladılar. Bədnam qonşularımız 1988-ci ildə qədim Azərbaycan torpaqlarından İrəvandan, Vedibasardan, Zəngəzurdan və başqa ərazilərimizdən soydaşlarımızı son nəfərinədək qovdular. Ermənilərin əlindən canlarını qurtaran soydaşlarımızın bir qismi isə qışın soyuğunda Zəngəzur mahalının dağlarında şaxtadan donub öldü. Hələ bununla kifayətlənməyib 20 faiz torpaqlarımızı da işğal etdilər. İşğal etdikləri ərazilərdə isə minlərlə dinc əhalini vəhşicəsinə qətlə yetirdilər. Xocalı faciəsini isə ermənilərin 1905-1906-cı illərdə Zəngəzur mahalının kəndlərində törətdiyi vəhşilik və soyqırım siyasəti ilə eyniləşdirmək olar. Ermənilər tarix boyu xalqımıza qarşı düşmənçilik siyasətini davam etdirmişlər, sabah da davam etdirəcəklər.

ГАСАНОВА А.А.

Сумгаитский государственный университет

ПРЕСТУПЛЕНИЕ АРМЯН ПРОТИВ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА

31 марта 1918 года, по старому календарю 21 марта, в праздник Новруз, армянские формирования во главе с Шаумяном совершили геноцид против азербайджанского народа, за короткое время уничтожили свыше 50 тысяч человек. Массовые убийства по этническому принципу были совершены не просто какими-то бандами, а находившимися тогда у руководства в Баку и большей части Азербайджана коммунистами во главе со Степаном Шаумяном с целью создать на азербайджанских землях свое армянское государство. Дашнаки хотели создать армянское государство или на худой конец свои автономные образования.

Шаумян, прикрывавшийся идеями коммунизма, был основным организатором массового истребления мирного населения. Продвигаясь по азербайджанской земле, хорошо вооруженные и обученные армянские группировки устроили настоящий террор и массовое истребление азербайджанского народа. Согласно азербайджанским, российским архивам, в 1918 году только на севере Азербайджана были истреблены жители 162 населенных пунктов в Губе, Девечи и Хачмазе, при этом 27 деревень вообще исчезли полностью.

Дашнаки во главе с Шаумяном, опираясь на Советскую власть, Ленина и используя, артиллерию цинично уничтожали населения Баку и других городов. Только отрядами Баксовета, который находился в руках большевиков и дашнаков, было уничтожено 72 села и убито около 8 тысяч человек. Геноцид азербайджанцев был совершен по всей стране – в Баку, Шамахе, Губе, Лянкоране и в других населенных пунктах.

Следует отметить и еще тот факт, что в годы второй мировой войны гитлеровцы с успехом использовали армянский метод, сжигая людей в церквях и костелах. Уполномоченная по правам человека (Омбудсмен) Эльмира Сулейманова призвала международное сообщество признать 31 марта 1918 год геноцидом. Она указала, что каждое действие указанное в Конвенции «О предупреждении преступления геноцида и наказания за него» было совершено армянами в отношении азербайджанцев в ходе мартовских событий 1918 года, и с правовой точки зрения это должно быть расценено как геноцид. Данная Конвенция была принята резолюцией 260 Генассамблеей ООН от 09.12.1948 года. На протяжении XX века около 2 млн. азербайджанцев стали жертвами геноцида и подверглись депортации. И 26 марта 1998 года Общенациональный лидер Гейдар Алиев издал указ «О геноциде азербайджанцев». Этот указ стал первым документом, давшим политико-правовую оценку зверствам ,творимым армянами во имя создания « Великой Армении».

АСКЕРБЕЙ ПАНЕШ

*Д.и.н., профессор Адыгейский республиканский институт гуманитарных исследований им. Т. М. Керашева,
Майкоп*

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СОБЫТИЙ В БАКУ В МАРТЕ 1918 Г

В истории всего человечества конфликты и войны являлись всегда страшным бедствием, оставляющим кровавую память и тяжелое наследие потомкам. Однако в современном мире прошлое пока еще не стало, как говорили древние римляне, «учителем жизни» и в определенных условиях оно может превращаться в источник новых межэтнических или конфессиональных противостояний и

конфликтов. Данное обстоятельство налагает особую ответственность на ученых, занимающихся изучением исторического прошлого народов Кавказа. Только объективный, взвешенный и непредвзятый подход к научной оценке событий нашего прошлого будет способствовать осознанию необходимости вступления на путь исторического консенсуса между народами.

В истории азербайджанского народа немало героических и трагических страниц. В новых исторических условиях, когда Азербайджан стал независимым государством, одной из важнейших задач явилось формирование национальной идеологии. В ряду проблем в наибольшей степени повлиявших на историческое сознание общества, особое место занимают трагические события марта 1918 года, вошедшие в историю как геноцид азербайджанского народа.

Октябрьская революция 1917 г. в России наложила своеобразный отпечаток на расстановку политических сил в Закавказье. В Баку власть фактически находилась в руках Совета, в котором главенствующую роль играли большевики и эсеры различных течений. Председателем Бакинского Совета и одновременно чрезвычайным комиссаром по делам Кавказа являлся С. Шаумян. Среди лидеров местных большевиков ведущую роль играли этнические армяне.

На волне революционного подъема народы Кавказа стремились реализовать политико-национальные идеалы. Армянским идеологам удалось значительно продвинуться в этом направлении. Они добились включения «вопроса армянской государственности» в планы западных стран и России. Права грузин на создание своей государственности также не оспаривались. «При этом самое многочисленное на Южном Кавказе азербайджанское население не удосуживалось внимания ни западных держав, ни тем более, российских политических сил, которые вообще считали нефтяной Баку не азербайджанским городом».

Создание в 1911 г. национально-демократической партии «Мусават» явилось событием огромной политической важности. Партия возникла на волне национального подъема, охватившего Российскую империю. Партия «Мусават» сыграла важнейшую роль в формировании и утверждении основных тезисов политической программы Азербайджанского национального движения на Общекавказском съезде мусульман, состоявшемся 15-20 апреля 1917 года в Баку. С докладом по проблемам политического устройства страны выступил лидер «Мусават» М.Э.Расулзаде. Он отметил, что «начиная с середины апреля 1917 г., требование национально-территориальной автономии стало главной целью Азербайджанского национального движения». Свидетельством доминирующего положения партии в политической жизни Азербайджана стали результаты выборов в Бакинский Совет, проведенные 22 октября 1917г. «Мусават» собрал около 40 процентов голосов избирателей, значительно опередив все другие партии.

Близкой по своим программным целям к "Мусавату" являлась партия "Эхрар", созданная в конце 1917 г. Обе партии являлись последовательными сторонниками идеи азербайджанской независимости. Однако, в отличие от "Мусавата", "Эхрар" являлся не общенациональной, а региональной партией, отражавшей интересы этнических групп Северо-Западного Азербайджана: аварцев, лезгин и цахуров. Партия уделяла особое внимание проблеме обеспечения прав национальных меньшинств страны. Лидером и одним из основателей партии "Эхрар" был Аслан бей Кардашев. Важным направлением в деятельности партии было установление тесных отношений с другими кавказскими народами.

Растущее влияние партии «Мусават» на политической арене Азербайджана вызывало беспокойство большевиков,

увидевших в ней главное препятствие на пути распространения их власти в регионе.

Между тем политическое влияние «Мусават» охватило не только в Гянджинскую, но и в значительную часть самой Бакинской губернии. Однако в самом городе Баку сохранялась напряженная ситуация, вызванная обострением противоречий между ведущими политическими силами. Бакинский Совет во главе с С.Шаумяном объявил себя единственной властью в городе, подчиненной лишь ленинскому Совнаркому. Согласно решению Совета Бакинская губерния была объявлена частью РСФСР. Против такого решения решительно выступила Бакинская Дума, возглавляемая азербайджанским юристом Фатали Хан Хойским.

Отношения между большевиками и партией «Мусават» определялись сложным переплетением конкретно-исторических факторов, главным из которых являлось растущее влияние национально-демократической партии. Именно этот фактор был решающим для большевиков при выборе основных средств для ослабления партии «Мусават». Большевикам нужен был повод для нанесения упреждающего удара по «Мусават». Особую тревогу у Бакинского Совета вызывал тот факт, что «Мусават» успешно проводил работу по созданию азербайджанских национальных воинских частей.

В сложившейся обстановке Баку становился центром азербайджанского национального движения. В то же время Баку являлся для большевиков основной базой для распространения своей власти в Закавказье. Сложное переплетение этих обстоятельств способствовало превращению города в главную арену политического противоборства большевиков с «Мусават». Серьезную угрозу для этой партии представляла и другая сила – армянские националисты, которые занимали весьма прочные позиции в Бакинском обществе.

Большевикам и дашнакам удалось преодолеть все межпартийные, политические и идеологические разногласия. Фактически это означал военно-политический союз, направленный против азербайджанского национального движения.

В Ленкорани из добровольцев было организовано военное формирование – «Дикая дивизия». 9 марта 1918 г. в Баку из Тифлиса прибыл штаб этой дивизии во главе с генералом Талышинским. По распоряжению С. Шаумяна весь штаб мусульманской дивизии был арестован прямо на вокзале. Эта акция имела целью спровоцировать вооруженное выступление азербайджанского населения против большевиков. Известно, что в переписке с Шаумяном Ленин прямо указывал на необходимость более гибкой политики. Однако тактика Шаумяна в этот период сводилась к организации новой провокации, которая вынудила бы мусульман к выступлению и послужила бы поводом для развязывания вооруженной борьбы против них. 27 марта на пароходе «Эвелина» в Баку из Ленкорани прибыла небольшая группа офицеров и солдат мусульманской дивизии для участия в похоронах своего сослуживца, офицера Мохаммеда Тагиева - сына известного азербайджанского миллионера и мецената Гаджи Зейналабдина Тагиева. 29 марта, отряд собиравшийся отправиться обратно в Ленкорань, был задержан и затем обезоружен большевиками. Разоружение отряда вызвало возмущение азербайджанского населения Баку и его окрестностей. Следует отметить, что в этот момент в городе находились многотысячные вооруженные армянские формирования. Утром 30 марта 1918 г. в различных районах Баку вспыхнули стихийные митинги протеста азербайджанцев, требовавших возвращения конфискованного у мусульманского отряда оружия. Участники митингов требовали также разоружения армянских формирований в Баку. Представители

азербайджанской национальной элиты предприняли попытку остановить дальнейшую эскалацию напряженности в городе. Газета мусаватистов «Ачыг сез» обратилась к населению с призывом не поддаваться эмоциям, но, тем не менее, война началась. Центр и все мусульманские части Баку подверглись вооруженной атаке многотысячных большевистко-армянских военных формирований. По мусульманским кварталам города вели прицельный огонь корабли Каспийской флотилии. В течение трех дней (30 марта — 1 апреля) в Баку и его районах были убиты свыше 12 тысяч азербайджанцев; были разрушены школы, больницы, мечети, сожжены типографии и редакции азербайджанских газет ("Каспий", "Ачыг сѣз"), культурные учреждения (практически полностью сожжено здание благотворительного общества "Исмаиллие").

Национальные силы Азербайджана предприняли первую попытку дать политическую оценку мартовским событиям и принять надлежащие меры для ликвидации их последствий. 2 апреля 1918 г. азербайджанская фракция Закавказского Сейма поставила вопрос о необходимости принятия решительных мер для защиты мусульманского населения Баку. На следующий день, на заседании Сейма, посвященном событиям в Баку, Ф.Х.Хойский заявил, что «..если не будут приняты меры к защите мусульманского населения, то министры-мусульмане выйдут из состава правительства».

Азербайджанские миллионеры З.Тагиев, М.Нагиев, Ш.Ассадуллаев обратились ко всем мусульманам с просьбой о помощи. В Дагестане состоялось заседание Дагестанского Национального Комитета под председательством Данияля Апашева, на котором было рассмотрено данное обращение.

По решению Дагестанского облисполкома и Дагестанского национального комитета в Азербайджан была направлена помощь. По сообщению генерала М.Халилова, надо было помочь Азербайджану в борьбе с большевиками и

для этого направить 5 тысяч человек. Различные влиятельные силы Дагестана единодушно выступили в поддержку братьев-азербайджанцев.

В конце марта 1918 г. имам Нажмутдин Гоцинский, князья Тарковские и Каплановы организовали в Хасавюрте съезд представителей сельских обществ. На съезде обсуждался вопрос об организации военной помощи тюркомусульманскому населению Азербайджана. На съезде выступил Н. Гоцинский, призвавший к решительным действиям. Следует отметить, что в этот период Гоцинский находился в состоянии вооруженной конфронтации с большевиками.

По пути в Азербайджан к отрядам Гоцинского присоединились южные кумыки, табасаранцы и лезгины. Мюриды Гоцинского выступили на помощь азербайджанцам с севера.

Отряды Гоцинского заняли боевые позиции у станции Хырдалан, находящейся в 10 км от Баку. Здесь к ним присоединились вынужденные отойти за пределы города части Мусульманского корпуса. Два полка дагестанских бойцов численностью около полутора тысяч человек и 1000 человек добровольцев возглавляли полковники М.Джафаров (будущий губернатор Чечни и командир Дагестанского конного полка) и Д.Мусаев. Общее командование осуществлял русский генерал Лазарев.

7 апреля была предпринята попытка сорвать наступление дагестанских национальных сил. В ставку их командования прибыла делегация во главе с А.Джапаридзе. В своем обращении к дагестанцам он заявил, что бакинские мусульмане якобы признали власть большевиков. Однако эта миссия успеха не имела. По сообщению комитета революционной обороны Баку от 7 апреля 1918 года, в 12 часов того же дня дагестанские отряды открыли оружейную стрельбу по броневнику Исполнительного комитета. Конные и пехотные отряды Гоцинского повели наступление в

направлении Баладжар и Баку. 7-8 апреля у станции Хырдалан произошли ожесточенные бои между отрядами Гоцинского, вооруженными одними саблями и кинжалами, и большевиками. 10 апреля 1918 года отряды Гоцинского вынуждены были отступить в Дербент.

В исторической памяти азербайджанского народа мартовские события в Баку в 1918 г. занимают важное место. Вот уже 97 лет все новые и новые поколения азербайджанцев в этот день вспоминают эти трагические события. В 1998 году президент Азербайджана Гейдар Алиев объявил 31 марта «Днем геноцида азербайджанцев» в память о погибших в марте 1918 года.

Ученые Института истории им. А. А. Бакиханова Национальной Академии Наук Азербайджана проводят огромную работу по сбору, систематизации и публикации материалов, освещающих события в марте 1918 г.

ДАНИЯЛ КИДИРНИЯЗОВ

*Институт истории, археологии и этнографии ДНЦ РАН,
Махачкала, доктор исторических наук, профессор*

В ПОДДЕРЖКУ БРАТЬЕВ-АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ ИЗ ДАГЕСТАНА

В феврале-марте 1918 года в Дагестане сложилась напряженная политическая ситуация. Лидеры Милли Комитета обвиняли исполком, в большинстве состоявший из социалистов, в том, что они желают пригласить большевиков, которые могут вмешаться в жизнь Дагестана.

«...Часть социалистов, а также Порт-Петровский Военно-Революционный Комитет в своих действиях переходили границы целесообразности, – вспоминал современник событий Магомед-Кади Дибиров. – Они заявляли, что охраняют религиозные и бытовые интересы

каждого народа, но поступали совершенно наоборот. И, наконец, дело дошло до того, что Национальный комитет и офицеры открыто объявили Исполнительному Комитету и Комиссару, что пойдут войной против Порт-Петровского Военно-Революционного Комитета, который организовал Красногвардейский интернациональный полк из остатков русских солдат Порт-Петровского гарнизона. Военно-Революционный Комитет установил свою власть в городе, обложил всех богатых налогом, отказавшихся арестовывали, сажали в тюрьму...».

В связи с этим 10 марта Дагестанский областной исполнительный комитет издал приказ, в котором, в частности, говорилось:

«...В гор. Петровске возникли организации (Красная гвардия и Интернациональный полк), которые самолично захватили в свои руки всю полноту власти в гор. Петровске и управляют этим городом по своему усмотрению, несколько не подчиняясь законной власти Дагестанской области, созданному всенародным представительством Областному Совету, и этим самым наносят тяжкое оскорбление национальному достоинству дагестанского народа и миллионные убытки этому же народу».

Областной исполком приказал командиру 2-го Дагестанского конного полка полковнику Гольдбергу выступить в Порт-Петровск и «защитить честь и достоинство народа... ликвидировать самоуправство названных организаций и восстановить законную власть».

2-й Дагестанский конный полк и отряды Милли Комитета после короткого боя относительно легко вступили в город, прогнав большевиков, часть которых бежала в Баку, часть – в Прохладное, основные же силы эвакуировались в Астрахань. В связи с этими событиями в газете «Народная власть», издававшейся во Владикавказе, говорилось, что 24 марта в Петровске «произошло столкновение большевиков с мусульманами... На последнем Областном Дагестанском

съезде победила партия Нажмуддина Гоцинского. Социалистический Дагестанский блок получил ничтожное количество голосов. На основании этого дагестанцы потребовали от Петровского Совета рабочих, солдатских депутатов немедленной ликвидации Советской власти...».

И хотя первоначальная победа досталась легко, исполком, предвидя неустойчивое будущее, принимал всяческие меры к закреплению успеха, обратился за помощью к известному религиозному лидеру Гоцинскому. Последний со своим штабом прибыл в Порт-Петровск и обосновался там. Местные жители, в основном русское население, восприняли прибытие отрядов Нажмуддина неоднозначно. Одни считали такое количество прибывших в город вооруженных мусульман лишним, другие надеялись на наведение порядка. Гоцинский, следуя нормам шариата, тщетно пытался навести порядок в Петровске. «Нажмуддин вводил шариатские меры пресечения подобных случаев: так, он всенародно бил палками попавшихся в грабеже и сажал их в тюрьму».

Это же отмечает и А. Тахо-Годи: «...Водворяя порядок в Петровске, Гоцинский ввел публичные телесные наказания и на площадях бил по «мягким местам» воришек... Но ничто не помогало, так как мешочников, спустившихся «на отхожий промысел», было слишком много, и уследить было невозможно».

Для водворения порядка и спокойствия в городе были развешаны объявления, в которых говорилось: «Я, имам Северного Кавказа и Дагестана Нажмуддин Гоцинский, призываю к спокойствию и зову под тень “моего зонтика – всех, кто жаждет мира и покоя».

В это время из Баку поступило несколько телеграмм от местных предпринимателей Тагиева, Нагиева, Асадулаева с сообщением, что в течение трех дней под руководством большевиков при участии дашнаков в Баку был устроен антимусульманский погром, в котором погибло более 10 тыс.

азербайджанцев; город подвергся бомбардировке с воздуха и моря, мечети были разрушены, сожжены много зданий просвещения и культуры, типографий, театров, школ, библиотек и т.п.

24-29 марта 1918 года Баку был захвачен большевиками во главе со С. Шаумяном. Жестокой расправе, фактически – погрому, подверглись со стороны победивших большевиков именно мусульмане. Установившийся режим соединял классовый гнет с национальными гонениями и поэтому был особенно ненавистен мусульманскому населению.

Даже известный азербайджанский большевик Н. Нариманов вынужден был признать позднее, что был свидетелем сжигания большевиками мечетей, их грабежей, употребления листов Корана для естественных надобностей, насилия над мусульманским населением.

Известный дагестанский публицист Темир-Болат Бейболатов выступал со статьями, разоблачающими большевиков как главных виновников трагедии азербайджанского народа. Он писал о том, как большевики для установления советской власти на Кавказе ловко использовали дашнакскую карту – религиозную вражду между мусульманами и армянами.

«Мы, – писал он, – были свидетелями прихода одних покровителей, одной нечистой силы – большевиков. Прежде чем войти в Баку, они там пустили вперед дашнаков, и армянская резня татар дала в кровавом итоге 15 тысяч взрослых, женщин, детей. В Дербенте и Порт-Петровске тоже пустили дашнаков, и там текли потоки крови мусульман».

Вслед за телеграфным посланием к Нажмуддину в Порт-Петровск приехали представители из области Гянджа с сообщением о том, что гянджинцы противостоят армянам и большевикам и приглашали дагестанцев «смотреть их (гянджинцев) храбрость».

2 апреля, получив тревожную информацию от азербайджанцев, из штаба Гоцинского следует радиотелеграмма Армянскому национальному совету, в которой говорилось:

«...После скорого приезда надеюсь убедиться в том, от кого погибли невинные женщины и дети – от большевиков или от армян. Соответствующее наказание будет очень жестокое. Делегатов я вам не посылаю. Если угодно со мной поговорить, пошлите сами ко мне до моего выезда. Относительно вашего существования на Кавказе вы должны бы знать давно. И в будущем вам придется жить только с мусульманами».

События в Баку получили большой резонанс среди дагестанцев, в связи с чем было созвано объединенное совещание Милли Комитета и исполкома. На совещании в основном выступали за оказание помощи бакинским мусульманам. Так, известный религиозный деятель Тажуддин Кадиев из Верхнего Дженгутая «настаивал на необходимости помощи единоверцам не только бакинцам, но даже и тем мусульманам, которые вынуждены призвать нас хотя бы из Китая...».

Но были и такие, которые выступали против оказания помощи бакинцам, аргументируя тем, что сами дагестанцы нуждаются в помощи. «Когда один инженер Гаитов собирался выступить против, то его заставили молчать».

В целом, крик помощи бакинцев дагестанцами был услышан.

«Узнав об этом, – отмечал Дибиров, – дагестанцы, особенно Нажмуддин, захотели послать бакинским мусульманам помощь. Нажмуддин отправил в Баку часть дагестанских войск совместно с добровольческими отрядами. Вместе с этим, он объявил в Дагестане «газават» – священную войну».

В обращении Гоцинского к мусульманам Дагестана говорилось: «Дашнаки в Азербайджане истребляют

мусульман. Когда истребляют мусульман, мусульманам нельзя оставаться безучастными... Проблемы народа не всегда можно решать деньгами, золотом. Булатным кинжалом можно рубить и золотую монету. Проблемы азербайджанского народа мы решим булатным кинжалом Базаляя».

Вооруженные отряды отправлялись с вокзала г. Петровска. «Район вокзала, – вспоминал современник, – представлял собой военный лагерь. Вся улица и пустырь по обе стороны дороги, прилегающие к станции, были запружены частями. В вагоны грузили и кавалерию и пехоту. Особо выделялась одеждой, вооружением Гази-кумухская сотня, организованная лакской буржуазией. В мелкие пешие отряды были объединены вооруженные карабинами и саблями кустари города, главным образом лакцы, купчинцы и цудахарцы. Отдельно выстраивались на пустыре приведенные с гор отряды Гоцинского. Позади всех, у самой базарной улицы, замыкая остальных, группировалась милимилиция – вооруженная сила Милли Комитета. Милликомитетчики сновали взад и вперед. Настроение у «войска» было воинственное, приподнятое».

По мере приближения к Баку к отрядам дагестанцев примыкали местные добровольцы. Таким образом, в поход на Баку были направлены «2-й Дагестанский полк, одна сотня 1-го полка и исламская милиция, всего около 400 всадников и примерно 100 ополченцев. По дороге к отряду присоединились 100 добровольцев из Дербента и около 600 ополченцев из Самурского и Кюринского округов».

От канонерки «Курдистан», базирующейся в Каспийском море поступила секретная радиограмма в Бакинский Совет, в которой говорилось: «На Баку из Петровска двинуты 5 сотен..., четыре горных орудия, четыре пулемета (кроме того, около 1000 человек горской милиции)...Снарядов для орудия у них 180 штук, патронов 30 000. У милиции горцев по 200 патронов на человека».

После быстрого перехода отряд расположился около Хурдалана. В своих воспоминаниях, полковник М. Джафаров, участник событий впоследствии писал:

«Когда мы прибыли в Хурдалан, к нам со всех сторон начали стекаться Бакинские беженцы. Среди них подавляющее большинство составляли Бакинские купцы, нефтепромышленники и разный другой промысловый и торговый народ. Они рассказывали ужасы про большевиков, резню и насилие, которыми они подвергались».

7 апреля в ставку командования дагестанского отряда прибыла делегация во главе с А. Джапаридзе, который заверил, что бакинскими мусульманами большевистская власть в Баку признана. Однако в ставке его словам не поверили, и делегация вернулась без успеха.

После короткого отдыха конные и пешие отряды начали наступление в сторону Баладжар и Баку. У станции Хурдалан произошли ожесточенные бои между дагестанскими отрядами и частями Красной гвардии и Красной Интернациональной армии, последние превосходя дагестанцев в количестве и вооружении, остановили наступающих.

По воспоминаниям Б. Байкова, «дагестанцы не дошли до Баку всего 25-30 верст. Большевики двинули против них свои лучшие силы (между прочим, матросов) с многочисленной артиллерией. Два орудия у дагестанцев были подбиты, и они начали поспешно отступать».

По происшедшим событиям газета «Бакинский рабочий» сообщала: «Ушли дагестанцы из Хурдаланского района, рассеяны и бывшие с ними банды. Всего организованных дагестанцев было до 1500 человек, не более, но к ним присоединились банды из окрестных селений в несколько тысяч человек».

Для закрепления успеха красные части после сражения у Хуржадалана, продолжили движение за отступающими

дагестанцами в сторону Петровска, который задерживал продовольственные грузы для Баку по железной дороге.

Таким образом, рейд на помощь мусульманам Азербайджана, предпринятый дагестанцами, не достиг успеха. Однако здесь необходимо отметить другое. Переживая сложные времена дома, дагестанцы, тем не менее, услышав зов о помощи соседей, братьев по вере, незамедлительно устремились в зону конфликта. Недостаток боевых запасов, военной силы, не остановил их благородного стремления помочь братскому народу в трудную минуту. Короткий фрагмент истории, свидетельствующий о многом, должен всегда быть напоминанием и ориентиром в дальнейших отношениях между Дагестаном и Азербайджаном.

ДЖАМБУЛАТОВ РУСЛАН ТЕМИР СУЛТАНОВИЧ

кандидат исторических наук Махачкала

1918 ГОД. ОТ БАКУ ДО ТЕРЕКА. (ПОЛИТИЧЕСКОЕ И ВОЕННОЕ ОБОЗРЕНИЕ)

История событий революции и гражданской войны в пределах бывшей Российской империи, явились противоречивой и одной из самых трагических и кровавых страниц в жизни народа, раны которой до сих пор будоражат умы и сердца людей, а память о них сохранится ещё многие годы.

В течение трёх дней с 18 по 21 марта 1918 года в городе Баку произошли вооружённые столкновения, которые сопровождались резнёй между армянами и азербайджанцами. Из воспоминаний свидетеля тех событий Б. Баикова, «в городе был буквально ад... «дашнакцакане» повели наступление на татарские позиции; к ним примкнули и армяне-солдаты, томившиеся уже несколько месяцев в

городе и не имевшие возможности, по указанным выше причинам, добраться к себе домой... большевистско-татарское столкновение начало приобретать характер национального столкновения, причём против татар, кроме большевиков, выступали всё большие массы армян. Огонь судовой артиллерии становился всё сильнее и разрушительнее: артиллерия большевиков била на выбор; один за другим сносились здания, особенно дорогие в глазах мусульман: большая мечеть Джума, дом мусульманского благотворительного общества, редакция и типография старейшей газеты «Каспий» (татарофильской, но выходившей на русском языке), дома богачей татар. Начались пожары. Положение татар всё ухудшалось, и наконец, они дрогнули: начался массовый исход татар из города в окрестности. Несчастное население татарских частей города, бросая имущество на произвол судьбы, спешило уйти из-под убийственного огня артиллерии и пулемётов и скрыться где-нибудь в окрестностях». В результате этой трагедии погибло, по разным данным, до 15000 человек.

Последствием конфликта явилось полное прекращение подвоза продовольственных грузов в город Баку по Владикавказской железной дороге. В условиях тяжелой и напряжённой обстановки, Бакинский Совдеп сформировал продовольственную директорию. «В середине марта к г. Порт-Петровску подошли два товарных поезда, имеющие в своём составе 80 вагонов муки, пшеницы, картофеля и прочих продуктов. Маршрутные поезда, отправленные с Северного Кавказа, были задержаны в Петровске, откуда Дагестанское правительство не пропустило их в Баку. Ввиду угрозы разгрузки этого товара для петровского правительства, поезда эти были отодвинуты за Хасав-Юрт...».

Отметим, что по железной дороге от Прохладной до Червлённой, на тот момент, было сосредоточено много продовольственных грузов для Баку и Астрахани.

В это время в Темир-Хан-Шуре стало известно о резне мусульман в Баку. Дагестанское духовенство во главе с Н. Гоцинским, выражая чувство религиозной солидарности, призвало народ к газавату против большевиков, допустивших бесчинства против мусульманского населения Баку. Как отмечает исследователь И. Сулаев, «по призыву Муфтия (Н. Гоцинского – Авт.) на газават против большевиков в 1918 году выступило до 10 тысяч горцев. Только в селении Дылым, в течение нескольких дней, собралось от 3 до 4 тысяч его последователей. Во главе конного полка и добровольцев, направляющихся на помощь бакинским мусульманам, был послан полковник М. Джафаров».

В результате под Хырдаланом (севернее Баку - Авт.) произошли столкновения с бакинскими большевиками, где дагестанцы потерпели поражение. Эти события произошли в первых числах апреля 1918 года.

Следует отметить, что эти же события стали одним из решающих факторов формального повода для военного продвижения большевиков в Дагестан. В целях восстановления транспортной связи с центральной Россией и ликвидации затруднений в продовольственном снабжении Баку, 20 апреля 1918 года в 4 часа дня, после длительной бомбардировки с крейсера «Ардаган», город Петровск был занят советскими войсками.

В этот же день всё продовольствие на складах Петровска было реквизировано и направлено большевикам в город Баку.

Вот, что об этих событиях писала на своих страницах газета «Известия Кизлярского Совдепа» от 1 мая 1918 года: «7 апреля город Петровск взят революционными войсками города Баку при участии 36 Туркестанского полка.

Дагестанцы были разбиты в течение трех часов и бежали, потеряв убитыми 350 человек. С нашей стороны погибли 3 и ранены 14 человек. Дагестанцы побросали все имеющееся у них оружие. Имам Нажмуддин успел скрыться».

«В связи с событиями 5-7 апреля в Темир-Хан-Шуре собрался областной съезд, на котором по слухам получился раскол, а 8 апреля были получены сведения, что в Темир-Хан-Шуре произошёл бой между сторонниками большевиков (Коркмасов и Дахадаев) с нажмуддиновцами. После установления Советской власти в городе Петровске 36 Туркестанский полк решил выйти из Петровска и, соединившись с казаками, направился на участок Хасав-Юрт – Червлённая. После ухода 36 Туркестанского полка в городе Петровске поднялась паника, усиливаемая разными вздорными и провокационными слухами, что и сами красногвардейцы думают бежать, а после этого придут татары и всех вырежут и т.д. В настоящее время в городе Петровске спокойно. 14 апреля в Петровск пришли 6 пароходов из Астрахани с революционными войсками и готовится поход на Темир-Хан-Шуру».

15 апреля 1918 года выделенный под командой Ляхова татарский отряд астраханцев занял Шуру. После нескольких ожесточенных столкновений между религиозно-буржуазными силами под руководством Нажмуддина Гоцинского, Нухбека Тарковского и социалистической группой, возглавляемой Джалалом Коркмасовым и Махачём Дахадаевым, которую поддержала военная сила «красных» Баку и Астрахани, 2 мая 1918 года на части бывшей Дагестанской области была установлена Советская власть.

После утверждения Советской власти в Дагестане большевики пытались установить контроль над железной дорогой в Хасав-Юртовском округе и в Чечне. В некоторых из ближайших от железной дороги аулах, таких как Эндирей, Темир-Аул, Бота-Юрт, были образованы Советы.

В начале июня 1918 года Н. Гоцинский, после поражения под Петровском и Темир-Хан-Шурой, со своими отрядами отступил частью в горы и в Хасав-Юртовский округ. Здесь ему удалось мобилизовать для борьбы с большевиками около 1600 человек.

9 мая 1918 года Бакинский СНК сообщал в Москву, что «военные действия идут всё время с переменным успехом. Порт-Петровск взят соединёнными отрядами Баку и Астрахани. Взята и Темир-Хан-Шура, отправлены также войска восстанавливать дорогу из Петровска на Северный Кавказ».

Из доклада начальника Бакинского отряда Казарова и чрезвычайного комиссара Дагестанской области Нанейшвили о положении на железной дороге Петровск – Червленая, от 30 мая 1918 года, следовало, что отряд выступил из Баку 12 мая. Начиная от Петровска до Хасав-Юрта, железнодорожный путь был разрушен: разобраны рельсы и сожжены деревянные мосты. Далее от Хасав-Юрта до Гудермеса картина разрушений была другой. Здесь рельсы были не просто разобраны, но и расхищены жителями ближайших аулов. Далее, ближе к Гудермесу, были срублены телеграфные столбы, провода увезены и потому телеграфную сеть невозможно было восстановить. Сторожевые железнодорожные дома тоже были разрушены, причём с большой жестокостью. От Истису до Гудермеса, и дальше путь был полностью уничтожен, Сунженский мост сильно поврежден. Проехав Истису и остановившись в четырёх верстах от Гудермеса, отряд был обстрелян. «Выяснилось, что мы находимся в мешке и весь горный хребет занят десятками тысяч чеченцев. На близко подходящих к полотну отрогах ими установлена артиллерия и в Гудермесе имеются большие силы противника с артиллерией», – доносили Казаров и Нанейшвили.

На страницах газеты «Известия Кизлярского Совдепа» мы обнаруживаем следующее описание этого похода:

«Сильный отряд рабочих Баку идёт к Грозному и восстанавливает железнодорожное сообщение, необходимое им для подвоза хлеба. Отряд дошёл уже до Кади-Юрта. По пути этим отрядом были уничтожены шесть кумыцких и чеченских аулов, в том числе Кади-Юрт и Баташево*. Народный совет отправил две комиссии (к отряду и в Чечню) для выяснения причин и ликвидации конфликтов и столкновений. Жители селения Брагуны заявили о готовности способствовать восстановлению дороги».

Как вспоминал участник этих событий Гамид Далгат, «после повторного прихода большевиков в Петровск-Порт и поражения здесь «чалмоносной» армии Гоцинского, бежавшей в горы, Бакинский отряд полковника Карганова, в подавляющем большинстве своём состоявшем из дашнаков, имея задачу пробиться на Гудермес и Червлённую, занял Петровск-Порт и двинулся на север, но пробиться дальше Хасав-Юрта не сумел и ушёл обратно в Баку. Причина его неудачи: дашнаки – все активные участники мартовских событий в Баку, вдоль железной дороги на Хасав-Юрт начали «безобразничать», расстреливали ни в чём не повинных крестьян, работавших на полях, грабили население и т.д.. В результате, за несколько дней подняли против себя всё местное население и были вытеснены из Хасав-Юрта и Чир-Юрта».

На это же обстоятельство обращал внимание и Н. Самурский: «...Присланные из Баку комиссары мало считались с мнением местных товарищей и наделали крупные стратегические ошибки. Главнейшими из них были слишком прямолинейное проведение российского военного коммунизма и опора на дашнакские отряды меж тем, как последние творили всевозможные насилия над мусульманским населением».

Борьба за влияние и власть между противоборствующими силами продолжала разжигать пламя гражданской войны. К лету 1918 года на Тереке стало

называть недовольство правлением большевиков, тогда как в Дагестане эта власть стала приобретать «политический вес». В связи с чем оппозиция в лице Н. Гоцинского, Н. Тарковского и других развернула в Дагестане позиционные бои по линии р. Самур – Дербент – Карабудахкент – Кизил-яр – Аркас – Чиркей – р. Сулак – Салатау – Хасав-Юрт.

Главной задачей Аркаского, Каранайского и Чир-Юртовского фронтов заключалась в , чтобы ликвидировать советскую власть в Темир-Хан-Шуринском округе. Вместе с тем отряды Узун-Хаджи и Н. Гоцинского действовавшие на Чир-Юртовском направлении, стремились обосноваться в Хасав-Юртовском округе, находившемся между советскими районами Терской области и Дагестана, тем самым держать в своих руках Владикавказскую железную дорогу.

Из Петровска в Москву в адрес Высшего Военного Совета поступали рапорты об успешном продвижении войск Красной армии. Так, от 15 июня 1918 года сообщалось: «...бои у Чир-Юрта развиваются успешно и победоносно для нас. В двенадцати аулах Терской и Дагестанской областей признали Советскую власть и образовали Красную армию числом 600 всадников, которые сражаются в наших рядах. Наши потери ничтожны. Взяты пленные».

В июне 1918 года в районе селения Эндирей Хасав-Юртовского округа вновь произошли позиционные бои. 20 июня 1918 года в селении Карлан-Юрт состоялась встреча делегаций Дагестанского областного Военно-революционного комитета во главе с Дж. Коркмасовым, М. Дахадаевым, Абдул-Басиром Хаджи (представитель Али-Хаджи Акушинского) с представителями кумыкских селений, однако переговоры зашли в тупик и закончились ничем. Столкновения возобновились.

В очередном рапорте из Петровска в Москву 2 июля 1918 года, сообщалось: «Советские войска успешно продвигаются вперёд. Занято селение Кази-Юрт. Имам со своими бандами укрепился в селении Костек»

8 июля 1918 года рапортовалось: «...на хуторе Аграхановка был захвачен пленный, который показал, что за Хасав-Юртом стоит полк Дикой дивизии под командой Али. В ауле Бота-Юрт одно орудие, в Аксае 6 орудий и полк всадников в 1000 человек под командой Османали».

Успехи большевиков сменялись неудачами. По воспоминаниям участника событий Хизри Джакав Аджиева попытка большевиков захватить Костек закончилась неудачей: «Отрядом командовал Авербух. В результате этого беспорядочного наступления мы потеряли около 50 человек убитыми и много раненых, противник потерял 2-х кумыков, 11 чеченцев. После чего у нас самовольно ушли в Петровск 2 роты. Приехал Дахадаев, часть красноармейцев перекинули на другой фронт. Затем Авербух с отрядом ушел в Петровск и в Чир-Юрте остались 9-я рота и одна резервная из петровских жителей. Затем в Чир-Юрт, после взятия Бичераховым Петровска, прибыло много красноармейцев, два или три эшелона. Бросив всё, они ушли к морю по берегу р. Сулак».

В то время, как на территории Хасав-Юртовского округа разворачивались боевые действия между большевиками и оппозицией, на Тереке политика большевиков в отношении казачества в середине 1918 года привела к их восстанию, координацию и руководство которым взял на себя Моздокский казачье-крестьянский совет, возглавляемый инженером Г. Бичераховым. Второй съезд Советов Терской области, проходивший в Моздоке с 3 по 6 июля 1918 года, объявил о создании Временного Терского народного правительства. Оно состояло из 8 человек: трех казаков (Букановский, Вертепов и Звягин), четырех представителей городов (Орлов, Семенов, Полюхин и Мерхалев) и одного кумыка (в 1917 году глава Дагестанского Облисполкома – Зубаир Темирханов – Авт.). Просуществовало оно до декабря 1918 года.

Собранная Георгием Бичераховым армия насчитывала 12 тысяч штыков, но отличалась крайне слабой дисциплиной.

Основу армии составили казаки восставших Пятигорского и Моздокского отделов, к которым примкнули и казачьи станицы Кизлярского отдела. Захватив Моздок, они блокировали Владикавказ и Грозный.

Основные события в Кизлярском отделе в связи с этим восстанием развернулись в августе 1918 года. В результате город Кизляр оказался в блокаде на 70 дней. В это время, в связи с нехваткой продуктовых запасов в городе, большевики устраивали своего рода наезды на соседние станицы, сёла, хутора и экономии, где занимались реквизициями, а то и грабежом.

Вот что об этих событиях писала газета «Известия Кизлярского Совдепа»: «Сегодня четыре месяца, как преступными руководителями казачества нарушена нормальная жизнь Терской Республики. Четыре месяца, как господа Бичераховы, Уручкины и всё «золото-погонное вороньё», в погоне за утерянными в октябрьскую рабоче-крестьянскую революцию паразитическими привилегиями, зажгли пожар гражданской войны. Четыре месяца тому назад преступник и враг народа Рогожин, председатель казачьего комитета Кизлярского отдельского Казачьего совета по воле моздокского Бичерахова сделал подьесаулу Ушинкину распоряжение: «приказываю вам организовать казаков близлежащих к городу станиц, немедленно ликвидировать с ними Кизлярский уездный Совдеп и его Красную армию, а также ликвидировать Бакильский партизанский отряд, займите Брянск и побережье». Тем самым они хотели закрыть последний путь, по которому мог бы голодающий пролетариат Севера получать так нужный ему хлеб. Но приказания Бичерахова и Рогожина оказались неисполнимыми. Кизлярская беднота русской и мусульманской слободок оставили свои хижины, взяли

оружие, образовали гранитную революционную стену, о которую разбились все преступные замыслы контрреволюционеров».

Бои произошли 8 и 23 августа, 13 и 14 октября.

В результате военные действия закончились для казачьих сотен неудачей, они понесли потери и отступили от Кизляра.

22 сентября в город прибыл «Железный отряд» из Астрахани. Он впоследствии участвовал в разгроме бичераховцев». Больше казаки не пытались брать город Кизляр. Они с нетерпением ждали помощи от полковника Л. Бичерахова.

Следует отметить, когда в октябре 1918 года терская контрреволюция стала терпеть поражения, то английский генерал Денстревиль находившийся в Иране, и полковник Лазарь Бичерахов приняли чрезвычайные меры с целью оказания ей экстренной помощи. Генерал Денстревиль специально выделил Бичерахову военные корабли «Карс» и «Ардаган», которые внезапным ударом овладели советской морской базой на берегу Каспийского моря в районе Старо-Теречной пристани и произвели высадку казачьего отряда из 1500 человек, направленного из порта Петровск с вооружением и боеприпасами.

Об этом Лазарь Бичерахов сообщал своему брату Георгию, что он направил отряд под командой есаула Слесарёва с шестью орудиями, 14 пулемётами, двумя броневыми автомобилями, автоколонной и боеприпасами. Отряд этот состоял из армян и большевиков, которых Бичерахов обезоружил в Петровске. К ним должны были присоединиться 200 конных и 250 пеших казаков из станицы Александрийская

Общее командование над казаками и отрядом Слесарёва взял на себя генерал Мистулов. И как писала газета «Дагестан»: «Но казаки отказались идти в наступление. Отряд Слесарёва ворвался в город. Уже

броневик Слесарёва поражал большевиков на улицах города, как вдруг снаряд попал в машину и разбил её. В самом отряде оказалось неблагоприятно: большевики отряда отказались поддержать, ворвавшихся в город».

В результате поражения под Кизляром отряд Слесарёва отошёл на 40 вёрст от города и остановился в станице Александрийской. Большевики отряда Слесарёва вошли в соглашение с кизлярскими большевиками и решили сдать им весь отряд. В ночь на 4 ноября, когда отряд Слесарёва нес сторожевую службу, в станицу Копай явились кизлярские большевики и захватили всё имущество и техническое оборудование отряда. Сам Слесарёв едва спасся с двумя сотнями, но потом он был убит.

Как явствует из доклада начальника четвёртого участка Хасав-Юртовского округа от 3 декабря 1918 года: «2 декабря в селении Костек мне заявил сотник из казаков станицы Александрийской Кизлярского отдела Филипп Зук, что командира бичераховского отряда есаула Слесарёва с несколькими офицерами, во время переправки через Бакил в районе моего участка, убили. В семи верстах от селения, на участке Мазаева, против кутана Тамаза-Тюбе, были найдены 6 человек (офицеры), которые были наголо раздеты».

Старшина селения Тамаза-Тюбе Муса Адиль сообщил, что «когда прибыли офицеры, ко мне привели их два турецких солдата и чеченец прапорщик Назиров, которые их обезоружили и отобрали деньги, после чего увели их в сельское правление».

9 ноября Временное Народно-Крестьянское правительство покинуло Моздок и с отрядом генерала Колесникова в 2500 человек ушло в Хасав-Юртовский округ и затем в Баку. 16 ноября 1918 года, пал Моздок – центр контрреволюции на Тереке. 8 декабря 1918 года Временное правительство Терской республики сложило с себя полномочия.

В это же время Горское правительство заключило с Колесниковым соглашение, о совместных действиях против большевиков. По тому же вопросу Горское правительство вошло в «особое соглашение» и с английским военным командованием.

В связи с поражением бичераховского мятежа, определённый интерес у нас вызывает оценка текущей социально-политической обстановки на Северном Кавказе и в Хасав-Юртовском округе, которая была высказана на страницах газеты «Народная Власть» от 14 декабря 1918 года: «Почти вся Терская область очищена от контрреволюционных банд Бичерахова. Стиснутые со всех сторон толпами враждебно настроенных, обманутых ими казаков остатки контрреволюционной «армии», состоящие преимущественно из офицеров (добровольческий отряд) и спасающих свою шкуру членов «Временного правительства» и Казачье-Крестьянского Совета, пробиваются к Петровску, надеясь если не на помощь, то на «благоприятный нейтралитет» западной Чечни».

«Непосредственно к этому уголку контрреволюционной Чечни примыкает полоса Хасав-Юртовского округа, ныне ставшая ставкой кумыкских князей Каплановых и Пензулаеваевых, исполняющих на Кумыкской плоскости роль комиссаров Горского правительства. Длительность существования института князей в плоскостной Кумыкии и возможность насаждения ими своей политики объясняется исключительной малоподвижностью и аполитичностью населения, которое подавлено своими помещиками, богачами, лавочниками и духовенством. В силу этих причин эта часть Терской области превратилась в один из центров контрреволюционных группировок, находящихся под непосредственным влиянием авантюристов, засевших в Темир-Хан-Шуре и Петровске», - писала газета «Народная Власть».

1 февраля 1919 года, на заседании Горского правительства помощник начальника Хасав-Юртовского округа И. Нестеров сообщал: «в Хасав-Юртовском округе население страдает главным образом от грабежей и разбоев от соседей чеченцев. Большевизмом заражено несколько селений по реке Сулак. В селении Андреево занимались агитацией трое: бывший старшина Хизри, Абдул-Муслим Даутов, Сиражутдин, которые находились в бегах и сейчас возвратились. Особенно себя теперь они не проявляют, но видимо подпольно работают. Другое селение, большевистское Бота-Юрт, в котором пользуется влиянием бывший комиссар, старшина Габий Алхан-Аджиев, затем следует селение Темир-Аул, но особым влиянием оно не пользуется. Только селение Костек не примкнуло к большевизму. С большевизмом было бы легко бороться, но всему этому мешает разбой и грабежи со стороны чеченцев, которые наводнили округ целыми сотнями и грабят даже среди белого дня. Порядок здесь можно восстановить, только уничтожив разбой и грабежи. Доверия к власти пока нет, но можно очень скоро завоевать его, если население увидит твёрдую власть, опирающуюся на вооружённую силу. Одна милиция бороться с этим не в состоянии».

К концу 1918 года со стороны Кубани началось наступление Добровольческой армии Деникина. Обстановка на Северном Кавказе накалялась. Большевиками проводилась всеобщая мобилизация мужского населения Терской области, в возрасте от 18 до 56 лет. Население, даже рабочие, было настроено против большевиков. Дисциплина поддерживалась террором. Наблюдались случаи перехода целых батальонов и полков на сторону добровольцев. Солдаты были крайне недовольны беспорядками, царящими среди большевиков, хаосом и отсутствием продовольствия. Таким образом, ситуация в Терской области, в районах наступления Добровольческой армии, стала складываться не в пользу большевиков. Из Ставрополя и Кубани, в

результате военных поражений, сокрушая всё на своём пути, хлынула на Терек деморализованная XI-я Красная армия. Это вызвало цепную реакцию у стоявшей в Терской области XII-той армии. В итоге началось всеобщее отступление обеих армий на Астрахань. Их путь прошёл по территории Кизлярского отдела.

Криминогенная обстановка в районе отступления XI-й и XII-й Красных армий масштабно и очень быстро продолжала ухудшаться. Так 27 декабря 1918 года сообщалось, что «подводы с продуктами питания, от станицы Петропавловской до Грозненской расхищаются. Обмолотый хлеб и мука из Грозного, направляемая во Владикавказ захватывается, за него не платят и не дают квитанции, считая всё это завоёванным. Таким же образом, реквизируется солома и ячмень. Из станицы Калиновская реквизировано 3000 пудов сала, 5000 пудов муки. У красных ощущается острая нехватка в обмундировании, медикаментах и перевязочных средствах».

С целью не допустить эвакуацию большевиков через море, 29 декабря 1918 года англичане, контролировавшие акваторию Каспийского моря, при помощи крейсеров «Слава», «Вентюр» и «Азия» уничтожили артиллерийским огнём склады большевиков в Старо-Теречной, потопили несколько груженных барж и захватили госпитальное судно с персоналом, ранеными и здоровыми. Госпитальное судно отвели в Петровск, большевиков посадили в тюрьму, а медицинский персонал отпустили. При приближении английских кораблей, большинство большевиков с комиссарами успели сойти на берег. «На захваченных баржах не было ни одного человека, так что вся операция прошла без кровопролития, – пишет исследователь А.Б. Широкоград, – любопытно, что советская пресса обвинила англичан в потоплении госпиталя с тысячей раненных, а также барж ещё с тысячей раненных. Позже число

утопленных раненных астраханские газеты довели до трёх тысяч».

5-го февраля 1919 года Красная армия начала отход из Кизляра.

Уголовный оттенок большевистского движения на Тереке подметил и один из лидеров Горской республики П. Коцев: «Горцы в своей массе оказались непричастны к большевизму, за исключением разбойничьего элемента, поступающего в Красную армию ради наживы».

Зимой 1919 года положение в Караногайско-Калмыцкой степи ещё более ухудшилось. Части XI-й и XII-той Советских армий, потерпев поражение в боях с деникинцами, начали отступать через выше указанные территории, реквизируя по дороге уцелевший скот и имущество. Постоянные конфискации скота и грабежи в улусах привели к голоду. Мало того, в степи стали распространяться тиф и эпизоотии. В результате четырехмесячного грабежа, устроенного Красной армией, «степь приобрела антисоветский характер». И когда в апреле-мае 1919 года в степи появилась Добровольческая армия, народ её встречал, как «освободителя».

Однако, радость в связи с «освобождением» длилась недолго, методы «добровольцев» оказались не лучше и не хуже предыдущих. Теперь уже белые занялись разного рода реквизициями, конфискациями и т.д. В результате проводимой вышеуказанными армиями политики, «выжать всё и даже больше» из захваченных регионов, в Караногайе и Калмыцкой степи разразился голод.

На Батумской Конференции (организована Турцией) в мае 1918 года было объявлено о создании Горской республики и о её признании Оттоманской Турцией и Германией. Однако, в Берлине не торопились с таким признанием и в дальнейшем этого не произошло.

11 мая 1918 года, на конференции была провозглашена «Декларация об объявлении независимости Республики Союза Горцев Северного Кавказа и Дагестана».

13 мая 1918 года, правительство Горской республики направило правительству РСФСР ноту о создании Горской республики и её отделении от России. Нота была доставлена в Наркомат Иностранных Дел РСФСР через германского посла в Москве графа Мирбаха. В своём протесте от 15 мая 1918 года советское правительство отказало в признании независимости Горской республики, мотивируя свой отказ тем, что народы, проживающие на этой территории, на своих национальных съездах высказались за неразрывную связь с Россией. В ответ на протест советского правительства, глава Горской республики А. Чермоев обратился за помощью к Турции для борьбы с Советской властью на Северном Кавказе.

В конце мая 1918 года турецкий генерал Юсуф-Изет-Паша был назначен командующим войсками Горской республики. Турецкое правительство обеспечивало войска «горцев» различными видами вооружения, техники, транспортом. Несмотря на протесты Советской России, на территорию Дагестана в июне-июле 1918 года были введены турецкие войска. Следует отметить, что турецкие военные инструктора в Хасав-Юртовском округе фиксируются ещё с февраля месяца 1918 года.

10 октября 1918 года турецкие войска заняли Дербент. Так, Горское правительство вновь вернулось на свою территорию. В середине октября 1918 года, Горское правительство обратилось к Бичерахову с предложением объединить усилия для борьбы против большевиков. Но Бичерахов отказался от этого предложения. Тем временем, 24 октября 1918 года турки вошли в Темир-Хан-Шуру, 29 октября сложил с себя обязанности военного диктатора Дагестанской области Н. Тарковский. 8 ноября 1918 года, после кровопролитного боя, в результате которого были

разгромлены все близлежащие кумыкские селения, пал Порт-Петровск.

26 – 29 ноября 1918 года в Баку прибыла делегация Горской республики, которая вела переговоры с представителями «Союзных держав» (в лице англо-французских сил, которые изгнав турок в середине ноября 1918 года из Закавказья, захватили бакинский нефтеносный район – Авт.), о признании независимости республики. Поддержав усилия Горского правительства в установлении порядка и спокойствия, «союзное командование» (англо-французских сил) письмом генерала В. Томсона от 27 ноября 1918 года на имя Горского правительства подтвердило, что «независимость горцев до конгресса будет сохранена и Горскому правительству, впредь до разрешения судеб народов России, предоставляется право осуществления своей государственной власти на территории Северного Кавказа». Помимо этого, Томсон предложил Горскому правительству объединить свои усилия с казаками, создать объединённое правительство и принять участие в оказании помощи Деникину в борьбе с большевиками.

Политический конфликт между Добровольческой армией и Горским правительством разгорелся из-за проводимой деникинцами политики установления своей административной, гражданской и военной власти на местах. Так на территориях, номинально входящих в состав Горской республики, стали появляться правители округов в лице генерал-губернаторов, поставленных добровольцами и признаваемых, в том числе, и англичанами. 16 февраля 1919 года командующий деникинскими войсками на Кавказе генерал П. Шатилов, в письме на имя президента Горской республики Коцева обрисовал сложившуюся на текущий момент ситуацию, констатируя реальное отсутствие власти у горского правительства, потребовал от последнего, «сложить свои полномочия».

В дальнейшем началась «политическая возня», в которую оказались вовлечены Азербайджан и Грузия с её меньшевиками. Укажем на интересный, на наш взгляд, факт «помощи» Грузии Горскому правительству. 27 февраля 1919 года в Министерство иностранных дел меньшевистской Грузинской республики поступила телеграмма представителя Горской республики, с просьбой об оказании помощи в связи с наступлением доброармии. Правительство Грузии приняло решение: «1. Поручить М.И.Д. объявить от имени правительства соответствующий протест; 2. Выдать республике Союза Горцев 3 млн. рублей в кредит, из этой суммы бонами Терской республики 2,5 млн. руб., а остальные 0,5 млн. руб. закавказскими бонами, по мере возможности. Кроме того, передать последним 2 нерабочих аэроплана и 2 машины, так же не на ходу и без топлива».

Тем временем, 13 апреля 1919 года частями Добровольческой армии была занята станция Гудермес¹. В мае 1919 года деникинцы начали оккупацию Дагестана: 17 – 18 мая они вошли в Хасав-Юртовский округ 22 – 24 мая 1919 года, парламент Горской республики отправил правительство в отставку и назначил Временное правительство Дагестана во главе с генералом Халиловым. Многие из бывших идеологов Горского правительства, такие как Капланов, Темирханов и другие ушли в Азербайджан. Петровск с Дербентом перешли в руки доброармии. Вступив в Дагестан, деникинцы назначили того же Халилова временным правителем Дагестана.

Вышеизложенный материал свидетельствует, что в рассматриваемый период жизнь населения складывалась не просто. В течение 1918 года на территории Северного Кавказа и Дагестана происходили открытые конфликты и противостояние политических и религиозных групп. Очередным этапом истории гражданской войны в конце 1918 – начале 1919 годов стал приход на Северный Кавказ и в Дагестан Добровольческой армии Деникина.

ХАДЖИ МУРАД ДОНОГО

*Дагестанский государственный университет,
Махачкала, доктор исторических наук, профессор*

I СЪЕЗД КАВКАЗСКИХ МУСУЛЬМАН В БАКУ

С падением самодержавия и началом Февральской революции активизируется движение мусульманской уммы, обретающей различные формы организации, что свидетельствовало о стремлении мусульман бывшей империи участвовать в политической жизни.

«Деятельность по созданию органов национального самоуправления охватила мусульманское население по всей стране». Призывы участвовать в работе местных органов самоуправления, устраивать собрания для объяснения народу о «бесповоротной гибели старого правительства» и о необходимости подготовки к выборам в Учредительное собрание раздавались на съездах мусульман. Так, 25 марта в Симферополе состоялся Крымско-татарский курултай, в котором участвовало свыше 2000 делегатов, 30 марта в Кургане прошел съезд курганских мусульман, 14-17 апреля в Уфе работал 1-й Уфимский губернский мусульманский съезд с участием 450 делегатов, 15-16 апреля в ауле Тлянчитамак проходил съезд мусульман Мензелинского уезда Уфимской губернии, в котором участвовало свыше 2500 делегатов, на съезде казахов Семиреченской области 12-23 апреля в г. Верный было отмечено, что все казахское население области поддерживает новый строй, а на съезде Семипалатинской области (27 апреля – 7 мая) их лидеры выразили идею создания казахской автономии, на 1-ом Всетуркестанском мусульманском съезде в Ташкенте (16-25 апреля) были приняты важные резолюции, касающиеся, например, создания Туркестанского мусульманского центрального Совета.

Наконец, с 15 по 22 апреля состоялся 1-й съезд кавказских мусульман (другое название Кавказский мусульманский съезд) в Баку, на который съехалось более 300 делегатов, среди которых были и дагестанцы Нурмагомед Шахсуваров, Адиль-Гирей Даидбеков, Рашидхан Капланов, Юсуп-Кади Гасанаев, Зияутдин-Кади из Кафыр-Кумуха, Мухаммад-Кади Дибиров и др.

«Мы отправились в Баку, – рассказывал Р. Капланов. – Здесь не трудно было установить, что мусульмане Закавказья живут одними с нами идеалами».

Главным вопросом съезда под председательством Али-Мардан бека Топчибашева стал вопрос о будущем государственно-политическом устройстве России и о правах народов на самоуправление. С докладом по этой проблеме выступил один из лидеров партии «Мусават» видный азербайджанский политический деятель Мамед-Эмин Расулзаде. «Этот съезд, – говорил докладчик, – вместе с выражением настроений и чувств кавказских мусульман по поводу текущих событий и их отношения к ним, должен открыто выставить их политические и национально-культурные стремления». По его предложению съезд принял резолюцию «О национально-политических идеалах мусульман Кавказа», в которой говорилось о необходимости федеративного и демократического устройства России.

Кроме того, съезд принял несколько резолюций: о демократической республике на территориально-федеративных началах; о всемерной поддержке Временного правительства в проведении возвещенной им программы завершения войны без аннексий и контрибуций; о тесном сближении с другими народами России в целях осуществления общих демократических идеалов; о создании единого центрального общемусульманского органа для всей России с законодательными функциями для решения духовно-культурных проблем. В целях организации мусульманских национальных комитетов на Кавказе было

решено создать два временных центральных бюро: одно для Северного Кавказа и Дагестана (во Владикавказе) и другое для Закавказья (в Баку), для ведения дел мусульман всего Кавказа – особое бюро в Тифлисе.

Сразу три заседания съезда были посвящены обсуждению докладов комиссии по духовным делам и школьной комиссии.

В докладе комиссии по духовным делам было отмечено несколько положений. Все мусульманское духовенство по районам предполагалось разделить на категории.

Первую категорию составляют приходские муллы, имеющие определенный образовательный ценз и выбираемые путем прямого голосования прихожанами по одному на 400-500 имеющих право голоса лиц. Управление духовно-религиозными делами прихода находится в руках приходских меджлисов, образуемых на выборных началах.

Вторую категорию духовенства составляют магальные (областные) казии, выбираемые по двухступенной системе, и образующие вместе с особыми выборными лицами от населения особую областную контрольную комиссию для проверки правильности действий приходских мулл приходских меджлисов.

Третью категорию составляют члены «Идарей Шарийя», соответствующего нынешним губернским меджлисам. «Идарей Шарийя» является контрольным органом для первых двух инстанций.

Следующую категорию духовных учреждений составляют общекраевые духовные управления, называемые «Нахиаги Идарей Рухания». На Кавказе вместо шиитского и суннитского духовных правлений учреждается одно общее духовное правление, в составе председателя, называемого «Седруль-Улема», двух товарищей его, трех секретарей с помощниками и трех делопроизводителей.

Духовные дела всех населяющих Россию мусульман сосредотачиваются в особом центральном духовно

учреждении «шейх-уль-исламат» с шейх-уль-исламом во главе. «Шейх-уль-исламат» должен находиться в столице. В состав шейх-уль-исламат входят, кроме шейх-уль-ислама, по одному выборному представителю от каждого краевого духовного правления, один секретарь и один переводчик.

Что касается вакфов, то, по мнению комиссии, они должны полностью перейти в руки мусульман, то есть правительственный контроль за ними упраздняется, при чем они освобождаются от налогов.

Кроме выше перечисленного были обнародованы тезисы:

1) Существующие в Тифлисе мектебы «Алия» и «Омара» должны быть закрыты, а вместо них открыты новые реформированные мектебы;

2) Для искоренения существующих в духовных делах мусульман противоречий необходимо образовать особую комиссию;

3) Образовать комиссию из пяти членов для просмотра существующих и издания новых учебников для мектебов;

4) Издавать постоянный орган мусульманского духовенства;

5) Установить для духовенства научные командировки;

6) Созвать после этого съезда совещание мусульманского духовенства для окончательного обсуждения и принятия настоящего проекта.

«Решение съезда создать специальное управление для российских мусульман, обладающее законодательным правом, по воспоминаниям очевидца, было принято единодушно в результате многодневных споров. Спорили с одной стороны тюркисты, с другой – исламисты и социалисты. Тюркисты защищали идею федерации, требуя, прежде всего территориальной автономии для Азербайджана. А их оппоненты ограничивались требованием народной республики и в решении национально вопроса придерживались культурной автономии. Справа стояли исламисты, слева – социалисты, а в середине находились тюркисты.

Исламисты стремились к объединению всех российских мусульман под управлением единого религиозного центра. Поэтому разделение России их не устраивало. Социалисты также придерживались идеи централистской народной республики».

На съезде партия «Мусават» и Тюркская партия федералистов решили объединиться в одну организацию – Тюрк эдеми меркезиет «Мусават» фиргаси (Тюркская партия федералистов «Мусават») – в силу совпадения их позиций по многим вопросам, за исключением некоторых пунктов. В Закавказье в отличие от Туркестана, были заметны признаки движения к сплочению местных мусульман, и этому способствовали как шиитские, так и суннитские духовные лидеры.

Представитель Временного ЦК объединенных горцев Ахметхан Мутушев был избран главой секции по организации кавказских мусульман. В заключительный день съезда по предложенному им проекту делегаты приняли специальное постановление «Об организации сил кавказских мусульман».

Одним из важных вопросов, обсуждавшихся на съезде, был вопрос о школьном обучении. Выступавший по этой теме учитель М.Э. Эфенди-заде обозначил несколько положений, составленные комиссией по школьным делам, которые впоследствии будут использоваться в учебно-просветительской деятельности в Дагестане. Представленные положения заключались в следующем:

- 1) Введение по всему Кавказу всеобщего, обязательного и бесплатного обучения на тюркском языке;
- 2) Управление делами мусульманских школ находится в их собственных руках.
- 3) Курс обучения в начальной школе трехгодичный, причем некоторые школы могут удлинить этот срок до пяти лет.
- 4) Русский язык вводится, как предмет преподавания с 1 класса высшего начального училища.

5) Предельный возраст для поступления в начальную школу определяется 7-10 годами

6) Помимо низших начальных школ, должны быть открыты высшие начальные школы и средние учебные заведения (гимназии и реальные училища) с преемственной связью между ними. Курс обучения в обоих типах школ четырехгодичный. Языком преподавания является тюркский язык.

7) Во всех низших начальных школах, сообразно с местными потребностями, открываются профессиональные классы, особо для мальчиков и девочек.

8) Должны быть открыты также специальные сельскохозяйственные, технические и другие профессиональные школы по курсу высшего начального училища и следующего за ним среднего учебного заведения

9) Для подготовки учителей и учительниц в низшие начальные школы должны быть открыты учительские семинарии, мужские и женские, а до их открытия – временные педагогические курсы.

10) Для подготовки педагогического персонала в высшие начальные училища и средние учебные заведения должны быть открыты учительские институты, а до их открытия – временные педагогические курсы.

11) Для оканчивающих средние учебные заведения открывается университет с преподаванием на тюркском языке.

12) Все эти школы содержатся за счет государства.

13) Для детей дошкольного возраста должны быть открыты детские сады.

14) Для детей превзошедших школьный возраст, должны быть открыты специальные курсы по подготовке их для соответствующих классов тех или иных учебных заведений.

15) В школах Дагестана преподавание должно вестись на родном языке учащихся, причем в школах нагорного

Дагестана и Терской области со второго года обучения должен преподаваться и кумыкский язык. В кумыкских же начальных школах со второго года обучения вводится турецкий язык. В областях Кюры, Самура, Табасарана и других смежных с ними областях преподавание в начальных школах ведется на турецком языке.

Кроме того, по проекту школьной комиссии для мусульман Кавказа должны были быть открыты и особые духовные школы: начальные, с трехгодичным курсом обучения, высшие начальные, с четырехгодичным курсом обучения и средние и высшие с трехгодичными курсами обучения.

Обращаясь к мусульманской молодежи А. Топчибашев отметил, что они «начинают новую эру в общественно-политической и культурной жизни мусульман, и что от их умения, способности и труда зависит прочность того здания, которое готовятся строить мусульмане России».

По поводу сближения суннитов и шиитов с короткой речью на съезде выступил дагестанский представитель Магомед-Кади Дибиров, защищая идею братства всех мусульман. По свидетельству участника съезда М.К. Саадулаева «речь Дибирова произвела большое впечатление... и с этого времени авторитет его особенно возрос среди мусульман Кавказа».

По мнению представителей дагестанской делегации, они «вынесли самое приятное впечатление от съезда». Особенно знаменательным, на их взгляд, было

заключительное «братание двух глав мусульманства – шейх-уль-ислама и муфтия».

По поводу принципа национального самоопределения в узком смысле этого слова, склоняющегося к понятию национальной изолированности, который выдвигали некоторые группы на съезде, примечательно отметил Дж. Дагестани, опубликовав на страницах газеты «Каспий» свои впечатления о прошедшем съезде.

«Дагестан Северный Кавказ, – пишет он, – приславшие на съезд цвет своих мыслящих сынов, сумели весьма ярко и убедительно доказать всю ошибочность такого изолирующего, расколаживающего принципа, и те горячие овации, которые сопровождали речи талантливых ораторов дагестанцев и северян, показали, что азербайджанские турки, составляющие большинство, никогда не согласятся потерять в других племенах, населяющих Кавказ, своих родных братьев с общими нуждами и интересами».

Историческое значение 1-го съезда кавказских мусульман, прошедшего в Баку, по нашему мнению, еще не оценено историками в полной мере. Это был первый съезд мусульман Кавказа после падения российского самодержавия, явившийся демонстрацией чувств кавказских мусульман по отношению друг к другу. Мусульмане Кавказа, также как и представители других регионов бывшей царской России стремились использовать исторический шанс, предприняв конкретные меры к межнациональному региональному интегрizmu, побудительными причинами к которому явилась общерегиональная проблематика.

**ERMƏNİLƏRİN TÖRƏTDİKLƏRİ SOYQIRIMLARIN
TANINMASINDA YENİ AZƏRBAYCAN PARTİYASININ
ROLU**

Dövlət müstəqilliyinin rəsmən elan olunduğu 1991-ci ilin 18 oktyabrından sonra Azərbaycan böyük faciələrlə üzləşdi. Əslində bu faciələrin əsası hələ ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarında qoyulmuşdu. Bir birini sürətlə əvəzləyən müvəqqəti iqtidarların səriştəsiz siyasəti, dövlətə, xalqa qarşı edilən xəyanətlər Azərbaycanı nəinki yenicə qazandığı müstəqilliyini itirmək, hətta bir dövlət kimi dünyanın siyasi xəritəsindən silinmək təhlükəsi ilə üzləşdirmişdi. Bunlardan bir qismi Ermənistanın ölkəmizə ərazi iddiaları irəli sürməsi və bu məqsədlə hərbi təcavüzə əl atması nəticəsində Azərbaycanın torpaqlarını işğal etməsi ilə bağlı idi. Sovet hakimiyyəti dövründə erməni separatizminin qarşısında ən böyük sipər görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev idi. Təsadüfü deyil ki məhz, 1987-ci ildə erməni millətçilərinin tövsiyyəsi və dəstəyi ilə Heydər Əliyev Azərbaycan xalqına qarşı qərəzli mövqedə dayanan M.Qorbaçov tərəfindən siyasi hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldı və yalnız bundan sonra erməni separatizmi güclənərək Dağlıq Qarabağ problemini yenidən ortaya atdı. Bu dövrdə Ermənistanın hərbi təcavüzə əl atması Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi yolunda ciddi bir problemə çevrildi.

Məhz xarici qüvvələr 1990-cı ilin 20 yanvarında Azərbaycan xalqının müstəqil yaşamaq iradəsini qırmağa çalışan bu faciədə birbaşa əli olan Ayaz Mütəllibovu hakimiyyətə gətirə bildilər. Çox keçmədən səriştəsiz və xəyanətkar siyasəti ilə Azərbaycan xalqının sonsuz nifrətinə səbəb olan və milli maraqlarımızı ardıcıl olaraq tapdalayan A. Mütəllibov hakimiyyəti, Xocalı hadisələrindən sonra siyasi səhnəni birdəfəlik tərk etmək məcburiyyətində qaldı.

1992-ci ildə Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gəldi.AXC-Müsavət cütlüyünün hakimiyyəti özünün bədnam idarəçilik fəaliyyəti ilə xalqın bu günə və gələcəyə ümidini, qürurlu bir millət kimi yaşamağa inamını öldürmüşdü. Meydanın boş olduöunu gören erməni təcavüzkarları işğalçılıq siyasətini daha da gücləndirmiş, respublikanın ayrı-ayrı bölgələrində etnik separatizm meyilləri baş qaldırmışdı.Ermənistan silahlı qüvvələri Dağlıq Qarabağın ətrafındakı rayonları bir-birinin ardınca işğal edirdi.Belə ağır problemlərin mövcud olduğu bir vaxtda Azərbaycan xalqı ölkədə baş alıb gedən hərc mərclikdən, gündən günə güclənən erməni təcavüzündən, Xocalı faciəsi kimi bələlərdən xilas yolunu göstərə biləcək, ölkəyə və xalqa rəhbərlik edə biləcək böyük şəxsiyyətə ümid bəsləyirdi. Cəmiyyətdə getdikcə daha çox Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışının vacibliyi qeyd edilirdi.

Cəmiyyətdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə yeni bir siyasi partiyanın yaradılmasının vacibliyi qənaətinə gəlinirdi.Sonradan bu məsələlər barəsində Heydər Əliyev bildirmişdi; "Ölkəmizi ağır vəziyyətdən çıxarmağa çalışan bir çox insanlar... bu vəziyyətdən çıxmaq üçün nicat yolu axtararaq belə bir partiyanın yaranması fikrinə gəlmişdilər... Azərbaycanın demək olar ki, bir çox bölgələrində... ayrı ayrı adamlar bir birindən asılı olmayaraq və bir biriləri ilə əlaqələri olmadan... belə bir partiyanın yaranmasının zəruri olduğunu irəli sürmüşdülər...."

1990-cı il 20 Yanvar qırğını, erməni təcavüzünün genişlənməsi, Xocalı soyqırımı, Şuşa, Laçın, Kəlbəcər xəyanətləri, cəbhədəki uğursuzluqlar, Bakıda gedən hakimiyyət davası, tez-tez baş verən çevrilişlər və nəhayət, 1993-cü il Gəncə qiyamı, başlanan vətəndaş müharibəsi Azərbaycanı real fələkat qarşısında qoyaraq xalqını inamını qırmış, insanların ümitsiz vəziyyətə düşməsinə səbəb olmuşdu. O zaman hamı hiss edirdi ki, ölkədə gedən neqativ proseslərin qarşısı vaxtında alınmazsa, nəinki onun müstəqilliyi, hətta mövcudluğu faciəli şəkil alır.

Yeni Azərbaycan Partiyası Dağlıq Qarabağ probleminin aradan qaldırılması istiqamətində fəal siyasət həyata keçirməyə

başlamışdır. Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün fəal şəkildə xarici siyasət kursu həyata keçirməklə dünya ictimaiyyətinin diqqətini bu məsələyə yönəlmişdir.

Heydər Əliyev YAP-ın ilk ümumrespublika yığıncağında Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı deyir; “Təsəvvür edin, bu ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün altı aydır ki, atəş dayandırılmışdır... Biz nə qədər ağır danışıqlar aparırıq ki, məsələni sülh yolu ilə həll edək, müharibə qurtarsın. Altı il gedən müharibədə ilk dəfədir ki, altı aydır qan tökülmür, şəhidlər gəlmir. Ancaq biz hesab etmirik ki, vəzifəmiz bununla qurtarmışdır. Biz torpaqlarımızı azad etməliyik. 1988-ci ildən başlayaraq bu problem meydana çıxan kimi dalbadal buraxılam səhvlər Azərbaycanı gətirib belə bir fəlakət vəziyyətinə çıxarmışdır... Azərbaycanın bəyqə dövlətlər tərəfindən müdafiə olunması ilə Ermənistanın müdafiə olunması arasında böyük fərq vardır.

Heydər Əliyev 1994-cü ildə ölkədəki sosial-iqtisadi, siyasi vəziyyətin ağırlığını izah edərək artıq cəmiyyətdə əsaslı dəyişikliklərin baş verdiyi haqqında böyük iftixarla deyirdi: “Yeni Azərbaycan Partiyası... Azərbaycanı müstəqil etmək istəmişdir, qarşısında ancaq müstəqilliyi möhkəmləndirmək, inkişaf etdirmək, Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət qurmaq məqsədi qoymuşdur. Artıq bunları Azərbaycan dövləti həyata keçirir”.

DƏDƏYEV B.M.
Qafqaz Universiteti

1905-1906-cı İLLƏRDƏ ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCANLILARA QARŞI TÖRƏTDİKLƏRİ KÜTLƏVİ QIRĞINLARIN SƏBƏB VƏ NƏTİCƏLƏRİ

Rusiya, Osmanlı və İran ərazilərində yaşayan erməniləri Şimali Azərbaycan torpaqlarına köçürəndən sonra onlar üçün bu ərazilərdə dövlət yaratmaq sözü vermişdi. 1828-ci ildən sonra erməniləri Qafqaza toplamaq və 1848-ci ildə İrəvan quberniyasını

təsis etməklə çar Rusiyası bunu həyata keçirmək üçün mühüm addımlar atmış oldu. Erməniləri öz siyasi məqsədləri üçün istifadə etmək istəyən Rusiyanın ikinci planı qonşu dövlətlərin işğalında ermənilərdən bir vasitə kimi yararlanmaq idi. Belə ki, XIX əsrin son rübündə xaricdə yaşayan ermənilər arasında terrorçu milli qrupların, yəni təşkilatların yaradılmasına başlandı. Bunların arasında ən çox tanınanı Hınçak və Daşnaksütyun komitələri idi.

Hınçak komitəsi Rusiya erməniləri tərəfindən 1886-1887-ci illərdə İsveçrədə qurulmuşdur. Məqsədləri Azərbaycanda, Osmanlı və İran torpaqlarında yaşayan erməniləri birləşdirərək “Böyük Ermənistan” yaratmaq idi. Qurucuları rusiyalı ermənilər olsa da, bir müddət sonra təşkilatın mərkəzi Londona köçürülmüş və ingilislərin təsiri altına düşmüşdür.

Daşnaksütyun cəmiyyəti 1890-cı ildə Tiflisdə yaradıldı. Bu təşkilatın əsas məqsədi fəaliyyət göstərən bütün erməni dərnəklərini birləşdirərək türklərə qarşı üsyanlar qaldırmaq idi. Məhz bu terrorçu təşkilatın yaradılmasından sonra Osmanlı ərazisində və ardından da Azərbaycanda qanlı hadisələr törədilməyə başlanmışdır. Bu qanlı hadisələrdən biri də 1905-1906-cı illərdə Azərbaycanda həyata keçirilmişdir. Məmməd Səid Ordubadi 1911-ci ildə çap etdirdiyi “Qanlı illər” əsərində 1905-1906-cı illər erməni-azərbaycanlı qanlı hadisələrindən ətraflı şəkildə bəhs edir. Müəllif, hadisələrə birbaşa şahid olduğundan, dövrün mətbuat xəbərləri, rus zabitlərinin protokol yazılarından və zərər çəkənlərin şikayət məktublarından faydalanaraq qələmə aldığı əsərində bu hadisələrin əsas başlama səbəbi olaraq dörd arqumenti göstərməkdədir:

1. Erməni Daşnaksütyun təşkilatının terror fəaliyyətləri; Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində 400-dən çox qanlı hadisənin çıxarılmasında bir başa iştirak etmələri;
2. Çar Rusiyasının erməniləri açıq aşkar dəstəkləməsi və dövlət məmurlarının erməni silahlı dəstələrinin əməllərinə göz yummaları;

3. Azərbaycanlıların bu kimi fəaliyyətlərə hazır olmaması və hər cür siyasi oyun və provokasiyalara inanmaları;
4. Ermənilərin bölgədə (Qarabağda) avtonomiya-müstəqil erməni dövləti yaratmaq istəmələri və bu işdə xarici ölkələrdən (Rusiya, İngiltərə, Fransa və ABŞ) dəstək almalarıdır.

Tarixdə ilk dəfə yuxarıda göstərilən səbəblərdən ortaya çıxan erməni-azərbaycanlı qanlı toqquşması 1905-ci ilin yanvarında Rusiya burjua inqilabı ərəfəsində başlamışdır. Ermənilər inqilabi şəraitdən istifadə edərək 1905-ci ilin fevral ayında Bakıda törətdikləri qanlı hadisələri qısa bir zamanda Azərbaycanın digər bölgələrinə də yaydılar. Qarabağ isə qanlı hadisələrin ən qaynar nöqtəsinə çevrildi. 1905-1906-cı illər Qarabağdakı hadisələrdə ermənilərə ən çox yardım edənlər Qarabağ və Tiflisdə yerləşən rus hərbi qarnizonları oldu. Qarabağda ən böyük zərər çəkən bölgə Şuşa olmuşdur. Bu illərdə əhalisinin yarısına yaxını azərbaycanlılar olan Şuşada iki il ərzində minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirildi.

Bütün bunlardan sonra müqayisə üçün Qarabağın və indiki Dağlıq Qarabağ ərazisini əhatə edən Şuşa qəzasının demoqrafik vəziyyətinə nəzər salanda milli münasibətlər zəminində hadisələrin ortaya çıxmasını daha aydın başa düşmək olur. Maraqlı fakt kimi onu qeyd etmək olar ki, rusiyalı tarixçi Skibitski XX əsrin əvvəllərində Şuşa qəzasında yaşayan ermənilərin sayının 25%-ə qədər gerilməsini qeyd edir. 1905-1906 hadisələrindən sonra, 1912-ci ildə aparılan qeydiyyatlarda ümumi olaraq Qarabağ üzrə statistik rəqəmlər azərbaycanlıların lehinə (62%- 36% olaraq) dəyişsə də, Şuşa qəzasında ermənilərin sayında artım görülməkdədir. Artıq 1916-cı ildə çar Rusiyasının həyata keçirdi siyahıya almalara görə Şuşa qəzasında əhalinin ümumi sayı 171.954 nəfər olmuş, onların 77.189 nəfərini azərbaycanlılar, 94.785-i isə ermənilər təşkil etmişdir.

Ümumiyyətlə isə 1897-ci il rusların həyata keçirdiyi siyahıyaalmaya görə Cənubi Qafqazda cəmi 900 min erməninin yaşadığı görülür. Rusiyalı tarixçi Şavrovun 1911-ci ildə verdiyi məlumata görə ermənilərin Qafqazdaki sayı artıq 1.3 milyondur.

Təqribən 13-14 il ərzində 400 minə (45%) qədər çoxalan ermənilər Cənubi Qafqazdakı öz milli maraqlarını böyük ölçüdə siyasiləşdirə bilmişdilər. Bunun nəticəsi olaraq onlar Rusiya Dumasında Zaqafqaziyadan təmsil olunmaq haqqı qazandılar. Bütün bunlardan sonra ermənilər Cənubi Qafqazın “müqəddaratını həll edən” üç xalqdan biri kimi fəaliyyət göstərməyə başladılar.

MƏHƏRRƏMOVA Ş.K.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ERMƏNİ VƏHŞİLİYİ: DÜNYA NİYƏ SUSUR?

90 ildən çoxdur ki, erməni diasporu dünya ictimaiyyətinə birtərəfli, yanlış və təhrif edilmiş mənbələrdən məlumatlar verir. Bu gün beynəlxalq arena 1915-ci il hadisələrini erməni iddiaları əsasında “soyqırım” kimi tanımış və ya tanımağa hazırlaşır.

Tarixə nəzər salanda Azərbaycan ərazisində çar Rusiyasının müstəmləkə siyasətinin nəticəsi olaraq ermənilərin Şimali Azərbaycana köçürülməsi və onların əli ilə 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1994-cü illərdə yerli əhaliyə qarşı soyqırım siyasəti həyata keçirmişlər. Erməni vəhşiliklərinin nəticələrindən beynəlxalq ictimaiyyət məlumatlandırılmadığı üçün kifayət qədər məlumatları yoxdur.

Erməni quldurlarının azərbaycanlılara qarşı törətdiyi cinayətlərin tədqiqi göstərir ki, bunlardan ən dəhşətliləri 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı, Şamaxı, Quba, İsmayılı, Göyçay, Hacıqabul, Kürdəmir, Salyan, Lənkəran, Naxçıvan, Qarabağ və s. ərazilərdə baş vermişdir. Bu cinayətləri planlı surətdə 1918-ci ilin yanvarında rus-türk cəbhəsindən geri qayıdan və tərkibində çoxlu sayda ermənilər olan hərbi qüvvələr həyata keçirmişdir. S.Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Sovetinin təhriki ilə yerli müsəlman əhaliyə qarşı həyata keçirilən bu soyqırımın əsas məqsədi neft və digər faydalı qazıntılarla zəngin olan

Azərbaycanın, ilk növbədə isə Bakı və onun ətraf əhalisinin milli və dini tərkibini dəyişdirməklə bu əraziləri sovet Rusiyasına tabe etməkdən ibarət idi. 1918-ci il qırğınları həyata keçirildiyi dövrdə Bakıdan Rusiyaya 94 min ton, may ayında 182 min ton, iyunda 466 min ton, iyul ayında isə 492 min neft daşınmışdı.

1918-ci ildə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım törətməsi faktı Fövqəladə İstintaq Komissiyası tərəfindən təsdiq edilmişdir. Buna baxmayaraq çox təəssüf ki cinayətkarların cəzalandırılması mümkün olmamışdır. Buna 1920-ci ilin fevralında qəbul edilmiş amnistiya haqqında qanun və sovet Rusiyası tərəfindən 27 aprel 1920-ci il tarixdə Azərbaycanın işğal edilməsi imkan verməmişdi.

Ermənistan və erməni diasporunun 1915-ci il hadisələrini çox tez-tez ictimaiyyətin və bəzi ölkələrin parlamentlərinin gündəliyinə gətirməsinin ən vacib səbəbi də budur ki, onlar Rusiyanın ağır silahları ilə işğal etdikləri Azərbaycan ərazilərini, bir milyona yaxın Azərbaycan qaçqınıını və Dağlıq Qarabağ məsələsini diqqətdən kənar saxlamağa çalışırlar.

Ermənistan və erməni diasporu 1918-ci ilin mart-aprel aylarında azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri qətliamları və 1992-ci ildə darmadağın edilən Xocalıda əksəriyyəti qadın və uşaq olan 630 insanın qətlə yetirildiyini və gündəlikdən kənar saxlamağa çalışır.

Azərbaycan Respublikası 18 oktyabr 1991-ci il tarixdə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yenidən bu tədqiqi məsələlər üçün şərait yaranmışdı. Ümummilli lider H.Əliyevin “Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında” Fərmanının (26 mart 1998-ci il) bu işdə müstəsna rolu vardır. Fərmanda deyilir: “Azərbaycanlıların soyqırımını Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqlarla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir...Bu hadisələrin yalnız birinə - 1918-ci il mart qırğına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün axıra qədər həyata keçirə bilmədiyi qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir.”

CƏLALOVA X.K.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

DÖVLƏT TERRORİZMİ ÜSULU VƏ SOYQIRIMI

Müasir dövrdə terrorizm bəşəriyyətin təhlükəli ictimai-siyasi və mənəvi problemlərindən biridir. Terror siyasətin bir taktikası kimi qarşı tərəfi zəiflətmək, tabe etdirmək, ictimai rəy formalaşdırmaq və digər məqsədlər üçün tətbiq edilir. Beynəlxalq miqyasda silah alveri, narkomafyanın fəaliyyəti, avtoritet və totalitar rejimlərin yeritdiyi siyasət, separatçılıq, irqi, milli, dini ayrı-seçkilik, böyük dövlətlərin hegemonluq siyasəti terrorun bəhrələndiyi mənbələrdəndir. Terrorizmin geniş yayılması üsulu dövlət terrorizmidir. Dövlət terrorizmi kütləvi həbslər və repressiyalarla, sürgün və deportasiyalarla, iğtişaşlar törətmək və onların qarşısını almaq adı altında kütləvi qırğınlar törətmək hadisələri ilə müşahidə olunur. Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş qırğın və soyqırımları dövlət terrorizmi kimi qiymətləndirmək olar. Erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə genişmiqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirmiş, minlərlə azərbaycanlıyı qətlə yetirmişlər. 1918-ci ildə mart ayından etibarən əks-inqilabi ünsürlərə qarşı mübarizə adı altında Bakı Kommunası tərəfindən Bakı quberniyasında azərbaycanlılar dəhşətli soyqırımına məruz qalmışlar. Ermənilər Bakı, Şamaxı, Quba, Qarabağ, Naxçıvan, Zəngəzur və Lənkəranda xüsusi qəddarlıqla soyqırımı həyata keçirmişlər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti azərbaycanlılara qarşı yürüdülmən soyqırımına və torpaqlarımızın işğalı prosesinə ilk dəfə siyasi qiymət verməyə cəhd etmişdir. 1920-ci ildə

sovetləşmə dövründə ermənilər Zəngəzuru və Azərbaycanın bir sıra digər torpaqlarını Ermənistan SSRİ-nin ərazisi elan etmişlər. 1948-1953-cü illərdə dövlət səviyyəsində azərbaycanlılar öz torpaqlarından kütləvi şəkildə deportasiya olunmuşlar. XX əsrin 50-ci illərindən etibarən dövlət terrorizmi üsulu Azərbaycan xalqına qarşı mənəvi təcavüz kompaniyasına çevrilmişdir. Azərbaycanlıların mənəviyyatına, milli qüruruna yönəlmiş böhtanlar siyasi, hərbi təcavüzə zəmin yaratmışdır. 1988-ci ildən ortaya qondarma Dağlıq Qarabağ konfliktini atıldı və bu avantürist hərəkatın nəticəsi olaraq milyondan çox soydaşımız öz doğma yurdlarından didərgin düşmüşdür. 20 yanvar qırğını və 1992-ci ilin fevralında törədilmiş Xocalı soyqırımı azərbaycanlıların məhv edilməsinə yönəlmiş dövlət terrorizminin törətdiyi ən dəhşətli faciələrdir. XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanda baş verən bütün faciələr, torpaqların zəbt olunması və s. ermənilərin soyqırımı siyasətinin dövlət terrorizmi üsulu ilə həyata keçirdiyi ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir.

BÜNYADOV Z.V.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANLILARA QARŞI SOYQIRIM SIYASƏTİ

Azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti mərhələ-mərhələ bir neçə dəfə, həm də xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilmişdir. 1905-1907, 1918-1920, 1988-1992-ci illərdə xalqımızın bu soyqırımı tarixlərinin hər biri haqqında sız-sız hesabsız miqdarda dəhşətli faktlar, aqlasız hadisələr durur. Lakin sovet dövründə bu faciələr haqqında danışımağa imkan verilməmişdir. Ermənilər öz tarixi keçmişləri, faciələri haqqında kitablar buraxdılar, təbliğat apardılar halda, azərbaycanlılara bu fəaliyyət qadağan olunmuş, bu qadağanı pozanlara qarşı ən kəskin tədbirlər həyata keçirilmiş, xalq düşməninə övladları

damğası ilə ailə üzvlərinə cəmiyyətdə barışmazlıq mühiti yaradılmışdır.

1905-ci ildə silahlanmış mütəşəkkil erməni dəstələri etnik zəmində soyqırımı kimi dəhşətli bir cinayətin Qafqazda ilk müəllifləri olmuşlar. 1905-1907-ci illərdə onlar Bakıda, Tiflisdə, İrəvanda, Naxçıvanda, Gəncədə, Qarabağda, Zəngəzurda kütləvi şəkildə azərbaycanlılara divan tutmuş, şəhər və kəndləri yandırmış, uşaqları, qadınları, qocaları qəddarlıq və vəhşiliklə öldürmüşlər. Həmin dövrdə təkcə Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl və Zəngəzur qəzalarında 75 Azərbaycan kəndi yerlə-yeksan edilmiş, İrəvan və Gəncə quberniyalarında isə 200-dən artıq yaşayış məntəqəsi viran edilmişdir. Erməni vəhşiliyindən sağ qurtaran on minlərlə azərbaycanlı öz doğma yurd-yuvasını tərk etmək məcburiyyəti qarşısında qalmış, bununla da Azərbaycanda tarixi bir əsrə yaxınlaşmaqda olan həqarətli qaçqınlıq ənənəsinin əsası qoyulmuşdur.

Ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı çevrilmiş soyqırımı siyasəti çar Rusiyasında mərkəzi hakimiyyətin süqut etdiyi, keçmiş imperiyanın dərəbəylik və anarxiya şəraitində yaşadığı 1918-ci ildə daha geniş vüsət almışdır. Bu dövrdəki soyqırım daha mütəşəkkil şəkildə və daha böyük bir qəddarlıq və amansızlıqla həyata keçirilmişdir. Təkcə 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Muğanda, Lənkəranda ermənilər 50 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, evlərini talan etmiş, on minlərlə adamı öz yurd-yuvalarından didərgin salmışdılar. Yalnız Bakıda 30 minə yaxın soydaşımız xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmiş, Şamaxı qəzasının 58 kəndi dağılmış, 7 min nəfərədək adam, o cümlədən 1653 qadın və 965 uşaq öldürülmüş, Quba qəzasının 122 müsəlman kəndi yerlə-yeksan edilmişdi.

Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev 26 mart 1988-ci il tarixində “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” Prezident Fərmanı verdi. Tarixdə ilk dəfə olaraq azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti bu Fərman vasitəsilə öz siyasi qiymətini aldı. Fərmanda qeyd olunduğu kimi, “Azərbaycan xalqına qarşı

dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımı” da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir. Fərmanda azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən soyqırımı siyasətinin məhz “Böyük Ermənistan” yaratmaq ideyası ilə sıx bağlı olduğu aydın göstərilir. Fərmanda bu haqda deyilir ki, “İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq, öz havadarlarının himayəsi altında “Erməni vilayəti” adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular. Belə süni ərazi bölgüsü ilə əslində azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin bünövrəsi qoyuldu. “Böyük Ermənistan” ideyaları təbliğ olunmağa başladı. Bu uydurma dövlətin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına “bəraət qazandırmaq məqsədi ilə” erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş geniş miqyaslı proqramlar reallaşdırıldı. Azərbaycanın və Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 26 mart 1998-ci il fərmanında erməni təcavüzkarlarının müxtəlif vaxtlarda törətdikləri cinayətlər: “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarlarının 1905-1907-ci illərdə və Rusiyada baş vermiş 1917-ci il Fevral və Oktyabr çevrilişləri zamanı bolşevizm bayrağı altında həyata keçirdikləri genişmiqyaslı qanlı aksiyalar öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Prezidentinin “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 26 mart 1998-ci il fərmanında xalqımıza qarşı həyata keçirilən soyqırımın sonuncu mərhələsi də öz əksini tapmışdır. Fərmanda qeyd olunur ki, 1988-ci ildən ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ilkin mərhələsində yüz minlərlə azərbaycanlının öz tarixi torpaqlarından qovulmasına respublikada düzgün siyasi qiymət verilmədi. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil edilməsi haqqında ermənilərin qeyri-konstitusion qərarını

və Moskvanın əslində bu vilayəti Xüsusi İdarəetmə Komitəsi vasitəsilə Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmasını xalqımız ciddi narazılıqla qarşıladı və mühüm siyasi aksiyalara əl atmaq məcburiyyəti qarşısında qaldı. Respublikamızda keçirilən mitinqlər zamanı torpaqlarımızın işğalı siyasəti qətiyyətlə pislənsə də Azərbaycan rəhbərliyi öz passiv mövqeyindən əl çəkmədi. Məhz elə bunun nəticəsi olaraq 1990-cı ilin yanvar ayında getdikcə güclənən xalq hərəkatını boğmaq məqsədi ilə Bakıya qoşunlar yeridildi, yüzlərlə azərbaycanlı məhv və şikəst edildi. 1992-ci ilin fevralında ermənilər Xocalı şəhərinin əhalisinə misli görünməyən divan tutdular. Tariximizdə Xocalı soyqırımı kimi həkk olunan bu qanlı faciə minlərlə azərbaycanlının məhv edilməsi, əsir alınması, şəhərin yerlə yeksan edilməsi kimi daxil olmuşdur.

Azərbaycan torpaqları hesabına ermənilər öz milli dövlətlərini qurduqdan sonra bütün türk toponimlərinin adlarını dəyişdirmiş, erməniləşdirmiş, ya da tarix səhnəsindən tam silib çıxarmağa çalışmışdır.

MURADOVA K.V.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

QAÇQIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏR ERMƏNİ VANDALİZMİNİN QURBANI KİMİ

Azərbaycanın o cümlədən də, dünyanın əziyyət çəkdiyi ən mühüm sosial problemlərdən biri də qaçqınlar və məcburi köçkünlər problemidir. Hər il müharibələr və təqiblər nəticəsində on minlərlə insan ev-əşiyini, bəzi hallarda isə öz ölkəsini tərk etməyə məcbur olur, qaçqına çevrilir. Onlar çox vaxt öz doğma ocaqlarından və yaxınlarından qəflətən ayrılmalı, evlərini və digər əmlaklarını atıb getməli olurlar. Qaçqınların böyük bir hissəsi bir daha vətənə qayıda bilmirlər. Qaçqınların əksəriyyəti qonşu ölkələrdə sığınacaq axtarırlar. Digərləri isə məskunlaşmaq

üçün təhlükəsiz yer tapmaq ümidi ilə xeyli uzaqlara gedib çıxırlar. Onlar uzaq ölkələrin hava və dəniz limanlarına gələrək, sığınacaq verilməsi xahişi ilə yerli hökumətlərə müraciət edirlər. İkinci dünya müharibəsindən sonra Avropa məkanında milyonlarla insanın qaçqın vəziyyətinə düşməsi və ölkə daxilində köçürülmələr beynəlxalq birliyi müharibədən əvvəlki dövr ilə müqayisədə qat-qat kəskin və mürəkkəb problem qarşısında qoydu. Bu insanlara yardım etmək və onların ağır vəziyyətinin uzunmüddətli tənzimləmə yollarını axtarıb tapmaq üçün 1945-ci il dekabrın 14-də BMT Baş Məclisində BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının (BMT QAK) yaradılması haqqında qərar qəbul edildi. BMT QAK öz işinə 1951-ci ilin yanvarın 1-də başladı. İlk dövrlərdə o üçillik mandata malik idi. O vaxtdan bir sıra nailiyyətlərə baxmayaraq qaçqınlar axını tükənmirdi. Buna görə İdarənin mandatının müddəti dönə-dönə uzadılırdı və bu mandat hazırda da qüvvədədir. QAK sığınacaq almağa çalışan şəxslər, öz vətənlərinə qayıdan qaçqınlar və məcburi köçkünlərin işləri ilə məşğul olur. QAK-nın vəzifəsi ilk əvvəl qaçqınları müdafiə etmək və onların adından hökumətlərlə danışıqlar aparmaqdır. Ali Komissarlığın əsas vəzifəsi isə dövlətlərin qaçqın və sığınacaq axtaran şəxslərin müdafiəsi üzrə öz öhdəliklərinə əməl etməsini təmin etməkdən, habelə mövcud məsələnin həllində bu ölkələrə mümkün köməyi göstərməkdən ibarətdir. BMT 1951-ci ildə qaçqınların statusu üzrə konvensiyayı qəbul etdi. Dünya dövlətlərinin çoxu bu konvensiyayı dərhal ratifikasiya etdi. Bununla onlar qaçqınları öz himayələri altına alır və onları təqib və ölüm təhlükəsinin gözlədiyi ölkələrə qayıtmamağa razılıq verirlər. Konvensiyanın 33-cü maddəsində deyilir: “Razılığa gələn dövlətlər heç bir halda qaçqınları onların irqinə, dininə, vətəndaşlığına, müəyyən sosial qrupa mənsubluğuna və ya siyasi əqidələrinə görə həyatlarının, yaxud azadlıqlarının təhlükədə olduğu ölkəyə sürgün etməyəcək, yaxud qayıtmayacaqlar”. Bu prinsip, habelə hökumətin qaçqını başqa ölkəyə -oradan onun evə göndərilə biləcəyi ölkəyə sürgün etmək niyyəti olduğu hallarda da tətbiq edilə bilər. Hökumətlər

həmçinin onların ölkəsində təhlükəsizlik əldə etmək istəyən qaçqınların vəsadətlərinə baxmağa borcludur və bu prinsip, 1961-ci il konvensiyasına qoşulub-qoşulmamasından asılı olmayaraq bütün ölkələr üçün qüvvədədir.

Bəs kimlərə qaçqın deyilir? Bu barədə konvensiyada dəqiq tərif vardır: qaçqın – irqi, dini, vətəndaşlıq, müəyyən sosial qrupa mənsubluğa və siyasi əlamətlərə görə təqiblərin qurbanı olmaq barədə tam əsaslı qorxuya görə öz ölkəsini tərk etmiş və elə bu səbəbdən də oraya qayıda bilməyən, yaxud qayıtmaq istəməyən şəxsdir. Bizim ölkəmizdə qaçqınlar 1988-ci ildə Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların Sovet ordusunun köməyi ilə ermənilər tərəfindən zorakılıqla qovulması nəticəsində meydana gəlmişdir. Ermənistanda öz dədə-baba torpaqlarında yaşayan azərbaycanlıların həyatı təhlükə altına düşdüyündən Azərbaycana pənah gətirməli oldular. Onların sayı təqribən 200 minə çatırdı. Hökumətlər çox vaxt iddia edirlər ki, qaçqınların qorxuları şişirdilib, ya da uydurmadır. Bu cür “canqurtaran” izah və dəlillərdən qaçqınları müvafiq təşkilatlar müdafiə edirlər. Onlar qaçqınların tərk etdikləri ölkələrdə insan hüquqlarının pozulmasına dair sübutlar göstərməklə, hökumətləri qaçqınların vəziyyəti ilə bağlı yaxından məşğul olmağa sövq edirlər. Amma təəssüf ki, həmin müvəqqəti çətinliyə düşmüş, vətəninə, el-obasını ataraq təmin olunmuş, xoşbəxt həyat xülyası ilə xarici ölkələrdən sığınacaq istəyənlər, qaçqın statusu almaq üçün hətta vətəninə qara yaxmaqdan belə çəkinməyənlərdə olur. Qaçqınlardan əlavə təxminən oxşar vəziyyətdə olan və sayca onları üstələyən insanlar kateqoriyası mövcuddur. Bu ölkə daxilində bir yerdən başqa yerə köçürülmüş şəxslər, daha doğrusu məcburi köçkünlərdir. Silahlı münaqişə, kütləvi zorakılıq halları, insan hüquqlarının pozulması və ya insan fəaliyyətinin törətdiyi fəlakətlər nəticəsində öz evlərini, yurd-yuvalarını tərk etməyə məcbur edilmiş, lakin beynəlxalq qanunlarla tanınan dövlət sərhədlərini keçməmiş insanlar və ya insan qrupları məcburi köçkün sayılırlar. QAK-ın statistikasına əsasən hazırda 22 milyon insan ölkənin bir hissəsindən digərinə qaçmışdır. Onun 1 milyonu Azərbaycanın

payına düşür. Belə ki, Ermənistanın ölkəmizə qarşı başladığı müharibə nəticəsində (1988-1994) Qarabağın dağlıq hissəsində və ətraf rayonlarda yaşayan əhali bütün daşınar və daşınmaz əmlakını qoyaraq ölkənin digər ərazilərinə köçməyə məcbur olmuşdur. BMT Baş katibinin xüsusi nümayəndəsi köçkünlərin müdafiəsi ilə məşğul olur. 1998-ci ildə QAK-da köçkünlər haqqında məsələlər üzrə rəhbər prinsiplər işlənib hazırlanmışdı. Bu prinsiplərdə bütün dünyada köçkünlərin xüsusi tələbatları əks olunur: şəxslərin zorakılıqla başqa yerə köçürülməkdən müdafiəsinə, yerdəyişmə zamanı, köçmə, habelə qayıtma və reintegrasiya zamanı onlara yardım göstərilməsinə və onların müdafiəsinə aid hüquqlar və təminatlar müəyyən edilir. Beynəlxalq humanitar yardımlar və hər cür hüquq və imtiyazlar qaçqın və məcburi köçkünlərin keçirdiyi mənəvi-psixoloji sarsıntıları sağalda bilməz. Hər bir qaçqın və məcburi köçkünün ürəyi doğma el-obasına qovuşmaq üçün döyünür. Ancaq mən əminəm ki, torpaqlarımız tezliklə işğaldan azad ediləcək və Azərbaycanın bu sosial problemi də öz həllini tapacaq.

HÜSEYNOVA A.H.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

M.S.ORDUBADININ ƏSƏRLƏRİNDƏ ERMƏNİ AZƏRBAYCAN MÜNAQİŞƏSİNİN ƏKSİ

1905-1906-cı illərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı keçirdiyi soyqırım tarixdə olduğu kimi bədii ədəbiyyatda da öz əksini tapmışdır. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Məmməd Səid Ordubadinin bu mövzuda yazdığı əsərlərdə hadisələr öz əksini tapmışdır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, M.S.Ordubadinin və onun kimi ziyalıların düşüncəsindən, amalından asılı olmayaraq rus çarizminin törətdiyi çox dəhşətli milli təxribat bütün Cənubi Qafqazı

bürümüşdü və istər-istəməz hamı bu fəlakətin cismani, yaxud mənəvi burulğanında səsini ucaltmalı olurdu.

1905-ci il erməni-azəri qırğınlarının əsas dörd səbəbini göstərən ədib dövrünün və həyatının ən acı hadisələrindən saydığı bu fəlakətin mahiyyətini belə aşkarlayır:

«Birinci səbəb. Erməni Daşnaksütyun komitəsinin müstəbid bir idarə üsulunu təşkil etdiyidir ki, Qafqazda bir sıra qanlı teatrolar oynandı...

İkinci səbəb, məhəlli hökumət məmurlarının müharibə zamanlarında etinasızlığıdır...

Üçüncü səbəb və iğtişəşə gəldikdə, müsəlmanların elmsizliyi və müasir işlərdən bixəbər olmalarıdır...

Dördüncü səbəbə gəldikdə, ermənilərin avtonomiya – idarə muxtariyyəti həvəsində olmalarıdır. Bu səbəbiyyəti isbat üçün qələmə bir o qədər də güc sərf etmək lazım deyil. Zira, ermənilərin hər aybaşı Londona, Parisə, Amerikaya qaçıb ərz-hal etmələri bunlara kamil bir sübutdur. İngiltərənin verdiyi proqrama uyğun olaraq Türkiyədə muxtariyyət idarə həvəsində bir xeyli çalışdılar. Nəhayət, erməni qırğını Sasun, Zeytun, Van faciələri düşəndən sonra İngiltərəyə bir də müraciət etməyə məcbur oldular. İngiltərə isə son dəfə olaraq «Britaniyanın hərbi gəmiləri Türkiyənin Anadolu dağlarında cövlandan acizdir, nə yapayım?» – deməklə erməniləri Türkiyədə idarə muxtariyyəti həvəsindən bir növ düşürdü. İngiltərədən naümid olan ermənilər qırğından sonra katolikos Mkrtiç cənablarını Berlinə, yəni Almaniyaya göndərməyə məcbur oldular. Mkrtiç cənabları Almaniya kabinəsindən «indi qılınc zamanıdır» ermənilərə yetirən kimi ermənilər Türkiyəyə münəzzəm bir Daşnaksütyun partiyası təşkil və tənzim etdilər.»

Erməni vəhşiliyini öz gözləri ilə görmüş və özü demişkən «masasının üstündə camaat tərəfindən yazılmış 245 məktub və 400 məlumat olan» ədib bütün Şimali Azərbaycanda baş vermiş erməni-azəri qırğınlarını təxminən yarım səhifədə konkret faktlarla bəlləndirməyə çalışır: «1. 1905-ci il 18 noyabrda Gəncədə baş vermiş hadisələrdən əvvəl noyabr ayının 8-də

daşnaksütyunların müsəlmanları müharibəyə çağırmaq üçün Bəhmənli sakinlərini təqsirsiz və günahsız öldürmələridir. 2. Yenə, Gəncədə bir iranlı biçarənin daşnaksütyunlar tərəfindən öldürülməsidir. 3. Yenə, Gəncədə erməni hissələri olan Qoşa çinar məhəlləsində Molla Cəlilli sakinlərini daşnaksütyunların gülləbəran etmələridir. 4. Gəncədə Amos Perovun dəyirmanında 12 noyabrda bir müsəlmanın daşnaksütyunlar tərəfindən öldürülməsidir. 5. Qazax uyezdində general-qubernatorluq edən Levintskinin daşnaksütyun hərəkəti barəsində canişin qraf Vorontsov-Daşkov həzrətlərinə vurduğu teleqramıdır ki, 9 mart 54 №-li «Kaspi» qəzetində dərc edilmişdir. Ümid ki, bütün oxucular oxuyub və eşitmişlər. 6. Gəncə hadisələrindən sonra sülh və barışıqın daşnaksütyun tərəfindən pozulmasıdır ki, bunu ermənilər özləri təsdiq etmişlər... 7. Naxçıvan faciəsinə bir neçə gün qalmış bir nəfər müsəlman yerində namaz qıldığı məqamda daşnaksütyunlar tərəfindən şəhid edilmişdir. Müxtəsər, Şuşada, Bakıda, Cəbrayıl və Cavanşir, həmçinin Zəngəzur uyezdlərində daşnaksütyunlardan bir çox cinayətlər peyda olmuşdur...»

VƏLİYEV A.C.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

QƏRBİ AZƏRBAYCANDA ERMƏNİ VƏHŞİLİYİ

XX yüzillik xalqımız üçün faciələr, qırğınlar, məhrumiyyətlər əsri kimi başa çatmışdır. Rus- bolşevik, erməni- daşnak hərbi birləşmələrinin iştirakı ilə dövlət səviyyəsində xalqımız beş dəfə (1905- 1906, 1918- 1920, 1930- 1936, 1948- 1953 və 1988) repressiyalara, soyqırırma, deportasiyalara məruz qalmışdır.

Erməni müəllifi B. İşxanyan açıq- aydın sübut edir ki, indiki Ermənistanda erməni yaşamamışdır. O, 1919-cu ildə yazır: «Ermənistan Kiçik Asiyadadır, yəni Rusiya hüdüdlərindən kənardadır və ermənilər Zaqafqaziyada (başlıca olaraq İrəvan

quberniyasında) bəzi xalis erməni əyalətlərindən Qafqaz ərazisinin müxtəlif hissələrində yalnız son əsrlərdə məskunlaşmışlar».

1905-ci ildə «Böyük Ermənistan» ideyasının silahlı yolla, qan tökməklə həyata keçirilməsinə başlayan ermənilərin Bakıda törətdikləri qırğın Naxçıvanı, İrəvanı, Zəngəzuru, Göycəni, Qaraqoyunlunu bürümüşdü. 1905-ci il noyabrın 28-də erməni silahlı dəstələrinin Qarabağda törətdikləri vəhşiliyə-qocaların, uşaqların, qadınları amansızcasına məhv etmələrinə hələ də hüquqi-siyasi qiymət verilməyib. Həmin dövrdə erməni quldurları Şuşa, Cəbrayıl, Zəngəzur qəzalarında, İrəvan və Gəncə quberniyalarında 300-ə yaxın kəndi, yaşayış məntəqəsini dağıtmış, məhv etmiş, əhalisini isə qətlə yetirmişlər.

Bakıda başlayan soyqırım təkcə onun ətraf bölgələrində deyil, Qərbi Azərbaycanda da davam etdirildi. Budur, erməni vəhşiliyini ifşa edən rəqəmlər: Şamaxı qızasında 58 kənd dağılmış, 7 mindən çox soydaşımız, o cümlədən 1653 qadın, 956 uşaq məhv edilmişdir. İrəvan quberniyasında 211, Qarabağın dağlıq hissəsində 150 kənd dağıdılmışdır. Təkcə Zəngəzur qəzasında 115 kənd yandırılmış, 3257 kişi, 2276 qadın və 2196 uşaq məhv edilmişdir, 1060 kişi, 794 qadın və 485 uşaq ömürlük şikəst edilmişdir.

Həmin illərdə Qərbi Azərbaycanda soyqırımı rəhbərlik edən başqa bir daşnak deyirdi: «Mən basarkeçərdə ağına- bozuna baxmadan tatarları (azərbaycanlıları) qırıb tökdüm. Hərdən adamın gülləyə heyfi gəlirdi. Bu köçkünlərə qarşı ən etibarlı vasitə döyüşdən sonra sağ qalanların hamısını yığıb quyuya doldurmaq və üstündən ağır daşlar yığmaqdır ki, onlardan heç biri sağ qalmasın. Mən də belə edirdim: bütün kişiləri, qadınları və uşaqları bir- bir yığıb quyuya doldurur, üstündən də ağır- ağır daşlar yığırdım ».

Budur erməni vəhşiliyi! Budur erməni qaniçənliyi!

Azərbaycan tarixinin bir çox problemləri kimi, onun Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində 1917- 1921-ci illərdə yaranan siyasi- hərbi vəziyyət və bəzi xarici dövlətlərin siyasəti ilə

əlaqədar məsələlərin tədqiq olunması da böyük elmi maraq doğurur və olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Andranikin əsas planı Zəngəzurun etnoqrafik xəritəsində ermənilərin xeyrinə köklü dəyişikliklər aparılmasına yönəlmişdir. Bu niyyətlə də o, mahalın çoxunu təşkil edən azərbaycanlı əhalisindən Ermənistan hökumətinə tabe olmağı, əks təqdirdə isə qəzanı boşaltmağı tələb etmişdi.

Zəngəzurun müsəlman əhalisinin Andranikin tələbini rədd etməsi onun məqsədyönlü surətdə qırılması və qovulması üçün bəhanə oldu. Və bu əsasən Sisyan və Qafan rayonlarının müsəlman camaatına divan tutuldu. 1918-ci ilin Zəngəzur qırğınları andranikin törətdiyi qanlı hadisələrin ən dəhşətli idi.

1918-ci il sentyabrın 4-də Sisyanə gələn Andranik, «Naşə vremə » qəzetinin (3yanvar 1919-cu il) yazdığı kimi, burada ümumi yığınaq keçirərək 20-30 yaşlı kişilərin səfərbərliyi barədə elan vermişdi, onun dəstəsi tərəfindən isə Qaraqışlaq kəndi yaxınlığında 200-300 nəfər əhali öldürülmüşdür.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının 1918-ci il avqustun 31-də təşkil etdiyi Fövqəladə Komissiyanın məlumatında deyilirdi: «Komissiya ermənilərin törətdikləri vəhşiliklə bağlı 36 cildlik, 3500 səhifəlik material hazırlamışdır. Həmin materialın 8 cildi ermənilərin Zəngəzurdə törətdikləri vəhşiliklərə aiddir».

Ermənilər öz dövlətlərini azərbaycanlıların faciəsi üzərində qurmağa nail oldular. Onların XX əsrdə törətdikləri bu qırğınlar, soyqırımlar Şaumyan, V.Lenin, Mikoyan, Stalin, Qorboçov və bunlar kimilərinin bizlərə düşmən münasibətinin nəticəsidir. Bizlərə qarşı olan bu soyqırımlar bu günkü müstəqilliyimiz dövründə öyrənilməli, dünya xalqlarına çatdırılmalıdır. Bu yolda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm İlham Əliyev cənablarının fəaliyyəti əvəzsizdir. Biz inanırıq ki, xalqımız bir daha belə soyqırımlara məruz qalmayacaqdır. Çünki bu gün bizim müstəqil Azərbaycanımız və İlham Əliyev kimi prezidentimiz var.

XOCALI SOYQIRIMI TARİXİMİZİN QANLI SƏHİFƏSİDİR

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni quldurları Rusiya ordusunun Xankəndində yerləşən 366-cı motoatıcı alayı bölmələrinin yardımı və iştirakı ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərini məhv etdilər. Şəhər güclü top atəşinə tutuldu. Aeroport və ona yaxın olan evlər dağıldı. Təkcə aeroportun müdafiəsi zamanı 150-yə yaxın adam öldürüldü. Düşmən bütün bu pis əməlləri yerinə yetirərkən heç nədən çəkinmir, heç kimə-qocalara, qadınlara, uşaqlara, hətta südəmər körpələrə belə rəhm etmirdilər. Qapıları bağlayaraq, bir çox adamları öz evlərinin içindəcə yandırırıldı. O qanlı gecədə diri-diri yandırılmış insanlar, gözləri çıxardılmış qocalar, cavanlar şahidlərin sözlərində dəhşətli bir səhnə ilə ifadə olunur. Tarix hələ belə vəhşilik, belə dəhşət görməmişdi.

Səhəri gün şəhər sanki qana boyanmış meyitlərin sayı-hesabı yox idi. Xalqımızın qəhrəman oğlu Çingiz Mustafayev misilsiz hünər göstərdi. Ölümündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülən Çingiz Mustafayev o zaman Azərbaycan televiziyasının müxbiri olaraq hadisə yerinə ilk gedənlərdən biri oldu. O deyirdi ki, biz fevralın 28-də 2 hərbi vertolyotun müşaiəti ilə faciə yerinə gəldik. Hələ havada ikən böyük bir meydan gördük. Bu meydan meyitlərlə dolu idi. Analar, gəlinlər bu meyitləri qucaqlayır və ağlayırdılar. Öz yaxınlarını axtaran, hıçqıra-hıçqıra ağlayan analar insana ürək ağrısı verir.

Bu dərd bizi həmişə için-için sızladır. Bizi düşməne qarşı intiqama səsləyir. Bu faciə bizim qan yaddaşımızdır. Bunları heç vaxt yaddan çıxarmamalıyıq.

Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş bu Xocalı Soyqırımı öz ağlasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza

üsulları ilə bəşər tarixində tayı-bərabəri olmayan bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımı, eyni zamanda bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

Xocalı şəhərinin adı bundan sonra Azərbaycan xalqının və dünyanın bütün namuslu adamlarının yaddaşında kədərli, matəmli bir gün kimi qalacaqdır. Erməni faşistlərinin törətdiyi qanlı cinayət xalqımıza qarşı törədilmiş dəhşətli soyqırımı günü kimi tarixə yazılmalıdır.

Biz vəhşicəsinə öldürülmüş, işgəncələr verilmiş, şikəst edilmiş həmvətənlərimizin xatirəsi önündə baş əyirik. Erməni quldurlarının xalqımıza qarşı törətdiyi Xocalı dəhşətini heç zaman unutmayaçağıq. Çox keçməyəcək ki, xalqımız bir nəfər kimi ayağa qalxacaq, düşməne layiqli cavabını verəcək, Xocalı şəhidlərinin qisasını alacaqdır və xalqımıza qarşı qanlı qırğın törədən cəlladlar öz cəzasına çatacaqlar.

Başını dik tut, Azərbaycan! Əmin ol ki, üçrəngli bayrağımız Xocalının ən yüksək zirvəsinə sancılacaq.

MƏRDANOV İ.İ.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI HAQQINDA

1813-cü və 1828-ci illərdə imzalanan Gülüstan və Türkmənçay müqavilələri Azərbaycan xalqının parçalanmasının, tarixi torpaqlarımızın bölünməsinin əsasını qoydu. Azərbaycan xalqının bu milli faciəsinin davamı kimi onun torpaqlarının zəbti başlandı.

İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq öz havadarlarının himayəsi altında "erməni vilayəti" adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular. "Böyük Ermənistan" yaratmaq xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə də

azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə genişmiqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirilər.

1918-ci ilin mart soyqırımını zamanı yalnız Bakı şəhərində 12 min nəfərədək türk-müsəlman öldürülmüşdür. Qədim Azərbaycan şəhəri Şamaxı da dəhşətli talan və vəhşiliklərə məruz qalmışdı. Şamaxının müsəlmanlar yaşayan hissəsinin hamısına od vurulmuşdu, 13 məhəllə məscidi və məşhur müqəddəs ocaq olan Cümə məscidi yandırılmışdı. Ermənilər bolşeviklərin köməyi ilə Quba qəzasında üç dəfə qırğın törətmişlər.

Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bütün soyqırım faciələrini qeyd etmək məqsədilə mərhum prezident Heydər Əliyevin 27 mart 1998-ci il «31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımını haqqında» fərmanı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırım günü elan edilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra 1918-ci ilin mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin tədqiqi məqsədi ilə fəvqəladə istintaq komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Komissiya mart soyqırımını, ilkin mərhələdə Şamaxıdakı vəhşilikləri, İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri araşdırdı və 1919 və 1920-ci ilin mart ayının 31-ni iki dəfə ümummilliyat günü kimi qeyd edildi.

1920-ci ildə Zəngəzurun və Azərbaycanın bir sıra digər torpaqlarının Ermənistan SSR-in ərazisi elan edilməsindən sonra, ermənilər SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" xüsusi qərarına və 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail oldular.

1988-ci ildən ortaya atılan Dağlıq Qarabağ konfliktinin ilkin mərhələsində yüz minlərlə azərbaycanlının öz tarixi torpaqlarından qovulmasına da respublikada düzgün siyasi qiymət verilmədi.

1992-ci ilin fevralında ermənilər Xocalı şəhərinin əhalisinə misli görünməyən divan tutdu. Tariximizə Xocalı soyqırımı kimi həkk olunan bu qanlı faciə minlərlə azərbaycanlının məhv edilməsi, əsir alınması, şəhərin yerlə yeksan edilməsi ilə qurtardı.

MƏMİYEV C.M.
Sumqayıt Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANA QARŞI ERMƏNİ XƏYANƏTİ

Tarix boyu Azərbaycan xalqı dəfələrlə erməni hiyləsinin, erməni təcavüzünün, erməni qəddarlığının, xüsusilə türk millətinə qarşı yönəlmiş nifrətinin şahidi olmuş və həmişə də bu nifrətin acısını çəkmişdir.

XIX əsrin əvvəllərində Rusiya – İran müharibəsində erməni satqınlığı özünü aydın şəkildə biruzə verdi. Onlara od-ocaq verən xalqlara qarşı xəyanət edən, torpaqlarına göz dikən ermənilər rusların köməyi ilə Cənubi Qafqazda, xüsusi ilə də Azərbaycanın Naxçıvan və Qarabağ bölgələrində yerləşirdilər. Elə həmin acı güzəştlərin nəticəsidir ki, bu gün xalqımız böyük faciələrlə qarşı-qarşıya dayanmışdır.

XIX əsrin sonlarından etibarən çar Rusiyasının və digər dövlətlərin gizli və açıq himayəsindən istifadə edən erməni millətçiləri “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasına düşmüş, ələ keçirmək istədikləri əraziləri yerli sakinlərdən təmizləmək niyyəti ilə Şərqi Anadoluda və Cənubi Qafqazda soyqırımı və terror aktları törədərək, 2 milyona qədər günahsız türk, azərbaycanlı və kürdü vəhşicəsinə qətlə yetirmişlər. 1905-1907-ci illərdə, habelə 1918-1920-ci illərdə İrəvanda, Zəngibasarada, Vedidə, Naxçıvanda, Bakıda, Gəncədə, Şamaxıda, Qubada, Lənkəranda, Qarabağda və Azərbaycanın digər yerlərində azərbaycanlı əhali faktiki olaraq soyqırımına məruz qaldılar.

Sovetlər dönəmində, yəni 1921- 1922-ci illərdə Azərbaycan torpaqlarında yaradılmış Ermənistan dövlətinin

ərazisində yaşayan azərbaycanlı əhalinin hüquqları ermənilər tərəfindən kobudcasına pozulmuş, onların ana dilində təhsil almalarına müxtəlif əngəllər törədilmiş, onlara qarşı repressiyalar həyata keçirilmişdir. Azərbaycan kəndlərinin tarixi adları dəyişdirilmiş, qədim toponimlər erməni adları ilə əvəz olunmuşdur.

23 il öncə 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə xüsusi qəddarlıqla törədilmiş Xocalı qətliamı ermənilərin azərbaycanlılara qarşı iki əsrdən bəri həyata keçirdiyi etnik təmizləmə, terror və soyqırımı siyasətinin davamı və bəşəriyyətin ən qanlı səhifələrindəndir. Xocalı faciəsi Ermənistanın Dağlıq Qarabağ işğal etmək məqsədilə apardığı işğalçılıq müharibəsinin gedişində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törətdikləri soyqırımı cinayətlərinin miqyasca ən dəhşətliləridəndir. Xocalıda törədilmiş amansız qətliam nəinki azərbaycanlılara və türk dünyasına, bütövlükdə bəşəriyyətin insani dəyərlərinə və beynəlxalq hüquq normlarına qarşı yönəlmiş genosid aktı idi. Xocalıda mülki əhalinin planlı şəkildə qətlə yetirilməsini sübut edən çoxsaylı faktlardan biri də zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyən əhalinin ərazidən çıxış yollarında əvvəlcədən xüsusi hazırlanmış pusqularda güllələnməsidir. Xocalıdan çıxan əhali Naxçıvan kəndi ərazisində pulemyot avtomat və başqa silahlardan gülləbaran edilmişdir. Bu hadisənin baş verdiyi gün Azərbaycanın Xocalı şəhərində erməni silahlı birləşmələri tərəfindən yüzlərlə insanın görünməmiş vəhşilik və işgəncələrlə qətlə yetirilməsinin tarixidir. XX əsrin sonuncu onilliyində müasir dünyanın gözü qarşısında törədilən bu soyqırım aktı BMT – nin 9 dekabr 1948–ci ildə qəbul etdiyi “Soyqırım aktının qarşısının alınması və günahkarların cəzalandırılması” haqqında qərarının 260 sayılı bəndinə görə insanlığa qarşı işlənmiş cəzanın ən böyüyüdür. Hadisə zamanı Xocalıda yaşayan insanların haqları və hüquqları tapdanmış, ən başlıcası isə yaşamaq hüququ kütləvi şəkildə, kobudcasına pozulmuşdur.

Xocalı faciəsinin milli əlamətinə görə insanların tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə törədilməsi beynəlxalq,

həmçinin dövlət daxili hüquqa əsasən soyqırımıdır və həmin vəhşilik aktı insanlığa qarşı törədilən qatı cinayət kimi qiymətini almalıdır. Bu bir də ona görə dəyərləndirilməli və cinayətkarları cəzalandırılmalıdır ki, gələcəkdə belə faciələrin qarşısı alınsın.

Azərbaycan hökuməti, Milli Məclis BMT – yə, ATƏT-ə, Avropa İttifaqına, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına, Müstəqil Dövlətlər Birliyinə, müxtəlif ölkələrin parlamentlərinə, hökumətlərinə müraciət edərək Xocalı soyqırımına hüquqi qiymət verilməsinə, Dağlıq Qarabağ probleminin beynəlxalq normalara uyğun Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll edilməsinə çağırışıdır. Çünki beynəlxalq hüququn normalarında dövlətlərin sərhədlərinin toxunulmazlığına hörmət edilir, ərazi bütövlüyünün pozulması yolverilməz hesab olunur.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda xalqın xahişi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra bir çox milli faciələrimiz kimi, Xocalı soyqırımına da siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi mümkün olmuşdur. Ümummillə liderimizin təşəbbüsü ilə Milli Məclis 1994-cü il fevralın 24-də Xocalı soyqırımı ilə bağlı xüsusi qərar qəbul etmiş, sənəddə hadisənin baş vermə səbəbləri, günahkarlar təfəsilatı ilə açıqlanmışdır. Eyni zamanda Xocalı faciəsi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, erməni qəsbkarlarının beynəlxalq müstəvidə ifşası mühüm vəzifələr kimi önə çəkilməmişdir. Xocalı həqiqətlərinin dünyaya tanıtılması, Ermənistanın sovet hərbi hissəsinin dəstəyi ilə həyata keçirdiyi bu insanlıq əleyhinə cinayətin beynəlxalq miqyasda açıqlanması istiqamətində xeyli iş görülmüş, xarici dillərdə kitablar, sənədlər dərc olunmuş, müxtəlif təşkilatlarda gündəmə gətirilmişdir. Bəşəriyyətə qarşı ən dəhşətli cinayətlərdən olan Xocalı soyqırımı barədə həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Artıq dünyanın 11 ölkə parlamenti ABŞ –ın 15 ştatı Xocalı faciəsini soyqırımı kimi rəsmən tanıyıb. Əminik ki, haqq-ədalət öz yerini tapacaq, Xocalı soyqırımının təşkilatçıları və bu vəhşiliyi həyata keçirənlər tarix qarşısında cavab verəcəklər.

QASIMOVA N.Z.
Sumqayıt Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANIN XALQININ UNUDULMAYAN TARİXİ QAN YADDAŞI

Azərbaycanlıların kütləvi şəkildə qırılmasını, repressiyalara məruz qalmasını XX yüzilliyin dünya tarixinin ən qanlı səhifələrindən biri hesab etmək olar. 1918-ci il martın 31-də Bakı kommunası və erməni şovinistləri Azərbaycanda kütləvi qırğınlar, qətlialmlar törətməklə bəşər tarixində misli görünməmiş vəhşiliklər törətmişlər. Bu təqvim son yüz ildə Azərbaycan tarixində baş vermiş faciəli hadisələrin xalqın yaddaşındakı qanlı izlərini özündə əks etdirir. ermənilər tərəfindən azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir.

XIX əsrin ikinci yarısından ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımı təşkilatlanmış və planlı siyasət kimi aparılmışdır. Rusiya imperiyası bu yolla Cənubi Qafqazda möhkəmlənmək, ermənilər isə Rusiyanın havadarlığına arxalanaraq, tarixi Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək, bu torpaqlarda erməni dövləti qurmaq məqsədi güdmüşlər. Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan ərazisində «Böyük Ermənistan» dövləti qurmağa niyyətələnən ermənilər «Daşnakstyun» (1880, Tiflis), «Erməni vətənpərvərləri ittifaqı» (1885, Nyu-York), «Qncaq» (1887, Cenevrə) kimi siyasi-terror təşkilatlarını bu istiqamətə yönəltdirdilər. Sözügedən təşkilatların fəaliyyət proqramında azərbaycanlılara qarşı ardıcıl terror və qırğın aksiyaları həyata keçirmək məramı əsas yer tuturdu. 1905–1907-ci illərin Rusiya inqilabı bu təşkilatların fəaliyyəti üçün «geniş imkanlar» açdı. Rusiya ordusuna arxalanan ermənilər əvvəlcə Naxçıvanda və

İrəvanda, ardınca isə Qarabağda, Azərbaycanın digər bölgələrində azərbaycanlılara divan tutmuşlar. Göründüyü kimi, azərbaycanlılara qarşı aşkar soyqırımı həyata keçirən ermənilər Bakı da daxil olmaqla, bütün Azərbaycanı özlərinin ərazisinə çevirmək niyyətində idilər.

Xalqımız uzun illər bu gerçək tarixdən məlumatsız olmuş, saxta ideoloji ehkamlar və yalan tarix nəticəsində yaddaşımız uzun illər tamamilə yad istiqamətdə köklənmişdir. Qan yaddaşımızın ən ağırılı-acılı səhifələrindən olan deportasiya, soyqırım və qaçqınlıq bəlaları xalqımızın taleyinə çox baha başa gəlib. Nə yaxşı ki, nəhayət, uzun illər susduqdan (özümüzdən asılı olan və asılı olmayan səbəblər ucbatından) sonra öz dədə-baba, etnik torpaqlarından qovulmuş həmvətənlərimizin çəkdiyi əzab-əziyyətlərin dilə gətirilməsi, öyrənilməsi, bütün bunlar barədə dünya ictimaiyyətinə məlumat verilməsi üçün yeni imkanlar açıldı. Azərbaycan xalqının həyatında isə elə böyük tarixi faciələr var ki, onlar haqqında hələ də gənc nəslin, eləcə də dünya ictimaiyyətinin lazımi səviyyədə məlumatı yoxdur.

1998-ci il martın 26-da ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən Mart hadisələrinə dolğun və hərtərəfli hüquqi-siyasi qiymət verilmişdir. Bu fərmanı Azərbaycanın indiki və gələcək nəsillərinin milli yaddaşının ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmaq mühüm vəzifələrdəndir. Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş cinayətlər öz siyasi-hüquqi qiymətini almamışdır. İki əsr boyu xalqımızın məruz qaldığı soyqırımı və etnik təmizləmənin dəhşətli miqyasını beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmaq istiqamətində müasir dövrümüzdə xeyli iş görülmüşdür.

Bu gün dünya ictimaiyyətinin hər bir üzvü, xüsusilə hər bir Azərbaycan vətəndaşı xalqımızın başına gətirilən bu faciələrdən xəbərdar olmalı və tarixdən ibrət dərsi götürməyi bacarmalıdır. Bəşəriyyət əleyhinə cinayətlərdən sayılan ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım hadisələrinə veriləcək qiymət isə bu problemi tarixi faktlara əsasən dünya ictimaiyyətinə çatdırmağımızdan, onun doğru-düzgün təbliğindən asılıdır.

ŞAMAXI QƏZASININ BƏZİ KƏNDLƏRİNDƏ ERMƏNİLƏRİN TÖRƏTDİYİ QƏTLİAM

I Dünya müharibəsindən sonra Rusiyada yaranmış vəziyyətdən istifadə edən Ermənilər 1917-ci ildə baş verən fevral və oktyabr inqilablarından sonra öz istədiklərinə Bolşevizm bayrağı altında nail olmağa cəhd edirdilər. Bakı kommunası əksinqilabi elementlərlə mübarizə şuarı altında 1918-ci ilin martından başlayaraq bütün Bakı quberniyasında yaşayan Azərbaycanlıların çıxarılması məqsədlərini güdən cinayətkar planın reallaşdırılmasına başlayır. Bu üç gün içində törədilən qətlialmlar qabaqcadan düşünülmüş, ən incə nöqtələrinə qədər hesablanmışdı.

Şamaxı qəzasının bəzi müsəlman kəndlərində ermənilərin törətdikləri soyqırımın nəticələrini aşağıdakı məlumatlar əyani şəkildə göstərir. Üç polis ərazisində yerləşən soyqırıma məruz qalan kəndlərin siyahısı belədir.

1. Qəbristan ərazisi üzrə: Mərzəli, Şıxlar, Çuxanlı, Sündi, Mirzəndi, Nabur, Təklə, Hacı Məmməd Hüseyin, Yekəxana Talib, Qurbançı, Ərəb Şahverdi, Ərəb Şalbalı, Şahzəgərli, Cəmcəmli, Qaragözlü Tası, Təklə Mirzəbaba, Bəklə, Cəyirli, Ərəbqədim.

2. Mədrəsə ərazisi üzrə: Kunzi, Çaylı, Mirikənd, Muğanlı, Murtı, Talım Məlik Umud, Şərədil, Qarəvəli, Məlcək, Xanışlı, Ağabəyli, Osmanbəyli, Ləngəbiz, Qaşad, Keşdimaq, Çarqan, Nüydi, Boyat, Adnalı, Kürdəmir, Qopaxkənd, Taməli, Cabanı Tatar, Çaylı Baxışbəy, Avalqalı. Gəgəli, Cavanşir, Axsu, Şıxməzid, Çaparlı, Bərbərnavaçı, Bağırılı, Göylər.

3. Qoşun ərazisi üzrə: Nüydi, Nuran, Zeyvə, Pirqaraçuxa, Suraxanı, Qıçatan, Kolaburqut, Şaban, Maçaxı, Tağlabiyan, Kəlfərəc, Kürdivan, Pirabdulqasım, Bizlan, Mücü, Hacıman, Dilman, Kalva, Xatman, Xasadərə, Sulut, Tircan, TalışNuru, Xankəndi, Sərdahar, Zərnavə.

Aşağıdakı cədvəldə bu kəndlərdə yalnız 1918-ci ilin mart ayında baş vermiş soyqırırmda ölən və yaralıların sayı təsvir edilmişdir.

	Yaşayış məntəqələri	Kişilər	Qadınlar	Uşaqlar	Yaralılar
1	Cəyirli	40	20	15	-
2	Ərəbqədim	200	100	78	-
3	Cəmcəmli	15	5	6	-
4	Murtı	4	0	0	-
5	Talışməlik	11	4	1	-
6	Mirikənd	8	9	2	-
7	Şərədil	10	5	5	-
8	Kuşi	192	115	25	-
9	Şıxməzid	10	5	3	-
10	Yuxarıçaqan	1	-	-	-
11	Ağbəyli	7	3	4	-
12	Qaravəlli	40	50	30	-
13	Bərbərnavaçı	15	10	5	-
14	Tarusçaparlı	10	15	10	-
15	Kürdəmir	25	-	-	-
16	Qonaqkənd	25	5	4	2
17	Ovçulu	5	10	12	-
18	Bağırılı	80	150	140	-
19	Tağalı	360	412	150	1
20	Hacıman	40	60	30	2
21	Dilman	300	235	50	2
22	Kalva	250	150	100	-
23	Xatman	60	40	20	7
24	Suraxanı	11	3	6	-
25	Xasıdərə	46	20	16	-
26	Tircan	300	40	20	-
27	Talışnuru	20	5	-	-
28	Sərdahar	8	12	8	
29	Zərnava	40	4	5	-

30	Xankəndi	12	2	-	-
31	Tabiyə	12	3	2	-
32	Maçaxı	6	1	1	-
33	Tağlabiyan	7	22	7	-
34	Kürdivan	10	5	7	-
35	Kəlfərəc	1	-	-	-
36	Bizlan	50	30	20	-
37	Mücü	150	55	25	-
38	Qıçatan	30	26	21	-
39	Pirqaraçuxa	4	3	5	-
40	Sulut	38	2	4	-
41	Zeyvə	30	20	32	-
42	Nuran	30	50	37	-
43	Nüydi	40	7	10	-
44	Axsu	200	210	90	-

Ümumilikdə 1918-ci ilin mart ayı ərzində erməni cəlladları tərəfindən 58 kənddə 8000-ə yaxın azərbaycanlı qətl edilmişdir. Qətl edilənlərin arasında 1653 qadın, 965 uşaq da var. Ermənilərin və onların tərəfdarlarının vurduğu maddi və material ziyanı isə heç bir ölçüyə sığmır.

ABDULLAYEVA Z.H.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

BAKI 31 MART SOYQIRIMI ƏRƏFƏSİNDƏ

Azərbaycan xalqının qan yaddaşında çox faciəli izlər qoymuş və hər dəfə böyük ürək ağrısı ilə xatırlanan mart qırğınından 97 il keçir. Hər il ölkəmiz öz tarixində dəhşətli bir faciəni, 31 Mart soyqırımını gününü hüznü yad edir.

1918-ci il mart ayının 31-də Azərbaycan xalqı özünün ən faciəli günlərindən birini yaşadı və Bakıda, Şamaxıda, Salyanda, Qubada, Göyçayda və digər yerlərdə erməni-rus daşnakları

tərəfindən on minlərlə günahsız insanın qanı axıdıldı, yüzlərlə kənd və şəhər başdan ayağa yandırıldı. Bu qırğınların ən dəhşətlisindən biri də Bakıda yaşandı.

Bakıda mart qırğınının törədilməsi tarixi zərurətdən irəli gəlirdi. Beləki, “Böyük Ermənistan” xülyası ilə yaşayan erməni millətçiləri sovet qırmızı ordu hissələri ilə birləşərək 1918-ci ilin 31 martında Bakıda bu dəhşətli hadisəni törətmişlər. Bu hadisənin əsas təşkilatçılarından biri olmuş Stepan Şaumyan heç nədən çəkinmədən Bakı Sovetinin iclasındakı çıxışında deyirdi: “Bakı Soveti Zaqafqaziyada vətəndaş müharibəsinin başlıca mərkəzinə və istekamına çevrilməlidir”. Bu sahədə S.Şaumayana daşnakların görkəmli liderləri Andronik, Mikoyan, Lalayan, Saakyan, Arakelyan, Əmiryan və başqa qatı millətçilər yardımçı idilər.

Mart qırğınları ərəfəsində Rusiya bolşeviklərinin rəhbəri V.İ.Lenin S.Şaumyanın “Bakinski Raboçi” qəzeti səhifələrində milli məsələ ilə bağlı mövqeyini tənqid edərək yazırdı: “Rusiya markisistinə erməni toyuq hininə xidmət göstərən bir şəxs kimi fikir yürütmək eyib deyilmi? Siz “erməni” korluğunuz sayənizdə Purişkeviçlərin və onların millətçilərinin əlaltılarına çevrilirsiniz”.

S.Şaumyan azərbaycanlıların müstəqilliyə çıxmaq ideyası ilə heç cür barışa bilmirdi. O, Bakının Azərbaycan xanlıqlarının paytaxtı olacağını güman edir, bu isə Azərbaycan ərazisində ermənilərin uzun illər nəzərdə tutduqları planı həyata keçirmək imkanından məhrum edilməsi demək idi. Buna yol vermək olmazdı. Beləki vaxtilə Leninin Türkiyə ərazisində Erməni müxtariyyətinin yaradılması barədə verdiyi dekret həyata keçirilmədən qalırdı. Bu dekret imzalanarkən S.Şaumyan, nəhayət ki, ermənilərin muxtar dövlətləri “yarandı fikri” ilə xeyli sevinmişdi. Bu dövrdə o, öz mənfur planını həyata keçirmək üçün öz soydaşlarını gizli şəkildə silahlandırmaqla məşğul idi. O, hətta 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı soyqırımında fəal iştirak edən bir sıra erməni cəlladlarını şəhərə gətirtmişdir.

S.Şaumyan azərbaycanlıların muxtariyyət əldə edəcəyi faktı ilə heç cür barışa bilmirdi. Buna görə də o, bolşeviklərin lideri V.İ.Leninin azərbaycanlıların muxtariyyət məsələsinə diqqətlə yanaşmaq barədəki məsləhətinə əməl etməmiş və onun irəli sürdüyü təklifi qulaqardına vurmuşdu.

1918-ci il martın 18-də V.İ.Lenin və PK\B\P Mərkəzi Komitəsinin tapşırığı ilə Stalinin “Stepana, Alyoşaya, başqa yoldaşlarına” məktubunda göstərilmişdi ki, “Müsəlmanlar muxtariyyət tələb etsələr, mərkəzdə və yerlərdə Sovet hakimiyyətini sözsüz olaraq qəbul etmək razılığını almaqla, onlara muxtariyyət vermək lazımdır.” Lakin S.Şaumyan həmin ərəfədə muxtariyyət məsələsini toxunmadı. Ona görə ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ermənilərə müsəlmanların muxtariyyət alıb həmin ərazilərdə yaşaması qətiyyənlə əl vermirdi. “Daşnaqsütyun” partiyasının liderlərini, onun irəli sürdüyü ideyaların havadarlarını yalnız “Böyük Ermənistan deyilən” ərazidən türklərin müxtəlif yollarla-qırğınlar və qovulmalar yolu ilə çıxarılması maraqlandırır.

Müdhiş mart qırğınlarının başlaması ərəfəsində S.Şaumyanın əlində böyük miqdarda silahlı qüvvə var idi. Bakı kommunasının 70 faizi ermənilərdən ibarət idi. Onlar guya bolşeviklərin yaratdığı qızıl ordunu təmsil edir və bu orduda 18 min nəfər silahlı var idi ki, onlar Şaumyanın əmrini gözləyirdilər. Ancaq bu dövrdə S.Şaumyan Lənkəranda yaradılmış müsəlman diviziyasını tərkisilah etmədən əməliyyata başlamağın uğursuz olacağını düşünərək əlverişli məqam gözləyirdi.

1918-ci il martın 30-da “Elana”gəmisi S.Şaumyanın əmrinə əsasən Bakı tərsanəsində həbs olundu. Bu gəmi görkəmli Azərbaycan xeyriyyəçisi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin faciəli surətdə həlak olmuş oğlu Məhəmmədin cənazəsini Bakı şəhərinə gətirmişdir. Gəmidə olan müsəlman diviziyasının qərargahının bütün üzvləri, eyni zamanda Azərbaycan əsgərləridə həbsə məruz qaldılar. Artıq S.Şaumyan üçün bolşevizm pərdəsi altında azərbaycanlılara qarşı əməliyyata başlamağın məqamı idi. O,

vətəndaş müharibəsi adı altında azərbaycanlıları kütləvi surətdə qırmağı nəzərdə tuturdu.

S.Şaumyanın rəhbərliyi altında Bakı Soveti müsəlman silahlı dəstələrinin tərkisilahl olunması və şəhərdən çıxarılması məsələsini də hiyləgərcəsinə həll etmişdir. Bakı şəhərində erməni silahlı dəstələrinin cövlan etdiyi bir vaxtda müsəlman hərbi hissələri müxtəlif siyasi amillərin nəticəsində şəhəri tərk edib gedirdilər. S.Şaumyanın nəzərdə tutduğu soyqırım siyasətinin həyata keçirilməsi üçün real vəziyyət getdikcə yaxınlaşırdı. O, nəzərdə tutduğu bütün hazırlıq işlərini başa çatdırmış: bir tərəfdən erməniləri silahlandırmış, müsəlman diviziyasının rəhbərlərini həbs etdirmiş, şəxsi heyətin tərkisilahlına nail olmuş, eyni zamanda müsəlman əhalisinin müəyyən qisminin tərkisilahl edilməsi istiqamətində iş aparmış, digər tərəfdənsə baş verəcək bu soyqırının guya vətəndaş müharibəsi, yaxud bolşevizmi, Bakı kommunasını xilas etmək adı altında həyata keçirməyi nəzərdə tuturdu.

Bakı ilə yanaşı Lənkəran və digər bölgələrimizdə də qırğınlar təşkil olundu. Qısa bir müddət ərzində V.İ.Leninin razılığı və S.Şaumyanın rəhbərliyi, daşnak və bolşevik fəallarının birgə fəaliyyəti nəticəsində azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırım siyasəti ermənilərin və rusların dövlət siyasətinə çevrildi.

Uzun müddət bu soyqırım haqqında danışmaq və yazmaq yasaq edilmiş, ancaq vaxt ilə xarici ölkələrə mühacirət etmiş ayrı-ayrı xadimlərimiz həmin hadisələr barədə yeri gəldikcə öz fikir və mülahizələrini söyləmişlər.

Respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra tarix faciələrimiz haqqında söz demək, onu təhlil etmək, geniş şəkildə müzakirə etmək imkanları yaranmışdır. Beləki, ilk dəfə 1993-cü ilin əvvəllərində Milli Münasibətlər İnstitutu Bakı Dövlər Universiteti ilə birgə 1918-ci il mart qırğınının 75 iliyinə həsr olunmuş elmi konfrans keçirmişdir. Xalqımızın tarixində ağırlı-acılı səhifələr olan mart qırğınları haqqında bu institutun əməkdaşları araşdırmalar aparmış və çox qiymətli məqalələr dərc

etdirmişlər. Bu qanlı günün əbədi yaddaşlara həkk olunması və unudulmaması üçün Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev 26 mart 1998-ci ildə sərəncam imzalamış və bu sərəncamla 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü elan edilmişdir.

İSMAYILOV Ş.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ERMƏNİLƏRİN TÖRƏTDİKLƏRİ BAKI VƏ ŞAMAXI QIRĞINLARI (1918-Cİ İL)

1917-ci ildə Rusiyada baş vermiş Oktyabr çevrilişi nəticəsində, Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Soveti Bakı quberniyasında hakimiyyəti ələ keçirmişdir. Etnik erməni olan və Britaniya hökumətindən 1 milyon qızıl rubl məbləğində ilkin yardım alan Stepan Şaumyan, Bakıda azərbaycanlılara qarşı bolşeviklərlə erməni milliyətçilərinin əməkdaşlığını təmin etmişdir. 1918-ci il martın 9-da Hacı Zeynalabdin Tağıyevin oğlu Məhəmməd Tağıyevin dəfn mərasimində iştirak etmək üçün general Talışinskiyin başçılıq etdiyi Azərbaycan alayı Bakıya gəlmişdir.

1918-ci il mart ayının 30-da erməni kilsəsi yanında toplaşan daşnak dəstəsi müsəlmanlara ilk atəş açdı. 31 mart səhər tezdən bolşevik-daşnak dəstələri azərbaycanlılar yaşayan Kərpicxana, Məmmədli və başqa məhəllələrə hücum etdilər. Həmin məhəllələri havadan təyyarələr, dənizdən isə hərbi gəmilər bombalamağa başladılar. Ermənilər rusları inandırmışdılar ki, guya İçəri Şəhərdə azərbaycanlılar rusları qırıblar. Matroslar bunun yalan olduğunu biləndən sonra atəşi dayandırsalar da artıq gec idi, alova bürünmüş məhəllələrdə ölənlərin sayı-hesabı yox idi. Erməni millətçi faşistləri heç kimə rəhm etmirdilər, qarşılına çıxan hər kəsi türk deyə dərhal qətlə yetirirdilər. Hətta İçəri Şəhərə hücum zamanı A.Mikoyanın başçılığı ilə yaradılmış "İnqilabı müdafiə" adı ilə çıxış edən bu quldur dəstələri Bakının

ən gözəl memarlıq abidələrindən olan "İsmailiyyəni" yandırmış, "Açıq söz", "Kaspi", "Baku", qəzetləri redaksiyalarını dağıtmış, "Təzə pir" məscidinin minarələrini isə top atəşi ilə dəlik-deşik etmişdilər. Həmin soyqırımı zamanı 12 mindən çox günahsız azərbaycanlı qətlə yetirildi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaradılmış istintaq komissiyasının hesabatında bu hadisələr zamanı ölənlərin sayının 20 mindən çox olduğu bildirilir. S.Lalayansın dəstələri 3-16 aprel tarixində Şamaxı əhalisinə divan tutdu. Yerli erməni və rus-malakan kəndlilərinin köməkliyi ilə təkcə mart ayında Şamaxının 58 kəndi Bakı Sovetinə bağlı erməni ordusu tərəfindən dağıldı. Təxminən 8 minə yaxın insan öldürüldü ki, bunun da 1653 nəfəri qadın, 965-i isə uşaq idi. Quba qəzasında da hadisələr eyni istiqamətdə cərəyan edirdi. Daşnak dəstələri Quba qəzasında 122 kəndi yandırdılar. Yerli sakinlər isə min bir əzablarla qətlə yetirildilər. Erməni millətçiləri tərəfindən törədilən bu soyqırım zamanı 30 minə yaxın adam öldürüldü. Ermənilər bütün Azərbaycanı işğal etməyə cəhd göstərirdilər. Onlar bu dəfə Qarabağda yaşayan ermənilərlə birləşib Gəncəyə hücum hazırlayırdılar. Lakin 1918-ci ilin mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda ölüm-dirim mübarizəsinin başlanması işğalçıların bütün planlarını pozdu.

Mart soyqırımından bir il sonra ermənilər bu hadisələri bolşeviklərlə müsəlmanlar arasında cərəyan edən hakimiyyət mübarizəsi kimi mətbuatda yaydılar. 1919-cu ilin yayında ABŞ tərəfindən Bakıya göndərilən general Harborda təqdim edilən sənəddə erməni yepiskopu Baqrat ermənilərin mart hadisələrində iştirakını inkar edir. Baqrat Bakıda hadisələr zamanı öldürülən 1000 nəfərdən 300-nün erməni və rus, 700-nün müsəlman olduğunu iddia edirdi. Bu soyqırım təkcə Bakıyla əhatəli deyildi. Aprel ayının ilk ongünlüyündən etibarən Bakıda törədilən bu qətləmlər eynilə Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Səlyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər bölgələrdə də edildi.

Beləliklə, 1918-ci ildə Rusiyada yaranmış vəziyyətdən istifadə edən ermənilər öz istədiklərinə bolşevizm bayrağı altında nail olmağa cəhd göstərmişlər. Mart ayının əvvəllərindən başlayaraq, ordudan tərxis olunan, lakin silahları alınmayan ayrı-ayrı erməni dəstələri Azərbaycanın müxtəlif yerlərində talanlara başlamışdılar. Bakıda qırğın törədilməsinə hələ 1918-ci ilin yanvarında cəhd edilmişdi.

HÜSEYNOVA L.İ.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

TARIXİMİZİN ACI HƏQİQƏTLƏRİ

Son iki əsrdə xalqımıza qarşı erməni millətçiləri tərəfindən məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən etnik təmizləmə, soyqırımı və təcavüzkarlıq siyasəti Azərbaycan tarixinin faciələrlə, o cümlədən qanlı hadisələrlə dolu çox ağırlı mərhələlərini təşkil edir. Bu millətçi-şovinst siyasətin əsas məqsədi azərbaycanlıları öz tarixi torpaqlarından qovmaqla əzəli Azərbaycan ərazilərində ermənilərin uydurduqları “Böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq olmuşdur.

31 mart - bolşeviklərin daşnaqlarla birlikdə millətimizə qarşı həyata keçirdikləri milli qırğın günüdür. 1918-ci ildə martın 30-dan başlayaraq aprelin 3-dək Bakıda və Bakı quberniyasının müxtəlif bölgələrində - Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Səlyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvanda daşnak erməni silahlı dəstələri bolşeviklərlə birgə azərbaycanlılara qarşı qırğınlar törədiblər. Rəsmi mənbələrin verdiyi məlumatlarda soyqırım nəticəsində 12 mindən çox insanın qətlə yetirildiyi, on minlərlə soydaşımızın itkin düşdüyü bildirilir. Bu hadisələrin baş verməsindən sonra 1919-1920-ci illərdə martın 31-i Azərbaycanda matəm günü kimi qeyd olunub.

1998-ci il martın 26-da ümumilli lider Heydər Əliyev tərəfindən imzalanan sərəncamla ölkəmizdə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü kimi qeyd olunur.

Mart qırğınının əsas təşkilatçısı olan Stepan Şaumyan 1918-ci il aprelin 13-də RSFSR XKS-ə yazdığı məktubunda etiraf etmişdi: "Biz süvari dəstəməzə birinci silahlı hücum cəhdindən bəhanə kimi istifadə etdik və bütün cəbhə boyu hücum keçdik... Bizim altı min nəfərə yaxın silahlı qüvvələrimiz var idi...

"Daşnaksütyunun" üç-dörd min nəfərlik milli hissələri var idi ki, bunlar da bizim ixtiyarımızda idi. Milli hissələrin inkişafı vətəndaş müharibəsinə qismən milli qırğın xarakteri vermişdi, lakin buna yol verməmək mümkün deyildir. Biz bilərəkdən buna yol verdik".

Erməni diasporu erməni təbliğat maşını vasitəsilə uydurduqları yalanlarla, yürütdükləri məkrli informasiya siyasətiylə beynəlxalq ictimaiyyətdə "məzlum" obrazlarını formalaşdıraraq əslində tarixdə qara ləkə kimi qalmış mart qırğınlarının üzərinə qalın bir pərdə çəkmək istəyirlər. Bunun üçün ermənilər yalan, saxtalaşdırılmış məlumatlarla əks istiqamətdə təbliğat müharibəsi aparırlar. Onlar hətta türklərə qarşı törətdikləri qırğınlarda ermənilərin də öldürüldüyünü iddia etməyə çalışırlar.

Tarixdə türklərin təzyiqlərə məruz qaldıqları, faciələr yaşadıkları günlər çox olub. Amma 1918-ci ildə qırğınların baş verdiyi mart günləri yaşanan faciələrin miqyasına, həcminə görə millətimizin yaşamış olduğu ən dəhşətli günlərdən hesab olunur. Mart qırğınları bir millətin, xalqın soyqırımı, məhv edilməsi istiqamətində aparılan mütəşəkkil, planlı şəkildə törədilən faciə günləri kimi tarixə düşüb. Bu gün ermənilər bütün dünyaya saxta məlumatlar toplusuyla sübut etməyə çalışırlar ki, 1918-ci ildə törədilmiş qırğınlarda faciə qurbanları millətlərinin içərisində ermənilər də olub. Bunun üçün tarixi qaynaqlarda olan rəsmi məlumatlar erməni "tarixçiləri" tərəfindən məharətlə saxtalaşdırılır. Saxta tarix yazan erməni təbliğat maşınına sözügedən istiqamətdə fəallaşmasında ən güclü dəstəyi isə erməni

kilsəsi verir. Bu iki tərəf illərdir ki, Azərbaycan və Türkiyə əleyhinə vahid nöqtədən qaynaqlanan sifarişlə saxta mübarizələrini aparmaqdadır. Erməni diasporunun güvəndiyi xaçpərəst dünya isə müsəlman aləminə düşmənçiliyini gizlətməyə belə lüzum görmür. Vatikan Roma Papasına son günlərdə uzanan və uğursuzluqla havada boş qalan erməni əlləri dediklərimizə əyani sübutdur.

Pərdələnmiş erməni yalanları dəyişən dünya düzenində artıq bir-birinin ardınca ifşa olunmaqdadır. Bu istiqamətdə həm Türkiyə, həm də Azərbaycan diplomatiyasının apardığı davamlı və ardıcıl diplomatik mübarizə, yürüdülmən informasiya siyasəti öz nəticəsini verməkdədir.

Qədim bir atalar sözü müzdə deyildiyi kimi: "Yalan ayaq tutar, amma yeriməz".

Düşünürəm ki, ermənilərin hər zaman söykəndikləri yalan qalaqlarının üzərindəki pərdələr bir-birinin ardınca götürüldükcə, həqiqətləri, gerçəkləri əks etdirən çılpaq tarixi faktların da üzərinə gün düşməkdədir. Bu faktlarda isə erməni vəhşilikləri, millətimizə qarşı törədilən qırğınlar, faciələr, soyqırım anladılır. Ən qısa sözlərlə desək - gerçək erməni simasının əsl üzü.

MƏHƏRRƏMOV S.Q.
Sumqayıt Dövlət Universiteti

ERMƏNİSTANIN AZƏRBAYCANA QARŞI ƏRAZİ İDDİALARI

Erməni siyasətçilərinin və dövlət xadimlərinin "Böyük Ermənistan" planlarının növbəti həlqəsi Qarabağ torpaqları ilə bağlı idi. İki əsr müddətində aparılan siyasətin uğurlu finalı erməniləri Dağlıq Qarabağ ərazisində də azərbaycanlıların öz doğma torpaqlarından qovulub çıxarılması əməllərinə başlanmasında üçün yeni imkanlar açdı. 1978-ci ildə Qarabağa köçüb gəlmələrinin 150 illiyini qeyd edən ermənilər 10 il sonra

bədnam niyyətlərini aşkarlayaraq, dünya bu torpaqların qədim sakinləri olmaları barədə qondarma dəlil və sübutları ilə bütün dünyaya car çəkməyə başladılar. Ermənilər öz planlarını həyata keçirmək üçün hər yoldan istifadə etməyə çalışmışlar. Azərbaycan xalqına qarşı düşmənçilik mövqeyindən yazılmış “Ocaq” kitabı nəşr edildikdən sonra Zori Balayan açıq-aşkar meydan oxumağa başladı. Kommunist qiyafəsinə bürünmüş daşnak tör-töküntüləri S. Xanzadyan, V. Hambartsumyan öz həqiqi simalarını göstərdilər. Ermənistanın kütləvi informasiya vasitələri və dövrü mətbuatı bütövlükdə millətçi unsürlərin sərəncamına verilmişdi. Məqsəd Ermənistanın bağlı qapıları arxasında hazırlanan və gələcəkdə “Qarabağ problemi” adı altında ortaya atılmaq üçün erməni xalqının hissələrini qıcıqlandırmaq onu psixoloji cəhətdən “Böyük Ermənistan” proqramını həyata keçirməsi üçün səfərlər ermənidən ibarət iddia Erməni ümummilli hərəkatının o zamanki fəal üzvlərindən Liliya Qriqoryan 1989-cu ilin yanvarında Münxendə çıxan “Strana i mir” jurnalındakı məqaləsində göstərir ki, “Qarabağ” hərəkatının başında Ermənistanın o zamankı rəhbəri K. Dəmirçiyan və onun əlaltıları dururdular. Bu şəxslərin rəhbərliyi ilə DQMV-də və Ermənistanda çıxışlar təşkil edilir.

1988-ci ilin əvvəlində gizli fəaliyyətdə olan “Qarabağ” komitəsi, İrəvanda onun şöbəsi sayılan “Krunk” komitəsi isə Xankəndində açıq-aşkar fəaliyyət göstərməyə başladı. Onların təzyiq və təhriki ilə 1988 –ci il fevralın 20-də DQMV –Xalq Deputatları Sovetinin növbədənkənar sessiyası vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistanın inzibati-ərazi bölgüsünə daxil edilməsilə haqqında qanun qəbul etdi. Bu qərarın qəbul edilməsi Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların faciəsi başlandı. İki yol var idi:

1988-ci il may ayının 15-də Ermənistan SSR Ali Soveti keçmiş DQMV Xalq Deputatları sovetinin xahişi ilə Dağlıq Qarabağın Ermənistanın tərkibinə qatılmasına razılıq verməsi və 1989-cu il dekabr ayının 1-də isə Ermənistan

Ali sovetinin DQMV-ni Ermənistana birləşdirilməsi haqqındakı qərarlardan sonra azərbaycanlıların Muxtar Vilayət ərazisindən nə yolla olursa – olsun çıxarılması prosesi daha da gücləndi. Muxtar vilayətin əsasən Azərbaycanlılar yaşayan kənd, rayon və şəhərləri bir-bir məhv edildi və yandırıldı, yollar bağlandı, gediş-gəliş demək olar ki, kəsildi. Bu mənada yeganə vasitə olan hava yolu ilə təyyarə və vertalyotların uçuşu üçün də qorxu yaranmışdı. 1991-ci ilin sonlarından etibarən ermənilərin açıq-aşkar apardıqları qəsbkarlıq siyasətləri nəticəsində Muxtar Vilayətdəki azərbaycanlılar yaşayan məntəqələr işğal edildi. Qısa müddət ərzində Azərbaycanın 20% torpaqları erməni qəsbkarları tərəfindən ələ keçirildi. Ermənilər istədiklərinə nail oldular, belə ki, onlar Azərbaycanın Ermənistan, eləcə də Azərbaycanlısız Dağlıq Qarabağ arzusuna nail oldular.

ƏSƏDOVA R.Ə.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

SOYQIRIM - BƏŞƏRİYYƏTƏ QARŞI CİNAYƏTDİR

1944-cü ilə qədər soyqırım anlayışı ictimaiyyətə bəlli olmamışdır. Bu xüsusi termin hər hansı insan qrupuna qarşı onların məhv edilməsi məqsədi ilə törədilən cinayət əməllərini ifadə edir. İlk dəfə 1944-cü ildə yəhudi mənşəli polşalı hüquqşünas Rafael Lemkin Avropa yəhudilərinin faşistlər tərəfindən kütləvi məhv edilməsi siyasətini ifadə edən yeni termin işlətdi. O, yunan dilində genos – “nəsil, kök, soy” sözü ilə latın dilindən caedo - “öldürürəm” sözlərinin birləşməsindən “genosid” (soyqırım) terminini təklif etdi. Bu termini təklif edən Lemkin belə əsaslandırırırdı ki, soyqırımı – müəyyən insan qruplarının mövcudluğunun vacib əsaslarını məhv etməyə yönəlmiş müxtəlif cinayətkar hərəkətlərin koordinasiya olunmuş, planlı şəkildə həyata keçirilməsidir. Bir ildən sonra Nürnberq beynəlxalq hərbi

tribunalı faşist liderlərini “Bəşəriyyət əleyhinə cinayətlərdə” ittiham etdi. Tribunalın ittiham aktında soyqırım anlayışı hüquqi termin kimi deyil, təsviri ifadə kimi işlədilmişdir.

09 dekabr 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən “Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” konvensiya qəbul edildi. Bununla ilk dəfə olaraq beynəlxalq hüquqda insan qruplarının milli, etnik, irqi, dini fərqlərinə görə kütləvi məhv edilməsinə yönələn cinayətlər soyqırım adlandırılmaqla, Konvensiyaya qoşulan dövlətlərin üzərinə bu cinayətin qarşısının alınması və bu cinayəti törədənlərin cəzalandırılması vəzifəsi qoyuldu.

Hazırkı dövrə qədər müxtəlif ölkələrdə bəşəriyyət əleyhinə törədilmiş bir neçə cinayət beynəlxalq aləm tərəfindən soyqırım kimi qəbul edilib. Faşistlərin Avropada törətdiyi məlum əməllər Nürnberq Tribunalının hökmü ilə soyqırım kimi qiymətləndirilməsə də bəşəriyyət əleyhinə cinayət hesab edilmişdir. Keçmiş Yuqoslaviyanın ərazisində olan Bosniya münaqişəsi zamanı (1992-1995) kiçik Srebrenitsa şəhərciyində serb qoşunları tərəfindən 7800 bosniyalı kişilərin və oğlan uşaqlarının öldürülməsi bəşəriyyət əleyhinə ağır hərbi cinayət olmaqla soyqırım kimi qiymətləndirildi. 1993-cü ildə BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 827 sayılı qətnaməsi ilə Haaqada keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Tribunal yaradıldı. 1994-cü ilin oktyabr ayında BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası Ruandada Tutsi xalqının 800 min əhalisinin öldürülməsi ilə (1994-cü ilin aprel – iyul ayları ərzində) əlaqədar Beynəlxalq Tribunalın yaradılmasına qərar verdi. 1998-ci ildə ilk dəfə olaraq soyqırım cinayəti törətməkdə ittiham edilərək Taba kommunasının meri postunda fəaliyyət göstərmiş Jan-Pol Akayesunun barəsində hökm çıxarıldı.

Dünyanın soyqırımı məruz qalan xalqları sırasında Azərbaycan xalqı da var. Yüz ildən çoxdur ki, türk xalqları ifrat erməni millətçilərinin fiziki və mənəvi terrorundan, işğalçılıq və soyqırımı siyasətindən əziyyət çəkirlər. Qonşu xalqlara qarşı ərazi iddialarına və bunun vasitəsi kimi seçdikləri etnik

təmizləmə siyasətinə haqq qazandırmaq üçün ifrat erməni millətçiləri guya 1915-ci ildə Osmanlı Türkiyəsi tərəfindən soyqırımına məruz qaldıqları barədə uydurmalara istinad etməyə çalışırlar. Halbuki elmi həqiqətlərə sadıq qalan tədqiqatçı alimlər, o cümlədən Avropa alimləri tarixdə heç bir erməni soyqırımının baş vermədiyini çoxdan sübuta yetirmişlər. Bu yaxınlarda Türkiyədə Osmanlı dövrünə aid arxivlərin açılması, arzu edən hər kəsin, o cümlədən erməni alimlərinin və siyasətçilərinin XX əsrin əvvəlləri ilə bağlı tarixi sənədlərlə tanış olmağa dəvət edilməsi, lakin erməni tərəfinin sağlam elmi polemikadan imtina etməsi “erməni soyqırımı” uydurmasının ayaq tutmasına çalışanların iç üzünü açıb göstərir.

Əslində XIX əsrdən etibarən çar Rusiyasının himayəsindən istifadə edən erməni millətçiləri Türkiyə ərazisində və Cənubi Qafqazda kütləvi terror aktları və qırğınlar törədərək yüz minlərlə günahsız türkü və azərbaycanlını vəhşicəsinə qətlə yetirmiş, saysız-hesabsız yaşayış məntəqəsini viran qoymuş, bu ərazidə türk varlığının bütün nişanələrini məhv etməyə çalışmışlar. 1905-1907, 1918-1920-ci illərdə İrəvanda və Zəngəzurda, Tiflisdə, Azərbaycanın paytaxtı Bakıda, Naxçıvanda, Gəncədə, Şamaxıda, Qubada, Lənkəranda, Qarabağda, Muğanda və digər yerlərdə dinc əhaliyə amansızcasına divan tutulmuşdur. 1918-ci il mart ayının axırlarında tək-cə Bakı şəhərində 30 mindən çox azərbaycanlı soyqırımının qurbanı olmuşdur. 1948-1953, 1988-1989-cu illərdə Ermənistan ərazisindən yarım milyona yaxın azərbaycanlı deportasiya edilmiş, yüzlərlə azərbaycanlı etnik mənsubiyyətinə görə öldürülmüşdür. 1988-ci ildə başlanan işğalçılıq müharibəsi və etnik təmizləmə nəticəsində Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20 faizi işğal olunmuş, 1 milyondan çox azərbaycanlı doğma yurdlarından qovulub didərgin salınmış, 18 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, 20 mindən çox dinc sakin yaralanmış, 50 mindən çox adam əlil olmuş, 4 mindən çox adam əsir və itkin düşmüş, 877 şəhər, kənd və qəsəbə qarət edilmiş və yandırılmışdır. Xocalı şəhərində və azərbaycanlıların digər yaşayış məntəqələrində törədilmiş qanlı cinayətlərin xarakteri və

miqyası bu soyqırımı aktlarının BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 9 dekabr tarixli 260 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiyada ifadə olunmuş tərifə tam uyğun gəldiyini sübut edir. Azərbaycanlılara qarşı soyqırım cinayətini törətmiş erməni vandallarının cəzalandırılması məqsədilə Beynəlxalq Tribunalın yaradılması üçün BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasına müraciət edilməsinin vaxtıdır. Bu gün artıq Azərbaycan həqiqətlərini dünyə qəbul etmək məcburiyyətindədir.

XƏLİLOV P.R.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

XOCALI SOYQIRIMI – AZƏRBAYCAN XALQININ QAN YADDAŞIDIR

Azərbaycanın əlverişli təbii-coğrafi şəraiti və strateji mövqeyi əsrlər boyu torpaqlarımızın yadellilərin hücumlarına məruz qalmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan xalqının tarixində soyqırımı kimi siyasi və hüquqi qiymətini almış hadisələr tarixi kökü etibarlı ilə bir zamanlar Osmanlı imperiyası torpaqlarının bölüşdürülməsi - Şərq məsələsinin həyata keçirilməsi üçün uydurulmuş, əslində mövcud olmayan "erməni məsələsi" ilə bağlıdır. Şərq məsələsinin həyata keçirilməsindən bəhrələnmək istəyən erməni millətçiləri XVIII əsrin sonlarından başlayaraq Türkiyə, XIX əsrdən isə Azərbaycanın torpaqları hesabına "Böyük Ermənistan" yaratmaq xülyasına düşmüş və bundan sonra məqsədlərinə çatmaq üçün müxtəlif yerlərdə milli zəmində qırğınlar törətmişlər.

Təmali hələ I Pyotr təfəfindən qoyulmuş Rusiyanın Qafqaz siyasətində Şimali Azərbaycan ərazisinin işğal olunması məsələsi Romanovlar sülaləsinin sonrakı nümayəndələri tərəfindən uğurla həyata keçirilmişdir. Rusiya imperiyası öz məkrli siyasətini həyata keçirərkən erməni amilindən həmişə öz dayağı üçün

istifadə etmiş, Rusiya ilə Qacarlar İranı arasında baş verən müharibələrdən sonra erməniləri torpaqlarımıza köçürmüşdür. Rusiya imperiyasının məkrli siyasətinin və erməni separatizminin təzyiqinə məruz qalan Azərbaycan xalqı öz ərazisinin bütövlüyü uğrunda mərdliklə mübarizə aparmış, qan bahasına olsa da, öz müstəqilliyini qoruyub saxlaya bilmişdir.

Azərbaycan torpaqlarında azərbaycanlılara qarşı 1905-1907-ci illərdə, 1918-ci ildə qırğınlar törədilməklə soyqırımı siyasəti həyata keçirilməyə başlanmışdır. 1918-ci ilin mart ayında bolşevik-daşnak birləşmələri tərəfindən Azərbaycan xalqı soyqırımı məruz qalmış, uşaqdan böyüyə qədər əhaliyə amansız divan tutulmuşdur. Ermənistan dövləti tərəfindən azərbaycanlılara qarşı aparılan etnik təmizləmə siyasəti SSRİ-nin yarandığı ilk illərdən başlanmışdır. Belə ki, Azərbaycan SSR-in tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması ilə Azərbaycanda ermənilərin milli azlıqda olması probleminin öz həllini tapmasına baxmayaraq, həmin dövrdə Ermənistan SSR ərazisində yaşayan azərbaycanlılara muxtariyyət verilməməsi tarixi ədalətsizlik kimi qiymətləndirilməli idi. Qarabağın dağlıq ərazisində yaşayan 80 minlik erməni əhalisinə muxtariyyət verildiyi halda, həmin dövrdə Ermənistanın 580 minlik, həmçinin Gürcüstanda yaşayan 600 minlik azərbaycanlı əhalisinə muxtariyyət verilməmişdi.

1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsi zamanı SSRİ imperiyasının Sovet Ordusu tərəfindən 131 nəfər, o cümlədən 117 azərbaycanlı, 6 rus, 3 yəhudi, 3 tatar öldürülmüş, 744 nəfər yaralanmış, 400 nəfər həbs edilmiş, 4 nəfər isə itkin düşmüşdür. 1992-ci il fevralın 26-da erməni quldurları Rusiyanın Xankəndindəki 366-cı mexanikləşdirilmiş atıcı alayı və xarixi ölkələrdən gətirilmiş muzdlu quldurlarla əlbir olaraq, 7 min əhalisi olan Xocalıda xalqımızın qan yaddaşına həkk olunan XX əsrin ən dəhşətli soyqırımını törətdilər. Bu soyqırımda 613 nəfər, o cümlədən 106 qadın, 83 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürülmüşdü. Bundan başqa 1000 nəfərdən artıq dinc sakin müxtəlif dərəcəli güllə yarası alaraq şikəst olmuşdu. 1275 nəfər əsir alınmış, 8 ailə bütövlüklə

məhv edilmişdi. 56 nəfər xüsusi qəddarlıq və amansızlıqla diridiri yandırılmış, başlarının dərisi soyulmuş, gözləri çıxardılmış, başları kəsilmiş, hamilə qadınların qarnı süngü ilə deşilmişdi. Ermənistan hərbi birləşmələrinin şəhərə hücumu zamanı burada yalnız 3 minə yaxın insan qalmışdı. Çünki blokadada qaldığı 4 aydan artıq zaman ərzində mühasirədə olduğu üçün əhalinin xeyli hissəsi şəhərdən çıxmaq məcburiyyətində qalmışdı.

Ermənistan dövləti bütün beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq Dağlıq Qarabağı özünə birləşdirmək siyasətini yeridir, bu məqsədinə çatmaq üçün bütün cinayət və vəhşiliyə hazır olduğunu nümayiş etdirir. XX əsrin sonunda baş vermiş bu faciə təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün bəşəri aləmə qarşı yönəlmiş ən ağır cinayətlərdən biridir. Təsadüfi deyil ki, Xocalı soyqırımı XX əsrin Xatın, Xirosima, Naqasaki və Sonqimi kimi faciələrini də geridə qoyur. Xocalı şəhəri elə bir yaşayış məskəni idi ki, o, Azərbaycan tarixinin qədim dövründən müasir dövrə qədər olan tarix və mədəniyyət ənənələrini özündə əks etdirirdi. Bu mədəniyyət tarixə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti kimi düşmüşdür. Bu mədəniyyətin izləri e.ə. XIV-VII əsrlərə aiddir. Erməni işğalından sonra Xocalının maddi mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi və dünyanın ən qədim məzarlıqlarından sayılan Xocalı qəbiristanlığının texnika vasitəsilə darmadağın edilməsi erməni vəhşiliyinin bariz nümunəsi olmaqla yanaşı, dünya mədəniyyətinə qarşı zorakılıq aktıdır. Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət olan strateji əhəmiyyətli maneəni aradan qaldırmaq, Xocalı şəhərini hədəfə almaqda ermənilərin əsas məqdədini təşkil edirdi. Digər bir məqsəd isə Xocalını yer üzündən birdəfəlik silmək idi.

Xocalı soyqırımı Azərbaycan tarixinə ən dəhşətli və faciəli səhifələrdən biri kimi daxil olmuşdur. Azərbaycanın ümumiili lideri Heydər Əliyev Xocalı soyqırımının 10 ilini münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində qeyd etmişdir: “Bu amansız və qəddar soyqırım aktı insanlıq tarixinə ən qorxulu kütləvi terror aktlarından biri kimi daxil oldu.”

BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260A sayılı «Soyqırımı siyasətinin qarşısının alınması və ona görə cəza barədə» Konvensiyasının prinsipləri Xocalı faciəsinin, həqiqətən soyqırımı olduğunu bir daha sübut edir. Həmin soyqırımını istintaq materialları və faktları da təsdiqləyir. Bütün beynəlxalq normalara görə, Xocalı faciəsi soyqırımı aktıdır. Ulu öndər Heydər Əliyev 1 mart 1994-cü ildə bu haqda xüsusi Fərman vermişdir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə 26 fevral «Xocalı soyqırımı və milli matəm günü» elan olunmuş, bu barədə bütün beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilmişdir. 25 fevral 1997-ci ildə «Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında» ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən Fərman verilmişdir.

İBRAHİMOV A.G

Azərbaycan Texniki Universiteti

31 MART SOYQIRIMI GÜNÜDÜR!

I Cahan savaşından sonra Rusiyada yaranmış vəziyyətdən istifadə edən ermənilər 1917-ci ildə baş verən fevral inqilabı və oktyabr çevrilişindən sonra öz istədiklərinə Bolşevizm bayrağı altında nail olmağa cəhd edirdilər. Bakı kommunası əksinqilabi elementlərlə mübarizə şuarı altında 1918-ci ilin martından başlayaraq bütün Bakı quberniyasında yaşayan azərbaycanlıların çıxarılması məqsədlərini güdən cinayətkar planın reallaşdırılmasına başlayır.

Tərədilən qətliaamlar qabaqcadan düşünülmüş, ən incə nöqtələrinə qədər hesablanmışdı. Arxiv materialları göstərir ki, ermənilər Mart qətliaamından əvvəl Ərzurum yaxınlığında 3000 türkü qətlə yetirmişlər. Erməni siyasi partiyaları guya “Böyük Azərbaycan” və ya “Böyük Müsəlman Dövləti” düşüncəsini elə beşikdə boğmaq üçün təxminən 7000 erməni əsgərini müxtəlif cəbhələrdən Bakıya gətirmişdilər. Bundan başqa “Qızıl Qvardiya”

adı altında yaradılan 10-12 minlik ordunun da 70%-i ermənilərdən ibarət idi. Qabaqcadan hazırlanan anlaşma əsasında bolşevik-erməni koalisiyası S.Şaumyanın da ifadə etdiyi kimi savaşa hər cür hazırlığı etmişdi və bütün cəbhə boyu hücumə keçdi. 30 Mart axşamı Bakıda ilk atəş səsləri eşidildi. Yaxşı silahlanmış və hazırlıqlı erməni əsgərləri müsəlmanların evlərinə basqınlar edərək onları öldürür, 3-4 günlük körpələri xəncərlə qətl edir, uşaqları alovlar içində atırdılar. Qadınlar daha ağır şəkildə öldürülürdülər. Arxiv materiallarına görə qulaqları, burunları kəsilən, orqanları parça-parça edilən 37 qadının meyidi tapılmışdı.

Güney Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatının liderlərindən olan Seyid Cəfər Pişəvəri öz xatirələrində yazır: “Mən 1918-ci ilin Martında erməni daşnaqlarının vəhşiliklərini, günahsız adamların öldürülüb, meyidlərin yandırılmasını öz gözlərimlə gördüm. Bu çox nifrət ediləcək bir hərəkatdı”.

N.Nərimanov erməni vəhşilərinin törətdikləri qətliaamlar haqqında qeyd edir: “Bolşevik olan bir müsəlmana belə aman verilmədi. Daşnaqlar bolşevikliyinizi tanımırıq. Bir halda ki, müsəlmansınız-bu yetər deyirdilər. Bolşevik adı altında müsəlmanlara hər cür cinayəti etdilər. Nəinki kişilər, hətta hamilə qadınlar bunlardan canlarını qurtara bilmədilər.

Bakıda törədilən bu soyqırımı “vətəndaş müharibəsi” adının verilməsi, qətlə yetirilənlərin sayının azaldılması üçün söylə çalışan S.Şaumyan 13 Apreldə Moskvaya göndərdiyi məktubda yazır: “ Üç gün içində, yəni 30-31 Mart və 1 Apreldə Bakıda şiddətli bir savaş oldu. Sovet ordusu, bizim yaratdığımız Beynəlxalq Qızıl Ordu və erməni milli ordusu Müsavat partiyasının liderliyindəki müsəlman alayıyla və silahlı müsəlman quldurlarıyla savaşırdılar. Bu savaşda yüksək nəticələr əldə etdik. Düşmən tamamilə yox edildi. Hür iki tərəfdən öldürülənlərin sayı 3000-dən çoxdur. Əgər müsəlman Türklər qalib gəlsəydilər Bakı Azərbaycanın paytaxtı elan ediləcək, Qafqaz Rusiya üçün itirilmiş olacaq, bütün qeyri müsəlmanlar isə qətliaama məruz qalacaqdılar”.

Mart soyqırımından bir il sonra ermənilər bu hadisələri Bolşeviklərlə Müsəlmanlar arasında cərəyan edən hakimiyyət mübarizəsi kimi mətbuata yaydılar. 1919-cu ilin yayında ABŞ tərəfindən Bakıya göndərilən general Harborda təqdim edilən sənəddə erməni yepiskopu Baqrat ermənilərin Mart hadisələrində iştirakını inkar edir. S.Şaumyandan da qabağa gedərək Baqrat Bakıda Mart hadisələri sırasında öldürülən 1000 nəfərdən 300-nün erməni və rus, 700-nün Müsəlman olduğunu iddia edirdi.

Bu soyqırım təkcə Bakıyla əhatəli deyildi. Aprel ayının ilk on günlüyündən etibarən Bakıda törədilən bu qətliamlar eynilə Şamaxı, Quba-Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Səlyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər bölgələrdə də edildi. Ermənilərin 1918-ci il mart və aprel aylarında Şamaxı və ona qonşu kəndlərdə törətdikləri qətliamları isbat edən çoxlu sayda arxiv materialı var. Bu materiallar arasında 22 noyabr 1918-ci ildə Fövqəladə Təhqiqat komissiyasının sədri A.Xasməmmədovun Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi başçısına Şamaxı şəhəri və ona qonşu kəndlərin dağıdılması və Müsəlman əhali üzərində ermənilərin işgəncələri və cinayətləri haqqında məlumatını, həmin komissiyanın üzvü A.Novatskinin bu məsələylə bağlı komissiya başçısına verdiyi məlumatı, bu işlərdə cinayətkar şəxslərlə bağlı məhkəmə işinin başlandırılması haqqında Fövqəladə Təhqiqat komissiyasının 12 iyul 1919-cu il tarixli qərarı göstərmək olar. Şamaxı şəhəri və ona qonşu olan kəndlərdə ermənilər tərəfindən törədilən soyqırım hadisələri haqqında 7 cild, 925 səhifədən ibarət araşdırma materiallarında toplanmış məlumatlar ermənilərin cinayət və qətliamlar etdiklərini bir daha göstərir. Onu da qeyd edək ki, adını qeyd etdiyimiz Araşdırma Komissiyası tərəfindən hazırlanan sənədə görə hələ yanvar ayında Bakı Soveti tərəfindən 15 maşın silah, mart ayının ortalarında isə 60 maşın dolusu silah və 2000 erməni əsgəri Şamaxıya göndərilmişdi. Şamaxıda üstünlüyü ələ keçirən ermənilər buranı Azərbaycan Türklərindən təmizləməyə başladılar. Erməni işğalçı ordusunun komandanlığına S.Şaumyanın köməkçiləri və bilavasitə ondan təlimat alan S.Lalayan liderlik edirdi. Qoşunuyla Şamaxıya gələn

S.Lalayan ilk olaraq yaşlıların, qadın və uşaqların gizləndiyi məscidi mühasirəyə almağı, sonra isə yandırmağı əmr etdi. Arxivlərdə göstərilir: "...Uşaq və qadınların böyük bir hissəsi məsciddə gizləndi. Tanınmış Axund Molla Cəfərqulu öldürüldü. Hər kəs Axunda bir şey edilməyəcəyini, ona əl qaldırılmayacağını fikirləşirdi. Amma ermənilər məscidə girərək Axundu tapdılar. Onun gözlərini çıxarıb, dilini, burnunu və qulaqlarını kəsdilər. Məsciddəki bütün qadınlar öldürüldü". Təkcə mart ayında Şamaxının 58 kəndi Bakı Sovetinə bağlı erməni ordusu tərəfindən dağıdıldı. Təxminən 8 minə yaxın insan öldürüldü ki, bunun da 1653 nəfəri qadın, 965-i isə uşaqdı. 1918-ci ildə 15 min əhalisi olan Şamaxının 1921-ci ildə əhalisi təxminən 1701 nəfərə enmişdi.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bu kütləvi soyqırım hadisələri təkcə Bakı və Şamaxıda deyil, Azərbaycanın demək olar ki, bütün bölgələrində həyata keçirilmişdi. Quba qəzasına göndərilən erməni silahlı birləşmələrinə isə S.Şaumyandan bilavasitə əmr alan Hamazasp liderlik edirdi. Aprel ayında bu bölgənin 122 kəndi dağıdılmış, yüzlərlə Türk və Ləzgi qətlə yetirilmişdi.

Maraqlıdır ki, bəs ermənilərin yaşamadığı və ya barmaqla sayılabiləcək erməninin yaşadığı Quba şəhərində bu hadisələr necə baş vermişdi? Bu da sırf soyqırım məqsədilə ora sonradan erməni qoşunlarının getdiyini göstərir. Ermənilərin Qubada törətdikləri qətliaamlar haqqında həmin dövrdə şəhərin rəisi olmuş A.Əlibəyov yazır: "...ermənilər şəhəri tərk etdikdən sonra mən şəhərə dəyən maddi zərəri dəyərləndirdim və eyni zamanda bir neçəsi uşaq və qadın olmaq üzərə 2.000-dən çox Müsəlman Türkünün qətləndiyini araşdırdım" Quba şəhəri və ona qonşu kəndlərdə etdikləri cinayət və qətliaamlara görə Təcili Araşdırma Komissiyası tərəfindən Hamazasp, onun köməkçisi Nikolay, polis Venunsa, Hartun Hayrapetov, Avakov və Ericanyan məhkəməyə verilmişdi. Lakin AXC-nin dağılmasından sonra onun qəbul etdiyi bütün qərarlar da hakimiyyətə gələn Bolşevik hökuməti tərəfindən rədd edildi. Elə bu haqsızlıqlardan ilham alan erməni

daşnakları ortaya atdıqları torpaq iddiaları ilə 1988-ci ildən başlayaraq minlərlə günahsız azərbaycanlını qətlə yetirmiş, bir milyondan artıq insanı qaçqın vəziyyətinə salmışlar.

TAĞIYEVA R.İ.
Sumqayıt Dövlət Universiteti

MART SOYQIRIMI - XALQIMIN UNUDULMAZ FACİƏSİ

Erməni faşistlərinin millətimizə qarşı apardığı təcavüz, zorakılıq, soyqırım 1918-ci ilin mart ayının 31-də Azərbaycan xalqının tarixinə silinməz qanlı iz buraxdı. Xalqımızın kütləvi surətdə qırğını, repressiyalara məruz qalması, doğma ata yurdlarından sürgün edilməsi və didərgin salınması tarixin ən dəhşətli səhifələrindəndir.

1905-1907-ci illərdə erməni qəsbkarları azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə genişmiqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycanı və indiki Ermənistan ərazisindəki Azərbaycan kəndlərini əhatə etdi. Yüzlərlə evlər yerlə yeksan edildi, minlərlə həmvətənimiz vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Bu hadisələrin təşkilatçıları məsələnin mahiyyətinin açılmasına, ona düzgün siyasi qiymət verilməsinə maneçilik törədərək azərbaycanlıların mənfi obrazını yaratmışdır, özlərinin qəsbkar torpaq iddialarını pərdələmişdilər.

1918-ci ilin mart ayından etibarən əks-inqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı Kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur plan həyata keçirilməyə başlandı. Həmin günlərdə ermənilərin törətdikləri cinayətlər Azərbaycan xalqının yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur. Minlərlə dinc azərbaycanlı əhali yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmişdir. Ermənilər evlərə od vurmuş, insanları diri-diri yandırmışlar. Milli memarlıq incilərini, məktəbləri, xəstəxanaları, məscid və digər abidələri dağıtmış,

Bakının böyük bir hissəsini xarabalığa çevirmişlər. Azərbaycanlıların soyqırımını Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqlarla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra 1918-ci ilin mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin təhqiqi məqsədilə Fövqəladə İstintaq Komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Komissiya mart soyqırımını, ilkin mərhələdə Şamaxıdakı vəhşilikləri, İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri araşdırdı. Dünya ictimaiyyətinə bu həqiqətləri çatdırmaq üçün Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində xüsusi qurum yaradıldı. 1919 və 1920-ci ilin mart ayının 31-i iki dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummillə matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Əslində bu, azərbaycanlılara qarşı yürüdülmən soyqırımını və bir əsrdən artıq davam edən torpaqlarımızın işğalı proseslərinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi idi. Lakin, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu işin başa çatmasına imkan vermədi. Zaqafqaziyanın sovetləşməsindən öz çirkin məqsədləri üçün istifadə edən ermənilər 1920-ci ildə Zəngəzuru və Azərbaycanın bir sıra digər torpaqlarını Ermənistan SSR-in ərazisi elan etdilər. Sonrakı dövrdə bu ərazilərdəki azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətini daha da genişləndirmək məqsədilə yeni vasitələrə əl atdılar. Bunun üçün onlar SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" xüsusi qərarına və bunun əsasında, 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail oldular.

Erməni millətçiləri öz havadarlarının köməyi ilə 50-ci illərdən etibarən Azərbaycan xalqına qarşı kəskin mənəvi təcavüz

kampaniyasına başladılar. Keçmiş sovet məkanında müntəzəm şəkildə yayılan kitab, jurnal və qəzetlərdə milli mədəniyyətimizin, klassik irsimizin, memarlıq abidələrimizin ən nəfis nümunələrinin guya erməni xalqına mənsub olduğunu sübut etməyə çalışırdılar. Eyni zamanda onlar tərəfindən bütün dünyada azərbaycanlıların mənfi obrazını formalaşdırmaq cəhdləri də güclənirdi. "Yazıq, məzlum erməni xalq"ının surətini yaradaraq əsrin əvvəlində regionda baş verən hadisələr şüurlu surətdə təhrif olunur, azərbaycanlılara qarşı soyqırım törədənlər soyqırım qurbanları kimi qələmə verilirdi.

Əsrin əvvəlində əksər əhalisi azərbaycanlı olan İrəvan şəhərindən və Ermənistan SSR-in digər bölgələrindən soydaşlarımız təqiblərə məruz qalaraq kütləvi surətdə qovulur. Azərbaycanlıların hüquqları ermənilər tərəfindən kobudcasına pozulur, ana dilində təhsil almasına əngəllər törədilir, onlara qarşı repressiyalar həyata keçirilir. Azərbaycan kəndlərinin tarixi adları dəyişdirilir, toponimika tarixində misli görünməyən qədim toponimlərin müasir adlarla əvəz olunma prosesi baş verir.

Saxtalaşdırılmış erməni tarixi gənc ermənilərin şovinst ruhunda böyüməsinə zəmin yaratmaq üçün dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılır. Böyük humanist ideallara xidmət edən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti ruhunda tərbiyə olunmuş yeni nəslimiz ekstremist erməni ideologiyasının təqiblərinə məruz qalır.

Ermənilərin Sovet rejimindən bəhrələnərək həyata keçirdikləri və 80-ci illərin ortalarında daha da güclənən anti-azərbaycan təbliğatına Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi vaxtında lazımı qiymət vermədi.

1988-ci ildən ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ konfliktinin ilkin mərhələsində yüz minlərlə azərbaycanlının öz tarixi torpaqlarından qovulmasına da respublikada düzgün siyasi qiymət verilmədi. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayətinin Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil edilməsi haqqında ermənilərin qanunsuz qərarını və Moskvanın əslində bu vilayəti Xüsusi İdarəetmə Komitəsi vasitəsilə Azərbaycanın tabeliyindən

çıxarmasını xalqımız ciddi narazılıqla qarşıladı və mühüm siyasi aksiyalara əl atmaq məcburiyyəti qarşısında qaldı. Məhz elə bunun nəticəsi olaraq 1990-cı ilin yanvar ayında getdikcə güclənən xalq hərəkatını boğmaq məqsədilə Bakıya qoşunlar yeridildi, yüzlərlə azərbaycanlı məhv və şikəst edildi, yaralandı, digər fiziki təzyiqlərə məruz qoyuldu.

1992-ci ilin fevralında ermənilər Xocalı şəhərinin əhalisinə misli görünməyən divan tutdu. Tariximizə Xocalı soyqırımı kimi həkk olunan bu qanlı faciə minlərlə azərbaycanlının məhv edilməsi, əsir alınması, şəhərin yerlə yeksan edilməsi ilə qurtardı. Millətçi-separatçı ermənilərin Dağlıq Qarabağda başladığı qəsbkar hərəkatın nəticəsi olaraq bu gün bir milyondan artıq soydaşımız erməni qəsbkarları tərəfindən öz doğma yurduvalarından didərgin salınmış, çətin şəraitdə yaşamağa məhkum edilmişdir. Ərazimizin 20 faizinin erməni silahlı qüvələri tərəfindən işğal zamanı minlərlə vətəndaşımız şəhid olmuş, xəsarət almışdır.

MƏHƏRRƏMOVA S.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANLILARIN ERMƏNİLƏR TƏRƏFİNDƏN TARİXİ ETNİK TORPAQLARINDAN DEPORTASIYASI

İmperiya maraqlarının erməni milli maraqları ilə birləşməsi Azərbaycan xanlıqlarının işğal edilməsi və nəticədə 1813-cü il «Gülüstan», 1828-ci il «Türkmənçay» müqavilələri ilə Vətənimizin iki hissəyə parçalanması tarixi sənədləşdirildi. Bundan sonra İran və Türkiyə ərazilərindən əzəli Azərbaycan torpaqlarına 600 mindən çox erməni köçürülmüşdü ki, bu da etnik tərkibi nisbətən dəyişdirilməsinə xidmət etmişdi. Lakin əhalinin say üstünlüyü yenə də yerli türk əhalisinin üstünlüyü ilə müşayiət olunmuşdur ki, «Böyük Ermənistan» planının tərkib hissəsinə uyğun olaraq etnik təmizləmə, genosid siyasəti vasitəsilə

ermənilərin xeyirinə dəyişdirilmişdir. Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə, soyqırım siyasəti, ermənilərin təşkilatlanmasından («Hnçak», «Daşnaksutyun», «Erməni vətənpərvərləri ittifaqı») sonra aydın siyasi proqrama əsasən yeni mərhələyə daxil olmuşdu. Belə ki, bu siyasətin nəticəsində 1828-ci ildən XX əsrin əvvəllərinə qədər olan zaman kəsiyində 2 milyondan çox azərbaycanlı tarixi yurdlarından qovulmuş, yarım milyon isə qətlə yetirilmiş (XX əsrin əvvəllərinə qədər Ermənistanda yaşamış 2 milyon 750 min əhalinin 2 milyonu azərbaycanlı, 500 min erməni olmuşdur ki, 1920-ci ildə 10 min azərbaycanlı qalmışdı) və onlar mərhələlərlə 5 dəfə zor gücünə didərgin salınmışdılar. Qərbi Azərbaycan türklərinin tarixi torpaqlarından deportasiyasının birinci mərhələsi 1828-1832-ci illər, ikinci mərhələsi 1905-1907-ci illər zaman kəsiyində (bu zaman sırf ermənilərdən ibarət bir erməni ərazisi yaratmaq və gələcək Ermənistan avtonomiyası üçün zəmin hazırlamaq uğrunda mübarizə aparılmışdı) əhatə etmişdi. Ermənistandan azərbaycanlıların deportasiyasının III mərhələsi 1917-1921-ci illər zaman müddətini əhatə etmiş və bu mərhələlər Azərbaycanın bütün bölgələrində qan tökülməsi, evlərin talan edilməsi, 100 minlərlə dinc əhalinin, maddi mədəniyyət abidələrinin, kəndlərin erməni vandalizminin qurbanı olması ilə xarakterizə olunur.

Çar Rusiyasının imperiya siyasətini davam etdirmiş SSRİ dövlətinin mövcudluğu illərində də Ermənistandan azərbaycanlıların müxtəlif yollarla açıq və gizli deportasiyası davam etmiş və 1948-1953-cü illər zaman kəsiyini əhatə edən dördüncü mərhələ (bəzi müəlliflər bu deportasiya siyasətini xalqımıza qarşı «ağ genosid» aksiyası adlandırmışlar) 150 min türkün tarixi torpaqlarından Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə nəticələnmişdir.

«Böyük Ermənistan» strateji xəttinin türksüzləşdirmə kompaniyasının sonuncu 5-ci mərhələsi 1980-ci illərin II yarısında yetişən əlverişli tarixi siyasi şəraitdən istifadə edərək erməni millətçiləri tərəfindən həyata keçirilmişdi. Bu mərhələ

1991-ci il 8 avqust Nüvədi kəndinin (250 min azərbaycanlı) qovulması ilə başa çatmışdı.

BABAYEVA K.Ş.
Sumqayıt Dövlət Universiteti

31 MART – TARİXİMİZİN FACİƏ YADDAŞIDIR

Qan yaddaşımızda çox faciəli izlər qoymuş və hər dəfə böyük ürək ağrısı ilə xatırladığımız 1918-ci il mart qırğınlarından 97 il keçir. Bakıda yaradılan Sovet qırmızı ordu hissələrinə əsasən “Böyük Ermənistan” xülyası ilə yaşayan erməni millətçiləri başçılıq edirdilər. Öz məqsədlərinə çatmaq üçün S.Şaumyan başda olmaqla Bakı bolşevikləri daşnaklarla ittifaqa girdilər. 1918- ci ilin mart-aprel aylarında xalqımızın başına gətirilənləri oxuduqca, yüzlərlə təkzib olunmaz faktları araşdırdıqca adamı dəhşət bürüyür, bütün bunların daşnaklarla bolşeviklərin birgə fəaliyyətlərinin nəticəsi olduğunu biləndə isə indiyə qədər yazılanlara, deyilənlərə, yüksək səviyyədə təbliğ olunan “ideya və amallara” nifrətin həddi hüdudu olmur. Azərbaycanın dinc həyatını pozan, qırğın və soyqırımına səbəb olan başlıca qüvvə “Daşnaksutyun” partiyası mənfur “Böyük Ermənistan” xülyası və onun icraçıları olsa da, kənardan fitnə verən və gözə görünməyən qüvvə imperiyaları idilər. Bakıda erməni caniləri 1918 – ci ilin mart hadisələrində 17 min azərbaycanlıyı öldürdülər.

Beləcə “vətəndaş müharibəsi” adı altında Şaumyan və digər erməni şovinistlərinin azərbaycanlılara qarşı Bakıda başladıkları terror minlərlə insanı öz qurbanına çevirdi. Ermənilər tərəfindən öldürülənlər içərisində görkəmli adamlar və ictimai xadimlər də olmuşdur. Məsələn, şəhər başçısı Teymur Xudaverdiyev I Dövlət Dumasının keçmiş üzvi Məmmədağlı Əliyev və bir çox başqaları göstərmək olar. Şamaxı şəhərinin müsəlman əhalisinə dəymis maddi ziyanın ölçüsü orta hesabla 1 mlrd. rubldan artıq

təşkil edirdi. “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 26 mart 1988-ci il fərmanında qeyd olunur ki, 1918 – ilin mart ayından etibarən əksinqilabi ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur plan həyata keçirilməyə başlandı. Həmin günlərdə ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər Azərbaycan xalqının yaddaşına həkk olunmuşdur. Milli memarlıq incilərini, məktəbləri, xəstəxanaları, məscid və digər abidələri dağıtmış, Bakının böyük bir hissəsini xarabalığa çevirmişlər. Bu qırğın vətəndaş müharibəsi adı altında azərbaycanlıların bolşevik hakimiyyətinə qarşı çıxdıqlarına görə cəzalandırılması faktı kimi həyata keçirilirdi. Ermənilər 500-dən çox yaşayış məntəqəsini, yer-yurd adlarını dəyişərək erməniləşdirmişlər. S. Şaumyanın bütün fəaliyyəti göstərir ki, o, harada olmasından asılı olmayaraq heç vaxt mənsub olduğu xalqın mənafeyini yaddan çıxarmamışdır, daim ermənilərin apardığı mübarizəni öz həyat rəmzinə çevirmişdir. Əslində bir erməni kimi bu onun üstün keyfiyyətidir. Kaş hər bir azərbaycanlı bu keyfiyyəti bütün həyatı boyu özündə yaşatsın, inkişaf etdirsən, yaysın, heç vaxt mənsub olduğu xalqın dilində danışmağı yadırgamasın, xalqın tarixi keçmişini yaxşı öyrənsin və onu təbliğ etməyi bacarsın. Ümummilli liderimiz H.Əliyevin 1998-ci il martın 26-da imzaladığı “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” Fərman gələcək nəsillərin tarixi hadisələri unutmaması, keçmişimizin xatırlanması üçün çox mühüm bir sənəddir. Liderimiz Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi siyasət Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Bu siyasət daim müstəqilliyimizi möhkəmləndirir, ölkəmizin nüfuzunu artırır. Biz nə qədər çox güclü olacağıqsa, hamı bizimlə hesablaşacaq. Ona görə də, strateji xəttimiz güclü dövlət olmaqdan ibarətdir. Və bu yolu da gedirik. Əminik ki, gec-tez Qarabağı, bütün işğal olunmuş torpaqlardan azad edəcəyik, tarixi torpaqlarımıza sahib olacağıq. Bütün bunlardan ötrü güclü olmalıyıq. Millətimizin və dövlətimizin potensialı bu hədəflərə çatmağa imkan verir.

AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI FƏCİƏSİ

Ermənilərin Azərbaycana qarşı uzun illər boyu apardığı ardıcıl etnik təmizləmə, soyqırımı və təcavüzü nəticəsində minlərlə insan el-obasından didərgin düşmüşdür. Hər bir soyqırımı Azərbaycan tarixinin qanlı səhifəsidir.

Mart soyqırımı 1918-ci ilin 30 mart və 3 aprel tarixləri arasında Bakı şəhərində və Bakı quberniyasının müxtəlif bölgələrində, eləcə də Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Salyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər ərazilərdə Bakı Soveti və daşnak erməni silahlı dəstələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımıdır. 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı, Şamaxı, Quba, Lənkəran və digər ərazilərdə erməni faşistləri tərəfindən 50 min azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, on minlərlə insan öz torpaqlarından qovulmuşdur.

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin 26 mart 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü kimi qeyd olunur.

Quba soyqırımı Qubada ermənilər tərəfindən törədilən soyqırımıdır. 2007-ci ildə şəhər stadionunun təmiri üçün qazma işləri aparılarkən kütləvi qəbiristanlıq aşkar edilmiş və işlər təxirə salınaraq bölgəyə mütəxəssislər cəlb edilmişdir. Qubadakı məzarlıqdan tapılan sümüklərin ermənilərin 1918-ci ildə törətdiyi soyqırımı qurbanlarına aid olduğu təsdiqlənmişdir. Arxeoloqların bildirdiyinə görə, birinci quyudan çoxlu insan kəlləsi, uşaq sümükləri arasından yalnız 35 skeleti bütöv halda götürmək mümkün olmuşdur. Sonradan insan sümükləri ilə dolu ikinci quyu da aşkar edilmişdir.

Quqark qırğını-1988-ci ilin noyabrında Ermənistanın Quqark rayonunda azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımı hadisəsidir. Quqarkda 21 azərbaycanlı qətlə yetirilmişdir.

Onlardan 15 nəfəri diri-diri odda yandırılmışdır. Həmin adamların 12-si Barkan kəndində yaşayan azərbaycanlılar idi.

SSRİ-nin Milli Təhlükəsizlik Komitəsinə bu barədə məlumat verilsə də, Moskva susmuşdur. Noyabr ayında Quqarkda azərbaycanlıların öldürülməsi, talan edilməsi və yandırılması bir neçə gün davam etmişdir.. Səbəb də bu idi ki, onlar azərbaycanlı idilər.

1988-ci ildə Qərbi Azərbaycan ərazisində 261 azərbaycanlı kəndi və qəsəbəsi boşaldılmışdır ki, onlardan da xalis azərbaycanlıların yaşadığı kənd və qəsəbələrini sayı 172, azərbaycanlılarla başqa millətlərin qarışıq yaşadığı kənd və qəsəbələrin sayı isə 89 olmuşdur. .Bundan başqa, daha 6 şəhərdə digər millətlərlə yanaşı, azərbaycanlılar da yaşamışlar. Bu yaşayış məntəqələrində soydaşlarımızın sayı 49 min 928 ailədə 250 min nəfər olub. Bu yaşayış məntəqələrinin adı və demografik göstəriciləri indiyədək heç bir mənbədə tam şəkildə verilməmişdir.

Həmçinin, mövcud məlumatlara görə, 1988-1989-cu illərdə Qərbi Azərbaycanda soyqırımını zamanı 226 soydaşımız ermənilər tərəfindən öldürülmüş, 400 nəfərdən çox adam bədən xəsarəti almışdır. Bu da həmin illərdə ermənilər tərəfindən öldürülmüş və yaralanmış soydaşlarımızın tam siyahısı deyildir.

Qara Yanvar və ya 20 Yanvar faciəsi 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Sovet ordusunun erməni quldur dəstələri ilə birgə Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdiyi terror aktıdır. SSRİ Müdafiə Nazirliyinin, Daxili İşlər Nazirliyinin və Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin hazırlayıb həyata keçirdiyi “Udar” (“Zərbə”) adlı əməliyyatda əsas rolu xüsusi təyinatlı “ALFA” və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin “A” təxribat qrupları oynayırdı. Sovet qoşunlarının təcavüzü nəticəsində Bakıda 137 mülki vətəndaş öldürülmüş, 700-dən çox adam yaralanmış, 800 adam qanunsuz həbs edilmişdir. Öldürülənlər arasında beş millətin nümayəndəsi, 20-dən çox qadın və uşaq var idi.

Ağdaban soyqırımını 1992-ci ilin aprel ayının 8-də baş vermiş və bəşəriyyətə qarşı törədilmiş ən böyük cinayətlərdən biri olmuşdur. Bu, Azərbaycanın gözəl guşəsi Qarabağın qala qapısı olan Kəlbəcəri ələ keçirmək üçün erməni separatçılarının “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyası ilə xalqımıza qarşı törətdiyi dəhşətli soyqırımıdır. Kəlbəcər rayonunun 130 evdən ibarət Ağdaban kəndi erməni separatçıları tərəfindən tamamilə yandırılmış, kəndin 779 nəfər dinc sakininə qeyri-insani işgəncələr verilmişdir. 67 nəfər nəfər qətlə yetirilmiş, 8 nəfər 90-100 yaşlı qoca, 2 nəfər azyaşlı uşaq, 7 nəfər qadın diri-diri odna yandırılmış, 2 nəfər itkin düşmüş, 12 nəfərə ağır bədən xəsarəti yetirilmişdir.

Xocalı qoyqırımını 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı qüvvələrinin və Rusiyanın 366-cı motoatıcı alayının birgə iştirakı ilə Xocalı şəhərini işğal edərkən, etnik azərbaycanlılara qarşı baş vermiş soyqırımıdır. Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan Silahlı qüvvələri SSRİ dövründən Xankəndi (Stepanakert) şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının zirehli texnikası və hərbi heyətinin köməkliliyi ilə Xocalı şəhərini işğal etdi. Hücumdən əvvəl, fevralın 25-i axşam şəhər toplardan və ağır artilleriyadan şiddətli atəşə tutuldu. Nəticədə, fevralın 26-sı səhər saat 5 radələrində Xocalı tam alova büründü. Mühasirəyə alınan şəhərdə qalmış təqribən 2500 nəfər Xocalı sakini Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etdi. Lakin onlardan 613-ü düşmən gülləsinə tuş gələrək qətlə qurbanı oldu. Bu soyqırım nəticəsində 63-ü uşaq, 106-sı qadın, 70-i qoca olmaqla 613 nəfər Xocalı sakini qətlə yetirildi, 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirdi. Düşmən gülləsinə tuş gəlib yaralanan 487 nəfərdən 76-sı uşaq idi. 1275 nəfər əsir, 150 nəfər itkin düşmüşdür. Dövlətin və əhəlinin əmlakına 1 aprel 1992-ci il tarixinə olan qiymətlərlə 5 mlrd. rubl dəyərində ziyan vurulmuşdur.

SOYQIRIM BƏŞƏRİYYƏTƏ QARŞI CİNAYƏTDİR

*"Xocalı müsibəti XX əsrdə dünyanın ən böyük milli
fəlakətlərindəndir"
Heydər Əliyev*

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Rusiyanın 366-cı motoatıcı alayının iştirakı ilə Qarabağın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Xocalı şəhərini işğal edilmiş, etnik azərbaycanlılara qarşı soyqırım törədilmişdir. 613 nəfər öldürülmüş, 487 nəfər şikəst olmuş, 8 ailə, 83 uşaq, 106 nəfər qadın, 70 nəfər qoca tələf olmuşdur, 130 uşaq isə valideyinlərindən birini itirmişdir, 1275 nəfər dinc sakin-qocalar, uşaqlar, qadınlar əsir götürülmüşdür. Bu cinayətdə 56 nəfər xüsusi qəddarlıqla və amansızlıqla qətlə yetirilmişdir. Onlar diri-diri yandırılmış, başları kəsilmiş, körpələrin gözü çıxarılmış, süngü ilə hamilə qadınların qarnı yarılmışdır. Erməni təcavüzkarları hətta meyitləri də təhqir etmişlər. Bir gecənin içərisində qədim Xocalı yerlə yeksan edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin 1994-cü il mart ayının 1-də verdiyi Fərmana əsasən Millim Məclisin qərarı ilə 26 fevral Xocalı soyqırımını Milli matəm günü elan olunmuş, bütün beynəlxalq təşkilatlar məlumatlandırılmışdır. 1997-ci il 25 fevral tarixində Dövlət başçısı tərəfindən Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında Fərman verilmişdir.

1995-ci ildə Prezident Heydər Əliyev Yəhudi xalqının müsibəti günü münasibətilə Azərbaycanın yəhudi icmasına müraciət edərək Ermənistanın işğalçılıq siyasətini faşizmlə eyniləşdirmişdir: « Dünya ictimaiyyəti, bütün mütərəqqi bəşəriyyət yəhudi xalqının müsibəti gününü - bütöv bir xalqa

qarşı həyata keçirilmiş soyqırımı siyasətinin günahsız qurbanlarının xatirəsini ürək ağrısı ilə yad edir. İkinci dünya müharibəsi zamanı faşistlər altı milyon mülki əhalini, o cümlədən qocaları, qadınları, uşaqları yəhudi xalqına mənsub olduğu üçün ağlasığmaz qəddarlıqla məhv etmişlər. Allah o günahsız qurbanlara rəhmət eləsin. Bu gün faşizm, irqçiliyə, hər cür soyqırımı aktına qarşı dünyanın bütün mütərəqqi qüvvələri səfərbər olmalıdır. Çünki dünyada faşizm hələ də yaşamaqdadır. 1988-ci ildən başlayaraq erməni təcavüzkarlarının Azərbaycan xalqına qarşı yeritdiyi soyqırımı siyasəti, günahsız əhalimizin kütləvi qırğınları, zəbt olunmuş torpaqlarımızda misli görünməyən talanlar, vəhşiliklər, nəhayət, bütün dünyanı sarsıdan Xocalı faciəsi xalqımızın qəlbində sağalmaz yara kimi göynəməkdədir. Bu hüznü gündə Azərbaycan xalqı adından kədərinizə ürəkdən şərik olduğumuzu bildirirəm. Bu dərd xalqlarımızı bir-birinə daha da yaxınlaşdırır və sizinlə bir yerdə deyirik: belə faciələr bir daha təkrar olunmamalıdır». (2, s.392).

2001-ci ildə Holokost hadisəsini növbəti dəfə yad edən və onu Xocalı soyqırımı ilə müqayisə edən Heydər Əliyev yəhudi icmasına müraciət etmişdir. Müraciətdə deyilirdi: «Faşizmin bu qanlı cinayətinə zamanında hüquqi-siyasi qiymət verilsə də, faciənin dəhşətləri hələ də tarixin yaddaşında qara ləkə kimi yaşamaqdadır. Təəssüf ki, bütövlükdə bəşər sivilizasiyasını hədəf götürmüş belə anti-insani aksiyalar bu gün də təkrar olunur. Son on dörd ildə Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü, xalqımıza qarşı həyata keçirilən deportasiya və soyqırımı siyasəti, misli görünməmiş Xocalı müsibəti XX əsrdə dünyanın ən böyük milli fəlakətlərindəndir. Bütün bunlar yalnız bir xalqın milli faciəsi hesab edilə bilməz. Bu, bütövlükdə insanlığa qarşı cinayət kimi qiymətləndirilməli, bəşəriyyət faşizmin, nasizmin hər cür təzahüründən birdəfəlik xilas edilməlidir. Azərbaycan Respublikası dünyamızın əmin-amanlığı uğrunda bütün mütərəqqi qüvvələrlə əməkdaşlığa hazırdır və bu yolda əlindən gələni əsirgəməyəcəkdir». (1, s. 92-93).

Azərbaycan xalqı Xocalı faciəsini unutmur və unutmayacaq. Azərbaycanın dövlət başçısı, alimləri, xaricdə təhsil alan tələbələri, hətta sırvavi vətəndaşlar bu haqsızlığı dünya ictimaiyyətinə tanıtmıqdan ötrü əlindən gələni edir və edəcəkdir. Onlar Ermənilərin Xocalıda törətdikləri vəhşilikləri, həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırımaqdan ötrü Respublika və Beynəlxalq səviyyəli konfranslarda, görüşlərdə və bu kimi müxtəlif tədbirlərdə faktlara əsaslanan elmi məqalələrlə, məruzələrlə çıxış edir, prezentasiyalar təqdim edir, foto sərğilər təşkil edirlər.

ADIGÖZƏLOVA G.R.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

MART SOYQIRIMI VƏ ONUN MÜASİR DÖVRDƏ SİYASİ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ

Mart soyqırımını Azərbaycan xalqının taleyində xüsusi yeri və əhəmiyyəti olan hadisələrdən biridir .Bu hadisəni dəyərləndirmək və hüquqi qiymət vermək üçün təkə həmin dövrdə olan hadisələrə nəzər yetirmək kifayətdir. Oktyabr çevrilişi Lenini, bolşevikləri çox çətin reallıq qarşısında qoymuşdu. Bolşeviklərin uzun illər millətlərə verdikləri vədlər indi əməli işdə özünü göstərməli idi. Millətlərin azadlığı və bərabərliyi barədə bir iki bəyanat və müraciət elan etmək heç də məsələni həll etmək demək deyildi. Zaqafqaziya bölgəsi Rusiyanın başqa yerlərindən milli münasibətlərin mürəkkəbliyi və ziddiyyətliliyi baxımından həmişə fərqlənmişdir. Oktyabr hadisələrindən sonra Leninin bu bölgəyə, xüsusilə də Bakı neftinə olan marağı qat-qat artmışdır. Bakıda sovet hakimiyyətinin elan olunması və həmin günlər Şaumyanın teleqramında ordunun köməyi ilə Zaqafqazıyanı Sovet Rusiyasının hakimiyyətini tanımağa məcbur edən biləriik söyləməsi Lenini olduqca sevindirmişdi. Çünki Zaqafqaziya bölgəsində onun ən böyük ümidi Şaumyana idi.

Müstəqil dövlət qurmaq uğrunda çalışan Azərbaycan demokratları ilk addımlarından silahlı düşmənlə üzləşdilər. Təpədən dırnağa kimi silahlanan erməni millətçilərinin hərbi hissələri öz növbəti cinayətlərinə hazırlaşdılar. Təkcə bir faktı elə qeyd etmək lazımdır ki, mart hadisələri ərəfəsində Bakıda sovet hərbi hissələri ilə yanaşı, xeyli silahlı erməni əsgərləri də var idi. Şaumyanın özünün qeyd etdiyi kimi, on minə qədər Bakıda silahlı qüvvə toplanmışdır. 1918-ci il martın son üç günü ərzində aramsız davam edən döyüşlər əslində azərbaycalılara qarşı əsl soyqırım idi. Daşnakpərəst Mikoyanın başçılıq etdiyi Qırmızı qvardiya quldur dəstələri inqilabı əksinqilabdan müdafiə adı ilə Bakının ən gözəl memarlıq abidələrindən olan İsmailiyyəni yandırmış, Kaspi, Baku, Açıq söz və başqa qəzet, jurnalların redaksiyalarını dağıtmış, Təzəpir məscidinə ciddi ziyan vurmuşdur. Bolşeviklərin də yaxından iştirakı ilə əksinqilaba qarşı mübarizə adı altında Azərbaycanın Şamaxı, Quba, Göyçay, Lənkəran, Qarabağ və Naxçıvan bölgələrində ermənilər milli qırğın törətmişdilər.

Bu qırğınlar bolşevik donu geyinən daşnak Korqanovla birlikdə Amazaspin, Avetisyanın, Lalayanın, Petrovun quldur dəstələri tərəfindən törədilmişdir. Qırğınlar zamanı 15-20 min azərbaycanlı öldürülmüşdür. Şaumyan başda olmaqla daşnak quldur dəstələrinin Bakıda törətdikləri mart hadisələri ciddi siyasi nəticələrə səbəb oldu. Mart hadisələrinin siyasi qiyməti ondan ibarət oldu ki, o əvvəla Bakı sovetinə qısa müddət üçün vəziyyəti ələ almağa imkan versə də onun antiazərbaycan siyasət yürütdüyünü aşkar etdi, ikinci Azərbaycan milli demokratiyasının yenidən qurulacaq Rusiyanın tərkibində muxtariyyət əldə edilməsinin mümkünlüyü fikrini dəfn etdi, üçüncü Azərbaycanda sovetləşmə ideyasına ciddi zərbə vuraraq bu ideyadan uzaqlaşdırdı. N.Nərimanov 1918-ci il aprelın 3-də S.Şaumyana və A.Caparidzeyə məktubunda yazmışdı ki, bu hadisələr Şura hökumətinə ləkə salıb, onu qara örtüklə bürüyübdür, əgər siz tezliklə həmin qara örtüyü cırıb bu ləkəni təmizləməsəniz bolşevik fikri və Şura hökuməti burada davam edə bilməyəcəkdir.

Bakıdakı mart hadisələrinə verilən bu obyektiv qiymət sonralar özünü tamamilə təsdiq etdi. Bakıda mart qırğını barədə 1918-ci il aprelin 13-də Şaumyan tərəfindən RSFSR Xalq Komissarları sovetinə, Leninə rəsmi məktub hesabat da göndərmişdir. Məktub hesabatda mart hadisələrinin təfəsilatını o, özü bildiyi kimi təqdim edərək saxtakarlıqla yazmışdı ki, müsəlman millətçi partiyalarının müqaviməti üzündən Bakıda sovet hakimiyyəti tükdən asılı vəziyyətdə idi. Bütün bunlar ondan xəbər verir ki, həmin dövrdə bu hadisələrə düzgün qiymət verilməmişdir. Ancaq müasir dövrümüzdə, xüsusilə də Azərbaycanda Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsindən sonra bu hadisələr tam siyasi-hüquqi qiymətini almışdır.

KƏRİMOVA S.Ə.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

AMANSIZ HƏRBİ CİNAYƏT - XOCALI SOYQIRIMI DÜNYA MƏTBUATINDA

Xocalı faciəsi XX əsrdə "Böyük Ermənistan" və monoetnik dövlət yaratmaq kimi şovinist siyasət müəllifləri olan ermənilərin Azərbaycan xalqının başına gətirdiyi ən dəhşətli cinayətlərdən biridir. İndiyədək dünya ictimaiyyəti və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dərk olunub pislənilməməsi və qarşısının alınmasına cəhd göstərilməməsi nəticəsində 1905-ci ildən başlayaraq Azərbaycan torpaqlarının ilhaqını davam etdirən erməni qəsbkarları XX əsrin sonunda, sivilizasiyalı dünyanın gözünün qabağında bütün insanlığa silinməz ləkə olan dəhşətli cinayət və vəhşilik törətmişlər.

Faciə barədə xarici mətbuatda ilk məqalələrdən biri Parisin "Krua L'Eveneman" jurnalında çıxmışdı. Məqalədə deyilirdi: "Ermənilər Xocalıya hücum etmişlər. Bütün dünya eybəcər hala salınmış meyitlərin şahidi oldu". Londonda nəşr olunan "The Sunday Times" qəzetinin 1992-ci il 1

mart nömrəsində erməni vəhşiliyini ifşa edilərək, erməni əsgərlərinin Dağlıq Qarabağda minlərlə ailəni məhv etdiyindən danışılırdı.

“The Times” qəzeti isə Xocalıda meyitlərin eybəcər hala salındığını, ermənilərin hətta körpə uşaqlara da rəhm etmədiyini bildirirdi. Xocalı faciəsi elə bir dəhşətli cinayətdir ki, hətta düşmən bunu özü etiraf etməli olmuşdur. Faciənin şahidi olan və sonra Livanın paytaxtı Beyrutda məskunlaşan erməni jurnalist Daud Kheyriyan, “For the Sake of Cross” (Xaçın xatirinə) adlı kitabında (səhifə: 62-63) yazır: “...ölülərin yandırılması ilə məşğul olan bir dəstə erməni martın 2-də Xocalının 1 kilometr qərbində yerləşən bir əraziyə 100 azərbaycanlının meyitini gətirib yığdı. Axırıncı yük maşınında gətirilən ölümlərin içərisində 10 yaşlı bir qız uşağı gördüm. Başından və əlindən yaralanmışdı. Sifəti göyərmişdi. Soyuğa, aclığa və yaralanmasına baxmayaraq, hələ də yaşayırdı. Çox çətin nəfəs ala bilirdi. Gözlərini ölüm qorxusu bürümüşdü. Həmin vaxt Tiqranyan adlı bir əsgər qızı tutub cəsədlərin üzərinə atdı. Sonra bütün cəsədləri yandırdılar. Mənə elə gəldi ki, yanan cəsədlərin içərisində bir nəfər bağırır. Heç nə edə bilmədim. Sonra mən Şuşaya gəldim. Onlar Xaçın xatirinə savaşa davam etdilər”.

Parisdə nəşr olunan “Le Mond” qəzetində isə deyilirdi ki, Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında skalpları götürülmüş, dırnaqları çıxarılmış 3 nəfəri görmüşlər. Bu, azərbaycanlıların təbliğatı deyil, bu, reallıqdır.

Hadisə yerində olan İngiltərənin “Fant men nyus” teleşirkətinin jurnalisti R.Patrik, yazırdı ki, “Xocalıdakı vəhşiliklərə dünya ictimaiyyətinin gözündə heç nə ilə haqq qazandırmaq olmaz”.

Dünyanın nüfuzlu kütləvi informasiya vasitələri Xocalı soyqırımını ilə bağlı geniş məqalələr dərc etmiş, reportajlar yaymışdır. ABŞ-in “New York Times” və “Washington Post” qəzetlərinin 25 fevral tarixli nömrələrində bütöv bir səhifə Xocalı soyqırımına həsr olunmuşdur. Bu ölkənin ən çox izləyici auditoriyası olan

CNN, CNBC telekanallarında da Xocalı soyqırımına həsr olunmuş reportajlar yayımlanmışdır. Bütün bu materiallarda ermənilər tərəfindən Azərbaycanın Xocalı şəhərində dinc əhaliyə qarşı törədilmiş kütləvi cinayət barədə məlumat verilir. Bildirilir ki, insan hüquqlarına dair Beynəlxalq "Human Rights Watch" təşkilatı bu faciəni bəşər tarixinin ən dəhşətli soyqırımı adlandırmışdır. Materiallarda Ermənistanın Azərbaycanın Xocalı şəhərində qətlə törətdiyini etiraf etməsi xüsusi vurğulanır. ABŞ-ın "Washington Post", "New York Times", "Sun Sentinel", "Boston Globe" və digər nüfuzlu qəzetləri ümumxalq yürüşü ilə bağlı məqalələr dərc etmişdir.

ABŞ-ın "Associated Press", "Reuters" agentliklərinin də saytlarında Xocalı soyqırımı, eləcə də faciə ilə bağlı keçirilən tədbirlər barədə yazılar yerləşdirilmişdir. Yazılarda bildirilir ki, 20 il əvvəl Xocalıda qadınlar, uşaqlar, yaşlılar da daxil olmaqla 613 nəfər dinc sakin qətlə yetirilmişdir. Xocalı soyqırımının 20 illiyi ilə əlaqədar Bakıda və İstanbulun Taksim meydanında keçirilmiş izdihamlı yürüşlərlə bağlı "Euronews" telekanalı reportaj yaymışdır. Almaniyanın nüfuzlu "Die Welt" qəzetinin 25 fevral tarixli nömrəsində Xocalı faciəsi və bütövlükdə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında "Püskürən vulkana bənzəyən emosiyalar" sərlövhəli məqalə dərc edilmişdir. Məqalədə 20 il bundan əvvəl yüzlərlə azərbaycanlının Xocalıda qətlə yetirildiyi vurğulanmışdır.

Rusiyanın "Argumenti nedeli" qəzetində "Xocalının 20 ili: mərhəmət qıtlığı və yaddaş siyasəti" sərlövhəli məqalə dərc olunmuşdur. Məqalədə bildirilir ki, erməni silahlı dəstələrinin keçmiş sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayının köməyi ilə 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıya hücum etməsi, 613 dinc sakinin həyatına son qoyması Azərbaycan tarixinin ən faciəli hadisələrindən biri olmaqla amansız hərbi cinayətdir. Cinayət cəzasız qalmamalıdır. Ermənistanın hərbi-siyasi təcavüzü dünya ictimaiyyəti tərəfindən ittiham edilməlidir. Beynəlxalq təşkilatlar, dünya dövlətlərinin parlamentləri Ermənistan Respublikasının Azərbaycan torpaqlarında törətdiyi

hərbi cinayətə - Xocalı soyqırımına, əsl soyqırım hadisəsi kimi beynəlxalq siyasi-hüquqi qiymət verməlidirlər.

MƏMMƏDOV T.D.

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNTERPOLUN MİLLİ MƏRKƏZİ BÜROSU ERMƏNİ FAŞİSTLƏRİNƏ QARŞI MÜBARİZƏDƏ

Azərbaycanda mövcud olan ictimai-siyasi sabitlik Respublikamızın müstəqillik tarixinin ən mühüm nailiyyətlərindən biridir. Məhz ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin 1993-cü il hakimiyyətə qayıdıqdan sonra böyük fədakarlıqlar hesabına əldə edilən sabit şərait vətəndaşların təhlükəsizliyinin və sosial rifahının təmin edilməsinə, respublikamızın davamlı inkişafına, beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə imkan yaratmış, iqtisadiyyatda və siyasətdə mühüm nailiyyətlərin qazanılmasını şərtləndirən amil kimi çıxış etmişdir .

SSRİ-nin dağılması və onun tərkibində olan respublikaların müstəqillik qazanmasından sonra bu respublikalar suveren hüquqlarının realizəsi kimi, müxtəlif təşkilatlara üzv oldular. Belə respublikalardan biri Azərbaycan və belə beynəlxalq təşkilatlardan biri beynəlxalq cinayət polisi təşkilatı İnterpoludur.

Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlıq, müstəqillik qazanmış respublikamız üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

4-10 noyabr 1992-ci il tarixində İnterpolun Sneqalın Dakar şəhərində keçirilən Baş Assambleyasının 61-ci sessiyasında müstəqil Azərbaycan Respublikası bərabərhüquqlu üzv qəbul olundu.

İnterpol çərçivəsində 23 illik təcrübə Azərbaycan Respublikasında İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosuna təşkilatın

özü və təşkilatın üzvü olan bir çox dövlətlərin Milli Mərkəzi Büroları ilə sıx münasibətləri yaratmaq imkanı vermişdir.

Ümummilli liderimiz H.Əliyev hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra başqa sahələrdə olduğu kimi bu sahədə də canlanma hiss edildi.

1994-cü il tarixində Azərbaycan respublikasında İnterpolun Milli Mərkəzi bürosu İnterpolun baş katibliyindən erməni terror təşkilatı “Asala”, “Erməni İnqilab ordusu” onların törətdikləri terror aktları və rəhbərləri barədə məlumatlar əldə edilmiş və müvafiq orqanlara verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Naziri, General polkovnik Ramil Usubov 2003-cü ilin may ayının 1-də İnterpolun baş katibi cənab Ronald Nobeli qəbul etmişdir.

Qəbul zamanı qeyd edildi ki, keçid dövrünün çətinliklərinə baxmayaraq, ərazimizin 20 %-nin Ermənistan tərəfindən işğalına və bu səbəbdən 1 milyona yaxın köçkün və qaçqını olmasına baxmayaraq Azərbaycan Avropa Şurasının müəyyən etdiyi normalara uyğun hüquqi məhkəmə islahatı aparmışdır.

Azərbaycan Respublikasında İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosu vasitəsilə İnterpolun Baş Katibliyi və təşkilatın digər üzv ölkələri ilə fəal əməkdaşlıq aparır.

Cənab Ramil Usubov İnterpolun baş Katibi Ronald Nobela müraciət edərək ən vacib bir məsələyə toxundu. O, bildirdi ki, bizim üçün narahatlıq doğuran bir məsələyə toxunmaq istəyirəm. 1994-cü ildə Bakı Metropolitenində baş vermiş terror aktlarından biri də iyunun 3-də(martın 19-da) belə hadisə olmuşdur. Partlayış nəticəsində 13 nəfərin ölümü və 42 insanın yaralanması ilə bağlı cinayətin təşkilatçısı ölkəmiz tərəfindən beynəlxalq axtarışda olan Zori Balayandır.

Onun barəsində “Qırmızı istiqamətləndirmə” ilə yayımlanmış beynəlxalq axtarış elan olunmasına baxmayaraq sonradan baş Katiblik tərəfindən bizim niyyətimizdə guya siyasi motivlərin olduğunu göstərərək həmin istiqamətləndirmə ləğv edilmişdir.

Daha bir mühüm tarixi hadisəni qeyd edək 1 fevral 2006-cı il tarixində İnterpolun beynəlxalq tədbiri keçirildi.

Bakı şəhərində İnterpolun beynəlxalq terrorizmə qarşı tədbiri keçirildi. Bu tədbirdə İnterpolun ictimai təhlükəsizlik və terrorçuluq üzrə sub direktorluğunun və Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin təşəbbüsü ilə o cümlədən İnterpolun üzvü olan ölkələrin və Azərbaycan Respublikasında İnterpolun MMB-su əməkdaşlarının iştirakı ilə keçirilən tədbir 2 gün davam etmişdir.

Tədbirin keçirilməsində əsas məqsəd üzv dövlətlər arasında terrorçuluğa, insan alverinə, cinayətkarlığa qarşı birgə mübarizəni, axtarışda olan cinayətkarların yerinin müəyyənləşdirilməsi və həbsi sahəsində informasiya mübadiləsini gücləndirmək və möhkəmləndirməkdir.

Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Naziri Bakı Metropoliteninin partlayışı ilə əlaqədar bədnam erməni yazıçısı Zori Balayanın adını xüsusi vurğulamış və onun həbs olunmamasını Azərbaycanın istintaq orqanı üçün problem yaratdığını qeyd etmişdir.

21 aprel 2010-cu il tarixində Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında Fərda Qədirovun törətdiyi terror cinayətlərinin sifarişçisi milliyətçə erməni olan Qremaşyan olması müəyyən olunmuşdur. Bu terrorçunun barəsində olan materiallar onun tutulması üçün Azərbaycan Respublikasında İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosuna göndərilmişdir.

Tarixi faktlar göstərir ki, dənizdən dənizə erməni xülyası yaşayan erməni ideoloqları müəyyən xarici havadarlarının köməyi ilə müxtəlif vaxtlarda Azərbaycanlılara və türklərə qarşı amansız terror və soyqırım həyata keçirmiş, etnik təmizləmə və soyqırım siyasətinin nəticəsi bütövlükdə 2 milyon azərbaycanlı öz üzərində hiss etmişdir. Ötən əsrin sonlarına doğru yenidən torpaq iddiası ilə çıxış edən Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində ölkəmizin ərazisinin 20 faizi işğal edilmiş, 20 mindən çox vətəndaşımız qətlə yetirilmiş, 50 mindən çox adam yaralanmış və şikəst olmuşdur. İşğal nəticəsində Azərbaycanın 900-dən çox

yaşayış məskəni talan edilmiş və dağıdılmışdır, həmçinin yaşayış sahəsi 9 milyon kvadratmetrdən artıq olan 150 min yaşayış binası dağıdılmış, 4366 sosial mədəni obyekt, eyni zamanda 695 tibb məntəqəsi məhv edilmişdir. İşğal olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatı sahəsi, su təsərrüfatı, hidrotexniki qurğular, bütün nəqliyyat və telekommunikasiya xidmətləri tamamilə aradan çıxmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunda cinayət məəcəlləsinin 103-cü (soyqırım) və əhalini deportasiya etmə və ya məcburi köçürmə (107) maddələri ilə cinayət işinin inkişafı aparılır.

280-ə yaxın erməni və rus millətindən olan şəxslərin təqsirləndirilən şəxs qismində məsuliyyətə cəlb olunması barədə həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və onların barəsində olan materiallar, onların yoxlanılıb istintaqa cəlb olunması üçün Azərbaycan Respublikasında İnterpolun Mili Mərkəzi Bürosuna göndərilmişdir.

Azərbaycana qarşı siyasi hərbi təxribatların, terrorun, iqtisadi dağıntıların təşkilatçısı olan Ermənistan Respublikasının keçmiş prezidenti Ter-Petrosyan, Koçaryan, indiki prezidenti Serj Sarkasyan və eləcə də Bakı metropolitlərinin partlayışı nəticəsində çoxsaylı insan qırğınına səbəb olmuş hadisəyə bilavasitə rəhbərlik etmiş Xocalı faciəsini törədənərdən biri olmuşdur. Zori Balayanın barəsində Azərbaycan Respublikasında İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosu tərəfindən haqqında beynəlxalq axtarış elan olunmuş Zori Balayan tutulub ədalət məhkəməsinə verilməsi üçün Azərbaycan Respublikasında İnterpolun MMB-un tərəfindən 170 ölkəyə axtarış elan edilmiş, İnterpolun baş Katibliyi tərəfindən həmin axtarış işi dayandırılmışdır. İnterpolun nizamnaməsinin 3-cü bəndi əsas götürülmüş, lakin buna baxmayaraq yuxarıda qeyd edilən erməni və rus millətindən olan bu qatillərin axtarışı elan olunub tutulmalarının əsaslarını, göstərilən tədbirlərə baxmayaraq onların məsuliyyətə cəlb edilməməsi bu sahədə ikili standartlarla yanaşmanın mövcud olduğunu göstərir.

ERMƏNİ TERROR TƏŞKİLATLARI VƏ ONLARIN İÇ ÜZÜ

Müasir dünyamızda çoxsaylı terror təşkilatları və terrorizm cərəyanları fəaliyyət göstərir. Bu təşkilatların arasında erməni terrorizmi öz amansızlığı və qəddarlığı ilə daha çox seçilir. XIX əsrin sonlarından etibarən yaranmış erməni terror təşkilatları və partiyaları yüz minlərlə müsəlman türkünün həyatına son qoymuş, təkcə bölgədə yox, həm də bütün dünyada sülhün və sabitliyin pozulmasında başlıca rol oynamışlar.

Ermənilərin əsas məqsədi Azərbaycan ərazisində, habelə İran və Türkiyə torpaqlarının bir hissəsində etnik təmizləmə həyata keçirmək və bu bölgədə "Böyük Ermənistan" dövləti yaratmaqdır. Bölgədə heç bir etnik üstünlüyü olmayan bu xalq hələ də məkrli, haqsız iddiaları uğrunda dünyada terrorçu imicini daşımaqdan çəkinmir, Yaxın Şərqi regionunda sülhün davamlılığına təhlükə törədir. Ermənistan dövləti və xaricdəki erməni lobbisi təşkilatları beynəlxalq hüququn, ümumbəşəri dəyərlərin prinsiplərinə məhəl qoymayaraq bu terrorçuları rəsmi səviyyədə dəstəkləyir və onlara hər cür maddi və mənəvi yardım göstərir. SSRİ dağıldıqdan sonra "müstəqillik" qazanmış Ermənistan rəsmi səviyyədə terroru himayə edərək, terrorçuluğu öz təcavüzkar siyasətinin tərkib hissəsinə çevirdi.

Ermənistanın rəsmi dairələri "Daşnaksütyun", "Asala", "Erməni birliyi", "Erməni Azadlıq Cəbhəsi" və digər bəddnam erməni terror təşkilatları fəalları üçün reabilitasiyası məqsədi ilə genişmiqyaslı kampaniyaya başlamış, onlara sığınacaq verməklə yaşayış və fəaliyyətləri üçün şərait yaratmışdır. Türkiyənin və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qarşı iddialar bu gün də erməni siyasətçilərinin dilindən düşmür və bu istiqamətdə onlar bütün güclərini səfərbər edirlər.

Erməni terrorunun əsas qurbanları Azərbaycanın və Türkiyənin dinc əhalisi, dövlət məmurları, diplomatlar, iş adamları olmuşlar. Dünyada qəddarlığı ilə tanınan erməni terroru heç kimə güzəştə getmir, öz mənfur amalları uğrunda insanların toplu halında gəzdiyi və yaşadığı yerlərdə belə partlayışlar həyata keçirir, dinc vətəndaşlara divan tutur. Erməni terror təşkilatlarının olduqca geniş maliyyə və silah şəbəkəsinə və gizli siyasi dəstəyə malik olmasını onların törətdiyi vəhşi aktlardan görmək mümkündür. Amma bunun üçün ilk növbədə erməni terror təşkilatlarının yaranması və ideya istiqamətlərinə nəzər salmaq lazımdır:

"Armenakan" partiyası: 1885-ci ildə yaradılıb. Türkiyənin Van, Muş, Bitlis, Trabzon, bölgələrində və İstanbulda silahlı toqquşmalar və terror aktları törədən bu partiya İran və Rusiyada yaşayan ermənilərlə əməkdaşlıqda olub.

"Hnçak" partiyası: Bəzi mənbələrdə 1884, bəzilərdə isə 1887-ci ildə Cenevrədə Nazarbekov qardaşları tərəfindən qurulduğu bildirilir. Bu partiya "Troyak" (Bayraq), "Daşnak" (Birlik) adlı iki şöbədə ibarət olur. "Hnçak" adlı mətbuat orqanı olmuşdur. Bu partiya kommunist olmayan bir Ermənistan qurmağı və Türkiyənin ərazi bütövlüyünün pozulmasını hədəf götürür. Partiyanın proqramının 4-cü bəndində göstərilir ki, "qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün təbliğat, təşviqat, terrorizm və dağıdıcı təşkilat yaradılması metodu seçilməlidir.

"Daşnaksütyun" Erməni İnqilabçı Fraksiyası: Ermənilərin ən mütəşəkkil partiyalarından biri. 1890-cı ildə Tiflisdə yaradılıb. Partiyanın əsası üç erməni millətçisi- Rostom Zoryan, Simon Zavaryan və Xristofor Mikaelyan tərəfindən qoyulub. Təşkilat ilk vaxtlar "Erməni İnqilabçılarının İttifaqı" adlanırdı.

Daşnakların məqsədi silah və güc tətbiq etməklə Osmanlı imperiyasının şərqində erməni dövləti qurmaq idi.

"Erməni gizli azadlıq ordusu" (ASOA): 1975-ci ildə Beyrutda yaradılıb. Mənzil-qərargahı Dəməşqdə yerləşir. Fələstin bazalarında hazırlıq keçən mindən artıq döyüşçüsü vardır.

Təşkilat fəaliyyətinin ilk 6 ilində dünyanın müxtəlif ölkəsində 19 türk diplomatının ölümünə səbəb olan terror aktları həyata keçirib.

"Ermənistanın azadlığı uğrunda erməni gizli ordusu"(ASALA): 1975-ci ildən fəaliyyət göstərmiş erməni terror təşkilatıdır. Türkiyə Cümhuriyyəti Təhlükəsizlik Xidməti tərəfindən terror təşkilatı kimi tanınmışdır. Təşkilatın məqsədi Şərqi Türkiyə, Şimali İran və Azərbaycanın Naxçıvan və Dağlıq Qarabağ əraziləri üzərində " Böyük Ermənistan" dövlətini qurmaqdır. ASALA əsasən Türkiyə və Azərbaycan vətəndaşlarına qarşı terror aktları həyata keçirir. "Əbu Nidal", " Qara sentyabr" kimi terror qrupları ilə əməkdaşlıq etməsində əsas fiqurlardan biri ASALA-nın lideri Akop Akopyan olmuşdur. Afinada 1980-ci ildə qətlə yetirilmiş türk səfirinin ölümünə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürmüş A. Akopyan elə həmin ilin avqustun 1-də "Nyu-York Tayms" qəzetinə verdiyi müsahibədə bildirmişdir: " Bizim düşmənlərimiz türk rejimi, NATO və bizlə əməkdaşlıq etməyən ermənilərdir".

"Arostol": 2001-ci il aprel ayının 29-da əsasən Ermənistan, Suriya və Livan vətəndaşlarından ibarət olan Ermənistan Müdafiə Birliyi tərəfindən yaradılmış təşkilatdır. Onun əsas məqsədi Türkiyə və Azərbaycan ərazilərində terror aktları həyata keçirməkdir.

KƏRİMOVA K.E.

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu

ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCANDA TÖRƏTDİKLƏRİ SOYQIRIMLAR

İşğalçılıq siyasətinin dövlət səviyyəsində dəstəkləndiyi Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları səbəbilə törətdikləri terör, soyqırımlar nəticəsində 2 milyondan artıq soydaşımız, günahsız insanlar qətlə yetirilmiş, diri-diri yandırılmış, əlil olmuş. kəndlər, şəhərlər dağıdılmış,

yandırılmışdır. Azərbaycan xalqına qarşı erməni təcavüzünün başlıca məqsədi tarixi Azərbaycan torpaqları hesabına erməni dövlətinin əsasını qoymaq və sonradan müxtəlif yollarla onu genişləndirməklə “Böyük Ermənistan” yaratmaqdan ibarət olmuşdur. Ermənilərin bu niyyətlərinin qismən də olsa reallaşmasında Rusiyanın və bəzi Qərb dövlətlərinin müstəsna rolu olmuşdur. Çar Rusiyasının müstəmləkə siyasətinə uyğun olaraq, ermənilərin Şimali Azərbaycana köçürülməsi və onların əli ilə 1905—1906, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1994-cü illərdə yerli əhaliyə qarşı soyqırımı və deportasiya əməllərinə rəvac verilməsi düşmənlərimizin uzun illər çirkin ürəklərində, zəhərli beyinlərində gizlətdikləri niyyətləri gerçəkləşdirmişdir. Həmin soyqırımların ilk mərhələsi 1905-1906-cı illəri əhatə edir. 1905-1906-cı illər qırğınları planlı şəkildə, azərbaycanlıların milli və dini mənsubiyyətlərinə görə, etnik təmizləmə məqsədilə həyata keçirildiyi üçün soyqırım mahiyyəti daşıyır. 1905-1906-cı illərdə Rusiyada baş verən iğtişaclardan fürsət kimi istifadə edən ermənilər əvvəlcə Bakıda, sonra İrəvanda, Naxçıvanda, Gəncədə, Qarabağda, Zəngəzurda, Qazaxda və Tiflisdə dinc azərbaycanlılara qarşı qırğınlar törətmişlər. Erməni silahlı dəstələri İrəvan-Naxçıvan-Zəngəzur - Qarabağ istiqamətində və Qazax-Gəncə istiqamətində yerləşən Azərbaycanın yaşayış məskənlərinin əhalisini qırmaqla, qovmaqla və həmin ərazilərdə erməniləri məskunlaşdırmaqla gələcək Ermənistan dövlətinin əsasını qoymaq istəyirdilər. Sayları on min silahlıdan artıq olan erməni birləşmələri əvvəlcə Bakıda, sonra İrəvan şəhərində və onun ətraf kəndlərində, Eçmiədzin (Üçkilsə), Şərur-Dərələyəz və Naxçıvan qəzalarında, Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasının Gorus, Qafan və Qarakilsə (Sisyan) nahiyələrində, Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl, Qazax, Ərəş qəzalarında, Tiflis şəhərində kütləvi qırğınlar törətmiş, 200-dən artıq yaşayış məntəqəsini viran qoymuşlar. Tarix boyu erməni daşnaqları Azərbaycan torpaqlarına göz dikmiş və bir çox qırğınlar törətmişdir. Bunlardan ən dehşətliələrindən biri də 1918-ci il 31 mart soyqırımıdır. 1918-1920-ci illər Birinci dünya

müharibəsindən sonra Rusiyada yaranmış vəziyyətdən istifadə edən ermənilər 1917-ci ildə baş vermiş fevral və oktyabr inqilablarından sonra öz istəklərinə bolşevizm bayrağı altında nail olmağa cəhd edirlər. S.Şamuyan başda olmaqla bolşevik-daşnaq birləşmələrinin törətdikləri 1918-ci il 31 mart soyqırımı Azərbaycanın müstəqillik idealarına, milli demokratik qüvvələrinə ağır zərbə vurmaq məqsədi ilə təşkil olunmuşdur. Müsəlmanların soyqırımı martın 30-dan aprelin 2-si gecedən xeyli keçənədək davam etmişdir. Bolşevik-daşnaq birləşmələri Şamaxı, Quba, Salyan və Lənkəran qəzalarında da soyqırımı davam etdirmişdilər. 1998-ci ilin 26 martında Heydər Əliyev rəsmi fərmanla 31 mart tarixini azərbaycanlıların soyqırım günü elan etdi. Beləliklə mart hadisələrinə hüquqi qiymət verilmiş oldu. 1946-cı ildə xaricdə yaşayan ermənilərin Ermənistanı köçürülməsi haqqında Qərar qəbul edildi. Buna görə də SSRİ Nazirlər Soveti 1947-ci ildə “Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” qərar qəbul edildi. 1947-ci ildə SSRİ Nazirlər Soveti tərəfindən verilmiş qərara əsasən 1948-1953-cü illərdə Ermənistan SSR-də yaşayan 150 min azərbaycanlı öz doğma yurdlarından Kür-Araz ovalığındakı Aran rayonlarına-Saatlı, Göyçay, İmişli, Kürdəmir, Sabrabad rayonlarına köçürüldü. Bunlara ən real siyasi qiymət ilk dəfə 1997-ci ildə Heydər Əliyev tərəfindən verildi. Heydər Əliyev “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi etnik torpaqlarından kütləvi sürətdə deportasiyası haqqında” fərman imzaladı.

1988-ci ildən başlayaraq yenidənqurma, aşkarlıq prosesi anti-azərbaycan əhval-ruhiyyəsinin və ərazi iddialarının yeni mərhələsi başladı. 1988-ci ildən başlayaraq kütləvi hədə qorxular, fiziki güc, ölüm, kəndlərin talan edilməsi yandırılması həyata keçirilir. 1991-ci il 20 noyabrda Qarakənd faciəsi baş verdi. Xocavəndin Qarakənd kəndi yaxınlığında republikanın görkəmli dövlət nümunələrini aparan vertalyotun vurulması ilə terror aktı törədildi. 1992-ci ilin yanvarında Kərkicahan, fevralında

Malibəyli, Quşçulu kəndləri işğal olundu. Şuşa mühasirəyə alındı.1992-ci il 25-26 fevralda ermənilər rusların 366-cı moto atıcı alayının köməyi ilə XX əsrin böyük faciələrindən biri olan Xocalı soyqırımını törətdi. Düşmənin ilk zərbəni hava limanına vurdu. Xocalı soyqırımında 613 nəfər öldürüldü,1275 nəfər isə esir götürüldü, 8ailə məhv edildi.

ŞIXƏLİYEV K.Z.

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu

ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCANDA TÖRƏTDİKLƏRİ SOYQIRIMLAR

Bildiyimiz kimi, Azərbaycanın çox əsrlik tarixində həm kədərli, həm sevindirici günlər olub. Əlbəttə, kədərli günlərdən sonra sevincli olmaq üçün Azərbaycan oğulları can qoyub. Azərbaycanın istiqlaliyyəti, müstəqilliyi uğrunda canını qoyan hər bir Azərbaycan igidinə halal olsun. Halal olsun ki, onlar üstündə gəzdikləri, suyundan içdikləri, havasını udduqları bu vətən uğrunda canlarını belə fəda ediblər. Onlar ölmürlər, çünki onları xalq yaşadır. 31 Mart –Soyqırım günündə də neçə canlar gedib, neçə ana fəryadı eşidilib. Bəs nəyə görə bunları törədənlərin cəzası verilmir. Bunların cəzasını vermək bir adamın yox, bütün Azərbaycan xalqının borcudur. Tarixin hələ tam açılmamış səhifələrindən biri olan bu soyqırım hadisəsi xalqımıza qarşı dəfələrlə törədilmiş kütləvi qətl kimi qiymətləndirilməlidir. Tarixi faktlar təsdiq edir ki, son iki əsrdə azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş bu soyqırım siyasəti nəticəsində soydaşlarımız qədim Azərbaycan torpağı olan, indi Ermənistan adlandırılan öz doğma torpaqlarından didərgin salınmışlar.

Erməni bolşevik – daşnaq birliyi Bakının müxtəlif hissələrində azərbaycanlılar əleyhinə mitinqlər və yığıncaqlar keçirməyə başladılar. Qırğın ərəfəsində öz birtərəfliyini elan

etmiş “Daşnaqsütyun” partiyası və Erməni Milli Şurası Bakı Sovetini müdafiə etdi. **Martın 30 –da** erməni kilsəsi yanında toplaşan daşnak dəstəsi müsəlmanlara ilk atəş açdı. **Martın 31 – də** səhər tezdən bolşevik-daşnak dəstələri azərbaycanlılar yaşayan “**Kərpicxana**”, “**Məmmədli**” və başqa məhəllələrə hücumla keçdilər. Qırğına guya azərbaycanlıların İçərişəhərdə rusları qırmaları barədə erməni təbliğatına uyan matroslar da qoşulmuşdular. Onlar hərbi gəmilərdən və təyyarələrdən müsəlman məhəllələrini bombalamağa başladılar. Lakin onlar bunun təxribat olduğunu biləndən sonra atəşi dayandırdılar.

Müsəlmanların soyqırımı **aprelin 2 – si** gecədən xeyli keçənədək davam etdi. Bolşevik – daşnak birləşmələri “**Kaspi**” mətbəəsini, “**Açıq söz**” qəzetinin redaksiyasını, “**İsmailiyyə**” binasını yandırmış, “**Təzə pır**” məscidinin minarələrini top atəşləri ilə deşik – deşik etmişdilər. Mart soyqırımı nəticəsində təkcə Bakıda 12 mindən çox azərbaycanlı öldürülmüşdü.

Bolşevik - daşnak birləşmələri **Şamaxı, Quba, Kürdəmir, Salyan** və **Lənkəran qəzalarında** da soyqırımını davam etdirmişdilər. **S.Lalayans** və **T.Əmirovun** daşnak dəstələri **aprelin 3 – 16 – da** Şamaxı əhalisinə qanlı divan tutdu. Yerli erməni və rus – molokan kəndlilərinin köməyi ilə daşnaklar 8 mindən artıq dinc azərbaycanlı əhalini öldürdülər.

S.Şaumyan **aprelin 13 – də** V.İ.Leninə yazdığı məktubunda daşnakların milli qırğında iştirakının bolşeviklər tərəfindən qəsdən təşkil olunduğunu etiraf etmişdi.

S.Şaumyan başda olmaqla bolşevik –daşnak birləşmələrinin törətdikləri 1918 – ci il mart soyqırımı Azərbaycanın müstəqilliyi ideyalarına, milli demokratik qüvvələrə ağır zərbə vurmaq məqsədilə təşkil olunmuşdu. Bu faciə Bakı Sovetinin antiazərbaycan siyasətini xalqa nümayiş etdirdi. Azərbaycan milli demokratiyasının muxtariyyətə olan ümidlərini qırdı. Azərbaycanda sovetləşmə ideyasına güclü zərbə vuruldu. Azərbaycan xalqı arasında milli birlik və müstəqil dövlətçilik ideyasını gücləndirdi.

RÜSTƏMOVA A.Ə.
Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu

1918 – Cİ İL MART SOYQIRIMI

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın qədim və gözəl şəhərlərindən biri olan Bakı, Qafqazın ən böyük sənaye mərkəzinə çevrilmişdir. Bakı nefti bütün dünyanın, xüsusilə Rusiyanın diqqətini çəkməkdə idi. Buna görə də Peterburqda bolşevik inqilabi keçirildikdən dərhal sonra Lenin, Bakını Qafqaz bolşeviklərinin mərkəzinə çevirməyə qərar vermiş və bununla əlaqədar olaraq erməni Stepan Şaumyanı 1917- cil ilin dekabrında Qafqazın fəvqəladə komissarı elan etmişdi. Şaumyan da qısa müddət içərisində erməni Korganovun başçılıq etdiyi Hərbi İnqilab Komitəsi ilə birlikdə qərargahını Tiflisdən Bakıya gətirmişdir. Bu vəziyyət şəraiti daha da gərginləşdirdi. Həmçinin yerli türkləri təmsil edən Müsavat Partiyasının və milli qüvvələrin nüfuzunun getdikcə artması erməni daşnakları ilə birləşmiş bolşevikləri çox qorxudurdu.

1917 –ci ilin sonlarında Bakı Şura seçkilərində Müsavat Partiyasının səsərin əksəriyyətini, yəni 40 % - ni, bolşevik qüvvələrinin isə səsərin 14 % - ni alması narahatçılıqları daha da artırmışdı. Şaumyanı Azərbaycan türklərinin müstəqil dövlətlərinin olacağı düşüncəsi çox narahat edirdi. O, Bakının müstəqil Azərbaycanın paytaxtı olması məsələsini heç cür qəbul etmir, ermənilərin müstəqilliyinə gəldikdə onların bu planı Bakıda keçirməsinə hər cür kömək edirdi. Şaumyan, Azərbaycan türklərinə; "Sizə Azərbaycan istiqlalı yerinə bir məzarlıq bəxş edəcəyəm" ifadəsini işlətmişdir. Eyni zamanda Bakı Şurasında və digər yerlərdə keçirilən toplantılarda bölgənin xristian əhalisini qorxudaraq təbliğat aparır və deyirdi ki: "Müsavat Partiyasının lideri Rəsulzadə təhlükə simvoludur. Müsəlmanların silahlı dəstələri Türkiyə Sultanına güvenirlər". Beləliklə, Şaumyan, Mikoyan, Emiryan, Korganov və Daşnaksütyun partiyasının digər nümayəndələri "böyük ermənistan" dövlətini yaratmaq siyasətini

bolşevik bayrağı altında aparırdılar. Şaumyan eyni zamanda Qafqaz cəbhəsindən tərxis edilmiş, yaxud qaçmış rus əsgərlərinin silahını da götürərək Bakıda olan erməniləri silahlandırır. O, bildirdi ki, güclü bir hərbi birlik olmadan Bakıda hakimiyyəti tamamilə ələ keçirmək mümkün deyil. Eyni zamanda o, azərbaycanlıların silahlanmasına hər cür mane olmağa çalışırdı. Beləliklə, 1918-ci ilin Mart soyqırımını ərəfəsində bolşeviklər erməniləri sürətli bir şəkildə silahlandırmışdılar. Bolşeviklərin Bakıdakı ordusunun ermənilərdən təşkil olunması Sovet tarixçiləri tərəfindən də etiraf edilmişdi. Bunlardan biri Y. Ratgauzerdir. Müəllif bildirirdi ki, Sovet hakimiyyətinin yaratdığı Qızıl Ordu burjuaziya və mülkədarların çıxış və ayağa qalxmalarının tamamilə qarşısını almaq gücünə malik deyildi. Buna görə də Sovet hakimiyyəti şəhərdə yerləşən daşnak hərbi hissələrindən yararlanmışdır. Müharibəyə hazır hala gətirilən erməni qüvvələri müharibəyə başlamaq üçün səbəb də tapdılar. Bu bəhanə də Evelina gəmisində Lənkərana getməyə hazırlaşan əsgərlərin tərksilah edilməsi olmuşdu.

Bolşevik-erməni qoşunları gəmidəki silahları ələ keçirdilər. Beləliklə, 1918-ci il 30 Mart tarixində Bakıda ermənilər azərbaycanlıları qətlə yetirməyə, evlərini qarət etməyə başladılar. Axşam saat 6 radələrində Bakı müharibə meydanını xatırladırdı. Qılgıncılar tədriçlə böyük yanğına çevrilirdi. Həmin gün İnkilabi Müdafiə Komitəsi yaradıldı.

Yeni yaradılan bolşevik-erməni Komitəsi aprelin 1-də səhər tezdən piyada, top və təyyarələrdən istifadə etmək vasitəsilə, döyüşə başladı. Bu ağır günlərdə Bakıda olan İngiltərə Konsulu Mak Donel bildirmişdir ki, şəhərdə meyitlərdən başqa müsəlman qalmamıştı. Həmin ilin iyul ayında yaradılmış Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının topladığı sənədlərdə göstərilir ki, yaxşı silahlanmış və öyrədilmiş erməni əsgərləri müsəlmanların evlərinə girir, evdəkiləri öldürür, onları xəncər və süngü ilə doğrayır, uşaqları yanan evlərin içinə atır, 3-4 günlük uşaqları süngülərin ucuna taxırdılar. Qaçıb canını qurtarmağa çalışan əhalini güllələmək üçün əvvəlcədən şəhərin müvafiq

yerlərində pulemyotlu əsgərlər qoyulmuşdu. Müsəlmanları qətlə yetirməklə yanaşı, ermənilər onların mallarını, evlərini də viran edir, qiymətli əşyalarını isə alıb aparırdılar. Daha sonralar bir yerdə torpağın altından 57 müsəlman qadın və qızın meyiti tapılmışdı. Onların qulaqları, burunları kəsilmiş, qarınları cırılmışdır. Mənbələrin verdiyi məlumata görə, 1918-ci ilin Mart soyqırımı zamanı Bakı şəhərində ermənilər 30 minə yaxın müsəlmanı qətlə yetirmişdir. Onların bir çoxunun cəsədləri isə tapılmamışdır. Çünki şahidlərin dediklərinə görə, ermənilər meyitləri oda bürünmüş evlərə, dənizə və quyulara atmışdılar ki, törətdikləri cinayətin izi itsin. Mart qırğınından sonra şəhərdəki vəziyyəti təsvir edərək Menşevik Qəzeti “Naş Qolos” (Bizim səs) yazırdı; “Hər yerdə meyitlər, əcaib hala salınmış, yandırılmış meyitlər, bəzi yerlərdə kütləvi, bəzi yerlərdə tək-tək kişi, qadın və uşaq meyitləri. Təzə Pir məscidinin təhqirə məruz qalması geniş kütlələrin qəlbini ağrıdır, meyitlər onları daha çox həyəcanlandırır. Nifrət və təhqir zəhərinin necə dərinliyə işlədiyi hiss olunurdu. Bu düşmənçiliyi aradan qaldırmaq, bu nifrətin qəzəbli intiqam hissinə çevrilməsinin qarşısını almaq üçün çox iş görmək lazımdır”.

Azərbaycan türklərinin ağır məğlubiyyətindən sonra imzalanmış barışıq haqqında Bakı Şurasının iclasına məlumat verən I Suhartsev böyük sevinc içində bəyan edirdi ki, Müsavat Partiyası darmadağın edildi və Türkiyənin Bakı cəbhəsi ələ keçirildi. 1918-ci ilin sentyabrına qədər Bakı ermənilərin əlində qaldı. Onu da qeyd edək ki, Mart soyqırımı tək Bakıda deyil, Şamaxı, Quba, Gəncə, Lənkəran, Zəngəzur, Naxçıvan və s. bölgələrdə də keçirilib, amma Sovet dövründə hadisənin əsl səbəbi təhrif edilmişdir.

Prezident Heydər Əliyevin 1998-ci il 26 Mart tarixli sərəncamı ilə hər il 31 Mart tarixi, Azərbaycan türklərinin ermənilər tərəfindən soyqırım günü kimi anılır.

ERMƏNİ TERRORİZMİ VƏ AZƏRBAYCANDA TÖRƏDİLƏN TERROR-TƏXRİBAT FAKTLARI

Ermənistan dövlətinin və erməni diasporasının maliyyə və təşkilati yardımını ilə dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən erməni terrorçu təşkilatlarının Azərbaycanı qarşı apardıqları terror müharibəsi 1980-ci illərdən başlayaraq ardıcıl xarakter almışdır. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsi və onun ətrafındakı 7 rayonun işğalı zamanı kütləvi vahimə yaratmaq, çoxlu insan tələfatına nail olmaq məqsədi ilə Ermənistanın xüsusi xidmət orqanları hərbi əməliyyatların getdiyi ərazilərdən xeyli uzaqda, dinc azərbaycanlı əhalisinin yaşadığı məntəqələrdə terror aktları təşkil etmiş, nəticədə minlərlə günahsız insan həlak olmuşdur.

16 sentyabr 1989-cu il. “Tbilisi-Bakı” marşrutu ilə hərəkət edən sənişin avtobusu partladılmış, 5 nəfər həlak olmuş, 25 nəfər yaralanmışdır.

18 fevral 1990-cı il. Yevlax-Laçın yolunun 105-ci km-də “Şuşa-Bakı” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladılmış, çoxlu insan tələfatı olmuşdur.

11 iyul 1990-cı il. “Tərtər-Kəlbəcər” sənişin avtobusu partladılmış, dinc əhali olan maşın karvanına qarşı terror aksiyası keçirilmiş, nəticədə 14 nəfər qətlə yetirilmiş, 35 nəfər yaralanmışdır.

10 avqust 1990-cı il. “Tbilisi-Ağdam” marşrutu ilə hərəkət edən sənişin avtobusu partladılmış, 20 nəfər həlak olmuş, 30 nəfər yaralanmışdır. Cinayətin təşkilatçıları A.Avanesyan və M.Tatevosyan cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşlar.

30 noyabr 1990-cı il. Xankəndi aeroportu yaxınlığında sənişin avtobusu partladılmış, 2 nəfər həlak olmuş, 11 nəfər yaralanmışdır.

9 yanvar 1991-ci il. “Molodyoj Azərbaycana” qəzetinin müxbiri Salatın Əsgərova və 3 hərbi qulluqçunun olduğu avtomobilə qarşı terror aktı nəticəsində 4 nəfər qətlə yetirilmişdir. Terrorçu qrupun üzvləri A.Mkrtyan, Q.Petrosyan, A.Manqasaryan və Q.Arustamyan cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşlar.

30 may 1991-ci il. Rusiya Federasiyası Dağıstan Respublikasının Xasaryurd stansiyası yaxınlığında “Moskva-Bakı” sənişin qatarı partladılmış, nəticədə 11 nəfər həlak olmuş, 22 nəfər yaralanmışdır.

20 noyabr 1991-ci il. Xocavənd rayonunun Qarakənd kəndi yaxınlığında “Mi-8” vertolyotunun atəşə tutulması nəticəsində vertolyot heyəti və sənişinlər – Azərbaycanın görkəmli dövlət və hökumət nümayəndələri, Rusiya və Qazaxıstandan olan müşahidəçilər – 19 nəfər həlak olmuşdur.

8 yanvar 1992-ci il. Türmənistandan “Krasnovodsk-Bakı” marşrutu ilə hərəkət edən dəniz bərəsində törədilən terror aktı nəticəsində 25 nəfər həlak olmuş, 88 nəfər yaralanmışdır.

28 yanvar 1992-ci il. “Ağdam-Şuşa” marşrutu ilə uçan “Mi-8” mülki vertolyotu Şuşa şəhəri yaxınlığında erməni terrorçuları tərəfindən vurulmuşdur. Nəticədə çoxu qadın və uşaq olan 44 nəfər həlak olmuşdur.

1992-ci ilin yanvar ayında erməni terrorçu dəstələri Kərkicahan qəsəbəsində 80 nəfər, 1992-ci ilin fevral ayında Xovavənd rayonunun Qaradağlı kəndində 77 nəfər və 26 fevral 1992-ci il tarixində Xocalı şəhərində 613 nəfər dinc sakini qətlə yetirilmiş, 650 nəfər nəfəri isə yaralamışlar.

20 may 1992-ci il. Zənfilan rayonunun Qarançı kəndi yaxınlığında “UAZ-469” markalı 80-83 AQD dövlət nömrə nişanlı avtomaşın silahlı basqına məruz qalmış, nəticədə 2 nəfər həlak olmuş, 2 nəfər yaralanmışdır.

28 fevral 1993-cü il. Rusiyanın Şimali Qafqaz ərazisində Qudermes stansiyası yaxınlığında “Kislovodsk-Bakı” sənişin qatarı partladılmış, 11 nəfər həlak olmuş, 18 nəfər yaralanmışdır.

18 mart 1994-cü il. Xankəndi yaxınlığında İran Hərbi Hava Qüvvələrinə məxsus “Herkules” tipli təyyarə vurulmuş, 34 diplomat və ailə üzvləri həlak olmuşlar.

19 mart 1994-cü il. Bakı metropoliteninin “20 Yanvar” stansiyasında törədilmiş partlayış nəticəsində 14 nəfər həlak olmuş, 49 nəfər yaralanmışdır. Məhkəmə sübut etmişdir ki, terror aksiyası Ermənistan xüsusi xidmət orqanları tərəfindən hazırlanmış, separatçı “Sadval” ləzgi təşkilatının üzvləri tərəfindən həyata keçirilmişdir.

CƏBİYEVƏ G.Ə.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

RUSİYANIN KÖÇÜRMƏ SİYASƏTİ (XIX ƏSRƏDƏK) VƏ ERMƏNİLƏR

XVIII əsrdən başlayaraq özgə xalqların Şimali Azərbaycan ərazilərinə köçürülməsi Rusiyanın işğalçılıq və müstəmləkəçilik siyasətinin tərkib hissəsinə çevrilmişdi. Rusiyanın köçürmə siyasəti onun iqtisadi, siyasi və sosial maraqlarına xidmət edirdi. Çarizmin bu mürtəce siyasəti, özgə xalqların – ilk növbədə ermənilərin Şimali Azərbaycana köçürülməsi Azərbaycan xalqını ağırlı bir problemlə üz-üzə qoymuş, tarixin müəyyən dövrlərində erməni təcavüzünə məruz qalmışıq. Bu günlərdə ermənilər Azərbaycan, eləcə də Cənubi Qafqaz üçün təhlükə mənbəyi olaraq qalmaqdadır.

XVIII əsrin əvvəllərində – I Pyotrın dövründə ermənilərin Şimali Azərbaycana köçürülməsi ilk dəfə olaraq dövlət səviyyəsində həll edildi. XIX əsrdə isə bu proses Pyotrın xələfləri tərəfindən daha mütəşəkkil qaydada həyata keçirilməyə başladı. Araşdırmalar göstərir ki, XVIII-XIX əsrlərdə ermənilərin Şimali Azərbaycana köçürülməsindən əvvəl onların məskunlaşması faktı hələ ilk orta əsrlərdən məlumdur. A.Bakıxanov “Gülüstani-İrəm” əsərində yazır: “O zaman

ermənilər ərəb qoşununun zülmündən qaçıb, Qarabağın çətin gedilən yerlərinə sığınmışdılar. Onların çoxu indi də bu yerlərdə yaşamaqdadır.”

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində – Şirvanda, Qarabağda, Naxçıvanda və digər yerlərdə sığınacaq tapan və pərakəndə halda məskunlaşan ermənilər haqqında erməni tarixçisi V.İşxanyan yazır ki, Ermənilər yerli deyil, gəlmədirlər. Ermənilər üçün Azərbaycan torpaqları təqiblərdən qorunmaq üçün sığınacaq olmuşdur.

Orta əsr mənbələrində (XV-XVI əsrlər) erməni tacirlərinin Ağqoyunlu hökmdarı və Səfəvi şahlarının rəğbətini qazandıqları barədə məlumatlar vardır. Daxili və xarici ticarətdə fəal rol oynayan ermənilər Azərbaycanda qalır, burada məskunlaşmışdılar.

I Pyotrun Qafqaz siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də Cənubi Qafqaz, o cümlədən hərbi-strateji və iqtisadi cəhətdən olduqca əlverişli bölgə idi. Məhz buna görə də Böyük Pyotr Azərbaycana soxulmaq üçün fürsət axtarırdı.

I Pyotrun dövründə rus-erməni münasibətlərinin yeni mərhələsi başlayır. Onu da qeyd etmək ki, I Pyotra qədər rus-erməni münasibətləri yalnız ticarət müstəvisində qurulmuşdu. XVIII əsrdən isə erməni-rus əlaqələri siyasi mahiyyət daşımağa başlayır.

Rus-erməni siyasi əlaqələrindən bəhs edən rus tarixçisi Potto yazırdı: “Böyük Pyotr ilk dəfə ermənilərə siyasi baxımdan nəzər saldı və Ermənistanın taleyində Rusiyanın rolunu qabaqcadan görə bildi.” Çarizm Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda möhkəmlənmək üçün bu bölgədə xristian dayaqlarını yaratmaq və bu işdə ermənilərdən istifadə etmək, yararlanmaq məqsədi güdüdü. Böyük Pyotr Xəzər dənizini ələ keçirmək, Osmanlıları bölgədən uzaqlaşdırmaq siyasəti aparırdı. Məhz bu məqsədlə I Pyotr Xəzəryanı vilayətlərə yürüş etdi. Çar Pyotr erməniləri Xəzərsahili torpaqlarda məskunlaşdırmağa daha çox əhəmiyyət verirdi.

XVIII əsrin əvvəllərində Avropa dövlətləri ilə Rusiya dövləti arasında ticarət əlaqələrinin genişlənməsində ermənilər

müəyyən rola malik olmuş, inək ticarətini öz əllərində cəmləmişdilər. Rusiya erməni tacirlərinə heç bir məhdudiyət qoymamışdı.

İngilis tarixçisi L.Lokkart yazır ki, I Pyotr Rusiya və Hindistan arasında ticarət əlaqələrinin bərqərar olması, habelə regionda inək ticarəti üzrə nəzarət əldə etmək üçün Xəzər dənizində hegemonluğa nail olmağa çalışırdı.

I Pyotr erməniləri Bakı və Dərbənd bölgələrində yerləşdirməyi nəzərdə tuturdu. Məhz bu məqsədlə müsəlman azərbaycanlıları bölgədən çıxarmaq niyyətində idi. Rusiyanın belə bir iri hərbi-strateji və iqtisadi planları onlara uyğun idi.

Məlum olduğu kimi, 1723-cü ilin sentyabr ayında başlanan Səfəvi-Rusiya müqaviləsinə əsasən Gilan, Mazandaran, Astrabad, Bakı və Dərbənd şəhərləri Rusiyanın tabeliyinə keçdi (Peterburq müqaviləsi).

Rusiya hökmdarı ilk növbədə çox mühüm strateji əhəmiyyətə malik olan və Xəzərdə ən böyük liman olan Bakıdan yerli əhalini – azərbaycanlıları sürgün etmək niyyətində idi.

Rusiyanın Səfəvilərlə 1723-cü ildə (sentyabr) bağladığı Peterburq müqaviləsinə əsasən Gilan, Mazandaran, Astrabad əyalətləri, Bakı və Dərbənd şəhərləri Rusiyanın tabeliyinə keçdi.

Pyotr 1724-cü ilin may ayında Cənubi Qafqazdakı rus qoşunlarının komandanı general Matyuşkinə yazırdı: “Gilanda, Mazandaranda olan erməniləri yerləşdirməyə çalışın, müsəlmanları isə uzaqlaşdırın (köçürün)”. Pyotr Gilan və Mazandaranda yaşayan erməniləri Şimali Azərbaycana köçürməklə azərbaycanlıların deportasiyasının başlanmasının əsasını qoydu. M.B.Məmməd zadə “Ermənilər və İran” əsərində yazır: “Böyük Pyotrun layihəsi müqabilində İrandan ermənilərin Şimali Azərbaycan ərazisinə, azərbaycanlıları isə buradan İrana köçürülürdü.” Bütün bunlar Çar Rusiyasının, I Pyotrun şərq siyasətinin tərkib hissəsinə daxil idi.

I Pyotr 1724-cü il noyabrın 10-da “erməni xalqına ali fərman” imzalamaqla ermənilərin Xəzərsahili vilayətlərdə məskunlaşmasını hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirdi. Hələ fərmandan

əvvəl Böyük Pyotr 1724-cü ilin sentyabr ayında ermənilərə verdiyi vəddə göstərirdi ki, əgər onlar Xəzəryanı bölgələrə köçsələr onlar üçün hər cür şərait yaradılacaq. Eyni zamanda yerli əhali öz torpaqlarından köçürüləcək və onların torpaqları ermənilərə paylanacaqdır. I Pyotr böyük canfəşanlıqla ermənilərə yüksək imtiyazların verilməsini də vəd edirdi.

I Pyotrun ermənilərə göstərdiyi qayğı ondan ibarət olmuşdu ki, ilk növbədə onlardan vasitə kimi istifadə etmiş, bölgədə onlara qarşı hər hansı təcavüzün qarşısı alınmışdı.

I Pyotrun fərmanında göstərilirdi ki, ermənilər istedikləri vaxt Xəzər dənizi boyunca yerləşən ərazilərə köçə bilər, orada nəzarətlə məşğul ola bilərlər, çar tərəfindən müdafiə olunduqları və qayğılarının qarşılanaçağı ermənilərin nəzərinə çatdırılırdı.

Azərbaycanda ermənilərə Ruiyanın nəzarətində olan ərazilərə – Bakı, Dərbənd, Gilan və s. yerlərə köçüb yaşamaq təklif edilirdi. Bunun üçün Rusiya onları maraqları olan vəzifələrə qoyurdu.

I Pyotrun ölümündən sonra da onun xələfləri Pyotrun başladığı siyasəti davam etdirməyə başladılar. Lakin XVIII əsrin 30-cu illərində mövcud siyasi hadisələr 1732-1735-ci illərdə Rəşt və Gəncə müqavilələri bağlanmış, müqavilələrə əsasən Rusiya Xəzərsahili torpaqlardan çıxması ilə çarizmin planları yarımçıq qaldı. Rusiya zəbt etdiyi torpaqları Səfəvilərə qaytardı.

Rus tarixçisi Veliçko ermənilərin Şimali Azərbaycana köçürülməsi ilə bir zamanda yerli azərbaycanlıların İrana və Türkiyəyə köçürülməsi məsələsinə toxunaraq yazır ki, azərbaycanlıların deportasiyası fasiləsiz olaraq baş verir. Müsəlmanları gəlmə ermənilərlə əvəz etməkdə erməni agentlərinin də günahı vardır.

V.Veliçko daha sonra erməniləri “müəmmalı tayfa” adlandıraraq qeyd edirdi ki, Yelizavetpol və Tiflis quberniyaları erməni mənşəyi olmayan xalqların məskənidir.

XVIII-XIX əsrlərdə baş verən rus-türk, rus-İran müharibələri zamanı Şimali Azərbaycana qaçıb gələn və məqsədli şəkildə köçürülən ermənilərin sayı getdikcə artmışdı.

XVIII əsrdə ermənilərin bütün cəhdlərinə baxmayaraq onların Şimali Azərbaycanda dövlət yaratmaq səyləri iflasa uğramışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri ondan ibarət olmuşdur ki, bu dövrdə Rusiya Şimali Azərbaycanda öz işğalçılıq siyasətini tam həyata keçirə bilməmişdi. Bundan başqa, Rusiya yaxşı başa düşürdü ki, ermənilər bu diyarın köklü sakinləri deyil. Buna baxmayaraq çar hökuməti Şimali Azərbaycanda erməni dövləti yaratmaq istəyirdi. Digər tərəfdən erməni məsələsinin meydana gəlməməsi də problemin həllinə mane olmuşdu. Türk trixçisi Sədi Koçaş erməni tarixçisi varantyanın “Erməni hərəkətinin tarixi” adlı əsərinə istinadən göstərir ki, XVIII əsrin sonu-XIX əsrin əvvəllərində ermənilər bir millət kimi Avropada tanınmırdı (Avropaya məlum deyildi). Yalnız Rusiyaya sədaqət nümayiş etdirən ermənilər, onun himayəsinə sığınaraq öz məqsədlərinə nail olmağa çalışırdılar.

İSAYEVA C.K.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ZƏNGƏZUR HADİSƏLƏRİ VƏ SULTAN BƏY

Azərbaycan! Doğma diyarımız! Tarixlər boyu ulularımızın iz qoyduğu, üz qoyduğu müqəddəs diyar. Xətailər, Cavanşirlər, Babəklər yetişdirən ulu torpaq. O torpaq ki, zamanın sınaqlarına mərdliklə sinə gərmiş və cəsarətli mərd oğullar yetirmişdir. Elə oğullar ki, el torpaq qeyrətini həmişə uca tutmuş və bu yolda əsl qəhrəmanlıq simvoluna çevrilmişlər.

Bütün bu xüsusiyyətləri özündə formalaşdıran, əvəzolunmaz tarixi şəxsiyyətlərdən biri də xalq qəhrəmanı Sultan bəy Sultanov olmuşdur. O, 1871-ci ildə Zəngəzur qəzasının Hacısamlı nahiyəsinin Qasımuşağı obasında indiki Laçın rayon Kürtacı kəndində anadan olmuşdur. Sultan bəy Sultanov XX əsrin əvvəllərində Zəngəzurda böyük hərbi səriştəyə malik quduz erməni ordusuna qarşı mərdliklə döyüşmüşdür. Paşa bəyin oğlu

olan Sultan bəy bir zamanlar Muradov soyadı daşığında bəzi mənbələrdə bu soyadla tanınır. Çalbayır yaylaqlarında dinc əməklə məşğul olan Sultan bəyin ailəsi orda yaşayan el-olbasının qayğısına qalaraq ilk növbədə xalqın güzəranını yaxşılaşdırmağı üstün tutmuşdur.

Sultan bəyin milli qəhrəmana çevrilməsi 1905-ci il erməni-müsəlman hadisələri ilə bağlıdır. Ermənilər İrəvan, Naxçıvan, Zəngəzur ərazilərində dəhşətli qırğınlar törədirdilər. Bu qırğınların başında Andronik adlı erməni cəlladı dururdu. Onun törətdiyi vəhşiliklərin bənzəri yox idi, o vəhşilikləri sözlə ifadə etmək çox çətindir. Sultan bəy ermənilərə qarşı müharibədə zəngəzur əhalisini ayağa qaldırmış və xalqla birlikdə qəhrəmanlıqla vuruşmuşdur.

Sultan bəyin fəaliyyətinin ikinci hissəsi 1918-ci il hadisələri ilə bağlıdır. 1918-ci ildən başlayan erməni-müsəlman müharibəsində Sultan bəyin başçılıq etdiyi silahlı milis dəstələrinin bölgədəki müsəlman kəndlərinin mühafizə olunmasında mütəsna xidmətləri olmuşdur. Sultan bəyin qardaşı Xosrov bəy Qarabağın general-qubernatoru idi. Qardaşların birgə səyi nəticəsində erməni quldurları Zəngəzurdə, Qarabağda layiqli cavablarını alırdılar.

Andronik Sultan bəyin qorxusundan Qarabağa keçə bilmirdi. Nə qədər hiylələrə əl atsada məqsədinə nail ola bilməmişdi. Zabux dərəsində mühasirəyə alınan Andranikin dəstəsinin əsas hissəsi məhv edilmiş, Qaragöl ətrafında toplanan çoxsaylı erməni silahlıları məğlub edilmiş və onlardan 600 nəfər əsir alınmış, İrana keçmək istəyən yüzlərlə erməni silahlısı Araz çayı yaxınlığında Sahil əməliyyatı ilə məhv edilmiş, Zəngəzurdə onlarla kənd erməni silahlılarından təmizlənmişdir.

Ermənilərin Qarabağa gedən silah-sursat karvanı Sultan bəyin dəstəsi tərəfindən yaxalanır. Bütün silahlar ələ keçirilir. Andronikin çirkin niyyəti bu dəfədə baş tutmur. Onun neçə minlik qoşunu Zabux dərəsində Sultan bəyin dəstələri tərəfindən məhv edilir. Həmin vaxtdan Zabux dərəsi xalq arasında

“Qanlı dərə” adlanır.Ağanus ətrafında gedən döyüşlərdə Sultan bəyin dəstəsi dörd yüzdən artıq erməni qadını əsir alır. “Onlarla necə davranaq?”– deyə Tərhanlı Fərzalı bəy soruşanda Sultan bəy belə cavab verir: - Buraxın getsinlər. Bizdə qadın öldürsək onda ermənilərdən nə fərqimiz olar.

Tarixdə ermənilərə ibrət dərəsi olsun deyə Sultan bəy 30 min erməni ordusunu qurda-quşa yem etmişdir. Zabux dərəsindəki qələbədən sonra Sultan bəy qalib dəstələrinə müxtəlif istiqamətlərdə hərbi gedişlər əmri vermişdir.

Sözün əsl mənasında Sultan bəy şərəfli döyüş yolu keçmiş, yaddaşlardan silinməyən xalq qərəmanı adını qazanmışdır. Əfsuslar olsun ki, bütün dövrlərdə olduğu kimi, mənfur erməni hiylələri ilə ruslar Sultan bəyə yeni suiqəsd hazırlamışdılar. Yaranmış vəziyyətin mürəkkəbliyini gören Sultan bəy Azərbaycan inqilab komitəsinə müraciət edir. Ümidverici cavab almadığına görə Sultan bəy İran şahına üz tutur. Şah İranda Rusiyanın erməni cəsuslarının çox və qüvvətli olmasına baxmayaraq Sultan bəyin müraciətini qəbul edir. Sultan bəy qardaşları Xosrov bəy və İskəndər bəy ilə düşmənlərdən qoruduğu vətəndən xaricə mühacirət etməli olur. Sultan bəy vətəndən, doğma yurddan, Qasımuşağı obasından ayrılarkən Kürdhacı kəndinin ərazisində ən uca zirvə, "Qarapalçıq" adlanan dağın zirvəsinə qalxır. Oradan Qırxqız yaylaqlarını, dağları son dəfə seyr edir və bir neçə bayatı çağırır:

Mən aşiq dolan gözüm,
Dol gözüm,dolan gözüm.
Gedərsən qayıtmazsan,
Vətəni dolan gözüm.

Sovet imperiyasının göndərdiyi xüsusi cəsuslar İranda at oynadıb meydan sulayır, tez-tez qətlər törədirdilər. Göndərilmiş xüsusi cəsuslar Sultan bəyin qardaşı İskəndər bəyi öldürdükdən sonra vəziyyətin pis olduğunu gören İran Şahı təhlükəsiz həyat şəraitini təmin edə bilmədiyi üçün Sultan bəyə Türkiyə dövlətinə müraciət etməyi məsləhət görür. Sultan bəy Türkiyə dövlətinə

müraciət etdikdə Türk dövləti 1923-cü ildə hər iki qardaşı – Sultan bəy ilə Xosrov bəyi rəsmi keçidlə qarşılayıb Qars vilayətinin Köçqoy kəndində mülk və malikənə verərək təhlükəsiz həyat şəraiti ilə təmin edir.

Sultan bəy 1955-ci ildə Qars ətrafında, Köçkoy kəndində vəfat etmiş və orada dəfn olunmuşdur.

Müasir gənclərimiz belə qəhrəmanlığımızın keçdiyi həyat yolunu, xalqımızın keşməkeşli acı tarixini bilməli və bunları gələcək nəsillərə çatdırmalıdır. Bunu yaşadığımız tarixi dövr tələb edir.

VƏLİYEVA D.M

Sumqayıt Dövlət Universiteti

DAĞLIQ QARABAĞ ERMƏNİLƏRİNİN ƏSASSIZ İDDİALARI

Azərbaycanın tarixi torpaqları olan Dağlıq Qarabağa ermənilərin köçürülməsi prosesi əsasən Gülüstan və Türkmənistan sülh müqavilələrindən sonra kütləvi hal almışdır. Çar Rusiyasının işğalçılıq siyasətinin nəticəsi olaraq ermənilər Türkiyə, İran və digər ölkələrdən kütləvi şəkildə köçürülərək Azərbaycanın münbit torpaqlarında məskunlaşdırılmış və onlara xüsusi imtiyazlar verilmişdir. Bu proses Sovet rejimi dövründə də davam etmişdir. Aprel işğalından sonra Azərbaycan torpaqları hesabına yaradılmış ermənistan ərazisində yarım milyona yaxın azəri türklərinin yaşamasına baxmayaraq onlara heç bir muxtariyyət hüququ verilmədi lakin, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisində yaşayan təqribən 50-60 min civarında olan ermənilərə muxtariyyət hüququ verildi. Bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycan hökuməti keçmiş Dağlıq Qarabağ muxtariyyətində yaşayan ermənilərə həmişə diqqət və qayğıyla yanaşmışdır. Xüsusilədə bu bölgənin social iqtisadi vəziyyəti diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu diqqət 60-ci illərdə daha da artırılmışdır.

Azərbaycan hökumətinin ayırdığı vəsait hesabına Dağlıq Qarabağda 1950-ci ildən 1970-ci ilədək 11 yeni tipli və hər cür şəraitlə təmin olunmuş uşaq bağçaları və körpələr evi tikilib istifadəyə verildi.

1960-cı illərdə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti - şəhər, qəsəbə və kəndlərində həmişəlik uşaq evlərinin ayrı-ayrı rayonlar üzrə yerləşməsi cədvəlini nəzərdən keçirərəkən məlum olur ki, 1965-ci ildə Xankəndi rayonunda 100 yerlik 4 belə uşaq evi, Ağdərə rayonunda 90 yerlik 3 daimi uşaq evi, Xankənd rayonunda 90 yerlik 3 daimi uşaq evi, Xocavəndi rayonunda 20 yerlik bir daimi uşaq evi var idi. Şuşa rayonunda bu tipli uşaq evi 1950-ci ildə 3-ə çatsa da, 1965-ci ildə onların hər üçünün fəaliyyəti dayandırılmışdır. Aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olur ki, DQMV-də fəaliyyət göstərən 64 məktəbəqədər uşaq tərbiyə müəssisələrindən yalnız 3-ü Şuşa rayonunun payına düşürdü, qalan 61 uşaq müəssisəsi isə ermənilərin daha yığcam cəmləşdikləri rayonlarda və kəndlərdə tikilmişdi. 1950-1960-cı illərdə Dağlıq Qarabağda yaşayan əhəlinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasını bölgədə əmanət kassalarının, əmanətçilərin və kassalarda saxlanılan əmanətlərin sayının xeyli artmasından görmək olar. Belə ki, 1950-ci illə müqayisədə 1970-ci ildə DQMV-də əmanət kassalarının sayı 2,5 dəfə, əmanətçilərin sayı 4,2 dəfə, kassalarda saxlanılan əmanətlərin miqdarı isə 64 dəfə artmışdı.

1957-1965-ci illərdə DQMV-də hər sakinə düşən iaşə xidmətinin həcmi respublikamız üzrə 30,2 manat idisə, onun tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağda 41,9 manata, Naxçıvan MSSR-da 31,4 manata çatmışdır. DQMV-nin müsəlmanlar yaşayan kəndlərdə demək olar ki, ictimai iaşə xidməti müəssisəsi yox dərəcədə idi.

Dövlətimiz DQMV-də yalnız tikinti işləri üçün 1951-ci ildə 716 min manat vəsait ayırmışdırsa, 1960-cı ildə 6,4 dəfə artaraq 4 milyon 600 minə, 1965-ci ildə 12,2 dəfə artaraq 8 milyon 700 minə, 1967-ci ildə isə 15,9 dəfə artırılıb 11 milyon 397 minə çatmışdır.

Azərbaycanın başqa rayonları ilə müqayisədə, DQMV-də tikinti quraşdırma işlərinə ayrılan vəsaitin həcmi xeyli çox idi. Belə ki, 1950-1960-cı illərdə təkcə Xankəndi rayonuna ayrılan vəsait qonşu 3 rayona - Ağdam, Füzuli və Tərtər rayonlarına ayrılan vəsaitə bərabər idi. 1966-1968-ci illərdə Naxçıvan MSSR-də tikinti quraşdırma işlərinə 58 milyon manat vəsait ayrılmışdırsa, bu göstərici Dağlıq Qarabağda 68 milyon manata çatmışdır.

1969-cu ilin məlumatına görə, Dağlıq Qarabağda hər adama orta hesabla 7-8 kvadrat metr mənzil sahəsi düşürdü ki, bu ümumrespublika göstəricilərindən 2,5 dəfə çox demək idi.

1959-1967-ci illərdə DQMV də yaşayış məskənlərinin sayı 242-dən 235-ə enmişdir. Vilayətdə azalan həmin 7 kənd azərbaycanlıların yaşadığı kəndlər idi. Həmin kəndlər ya tamam dağılmış və ya yaxınlıqda yerləşən ermənilər yaşayan kəndlərə birləşdirilmişdir.

1950-1960-cı illərdə DQMV-də Xankəndi şəhərinin siması tamamilə dəyişmişdir. Vaxtilə 40-50 evdən ibarət Xankəndi sürətlə böyüyərək 32 min əhalinin yaşadığı böyük şəhərlərdən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan hökuməti Dağlıq Qarabağda əhaliyə tibb xidmət və sağlamlığın mühavizəsi üçün 1950-ci ildə 1 milyon 287 min manat vəsait ayırmışdırsa, 1960-cı ildə 2 milyon 385 min manata, çatdırılmışdır.

Keçmiş Dağlıq Qarabağ muxtar vilayəti ərazisində yaşayan əhaliyə sosial və iqtisadi baxımından bu qədər qayğuların göstərilməsinə baxmayaraq ermənilər bu və ya digər formada separatçılıq hərəkətlərinin zamana və şəraitə uyğun olaraq davam etdirmişdir.

1918-ci İLİN SOYQIRIM HADİSƏLƏRİN AZƏRBAYCAN MAARİFÇİLƏRİN FƏALİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Müasir dünyamızda qəbul edilmiş mənasına görə soyqırım bir millətin dil, din, məzhəb və milli fərqləri ilə əlaqədər olaraq məqsədli şəkildə yox edilməsi prosesidir. Bu prosesin hər hansı ölkənin hökuməti tərəfindən həyata keçirilməsi əsas şərt olaraq qəbul edilir. 1948- ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatında “Soyqırım Bəyannaməsi” adlanan sənəd qəbul edilmişdir. Dünyanın müxtəlif ölkələri BMT-nin Soyqırım Bəyannaməsini imzalamışlar. 1998- ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikasında martın 31-i Azərbaycanlıların Soyqırım Günü kimi qeyd edilir. Bu gün son yüz ildə Azərbaycan tarixində baş vermiş faciəvi hadisələrin xalqın yaddaşında həkk olduğunu özündə əks etdirir. Azərbaycanlıların kütləvi şəkildə qırılması XX yuzilliyin faciəvi səhifələrindən biri hesab etmək olar.

Son iki yüz il ərzində regionda gedən mürəkkəb siyasi proseslər nəticəsində azərbaycanlılar öz əzəli yurdlarından zorla köçürülməyə, etnik təmizləmə və deportasiya siyasətinə məruz qalmışlar. İran və Rusiya arasında Gülistan (1813), Türkmənçay (1828), Rusiya və Türkiyə arasında Adrianopol müqaviləsi imzalandıqdan sonra İran və Türkiyədən ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirildi. Torpaqları zəbt olunmuş azərbaycanlılar isə süni şəkildə qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə salındılar.

Mart hadisələri - 1918-ci ildə Bakı şəhərində və Bakı quberniyasının müxtəlif bölgələrində, Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Salyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər ərazilərdə Bakı Soveti və daşnak erməni silahlı dəstələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğındır. 1918-1920-ci illərdə baş vermiş hadisələr zamanı silahlı qüvvələrdən və zorakı üsullardan istifadə

olunmaqla minlərlə azərbaycanlı kütləvi surətdə qətlə yetirildi, onların yaşadıkları kəndlər talan edildi, dinc əhali qaçqın və didərgin vəziyyətinə salındı. Nəticədə XX əsrin müxtəlif dövrlərində iki milyona yaxın soydaşımız öz tarixi torpaqlarından qovuldu, etnik təmizləmə siyasətinin qurbanına çevrilərək didərgin salındılar.

1918- ci ildə baş verən hadisələr azərbaycan xalqına təsirsiz keçmədi. Canlı itkilərlə yanaşı mənəvi itkilər sonrakı, gələcək nəsillərdə öz əksini tapmışdır. Belə ki, bu hadisələrin canlı şahidi olan görkəmli maarifçilərimiz öz əsərlərində, öz pedaqoji fəaliyyətində gördüyü hadisələri əks etdirmişlər. C.Məmmədquluzadə, Ə.Cavad, N. Nərimanov, Ə. Hüseynzadə, N. Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, M.Hadi. Bu siyahını davam etdirmək olar. Nəriman Nərimanov erməni vəhşilərinin törətdikləri qətliaclar haqqında belə bəhs edir: "Bolşevik olan bir müsəlmana belə aman verilmədi. Müsəlmanlara hər cür cinayəti etdilər. Nəinki kişilər, hətta hamilə qadınlar da daşnaqlardan canlarını qurtara bilmədilər".

Bu dövrün maarifçilərinin əsərlərində Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi, ölkəmizə xilaskarlıq missiyası ilə gəlmiş türk ordusunun zəfərləri, Azərbaycan əsgərlərinin rəşadəti, üçrəngli milli bayraq güclü tərənnüm olunurdu. Onların məqsədi xalqı ruhlandırmaq, mübarizəyə çağırmaq idi. Bu sahədə xüsusi fəallığı ilə seçilən Əhməd Cavad (1892-1937) Birinci Respublikanın dövlət himninin mətnini yazmışdır. Musiqisi dahi Üzeyir Hacıbəyov tərəfindən bəstələnmiş həmin əsər bu gün də müstəqil Azərbaycan Respublikasının himni kimi ifa olunmaqdadır.

Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi – Dağlıq Qarabağın, eləcə də ona bitişik olan 7 rayonun ərazisi işğal olunmuş, Dağlıq Qarabağdan, ətraf rayonlardan, həmçinin Ermənistanla və ya Dağlıq Qarabağla həmsərhəd olan yaşayış məntəqələrindən 700 min nəfərədək soydaşımız öz daimi yaşayış yerlərindən məhrum olaraq məcburən köçkün düşmüş və respublikanın 62 şəhər və rayonunda, 1600 – dən çox sıx məskunlaşma obyektində müvəqqəti məskunlaşmışlar. Dağlıq Qarabağ və ona bitişik

ərazilər də daxil olmaqla, Naxçıvan Muxtar Respublikasının işğal olunmuş 2 kəndindən 1-i, Ağdam rayonunun işğal olunmuş 81 kəndindən 80-i, Füzuli rayonunun işğal olunmuş 76 kəndindən 54-ü, Tərtər rayonunun 13 kəndi və Qazax rayonunun işğal olunmuş 12 kəndindən 6-sı hələ də işğal altındadır. Beləliklə, hazırda Azərbaycanda bir milyonadək qaçqın və məcburi köçkün vardır.

Azərbaycan XIX- XX əsrlərdə baş verən bütün soyqırım faciələri torpaqların zəbti ilə müşayiət olunmuşdur. Azərbaycan xalqı törədilmiş bütün soyqırım faciəsini daim yadda saxlamalıdır. İki əsr davam edən soyqırımı gələcək nəsillərə olduğu kimi çatdırmalıyıq. Ötən dövr ərzində Azərbaycan dövləti tarixi gərəklilikləri, xalqımızın tam iki əsr boyu məruz qaldığı soyqırımı və etnik təmizləmənin dəhşətli miqyasını beynəlxalq aləmə çatdırmaq üçün xeyli iş görüb. Amma bu, yetərli deyil. Çünki hələ də dünya miqyasında ermənilərin saxta “tarixi” bizim gerçək tariximizi üstələyir. Ən əsası isə odur ki, tarix boyu xalqımızın başına nələrin gətirdiyini, çəkdiyimiz müsibətlərin gerçək miqyas və mahiyyətini özümüz dərinədən dərk etməliyik. Bunun üçün isə həmin tarixi təkcə 31 mart günü deyil, hər gün xatırlamağa, öyrənməyə borclu yuq.

CAVADLI R.R.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

XOCALI FACİƏSİ- İNSANLIĞA, BƏŞƏRİYYƏTƏ, HUMANİZMƏ QƏSD

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı dəstələri Xankəndi şəhərində yerləşdirilmiş SSRİ-nin 366-cı motoatıcı alayının köməyi ilə silahsız və köməksiz Xocalı şəhərinə hücum etmişlər. Əvvəlcə şəhər 4 tərəfdən erməni qoşunları tərəfindən əhatə olunmuş, sonra isə Xocalıya artilleriya və ağır hərbi texnikadan güclü və amansız atəş açılmış, az bir

vaxt ərzində şəhərdə yanğın baş vermiş, şəhər tamamilə alova bürünmüşdür. Şəhərin müdafiəçiləri və yerli əhali buranı tərk etməyə məcbur olmuşlar. Fevralın 26-sı səhərsaat 5-ə kimi şəhər erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edilmişdir. Bir gecənin içərisində qədim Xocalı yerlə yeksan edilmişdir. Xocalı soyqırımını zamanı 613 nəfər öldürüldü, 1000 nəfərdən çox müxtəlif yaşlı dinc sakin aldığı güllə yarasından əlil oldu. 106 nəfər qadın, 63 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü. 10 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirdi. Faciə başverən gecə 1275 dinc sakin girov götürüldü, onların 150-nin taleyi hələdə məlum deyil. Bütün bunlar erməni hərbiçiləri tərəfindən xüsusi amansızlıqla və ağılasız vəhşiliklə yatakeçirilmişdir. Ermənilər öz havadarlarına arxalanaraq Xocalıda azərbaycanlılara qarşı soyqırım törətdilər. Erməni silahlı qüvvələri imperiya əsgərləri ilə birlikdə dinc insanları - uşaqları, qadınları, qocaları, yaralıları qətlə yetirərək qədim yaşayış məskəni yerlə-yeksan etdilər.

Budur erməni xidməti, budur erməni qəssablarının yaramazlığı. Xocalıda törətdikləri cinayətin miqyasını düşünmədən, bu gün beynəlxalq ictimaiyyətə humanizmdən, insanlıqdan danışanların nə qədər məkrli, qəddar olduqları Xocalıda göründü. Nə yazıqlarki, insanlığa, bəşəriyyətə qarşı törədilən bu faciə ermənilərin xəcalət hissinə çevrilmədi. Dünya qınağından yeni məkrli planları, yalanları ilə qurtarmağa çalışan erməni vəhşiliyi Xocalıdan sonra 20 faiz Azərbaycan torpağının işğalı ilə nəticələndi.

Azərbaycan xalqı 1948-ci il 9 dekabr tarixli «Soyqırımını cinayətinin xəbərdarlıq edilməsi və cəzalandırılması» konvensiyasını rəhbər tutaraq, Ermənistan Respublikasına qarşı BMT-nin Beynəlxalq məhkəməsində iddia qaldırmaq üçün bütün hüquqi əsaslara malikdir. Dünya bilməlidir ki, bu cinayət, təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, həm də bütün sivilizasiyalı dünyaya, bəşəriyyətə qarşı yönəldilmişdir. Həmin dövrdə Ermənistan da mühüm dövlət postları tutanlar, Seyran Ohanyan, Serj Sarkisyan, eləcədə Robert Köçəryan və digərləri baş vermiş

soyqırımının günahkarları kimi beynəlxalq məhkəmə qarşısında cavab verməlidirlər.

Faciəni xalqımızın böyük dərdi, kədəri, qəmi adlandırmış Heydər Əliyev eyni zamanda Azərbaycanın əsrlər boyu keçdiyi mübarizə, milli azadlıq yolunu şanlı, uğurlu yol kimi dəyərləndirmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin "Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında" 25 fevral 1997-ci iltarixli Sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-da saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 26 fevral 2002-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Xocalı soyqırımının 10-cu il dönümü ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Bəyanatı"nda isə bəyan edilirki, Azərbaycan dövləti mövcud imkanların hamısından yararlanaraq ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin əsl beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət almasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçılarının və icraçılarının layiqincə cəzalandırılmasına nail olacaqdır.

KƏRİMOV N.Ə.

Azərbaycan Dillər Universiteti

MART SOYQIRIMI SƏNƏDLƏRLƏ PARİS SÜLH KONFRANSINDA

Azərbaycan XX əsrin əvvəllərində müstəqilliyə gedən yolda bir çox məhrumiyyətlərlə, faciələrlə qarşılaşmışdır ki, bunlardan da ən dəhşətlisi mart soyqırımıdır. Bu faciənin miqyası daha çox onda görünür ki, soyqırımı həyata keçirən daşnak və bolşevik rusların əsas məqsədi Azərbaycanı müstəqil dövlət quruculuğundan çəkəndirmək, onlara qorxu aşılaraq daim rus imperiyası tərkibində müstəmləkə ölkəsi olaraq qalmağa çalışmalarıdır.

AXC yarandıqdan az sonra hökumətin həyata keçirdiyi mühüm tədbirlərdən biri də 1918-ci ilin martın sonu və aprel ayı ərzində Bakıda və Azərbaycanın digər ərazilərində erməni daşnak qüvvələrinin həyata keçirdiyi soyqırım cinayətlərinin təhqiqatını aparıb onlara hüquqi qiymət vermək idi. Bu münasibətlə hökumət hələ Gəncədə ikən 1918- ci il avqustun 31-də Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının (FTK) yaradılması haqqında qərar qəbul edir. FTK qısa zamanda geniş fəaliyyətə başlayır, Bakı və qəzaları, kəndləri gəzib baş vermiş geniş miqyaslı cinayətləri isti-isti qeydə alır, zərərçəkmişlər dindirilir, qətlə yetirilənlərin və dağıdılmış binaların fotosurətlərini çəkib əyani sübut kimi həm istintaqa cəlb etmişlər, həm də sülh konfransına gedəcək nümayəndə heyətinə vermişdilər.

AXC hökuməti Paris sülh konfransında Azərbaycan həqiqətlərini, baş verən ictimai-siyasi prosesləri daşnakların və bolşevik libası geymiş erməni quldurlarının törətdikləri cinayətləri konfrans iştirakçılarna çatdırmaq üçün FTK-nın hazırladığı materialları da özləri ilə Parisə götürməyi qərara almışdılar. Azərbaycan nümayəndə heyətinin təqdim etdiyi memorandumun 5-ci bölməsi “Azərbaycanlıların bolşeviklərə qarşı mübarizəsi, bolşevik və erməni hücumları” adlanırdı. Bu bölmədə 1918-ci ilin martında Bakıda və yazında Azərbaycanın digər ərazilərində törədilmiş müsəlman soyqırımının mahiyyəti bütün kəskinliyi ilə ortaya qoyulurdu. Sənədlərdə mart soyqırımının başlanması üçün lazım olan bəhanə və onun mahiyyəti, qırğının qarşısının alınması üçün Azərbaycanın ictimai-siyasi xadimləri və ziyalıları tərəfindən atılan addımlar qısa lakin aydın şəkildə göstərilmişdir. Paris sülh konfransına təqdim olunmuş memorandumun beşinci bölməsində göstərilirdi: “Həqiqət budur ki, ermənilər bolşeviklərin himayəsi altında müsəlmanların üzərinə hücum çəkdiilər və həmin dəhşətli günlərdə 12 mindən çox azərbaycanlı öldürüldülər. Öldürülənlərin arasında qocalar, qadınlar və uşaqlar üstünlük təşkil edirdi. Həmçinin memorandumda göstərilirdi: Çoxlu insan tələfatı ilə bir sırada xalqın mənəvi həyatında və mədəniyyəti tarixində mühüm

rol oynayan bir sıra siyasi və mənəvi mərkəzlər yerlə yeksan edildi, od vurulub yandırıldı. Bunların sırasında Xalq evinin, Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti binasının, siyasi partiyaların iqamətgahlarının, müsəlman qəzetləri redaksiyalarının (rus dilində çıxan "Kaspi"nin, azərbaycanca çıxan "Açıq söz"ün) adlarını çəkmək olar. Bu hadisələri törədənlərin niyyətlərinə toxunaraq, memorandumun müəllifləri yazırdılar: "Tamamilə aydındır ki, yerli azərbaycanlı əhalinin öz doğma şəhərindən didərgin salınması uzaq məqsədlər güdən erməni millətçilərinin siyasi məqsədlərinə xidmət edirdi, bu yolla onlar Bakını yerli əhalidən təmizləmək, onun sərvətlərinə sahiblənmək, ən sonda isə bu qədim Azərbaycan şəhərini Ermənistan torpağı elan etmək istəyirdilər. Həqiqətən də Parisdə erməni siyasətçiləri həyasızcasına həmin günlərdə Bakını Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmaq istiqamətində təbliğat aparırdılar. Ermənilər hay-küy qaldırırdılar ki, Bakı guya beynəlmiləl şəhər olduğu üçün Millətlər Cəmiyyətinin nəzarəti altına verilməlidir. Lakin erməni nümayəndə heyətinin bu avantürist planları Fransa Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən rədd edilmişdir.

1919-cu ildə Ermənistanda "Axşatavor" qəzetində nəşr edilmiş, elə həmin ilin iyununda "Bakinskaya jizn" qəzetində tərcüməsi verilmiş bir yazı ermənilərin arzularını daha qabarıq əks etdirirdi. Qəzet yazırdı: "Orlando İtaliya üçün Fyumu tələb edir. Bu tələb çox ədalətlidir. Fyum İtaliyaya lazımdır... İtaliya qalib gəlmişdir və ona görə nə tələb edirsə, onu da almalıdır... Biz də qalib gəlmişik. Məlum deyildir ki, nə üçün biz qələbədən bu qədər az pay alırıq... Bizim qonşularımız türklərlə və almanlarla vuruşmayıblar. Biz isə vuruşmuşuq, ona görə də biz bir Fyum yox, iki Fyum almalıyıq... Qısaca desək, Fyum rolunu bizim üçün iki şəhər oynayır: Bakı və Tiflis. Bakı ən azı ona görə bizə məxsus olmalıdır ki, Azərbaycanın öz paytaxtı var - Gəncə. Bizim Bakıya hüququmuz şübhəsiz aydındır. Hələ onu demirik ki, bizim ona tarixi hüququmuz da vardır. Biz Bakını martda (1918-ci ilin martında) tutmuşuq, ona görə də o bizə qalmalıdır". Göründüyü kimi erməni siyasətçiləri nəinki Qarabağ ərazisinə,

hətta paytaxt Bakıya belə ağılasıgmaz iddialar edirdi. Nümayəndə heyətimizin gərgin və məqsədyönlü siyasəti nəticəsində ermənilərin bu ağılsız və sərhədsiz iddialarının qarşısı alındı.

Azərbaycan nümayəndə heyətinin həm Paris sülh konfransına təqdim etdiyi memorandum həm də ayrı-ayrı diplomatik görüşlərdə erməni siyasətçilərinin sərsəm iddialarının qarşısını almaq üçün gətirdiyi faktlar real sənədlərə əsaslanırdı. 1919-cu il mayın 5-də FTK-nın sədri Ə.Xasməmmədov Ədliyyə Nazirliyinə ünvanlandığı məktubunda göstərilirdi: “Komissiya vəziyyətin əyani şəkildə əks etdirən foto şəkillərdən əlavə 80 foto şəkilin iki nüsxədən ibarət diopozitivlərini də hazırlamışdır. Hökumət həmin foto şəkilləri və onlara diopozitivləri əlavə əşyayi-dəlil kimi xaricə-Paris sülh konfransında iştirak edən nümayəndə heyətinə göndərməyi məqsədəuyğun hesab edirmi?”. Həmin ilin mayın 13-də hökumətin cavab məktubunda sülh konfransındakı nümayəndə heyəti üçün göstərilən foto şəkil və diopozitivlərin mühüm əhəmiyyəti olduğu qeyd edilirdi. AXC hökuməti çox uzaqgörənliklə fəaliyyətə başladıqdan az sonra bu dəhşətli qırğınların, talanların isti izlərlə təhqiqatını aparmaqla gələcəkdə beynəlxalq aləmdə bu cinayətlərə hüquqi qiymət verilməsi üçün əvəzsiz işlər görmüşdür. Maraqlıdır ki, hökumət çox uzaqgörənliklə həmin komissiyanın tərkibinə bilərəkdən qeyri azərbaycanlıları (Andrey Fomiç Novatski, Nikolay Mixayloviç Mixayılov, V.V.Qubvillo) da daxil etmişdir ki, əldə olunan nəticələrə dövründə və gələcəkdə şübhə ilə yanaşmasınlar. Düzdür həmin dövrün beynəlxalq hüquqi sənədlərində soyqırım ifadəsi işlənmirdi amma bu komissiyanın gördüyü misilsiz işlər mart hadisələrini soyqırım kimi tanıtılmasında bizə tam hüquqi əsaslar verir.

KƏRİMOV Z.M.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

**1918-1920-Cİ İLLƏRDƏ ŞİMALI AZƏRBAYCANDA
AZƏRBAYCANLI ƏHALİYƏ QARŞI TÖRƏDİLƏN
SOYQIRIMIN MƏTBUATDA ƏKSİ**

1915-ci ilin aprel ayında ermənilər Osmanlı dövləti ərazisində böyük sayda qırğınlar törətməsinə baxmayaraq, öz istəklərinə nail ola bilmədilər. Onların əsas məqsədi Şərqi Anadoluda bir neçə vilayətləri ələ keçirərək öz dövlətlərini qurmaq idi. Arzularının puç olduğunu görən erməni millətçi ideoloqları bu dəfə Cənubi Qafqazda, Azərbaycan ərazisində məqsədlərini həyata keçirməyə başladılar. Onlar Göyçə gölünün ətrafı, Naxçıvan, Zəgəzur və Dağlıq Qarabağ ərazisində Ermənistan dövləti yaratmaq üçün yeni planlar hazırlayırdılar. Erməni millətçiləri həm Qafqazdakı rus qoşunlarının tərkibində öz saylarının çoxalmasına çalışır, həm də milli hərbi hissələrinin gücləndirilməsinə cəhd göstərirdilər. Hələ 1915-ci ildə, Cənubi Qafqazda gürcülərin və azərbaycanlıların heç bir milli hərbi hissələri olmadığı halda, ermənilərdən ibarət 9 drujina yaradılmışdı [1, 154]. Sonralar bu hərbi qüvvələrdən Azərbaycan ərazisində dinc türk- müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımlar törətmək üçün istifadə edildi.

Azərbaycanın milli hərəkətinə qarşı mübarizədə real qüvvələrdən biri də, Bakıda toplanmış erməni-daşnak silahlı dəstələri idi. Bir tərəfdən Bakı şəhəri və onun ətrafında olan ermənilərin səfərbər edilməsi, digər tərəfdən isə döyüşlərdən tərxis olunmuş erməni əsgərlərinin cəlb olunması nəticəsində 1918-ci ilin mart hadisələri ərəfəsində Bakıda xeyli erməni-daşnak qüvvələri (S.Şaumyanın məlumatına əsasən onların sayı 3-4 min nəfər təşkil edirdi) cəmləşmişdi [2, s. 157].

Həmin günlərdə S.Şaumyan Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mücadiləyə başlamış milli qüvvələrə müraciətlə bildirmişdi ki: “Sizə Azərbaycanın müstəqilliyi yerinə bir

məzarlıq verəcəyəm” [1, s. 250]. Martın 29-dan başlanan qırğınlar demək olar ki, Bakının hər bir çox ərəzilərini əhatə etmiş və 3 gün ərzində şəhərdə 12 min nəfər dinc müsəlman qətlə yetirilmişdi. Qırğınlara S.Şaumyan başda olmaqla Stepan Lalayev və Tatevos Əmiryan rəhbərlik edirdilər. Daşnak bolşeviklər qadına, uşağa, qocaya fərq qoymur, qarşılarna çıxan müsəlman əhalini yerindəcə güllələyir və süngüdən keçirirdilər. Qırğınlar Bakı ilə yanaşı, Qubada, Şamaxıda, Göyçayda, Salyanda, Lənkəranda, Naxçıvanda, Zəngəzur və İrəvanda da dinc müsəlman əhaliyə qarşı xüsusi amansızlıqla icra olunurdu.

Birinci Dünya müharibəsi illərində azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırım əməlləri o dövrün bir çox mətbuat orqanlarında geniş şəkildə işıqlandırılmışdır. Həmin illərdə Şimali Azərbaycanda nəşr olunan “Kaspi” (1881-1919), “Yeni İqbal” (1915-1917), “Açıq söz” (1915-1918), “Şeypur” (1918-1919), “Azərbaycan” (1918-1920), “Азербайджан” (1918-1920) və b. qəzet və jurnallar daşnak bolşevik ermənilərin azərbaycanlılara qarşı amansız soyqırım əməllərini xalqa çatdırır, faciənin qarşısının alınması üçün çıxış yolu axtarıb-arayırdılar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəsmi orqanı kimi fəaliyyət göstərmiş “Azərbaycan” və “Азербайджан” qəzetləri qırğınların baş verdiyi yerlərdən mütəmadi olaraq materiallar dərc edir, faciənin miqyasının get-gedə böyüdüyünü ürək yanğısı ilə oxuculara çatdırırdı. 1919-cu il martın 30-da soyqırımın ildönümündə, Bakıda nəşr olunan “Азербайджан” qəzetində Şamaxı qırğınları ilə bağlı “Şamaxının son günləri” adlı məqalə dərc olunmuşdu. Məqalədə ermənilərin Şamaxıda törətdikləri qırğınların səbəbləri və bu qanlı hadisələr zamanı yaşanan ağılasığmaz faciələr əks olunmuşdu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə parlamentin üzvü olmuş Mehdibəy Hacıbababəyov Şamaxı qırğınlarından sonra şəhərə səfəri zamanı gördüklərindən təsirlənərək yazırdı ki, baş verən hadisələr zamanı Şamaxı və ətraf kəndləri tamamilə dağıdılıb, qeyri-məskun hala düşdüyündən, Kürdəmirdən gediş-gəliş tamamilə kəsildiyindən indiki halda heç bir nəqliyyat

vasitəsi mövcud deyildir. Kürdəmirdən Şamaxıya doğru yol üzərində olan kəndlər tamamilə yer ilə yeksan edilmişdir [5, 1919, 16 təmmuz (iyul)].

“Azərbaycan” və “Азербайджан” qəzetləri həmin dövrdə Bakıda, Göyçədə və Zəngəzurda baş vermiş soyqırımlarla bağlı da geniş sayda yazılar dərc etmişdi. “Hal-hazırda Yeni Bayazid qəzasında 84 müsəlman kəndi dağılmışdır, onlardan 22-si aprel ayının 13-20 tarixlərində dağıdılmışdır. Bunlar: Daşkənd, Qoşabulaq, Sarıyaqub, Baş Şorca, Ayaq Şorca, Soğanqulu-ağalı, Ağkilsə, Zod, Qulu Ağalı, Böyük Qaraqoyunlu, Kiçik Qaraqoyunlu, Zərzibil, Cayəhmədli, İməkdağ, Qara İman, Kəsəmən, Başkənd, Kiçik Məzrə, Şişqaya, Baş Hacı, Qərib Qaya 15 mindən artıq evi olan əhalisi bütün malı, dövləti başlı-başına buraxıb qaçmışlar. Bütün bu mal-dövlət hal-hazırda ermənilərə qalib: qarət edilmiş əmlak bir neçə milyon və hətta milyardlar qədərdir [9, 17 may 1919].

1918-1920-ci illərdə Şimali Azərbaycanda nəşr olunan bir çox mətbuat orqanları ölkədə baş verən bu faciəvi hadisələri operativ şəkildə işıqlandırır və qırğınların qarşısının alınması üçün müxtəlif yollar axtarıb-arayırdılar.

ABDULLAZADƏ N.Ə.

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu

M.S.ORDUBADİNİN “QANLI SƏNƏLƏR” ƏSƏRİNDƏ 1905-1906-cı İLLƏR SOYQIRIMININ BƏDİİ TƏSVİRİ

XX əsrin əvvəllərində dərin tarixi köklərə malik erməni-türk münaqişəsinin dəfələrlə səbəb olduğu cinayət – soyqırım xalqın yaddaşında silinməz iz qoydu. İnsan hüquqlarının ən ağır şəkildə pozulması və türk xalqının, türk millətinin, türk soyunun yer üzündən silinməsi məqsədini güdən soyqırım Bakıda, Şuşada, Tərtərdə, Qarabağda, Naxçıvanda, İrəvanda, Zəngəzurda, Göyçə

mahalında, Borçalıda, Qazaxda, Lənkəranda, Salyanda və bir çox yerlərdə ermənilər tərəfindən milli mənsubiyyəti azərbaycanlı olan hər bir kəsin – uşaq, qoca, qadın – fərq qoyulmadan öldürülməsi, evlərə od vurulması, mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi ilə tamamlanmır, erməni vandalizminin qarətçilik, saxtakarlıq, işgəncə, əzab, rəzalət, təhqir və ikiüzlülüüyü baş alıb getdiyi halda, özlərini yazıq, məzlum kimi qələmə verir, uydurma erməni soyqırımının qurbanı kimi dünyaya qəbul etdirməyə cəhd edirdilər.

1905-1906-cı illərdə Qafqazda erməni-müsəlman davasının tarixini, ermənilərin törətdikləri təsvirəgəlməz qırğınları əks etdirən dəyərli mənbələrdən biri o qanlı illərin canlı şahidi olan Mir Möhsün Nəvvabın “Qafqaz erməni tayfası ilə müsəlmanların vuruş və ictimai tarixləri” əsəridirsə, digəri M.S.Ordubadinin tarixi sənədlər əsasında yazdığı “Qanlı sənələr” əsəridir. Tarixi romanlar müəllifi kimi tanınan M.S.Ordubadi 1911-ci ildə çap etdirdiyi bu əsəri yazarkən özünün müşahidələri ilə yanaşı, “özü qədər etibar etdiyi” müxbirlərin göndərdiyi məktub və sənədlərdən, dövrü mətbuatdan da istifadə etmişdir.

M.S.Ordubadi erməni-azərbaycanlı münəqişəsinin ilk təbilinin Bakı şəhərində vurulduğunu, bunun ardınca qanlı toqquşmaların Şuşaya, Zəngəzura, İrəvana, Naxçıvana, Ordubada, Eçmiədzinə, Yelizavetpola, Cavanşir və Qazax qəzalarına yayılmağa başladığını göstərir. Əsərdə Bakı, Naxçıvan, İrəvan şəhərlərində, Cəbrayıl-Qaryagin bölgəsində baş verən qanlı hadisələr zamanı müsəlmanların “min il bir vətəndə yaşadıkları” erməniləri himayə etmələri, ermənilərin azərbaycanlı qız-qadınların başına gətirdiklər işgəncə və zülmün müqabilində müsəlman əsgərlərinin erməni övrətlərinə, körpələrinə qarşı rəhmdilliyi, üstlərinə silah belə çəkməmələri yazıçı tərəfindən konkret faktlar əsasında qələmə alınmışdır.

Tarixi-bədii salnamə kimi “Qanlı sənələr” əsəri ilk səhifələrdən oxucunu dəhşət, rəzalət, vəhşət və ağılagəlməz vəhşiliklərlə üz-üzə qoyur. İnsan adını daşıyan hər hansı bir

adamın belə qanlı faciə, qırğın törədə biləcəyi heyrət doğurur. Ermənilər İrəvan şəhərində müsəlmanlara olmazın zülmələr verir, yandırır, əzalarını kəsir, uşağa, qocaya, qadına, xəstəyə rəhm etmir, insanlara verdikləri fiziki cəzalar bəs deyimiş kimi, mənən alçaldır, təhqir edirdilər. Müsəlmanların müqəddəs ziyarət yeri olan Allah evinə–məscidə və müsəlmanlar yaşayan məhəllələrə od vurulub yandırılmasına dözməyən yazıçı, yəqin ki, göz yaşları axıda-axıda yazır: “İrəvan mahalı bir yanar dağa, vulkana dönüb, nəcib islam millətini yandırmaqda idi. ...Budurmu erməni mədəniyyəti, budurmu özünü Avropaya “mədəni xalq” kimi tanıdan “məzlum ermənilər?”

Ermənilər tərəfindən törədilən qırğınların canlı şahidi olan ədib hadisələri araşdıraraq türk qətliamlarının törədilməsinin dörd səbəbini göstərir: birinci səbəb erməni daşnaksütun komitəsinin müstəbid bir idarə üsulunu təşkil etməsidir ki, Qafqazda bir sıra qanlı olaylar yaratdı, bu partiyanın millətçiləri və silahlı dəstələri müsəlmanlar yaşayan yerlərdə qanlı qırğınlar törətdilər. Ədibin fikrincə, ermənilər özləri hadisələri törədənlərin də, sülh danışıqlarını pozanların da, cinayətləri törədənlərin də ermənilər olduğunu bilir və təsdiq edirlər.

İkinci səbəb kimi M.S.Ordubadi məhəlli hökumət məmurlarının müharibə zamanlarında etinasızlığını göstərir. Erməni terrorundan çəkinən məmurlar ayrı-seçkilik edərək müsəlmanlara qarşı haqsızlıq, vicdansızlıqlar edir, müsəlmanları tərksilah etdikləri halda, erməniləri silahlandıraraq müsəlman əhalisinin üzərinə qızıqdırırlar. 1904-1905-ci illərdə sıralarını möhkəmlədən və hərbi sursat əldə edən daşnaklar azərbaycanlı və digər müsəlman əhalinin zorla sıxışdırılıb çıxarılmasına və həmin torpaqlarda erməni dövlətinin yaradılması işinin həyata keçirilməsinə başlayırlar. “Parçala və hökm sür” prinsipi yeridən çar hakimiyyəti erməni təcavüzünün qarşısının alınması üçün

heç bir ciddi tədbir görmür, hökumətin yerli hakimiyyət idarələri ermənilərin silahlanması, hazırlanan hücumlar barəsində qabaqcadan verilən məlumatları qulaqardına vururdu. Nəticədə dinc müsəlmanlar silahlı bəndələr qarşısında heç nə edə bilmir, müqavimət göstərə bilmirdilər.

Soyqırım faciəsində müsəlmanların elmsizliyi, silahsız olmaları və müasir işlərdən bixəbərliliyi yazıçı tərəfindən üçüncü, ermənilərin avtonomiya – idarə muxtariyyəti həvəsində olmaları isə yazıçı dördüncü səbəb kimi göstərilir. Hər ay Londona, Parisə, Amerikaya qaçıb “ərzi-hal edən” ermənilər Türkiyəyə qarşı ərazi iddiasına qalxır, Türkiyədə ermənilər üçün muxtariyyət tələb edirlər. “Böyük Ermənistan” xəyalı ilə yenidən Qafqazı və dünyanı çaxnaşmaya salaraq əslində arzuladıqları “dənizdən dənizə” adlı imperiya yaratmaq istəyən erməni millətçilərinin hiyləgər və yırtıcı maskalarını M.S.Ordubadı onların əməlləri ilə ifşa edir. “Heç bir coğrafi koordinatlara və coğrafi ərazilərə malik olmayan və cürbəcür tayfaların tör-töküntüləri olan bu “başkəsən ermənilər” (Strabon) öz istəklərinə uyğun gəlməyənləri iyrenc bir üsulla və ustalıqla əksinə göstərir, hamını “palıd ağacında alma yetişir” fikrinə inandıra bilirlər” (İqrar Əliyev).

İrəvan hadisələrində yazıçı “hamının üzünə əcəl və ölüm tozu qonduğu halda”, imkanlı müsəlmanların mümkün qədər tez başqa yerə köçmələrini, canlarını, mallarını vətəndən üstün tutduqlarını təəssüf hissilə xatırlayaraq vətən, millət, qeyrət, namus anlayışlarının daha çox kəsiblər, imkansızlar üçün olduğu qənaətinə gəlir: “İmkanlı adamlar başqa yerlərə mümkün qədər tez keçmələrini arzu və maraq edərdilər. Yaramazlar canını, malını vətəndən üstün tutmaqda idilər. “Təki biz cocuqlarımızı, hərəmlərimizi həlak olma burulğanından qurtaraq. İmkansızlar qalıb düşmən əsiri olsunlar” – xəyal edən qansızlar özlərinə insan və islam adı verməkdən əsla çəkinmirdilər.

Bəli! İrəvanda rəislər arasında belə çəkişmə baş verdiyi vaxta artıq mahalda qanlar sel kimi axıb, günahsız kəsilən islam başlarını qan çalalarında fırladıb zirvədən zirvələrə atırdılar”.

Əsərin “Vətən fəryadnaməsi” adlanan hissəsində 1905-ci il erməni-müsəlman toqquşmasında Batum şəhərində erməni komitəsi tərəfindən öldürülmüş şəhid Məhəmmədqulu bəy Kəngərlinin tərcümeyi halı və vəfat tarixindən bəhs edilir.

Bu gün türk-müsəlman soyqırımı mövzusunda həsr olunmuş hər bir əsər kimi M.S.Ordubadinin “Qanlı sənələr” əsəri də hələ də səngiməyən torpaqlarımızın işğalı, milli-mədəni abidələrimizin dağıdılması, əsgər ölümü, əsir qız-gəlinin fəryadına vətəndaş yangısı, sənətkar fəryadı və türk oğlu türkün qanla yazılmış salnaməsi kimi dəyərlidir.

HƏMZƏYEVA N.Q.
Gəncə Dövlət Universiteti

GƏNCƏ QUBERNİYASINDA ERMƏNİLƏRİN TÖRƏTDİKLƏRİ QIRĞINLAR

1918–1920-ci illərdə ermənilərin Azərbaycan türklərinə qarşı soyqırım siyasəti daha qabarıq formada Bakı, İrəvan və Gəncə (Yelizavetpol) quberniyalarında həyata keçirilmişdir. Ən acınacaqlı formada Bakı və İrəvan quberniyalarında dəhşətli qırğınlar olsa da, Gəncə quberniyasında 1918–1920-ci illərdəki qırğınlar kütləvi şəkildə digər quberniyalardan dəhşətinə görə geri qalmır. Gəncə quberniyasına Cavanşir, Nuxa, Ərəş, Cəbrayıl, Zəngəzur və Qazax qəzaları daxil idi. 1905–1906-cı illərdəki qırğınlardan fərqli olaraq (bu illərdə ermənilər yetərincə müsəlman əhalini qırmış, kəndləri xarabazara çevirmiş, sağ qalan əhalini deportasiya etmişlər.) 1918–1920-ci illərdə ermənilər Gəncə quberniyasında arzuladıqlarını reallaşdırma bilmirlər. Bunun da bir çox səbəbləri var idi. Belə ki, bu region Zaqafqaziya Seyminin təsiri altındaydı. Səbəblərdən biri də Gəncə quberniyasının dağlıq

ərazisini daşnak Ermənistan ərazi iddiası kimi Paris sülh konfransına çıxarmağa çalışır və faktiki olaraq ADR-ə qarşı bu ərazilərin iddiası ilə çıxış edirdi. Buna görə də ermənilərin bu ərazidə hələ vəhşiliklərə əl atmırdılar. Lakin ADR-in qüvvələrinin yerləşdirilməsinə və Xosrovbəy Sultanovun general-qubernator kimi bu regionda asayiş mühafizə etməsinə baxmayaraq Gəncə quberniyasında ermənilər qırğınlar törətmişlər. Quberniyada ermənilərin törətdikləri qırğınlar dəhşətliyi, kütləviliyi baxımdan səciyyəvlənməklə Zəngəzur qəzasında baş vermişdi. Ermənilərin Paris sülh konfransında iddiaları iflasa uğradıqdan sonra azğınlaşmış Andranik və Dronun şovinist dəstələri tərəfindən bu qəzada olmazın vəhşiliklər törədilmiş, kəndlər, obalar darmadağın edilmiş, əhali vəhşicəsinə qırılmış, əmlakları qarət edilmişdir. BXX Sovetinin rəhbəri Şaumyanın başçılıq etdiyi bolşevik təşkilatları azərbaycanlılarla öz milli haqq-hesablarını bolşevizm pərdəsi altına çəkən daşnak şovinstləri ilə dolmuşdu. Gəncədə azərbaycanlıların kütləvi qırğınlarını təşkil etmək üçün ermənilər çox böyük hazırlıq işləri aparırdılar. V.İ. Leninin tövsiyə və himayədarlığı ilə Bakıya xüsusi səlahiyyətli fəvqəladə bolşevik komissarı təyin olunan S.Şaumyanın Bakı Sovetinin sədri kimi göstərişinə görə Bakıda olduğu kimi, Gəncədə də hərbi ərazilərin ixtiyarında olan bütün silahlar ermənilərin əllərində cəmləşdirilməli idi. Əslində o vaxtlar Zaqafqaziya Seymi belə bir qərar çıxarmışdı ki, Gəncədə yerləşən 216-cı və Bakıda yerləşən 219-cu alaylar özlərinin bütün silahlarını və sursatlarını müvafiq olaraq yeni yaradılan Gəncə və Bakı alaylarına versinlər. Amma ermənilər bu işə hər cür yol vermək istəmirdilər. Onlar hər cür hiylə və üsuldan istifadə edərək 216-cı və 219-cu alayların silahlarını öz əllərinə keçirməyə nail olmuşdular. Gəncədə ermənilərin bu hərəkətləri çox böyük narazılıqlara, azərbaycanlılarla ermənilər arasında qanlı toqquşmaların başlanmasına səbəb olmuşdu. Vəziyyətin getdikcə ağırlaşması həm Bakıda, həm də Tiflisdə ciddi narazılıq doğurmuşdu. Yaranmış gərginlikdən çıxış yolu tapmaq məqsədi ilə Zaqafqaziya Seymində müsəlman və erməni milli şuralarından, habelə “Müsəvat” partiyasından səlahiyyətli nümayəndələr Gəncəyə göndərildi. Danışıqlardan sonra azərbaycanlılar Milli

ordunun yaradılması işində xeyli fəallıq göstərdilər. Ermənilərin hər cür maneçiliklərinə, fitnə-fəsadlarına baxmayaraq qıca müddət ərzində həm Gəncədə, həm də Azərbaycanın digər yerlərində milli ordunun yaradılması sahəsində bir sıra konkret işlər görüldü. Bütün bu məsələlərin müqabilində ermənilər həm gizlicə, həm də aşkar çoxlu əks-tədbirlərə əl atırdılar. Daha doğrusu, daşnaklar xəlvətcə öz işlərini görürdülər. Şamaxı və Qubada qırğınlar törədərək, burada soyqırım həyata keçirən S.Şaumyan BXKS adından 1918-ci ilin iyun ayının 6-da ermənilərdən ibarət hərbi hissələrin Gəncə üzərinə hücumu barədə əmr hazırlayır və daşnak sərkərdələrinə xüsusi tapşırıqlar verir. Əhalini ucdantutma qıran vəhşi daşnaklar Gəncə istiqamətində irəliləməyə başlayırlar. Erməni silahlı qüvvələri Bakıdan Ağsu və Göyçaya qədər iki gün ərzində bu ərazini zəbt etmişlər. Vəziyyət çox ağırlaşmışdı. Bütünlüklə həm yeni yaradılmış ADR-in, həm də bir millət kimi azərbaycanlıların taleyi məsləsi ortaya çıxmışdı. Faciənin qarşısını almaq üçün qəti tədbirlər görmək vaxtı çatmışdı. Erməni silahlı qüvvələri bu zaman Göyçay ərazisində ağılaşmaz vəhşiliklər törətmişlər. Azərbaycana ərazi iddiaları irəli sürən ermənilər, onun Naxçıvan, Qarabağ və Zəngəzur mahallarında “etnik təmizləmə” siyasəti həyata keçirməyə başlamışdılar. Bu məqsədlə Andranik, Dro və Njdenin quldur dəstələri tərəfindən bu ərazilərdə dinc əhaliyə qarşı geniş miqyaslı genosidizmə başlanılır. Digər tərəfdən Andranik Zəngəzurdan Qarabağa keçmək, türklərə arxadan zərbə vurmaq və Bakıya yol açmaq istəyirdi. Əslində bu “Böyük Ermənistan” xülyasını tərkib hissəsi idi, əvvəlcədən belə proqramlaşdırılmışdı. 1918-ci il iyulun 1-də birləşmiş Türk-Azərbaycan ordusu Göyçay döyüşündə qələbə qazanaraq Göyçayı azad edir və bununla da daşnakların hazırladıqları planı pozurlar. Əks halda erməni vəhşilikləri Bakı, Quba və Şamaxı faciələri bir daha Gəncədə həyata keçiriləcəkdi. ADR-in 1918-ci il avqustun 31-də təşkil etdiyi fəvqəladə komissiyanın məlumatında deyilirdi: “Komissiya ermənilərin törətdikləri vəhşiliklərlə bağlı 36 cildlik 3500 səhifəlik material hazırlayıb. Həmin materialın VIII cildi təkcə Zəngəzur hadisələrinə həsr olunub. Zəngəzurda 109, Qarabağda 117 kənd, 5140 ev dağılıb, 2254 nəfər öldürülüb,

304 nəfər yandırılıb. Andranikin 1918-ci ildəki məşhur yürüşü zamanı Zəngəzurdə 115 kənd viran edilib, 10068 nəfər qətlə yetirilib.”Başqa kəndlər, yaşayış məntəqələri bundan da faciəli idi. Digər qaynağa görə Zəngəzur qəzasında 105 kənd dağıdılmış və qarət edilmişdir. Azərbaycan əhalisinə üst-üstə bir milyard manat maddi ziyan dəymişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmlər ayrı-ayrı tədqiqat əsərlərindən götürülsə də, faktiki olaraq müvafiq dövrün statistik məlumatlarıdır. Bütün bu faktların əsasında bu dövrdə erməni quldur dəstələrinin “fəaliyyətlərini” təsəvvür etmək bir o qədər də çətin deyil. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, ermənilər bu qədər faciələrin, tarixi faktların üstündən keçməklə dünyaya səs salıblar ki, türklər bizi soyqırırma məruz qoyublar.

BAXIŞOVA R.R.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCANDA TÖRƏTDİKLƏRİ SOYQIRIMLAR

Hələ XVIII əsrin əvvəllərində Azərbaycan geosiyasi mövqeyi çar Rusiyasının xarici siyasətində əhəmiyyətli yer tuturdu. Qafqazı ələ keçirmək niyyətində olan Rusiya imperiyası strateji mövqeyə malik Azərbaycanda möhkəmlənmək üçün “erməni kartı”ndan istifadə etmişlər. Belə ki, rus-türk müharibələri zamanı ermənilərin ruslara yaxından kömək etməsi müqabilində I Pyotr onlara Xəzər dənizi sahilində işğalçılıq siyasətini həyata keçirərək tarixi Azərbaycan torpaqlarında erməni dövləti yaradacağını və həmin ərazilərdə ermənilərin məskunlaşmasını təmin edəcəyini vəd etmişdi.

Xəzərsahili vilayətlərin işğalından sonra Bakıda, Gilanda, Mazandaranda, Dərbənddə ermənilərin yerləşdirilməsi siyasəti başlandı və sonralar digər rus imperatorları tərəfindən də daha proses davam etdirildi. Şimali Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən mərhələlərlə işğal edilməsindən, o cümlədən 1805-ci ildə Kürəkçay müqaviləsindən sonra ermənilərdən bir vasitə kimi

istifadə edən çar Rusiyası 1813-cü ildə Gülistan, 1828-ci ildə isə Türkmənçay müqavilələri ilə İran və Osmanlı Türkiyəsi ərazilərindən ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına kütləvi köçürülməsi prosesinə başladı və onlara xüsusi imtiyazlar verildi.

İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xalqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər, çar Rusiyasının himayəsi altında 1828-ci il martın 21-də I Nikolayın fərmanı ilə “Erməni vilayəti” adlandırılan süni inzibati bölgə yaradılmasına nail oldular. Bununla da azərbaycanlıların əzəli torpaqlarından qovulmasının da bünövrəsi qoyuldu. İmperiyanın onlara göstərdiyi dəstək və yardımdan istifadə edən daşnaklar “Böyük Ermənistan” xülyalarının reallaşdırılması üçün fəallıqlarını daha da artırdılar.

Təqribən iki yüz ildir ki, ermənilər tərəfindən kütləvi qətlər və hərbi əməliyyatlarla müşayiət olunan etnik təmizləmə siyasəti həyata keçirilmiş, nəticədə azərbaycanlılar soyqırımını və təcavüzə məruz qalmışlar. Ermənilər 1905-1906-cı illərdə Azərbaycan ərazilərində on minlərlə azərbaycanlıyı vəhşicəsinə qətlə yetirmiş, yüzlərlə Azərbaycan kəndi dağılmışdır. Bu planının növbəti genişmiqyaslı mərhələsi 1918-1920-ci illərdə baş verdi. 1918-ci ildə tarixi Azərbaycan torpaqlarında Ermənistan dövlətinin yaradılması və böyük dövlətlərin təzyiqi ilə Azərbaycanın ən mühüm mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan İrəvan şəhərinin paytaxt kimi Ermənistana güzəştə gedilməsi, 1920-ci illərdə sovet hökuməti tərəfindən Zəngəzurun ermənilərə verilməsi, 1948-1953, XX əsrin 80-ci illərinin sonunda yüz minlərlə azərbaycanlının indiki Ermənistan ərazisindəki əzəli torpaqlarından deportasiyası və sair faktlar azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımını siyasətin faciəli və qanlı səhifələridir.

XX əsrin sonunda ermənilərin Xocalıda törətdikləri soyqırımını bütün insanlığa və bəşəriyyətə qarşı yönəldilmiş ən ağır cinayətlərdən biri kimi qiymətləndirilir. Dünya tarixində Xocalı faciəsi tarixi yaddaşlardan heç vaxt silinməyən Xatın, Xirosima, Naqasaki, Sonqmi, Ruanda, Srebrenitsa və Xolokost kimi dəhşətli

faciələrdən heç də geri qalmır. Adı çəkilən hadisələr müharibələr tarixinə dinc əhalinin soyqırımını olaraq daxil olmuş və bütün dünyada geniş əks-səda doğurmuşdur.

Bu soyqırımını nəticəsində rəsmi rəqəmlərə görə, 613 nəfər öldürülmüşdü ki, onlardan 63 nəfəri uşaq, 106 nəfəri qadın, 70 nəfəri isə qocalar idi. 8 ailə tamamilə məhv edilmişdi. 487 nəfər şikəst olmuşdu ki, onlardan da 76-sı uşaqdır. Bundan əlavə, 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər itkin düşmüşdür. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü zamanı həmin konvensiyada təsbit edilmiş soyqırımını cinayətini təşkil edən bütün əməllər azərbaycanlılara qarşı tətbiq olunmuşdur. Bu işğalçı dövlətin yürütdüyü təcavüzkarlıq siyasəti 20 ildən artıqdır ki, dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında baş verir. Ona görə də dövlətimiz bu konvensiyanı rəhbər tutaraq, Ermənistan Respublikasına qarşı BMT-nin Beynəlxalq məhkəməsində iddia qaldırmaq üçün bütün hüquqi əsaslara malikdir.

SERHAT AKTAŞ SAMİ

Qafqaz Universiteti

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'DA 31 MART 1918 SOYKIRIM GERÇEKLERİ

Türkiye'de ermeniler tarafından Azerbaycan'da yapılan insanlık dışı uygulamalardan soykırımlardan sadece biri olan Hocalı Soykırımı artık çok iyi bilinmekte, hemen her yerde çeşitli etkinliklerle anılmakta ve hatırlanmaktadır. Ancak 31 Mart Azerbaycanlılar'ın Soykırımı Günü çok az bilinmektedir. Aslında Türkiye ile Azerbaycan münasebetlerinde ve ortak tarihinde çok önemli bir yer tutan Ermeni zulmünün, vahşetinin ve soykırımının en büyük sübutlarından biri 1918. yıl mart olaylarıdır. Bu hadiseler insanlık tarihinin, Türk dünyasının ve özellikle Azerbaycan tarihinin en kanlı sayfalarındandır.

1918 yılının Mart ayında Ermeniler Azerbaycan'da Türkler'i yok etmek amacıyla harekete geçtiler. Sadece bir gün içerisinde Bakü'de 25 bin kişiyi hunharca katlettiler. Daha sonra Şamahı şehrine girdiler. Burada öldürülenlerin sayısı 7 bindi. Azerbaycan'ın hemen her yerinde mart ayında başlayan katliam ve soykırımlar eylül ayına, Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye girmesine kadar devam etmiştir. Bu katliamlar sırasında en az 50 bin Azerbaycan Türkü öldürülmüştür.

Azerbaycan'da Ermeniler'in acımasız ve tamamen etnik temizlik yapmak amacıyla başlattıkları katliamlar ancak Kafkas İslam Ordusu sayesinde durmuştu. Nuri Paşa'nın ordusunda Anadolu'nun her yerinden asker vardı. Ordu, Dağıstan ve Azerbaycan'da katılan gönüllülerle birlikte 20 bin kişiden oluşuyordu. Azerbaycan Türkleri'ni daha büyük katliamlara uğramaktan kurtaran bu fedakâr ordu, çatışmalarda bin 100 asker ve 30 subay şehit vermiştir. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün en güzide tepesinde, Parlamento'nun tam karşısında bu şehit askerlerin anısına yapılmış bir şehitlik bulunmaktadır.

Azerbaycan halkının milli lideri Haydar Aliyev soykırım kurbanlarını anma gününde yaptığı konuşmada: “ 1918 yılında halkımızı faciadan, mahvolmaktan kurtarmış Nuri Paşa timsalinde tüm Anadolu Türk halkına minnettarlığımı bildiriyor, Azerbaycan topraklarında canlarını feda etmiş Mehmetçiklere Yüce Tanrıdan rahmet diliyorum.” demiştir.

Bakü kıyımında helak olanların sayı hakkında çeşitli fikirler mevcuttur. Fakat getirilen bütün rakamlar Mart kıyımının ne kadar dehşetli katliam olduğunu bir daha tasdik etmektedir. Mesela, İngiliz arşivlerini öğrenen Türk tarihçisi Salahi Sonyel : “ 1918 yılının Mart ayında 8-12 bin Azerbaycan Türkü katledilip”. ABD tarihçileri C. ve K. Mackartiler de 1918 yılında Martın 30'undan Nisanın 1'inedek Bakü'de ermenilerin 8 binden 12 bine kadar Müslüman öldürdüğünü ve kentin Türk ahalisinin yarısının kaçtığını yazıyorlar. ABD istihbarat kaynaklarına göre, o zaman 60 bin Azerbaycan Türkü kaçkına çevrilmişti.

İngiliz yazar Peter Hopkirk “Bitmeyen Oyun” adlı kitabında : İngilizler , Almanların ve Türklerin Hindistan’a giden yolunu mutlak kesmek, ermeniler Doğuda ve Batıda zengin Azerbaycan topraklarına sahip olmak, Ruslar ise zengin Bakü petrolüne sahip çıkmak istiyordular.

Tanınmış Rus tarihçi alim, kafkasşünas Rudolf İvanov bildirmiştir ki, binlerle kanlı cinayetler yapmış ermeni terörcüsü Dronun özgeçmişinde onun faşist SS legionunda olduğu gösterilmiştir : “Bu ermeni terörü için delil ve sübutdur. Bütün rus-türk savaşları ermeniler tarafından yapılmıştır. Soykırımlarda, tahribatlarda ermenilerin eli olmuştur. ermenilerin faaliyeti bana çocukluktan hiddet doğururdu. Onlar 200 yıl erzinde yaşadıkları Rusya’ya bile zarar vermişlerdir.”. Onlar hatta şimdi ki ermenistan arazisinde bile olmamışlardır. Şimdiki ermenistan arazisi eski Azerbaycan toprağıdır, ermeniler hiç bir zaman orda olmamışlar ve hatta süni köçürölmelerden sonra bele her zaman azlıkda olmuşlardır”.

Ermeniler’in Azerbaycan Türkleri’ne karşı bu insanlık dışı katliamlarını dünyaya ilk duyuranlardan birisi Amerika’nın İstanbul’da bulunan Yüksek Komiseri Amiral Bristol olmuştur. Amiral Bristol Washington’a gönderdiği yazılarda Ermeniler’in Kafkasya’da Azerbaycan Türkleri’ne (kendisi Tatarlar diyor) karşı yaptıkları katliamlar hakkında birinci elden bilgilere sahip olduğunu belirtmektedir. Bristol katliamların savunmasız sivil insanlara karşı yapıldığını, insanların, hatta tavukların bile tamamen imha edilmesinden sonra köylerin yağma ve talan edildiğini, sonra da yakıldığını öğrendiğini kaydetmektedir.

Mart hadiselerinin tahlili gösteriyor ki, Müslömanlara karşı mücadelede siyasi mensubiyet gözetmeksizin tüm ermeniler birleşmişti.Şöyle ki, Mart kıyımı dini ve etnik mensubiyete göre bir halkın kitlesel soykırıma maruz kalması idi. Aynı şekilde Türkiyenin doğusunda Ağrı dağı ve Alagöz dağları arasındaki geniş ovalık bölgede Sürmeli Çukuru ve Sahat Çukuru yerleşim yerinde yaşayan Türkler aynı kaderi paylaşmıştır.

Iğdır'da Ermenilerin yaptıkları zulümlerin ve katliamların büyük kanıtları mevcuttur. Ermeniler, ani baskınlarla silahsız bulunan insanlarımıza saldırmışlar, toplu katliamlar yapmışlardır. Bayraktutan Köyünde Ağa çelik samanlığına çoluk çocuğu doldurarak yakmışlardır.

Hakmehmet köyünde Uzun Hasan kuyusuna erkeklerin kafalarını keserek, kurşunlayarak 95 masum Türkü, kurban bayramı arifesinde Türklerin kurban bayramını kutluyoruz diyerek öldürerek doldurmuşlardı. Aynı şekilde Azerbaycan'da katliam Nevruz kutlamalarına denk getirilmişti. Oba köyünde köyün erkeklerini bir dama toplayarak ateş vererek yakmışlardır. Küllük köyünde Yakup GÜREL kuyusuna diri diri insanlarımızı üst üste doldurarak öldürmüşler. Kadıkışlak ve Necafali köylerinde çoluk çocuğu Balahana denilen iki katlı kerpiçten eve toplayarak yakmışlardır. Koçkiran köyünde kestikleri Türklerin kanlarını caminin havuzunu doldurmuşlardır. Gedikli köyünde bir eve doldurulan insanlarımız diri diri yakılmışlardır. Toplu katliam yapılan yerlerden 1-2 Mart 1986 Yılında Oba Köyünde ulusal basın önünde kazı yapılmış ve 90 Türk'e ait kafatası ve kemikler çıkarılmıştır. Tuzluca ilçesine bağlı Gedikli/Tavusgün köyü toplu mezar kazısı 27 Mayıs 2003 tarihinde Türk ve yabancı bilim adamı ve basın mensupları önünde gerçekleştirildi. Kazı sırasında 150 Türk'e ait kafatası ve kemikler bulunmuştur.

Ermeni şoven milliyetçilerinin halkımıza karşı tecavüzü halen devam etmektedir. Siyasi-ideolojik tahribat ve dezenformasyon alanında zengin tecrübeye sahip ermeni milliyetçi ideologları ve yurt dışındaki ermeni lobisi ülkelerimize ve milletimize karşı garezli ve hileli yöntemleri kullanarak uyduruk savlarla dünya halklarını şaşırtağa, XX. yüzyılda yaptıkları katliam ve işgalleri unutturmağa çalışıyorlar. Azerbaycan halkının milli lideri Haydar Aliyev'in 26 Mart 1998 tarihli fermanıyla, 31 Mart-Azerbaycanlıların Soykırım Günü olarak resmen kabul edilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi de 31 Mart 1998 tarihli özel toplantısıyla 31 Mart-Azerbaycanlıların Soykırım Günü hakkında beyanat vermiştir .

Azərbaycan Cumhuriyyəti Cümhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev “31 Mart -Soykırım Kurbanlarını Anma Günü” münasebetiylə Azərbaycan Halkına müracaatında şöyle diyor: “Ermenistan’ın ve onun havadarlarının saldırgan siyaseti iflasa mahkumdur, çünkü bu hat şimdiki dünya siyasetinin öncü eğilimleri ilə keskin çelişki təşkil etməkdədir.

Bu siyasetə qarşı geniş potansiyele sahip Azərbaycan dövləti, onun git gide artan iqtisadi gücü, siyasi nüfuzu, dünya azərbaycanlılarının gündən-günə pekişən dayanışması, nihayət, qüvvətli və çağdaş Azərbaycan ordusu dayanır.

Sonuç olaraq tarixdə Ermenilər tərəfindən yapılan insanlığa sığmayan zulüm və soykırım ortadadır. Hala bu siyaset davam etməkdədir. Bizlərə Azərbaycan’ın və Türkiyə’nin hər bir ferdinə düşən ən önəmli vəzifə tarixin hər sayfasında görüldüğü gibi birlik və bərabərlik içində hərəkət etmək, ara qarıştırmak için pusuda bekleyen düşmanlarımıza fürsət verməməkdir.

KAZIMOVA H.Q.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

XOCALI SOYQIRIMININ TÖRƏDİLMƏSİNDƏ RUSİYANIN ERMƏNİLƏRƏ DƏSTƏYİ

Dünyada müxtəlif xalqların tarixində soyqırım aktları olub. Təəssüflər olsun ki, bu xalqların sırasında azərbaycanlılar da var. Sovetlər birliyinin süqutundan sonra müstəqil dövlət quruculuğu mərhələsinə daxil olan Azərbaycanın o dövürkü vəziyyəti, həm götürdüyü xarici siyasi kurs, həm də 80-ci illərdən ermənilərin ərazilərimizə təcavüzü nəticəsində xeyli dərəcədə kəskinləşmişdi. SSRİ-nin mərkəzi komitəsinin rəhbərliyi milli münaqişələrdən istifadə etməklə bu birliyin ömrünü daha da uzatmaq niyyətində idilər. SSRİ-də milli münaqişələrin qızışması yönündə edilən hərəkətlərə qarşı mərkəz tərəfindən heç bir tədbir görülmürdü. Problemlə bağlı apardığımız tədqiqat və hadisələrin

müqayisəli təhlili bunun iki başlıca səbəbinin olduğunu göstərir. Bu səbəblər, eyni zamanda, baş verən, bir-birilə bağlı olan proseslər olmuşdur. Onlar əzəli Azərbaycan torpağı olan Qarabağı ermənilərə vəd etməklə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ müharibəsinə start vermiş oldular. Bu yolla ruslar həm Azərbaycanı, həm də erməniləri əllərində saxlamağı düşünürdülər. Ölkəmizin müstəqillik uğrunda mübarizəyə qalxması və suverenliyini elan etməsi Qarabağın işğalına təkən verdi. Rus-erməni birgə işğalı Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan kiçik məntəqələrindən başlandı. Qeyd edək ki, XX yüzildə Rusiya iqtisadi-siyasi cəhətdən zəiflədikdə bu imperiyanın bütövlüyünü qoruyub saxlamaq üçün bir neçə dəfə milli münaqişələr, qırğınlar törətmək siyasətindən «uğurla» istifadə etmişdir. Xalqımız bu siyasətin ağrı-acısını bir neçə dəfə - 1905-1907, 1917-1920-ci illərdə dadmışdır. Çar və sovet Rusiyası «parçala, hökm sür» siyasəti həyata keçirməklə xalqları, o cümlədən azərbaycanlıları əsarət altında saxlamaq, onları milli-azadlıq mübarizəsindən yayındırmaq, Rusiya əsarətindən qurtarmaq niyyətindən uzaqlaşdırmaq siyasəti yeritmişdi. Digər mühüm səbəb birincidən heç də az əhəmiyyət daşımayan, ilk baxışda ona zidd görünən, ancaq mahiyyətə onunla sıx bağlı olan Sovet İttifaqının dağılmasına təkən verən proses olması idi. Bəzi politoloqlar və siyasətçilər belə hesab edir ki, bu prosesdə beynəlxalq güclərin və böyük dövlətlərin rolu çox olmuşdur. Onlar milli münaqişələr vasitəsi ilə silah gücünə məğlub etməyin mümkün olmadığını SSRİ-ni dağıtmaq niyyətində idilər və sovet rəhbərliyinə daxil olan bir çox adamlar da hələ də dəqiqləşməyən səbəblərdən onlara yardımçı oldu. Bir çox analitiklər doğru olaraq belə hesab edir ki, Dağlıq Qarabağdakı hadisələr müstəqilliyimizin əleyhinə yönəlmişdir və Xocalı soyqırımı da həmin prosesin kulminasiya nöqtəsi idi. Bu, əslində xalqımızın müstəqillik mübarizəsinin məhv olması üçün hazırlanmış ssenari olsa da, bu ssenarinin həyata keçirilməsində alət rolunu oynayan ermənilər planı soyqırım kimi həyata keçirildilər. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə baş vermiş bu soyqırımı 100-lə

həmvətənimiz qətlə yetirilib, əsir götürülüb, yaralanıb və 10-larla insan itgin düşüb.

XIX əsrdən başlayaraq ermənilərin Cənubi Qafqaza köçürülməsi Rusiyanın xarici siyasətində əsas istiqaməti təşkil etmişdi. Daha sonrakı dövrlərdə Cənubi Qafqazda və Azərbaycanda ermənilərin himayəçisi rolunu Rusiya şərəflə davam etdirməyə başlamışdı. Bu Dağlıq Qarabağ hadisələrində də davam etdirilməkdədir. Azərbaycanda müharibə şahidlərinin, hətta rus müəlliflərinin özləri də Dağlıq Qarabağda gedən döyüşlərdə rus alayı olan 366-cı alayın rolunu təsdiqləyirlər. Bu müəlliflərdən biri Y.Pompeyevdir. Y.Pompeyevin Azərbaycana qarşı aparılan siyasəti dayandırmaq məqsədi ilə etdiyi vasitəçiliyi heç bir nəticə verməmişdi. Müəllif qeyd edir, Xocalı faciəsi bütün dünyanı silkələdi. Butros Qali, Sayrus Vens, Türkiyənin rəhbərliyi, İran, hətta Ceyms Beyker və Corc Buş və bir sıra rəhbərlər, Xocalıda ölənlərə görə öz narahatçılıqlarını və etirazlarını bildirdilər. Ancaq o zamankı Rusiya prezidenti Boris Yeltsin öldürülən sülhsevər insanlar üçün başsağlığı belə vermədi. Buradan açıq görünür ki, Rusiyanın himayəsi ilə Qarabağda qanlı qırğına hazırlaşmışlar. Bu qırğınlar Xankəndində Rusiyanın 366-cı alayının oradan çıxarılması ilə başladı. Onu da qeyd edirəm ki, bu polk 1985-ci ildə Stepanakertə yerləşdirilib. Bu alayın sərəncamında olan ağır texnika vasitəsi ilə nəinki, Xocalı, həm də Şuşa vaxtaşırı top və mərmə hücümünə məruz qalırdı. Müəllifin araşdırmasına əsasən canlı qüvvənin 80%-i ermənilərdən təşkil edilən bu alayın motoatıcı hissəsinin Qarabağda qalıb ermənilərə xidmət etməsi üçün İosif Ohanyan 1 milyon rubl gətirmişdi. Bu qüvvələr və silahlar vasitəsi ilə yüzlərlə həmyerlimiz öldürülmüşdür. Yuri Pompeyev qeyd edir; "Xocalıda öldürülənlərin tək günahı türk olmaları idi". Ümumiyyətlə, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə rus əsgərləri ilə birlikdə ermənilərin Xocalıda həyata keçirdikləri hərbi əməliyyat öz miqyası, qəddarlığı və amansızlığı ilə insanı dəhşətə gətirir.

MÜNDƏRİCAT

PLENAR İCLAS

1. *Hüseynov E.B.* Ermənilərin torpaq iddiaları və tarixi həqiqətlər..... 8
2. *Baxşəliyev A.B.* 1918-ci ilin mart soyqırımı Azərbaycan tarixinin qanlı səhifəsidir..... 11
3. *Qasimov Ş.* Xocalı faciəsi ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı soyqırımını siysətinin nəticəsidir.. 15
4. *Hacıyev Q.* Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti və bunun ağır nəticələri..... 18

I BÖLMƏ

ERMƏNİLƏRİN TÜRKiYƏYƏ QARŞI UYDURMA SOYQIRIM İDDİALARI VƏ TARİXİ HƏQİQƏTLƏR

1. *Sadıqov H.Ş.* Soyqırımını siyasəti bəşəriyyətə qarşı ən ağır cinayətdir..... 20
2. *Məmmədov R.Ə.* Ə.Şərif Borçalıda erməni-azərbaycan münaqişələri haqqında..... 22
3. *Борис Харсиев.* К вопросу о геноциде населения Азербайджана в 1918-1920 годы XX века..... 24
4. *Рабадан Султанбеков.* Роль Н.Гоцинского в событиях весны 1918 г. в Дагестане и Азербайджане 31
5. *Гурам Мархулия.* Переселение Армяне на Кавказе и их политика геноцида 37
6. *Нармина Амирбекова.* Использование российским командованием армянских дружин на Кавказском

фронте в период первой мировой войны.....	50
7. <i>Марина Имашева.</i> Татарская общественно-политическая мысль начала XX в. об этнических процессах в азербайджане в предреволюционный период.....	57
8. <i>Саид Хасан Мусходжиев.</i> Мусульмане северного Кавказа: между имперским реваншем и большевистским экспериментом в 1917-1918 гг.....	64
9. <i>Марем Долгиева.</i> Этногеноцид в политике властей в отношении Ингушей в конце XIX - XX вв.....	72
10. <i>Bayramov A.</i> Uydurma erməni soyqırımı.....	82
11. <i>Nəbiyeva Y.İ.</i> Erməni terrorizmi beynəlxalq təhlükə mənbəyidir.....	86
12. <i>Mədədzada K.M.</i> Ermənistan dövlətinin “soyqırımı” tanıtmaq strategiyası.....	89
13. <i>İsmayılova Ş.F.</i> Ermənilərin Türkiyəyə qarşı uydurma soyqırım iddiaları.....	92
14. <i>Асланов А.А.</i> Армянские фальсификации, исторические факты.....	94
15. <i>Мамедов Р.Ю.</i> Преступление против человечества..	97
16. <i>Kərimli S.S.</i> Ermənilərin Cənubi Qafqazda məskunlaşdırılması.....	99
17. <i>Cəlalzadə B.M.</i> Soyqırım: tarixi həqiqət!.....	101
18. <i>Niftəliyev R.Y.</i> Sonuncu Rusiya-Osmanlı müharibəsinin başlanmasının Qafqazın ictimai-siyasi durumuna təsiri – xalq üsyanları.....	103
19. <i>Baxşəliyev F.E.</i> Uydurma “erməni soyqırımı” və dünya birliyinin buna münasibəti.....	105
20. <i>Əhmədova Ş.M.</i> Erməni vəhşiliyi: “erməni məsələsi”nin həlli yolu.....	108
21. <i>Meral Dinçer.</i> Ermeni taşnakların terör faaliyetləri.....	111
22. <i>Ramazan Uslu.</i> I. dünya savaşı yıllarında ermeni taşnakların terör faaliyetləri.....	113
23. <i>Əhmədov R.V.</i> Türklərə qarşı ermənilərin cinayətkar əməlləri.....	115

24.	<i>Məmmədov Ç.İ.</i> Cənubi Qafqazda ermənilərin məskunlaşması tarixindən.....	118
25.	<i>Cəfərov H.F.</i> Ermənilərin Cənubi Qafqaza gəlişi.....	120
26.	<i>Vidadi Umudlu.</i> Ərzurum konqresindən sonra ermənilərin pozuculuq fəaliyyətinə dair.....	123
27.	<i>Kərimli İ.K.</i> XVIII əsrin 80-cı illərində çar Rusiyasının Cənubi Qafqaz siyasətində erməni amili.....	125
28.	<i>Hacıyev O.Y.</i> “Erməni soyqırımı” - mifdən reallığa doğru.....	127
29.	<i>Paşayev E.İ.</i> Fransa və qondarma erməni soyqırımı.....	129
30.	<i>Əfəndiyeva A.S.</i> I Pyoturun Cənubi Qafqaz siyasətində erməni amili barədə.....	134
31.	<i>Həsənov H.N. Məhəramov E.</i> Yalançı “özünü genosidi” ərəfəsində Şərqi Anadoluda nə qədər erməni yaşayırdı?.....	137

II BÖLMƏ

ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCANDA TÖRƏTDİKLƏRİ SOYQIRIMLAR

1.	<i>Səlimov Ş.D.</i> Azərbaycanlılara qarşı erməni soyqırımının qarşısının alınmasında "difai" partiyasının rolu	139
2.	<i>Rzaquliyeva S.D.</i> Xocalı faciəsi insanlığa qarşı törədilmiş cinayətdir.....	144
3.	<i>Aliyev H., R.İsmiyeva.</i> Azərbaycanlıların soyqırımında erməni vəhşilikləri.....	146
4.	<i>İsayev Ə.İ.</i> Şamaxı soyqırımı və onun tarixi kökləri....	148
5.	<i>Ağayev T.D.</i> Bakı şəhərində törədilmiş mart soyqırımı unudulmamalıdır.....	151
6.	<i>Hüseynzadə R.L.</i> Naxçıvanda erməni məzalimi (Atamın xatirələrindən).....	152
7.	<i>Məmmədli B.İ.</i> Gerçək tariximizin faciəli səhifələri....	155

8.	<i>İbadov R.H.</i> Lənkəranda soyqırım hadisəsi.....	157
9.	<i>Yəhyayeva A.Y.</i> Mart soyqırımının Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri.....	159
10.	<i>Əliyev E.H.</i> 31 mart - azərbaycanlıların soyqırımı günü.....	161
11.	<i>Tağıyeva Z.</i> 31 Mart - xalqımızın tarixinə qara hərflərlə yazılmış gündür.....	163
12.	<i>Назарли А.Э.</i> Облик Баку и разрушенный быт населения в период апрельской оккупации 1920 г.	164
13.	<i>Mais Əmrah.</i> Qanla yazılmış yaddaş.....	167
14.	<i>Məmmədov N.R.</i> Qarabağda erməni millətçilərinin Azərbaycan xalqına qarşı soyqırım siyasəti (mart 1918-ci il).....	170
15.	<i>Əsərov Q.A.</i> Erməni terroru Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinə ən böyük təhdid kimi.....	172
16.	<i>Dadaşzadə Ə.İ.</i> İki yüz il davam edən soyqırım.....	174
17.	<i>Hüseynov X.</i> Azərbaycanlıların indiki Ermənistan ərazisindən deportasiyası və Naxçıvan (1948-1953-cü illər).....	178
18.	<i>Baxşəliyev S.F.</i> 1918-ci ildə qəzalarda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımı haqqında.	183
19.	<i>Paşayeva T.Ş.</i> Ümumtəhsil məktəblərində tarix dərslərində ümummilli lider Heydər Əliyevin ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımının ifşa olunmasında rolu məsələlərinin şagirdlərə öyrədilməsi.....	186
20.	<i>Paşayev E.İ.</i> 1918-ci il mart soyqırımının qisasını alan Borçalı bəyi – İsrafil ağa Acalov.....	189
21.	<i>Məmmədov Ə.F.</i> Azərbaycanda sovet hakimiyyətinə qarşı müqavimət hərəkatının yatırılmasında erməni amili.....	194
22.	<i>Aslanov E.M.</i> Bakı şəhərində törədilmiş 31 Mart soyqırımı haqqında.....	197
23.	<i>Bayramov A.M.</i> Xocalı soyqırımı bəşəriyyətə qarşı cinayətdir.....	200

24. *İbadov R.H.* Azərbaycanlılara qarşı erməni genosidi.... 203
25. *Fəxrəddin Hüseyn.* Azərbaycanlıların soyqırımı..... 206
26. *Həsənov V.S.* 1918-ci ildə Qarabağda erməni vəhşilikləri..... 209
27. *İsmayılzadə S.C.* Şamaxı soyqırımı..... 211
28. *Aliyev R.A.* Erməni separatizmi bütün bəşəriyyətə qarşı böyük təhlükədir..... 213
29. *Baxşiyev Ə.A.* 1918-ci il mart soyqırımının tarixşünaslığından..... 216
30. *Hüseynzadə R.L., Məmmədov T.M.* Heydər Əliyev nəzəri irsində soyqırım məsələləri..... 220
31. *Mehdixanov R.Q.* Xalqımızın faciəli tarixi səhifələri.... 223
32. *Abdullayev N.M.* Bakı, Şamaxı, Quba qətliamları Fövqəladə İstintaq Komissiyasının sənədlərində..... 225
33. *Əliyeva L.* Rus qoşunlarının İrəvan istiqamətində ikinci yürüşü..... 227
34. *Avtandil Ağbaba.* Azərbaycan folkloru və erməni saxtakarlığı..... 231
35. *Xəlilov.E.Ş.* Tariximizin qan yaddaşı..... 235
36. *Bərxudarov B.B.* XX əsrdə Zəngəzurdə müsəlman qırğınlarının təşkilatçısı çar Rusiyası olmuşdur..... 238
37. *Гасанова А.А.* Преступление армян против азербайджанского народа..... 242
38. *Аскербий Панеш.* Политические предпосылки событий в Баку в марте 1918 г..... 243
39. *Даниял Кидирньязов.* В поддержку братьев-азербайджанцев из Дагестана..... 250
40. *Руслан Джанбулатов.* 1918 год. От Баку до Терека. (политическое и военное обозрение)..... 257
41. *Хаджи Мурад Донного.* I съезд кавказских мусульман в Баку..... 275
42. *Şükürova G.B.* Ermənilərin törətdikləri soyqırımların tanınmasında Yeni Azərbaycan Partiyasının rolu..... 283
43. *Dədəyev B.M.* 1905-1906-cı illərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri kütləvi qırğınların

səbəb və nəticələri.....	285
44. <i>Məhərrəmov Ş.K.</i> Erməni vəhşiliyi: dünya niyə susur?.....	288
45. <i>Cəlalova X.K.</i> Dövlət terrorizmi üsulu və soyqırımı....	290
46. <i>Bünyadov Z.V.</i> Azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti.....	291
47. <i>Muradova K.V.</i> Qaçqın və məcburi köçkünlər erməni vandalizminin qurbanı kimi.....	294
48. <i>Hüseynova A.H. M.S.</i> Ordubadının əsərlərində erməni Azərbaycan münafiqəsinin əksi.....	297
49. <i>Vəliyev A.C.</i> Qərbi Azərbaycanda erməni vəhşiliyi.....	299
50. <i>Süleymanlı D.Q.</i> Xocalı soyqırımı tariximizin qanlı səhifəsidir.....	302
51. <i>Mərdanov İ.İ.</i> Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında... 303	
52. <i>Məmiyev C.M.</i> Azərbaycana qarşı erməni xəyanəti.....	305
53. <i>Qasımova N.Z.</i> Azərbaycan xalqının unudulmayan tarixi qan yaddaşı.....	308
54. <i>Alməmmədli M.G.</i> Şamaxı qəzasının bəzi kəndlərində ermənilərin törətdiyi qətlam.....	310
55. <i>Abdullayeva Z.H.</i> Bakı 31 mart soyqırımı ərəfəsində... 312	
56. <i>İsmayilov Ş.</i> Ermənilərin törətdikləri Bakı və Şamaxı qırğınları (1918-ci il).....	316
57. <i>Hüseynova L.İ.</i> Tariximizin acı həqiqətləri.....	318
58. <i>Məhərrəmov S.Q.</i> Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları.....	320
59. <i>Əsədova R.Ə.</i> Soyqırım - bəşəriyyətə qarşı cinayətdir.. 322	
60. <i>Xəlilov P.R.</i> Xocalı soyqırımı – Azərbaycan xalqının qan yaddaşdır.....	325
61. <i>İbrahimov A.G.</i> 31 mart soyqırımı günüdür!.....	328
62. <i>Tağıyeva R.İ.</i> Mart soyqırımı - xalqımızın unudulmaz faciəsi.....	332
63. <i>Məhərrəmov S.</i> Azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən tarixi etnik torpaqlarından deportasiyası.....	335
64. <i>Babayeva K.Ş.</i> 31 Mart – tariximizin faciə yaddaşdır.. 337	
65. <i>Fərhadova J.F.</i> Azərbaycanlıların soyqırımı faciəsi.....	339

66.	<i>Məmmədova S.I.</i> Soyqırım bəşəriyyətə qarşı cinayətdir	342
67.	<i>Adıgözəlova G.R.</i> Mart soyqırımı və onun müasir dövrdə siyasi dəyərləndirilməsi.....	344
68.	<i>Kərimova S.Ə.</i> Amansız hərbi cinayət - Xocalı soyqırımı dünya mətbuatında.....	346
69.	<i>Məmmədov T.D.</i> Azərbaycan Respublikasında İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosu erməni faşistlərinə qarşı mübarizədə.....	349
70.	<i>Mehdiyeva G.F.</i> Erməni terror təşkilatları və onların iç üzü.....	353
71.	<i>Kərimova K.E.</i> Ermənilərin Azərbaycanda törətdikləri soyqırımlar.....	355
72.	<i>Şıxəliyeva K.Z.</i> Ermənilərin Azərbaycanda törətdikləri soyqırımlar.....	358
73.	<i>Rüstəмова A.Ə.</i> 1918 – ci il mart soyqırımı.....	360
74.	<i>Yusifova N.Ə.</i> Erməni terrorizmi və Azərbaycanda törədilən terror-təxribat faktları.....	363
75.	<i>Cəbiyeva G.Ə.</i> Rusiyanın köçürmə siyasəti (XIX əsrədək) və ermənilər.....	365
76.	<i>İsayeva C.K.</i> Zəngəzur hadisələri və Sultan Bəy.....	369
77.	<i>Vəliyeva D.M.</i> Dağlıq Qarabağ ermənilərinin əsassız iddiaları.....	372
78.	<i>Paşayeva S.V.</i> 1918-ci ilin soyqırım hadisələrinin Azərbaycan maarifçilərinin fəaliyyətinə təsiri.....	375
79.	<i>Cavadlı R.R.</i> Xocalı faciəsi- insanlığa, bəşəriyyətə, humanizmə qəsd.....	377
80.	<i>Kərimov N.Ə.</i> Mart soyqırımı sənədlərlə Paris sülh konfransında.....	379
81.	<i>Kərimov Z.M.</i> 1918-1920-ci illərdə Şimali Azərbaycanda azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilən soyqırımın mətbuatda əksi.....	383
82.	<i>Abdullazadə N.Ə.</i> M.S.Ordubadinin “Qanlı sənələr” əsərində 1905-1906-cı illər soyqırımının bədii təsviri..	385
83.	<i>Həmzəyeva N.Q.</i> Gəncə quberniyasında ermənilərin törətdikləri qırğınlar	389
84.	<i>Baxışova R.R.</i> Ermənilərin Azərbaycanda törətdikləri soyqırımlar	392
85.	<i>Serhat Aktaş Sami.</i> Türkiyə və Azərbaycan'da 31 mart 1918 soyqırım gerçəkleri	394
86.	<i>Kazımova H.Q.</i> Xocalı soyqırımının törədilməsində Rusiyanın ermənilərə dəstəyi.....	398

Üz qabığının dizaynı
Kompüter yığımı

-Həsəratova E.F.
-Bayramova A.Ə.
-Adilova A.B.
-Əlirzayeva S.Z.
-Həsəratova E.F.

Korrektor
Texniki redaktor

Yığılmağa verilmişdir 06.04.2015-ci il.
Çapa imzalanmışdır 13.04.2015-ci il.
Şərti ç.v.25,4 Kağız formatı 60*84/^{1/16}
Sifariş №87. Tiraj 200 nüsxə.

Sumqayıt Dövlət Universitetinin
Mətbəəsində çap olunmuşdur.
Sumqayıt şəhəri, 43-cü məhəllə